

Проф. Євген Онацький

Українська Мала Енциклопедія

Книжка третя Літери Д - Є

Накладом Адміністратури
УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес - 1958

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Дійсний Член НТШ і УВАН

УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ЛІТЕРИ:

Д — Є

Накладом Адміністратури УАПЦ в Аргентіні

БУЕНОС-АЙРЕС 1958

Тираж 1000 примірників.

Друкарня «Чампіон», c. Mercedes 2165 Buenos Aires, **Argentina.**

Д

ДАВАННЯ РУКИ — весільний обряд, що відбувався на Дівич-Вечір, коли поїзд молодого приїздив (у суботу) до молодої. Тоді молода передавала молодому через стіл хустку і тим прилюдно виявляла, що хоче йти за нього заміж. Молодий клав на тарілку, на якій йому піднесено хустку, гроші, а молода цілувалася з усіма поїжджанами. (Литвинова в М. у. етн. НТШ, III, ст. 96-97).

ДАВИД (1010-971) — цар Ізраеля, Савлів наслідник. Він переніс столицю і кивот завіту до Єрусалиму і поширив межі ізр. царства. Давид часто падав жертвою своєї змисловости (пригадаймо »Царі« Т. Шевченка), але й вмів щиро каятися в своїх гріхах та в розпачі каяття доходив до вершків духового піднесення, що виливалося в його «Псальмах», неперевершених зразках релігійної поезії (ПСАЛТИР).

ДАҐОН — бог філістимлян, згадуваний в Біблії (кн. Суддів. XVI, 23). Виглядав він, як людина до пояса, а від пояса, замість ніг, мав риб'ячий тулуб і хвіст. Був богом плодючости й достатку.

ДАЖБОГ, ДАЖДЬБОГ — бог сонця старої України, син Сварога. подавець добра. В оповіданні літопису про панування Володимира Вел. у Києві перед охрещенням. серед імен головних богів, що їх шанувало місцеве поганське населення, згадується ім'я Дажбога на третьому місці після Перуна і Хорса. Один із пізніших літописців XII ст., наводячи мітологічний уривок про грецького бога Гефайстоса та його сина Геліоса, пояснював, що у наших предків Гефайстові відповідав Сварог, а Геліосові (сонцеві) — Даждьбог.

»Слово о Полку Ігоревім« називає сонце »великим Хорсом», а український нарід — »даждьбоговими внуками«. Звідти виводять, що сонце в давніх уявленнях наших предків могло мати два образи — Хорса , небесного світила, і Даждьбога — добродія людського роду, подавця всякого добра, опікуна людського життя (М. Грушевський, »Іст. У.-Р.«, I, 320).

ДАЛІЛА — любка біблійного Самсона, незвичайного силача, що був суддею над народом ізраїльським. Підкуплена філістимлянами, вона вивідала від Самсона джерело його сили, що знаходилося в його нестриженому волоссі, і приспавши його, остригла те волосся та, безсилого видала філістимлянам, що його осліпили. Іменем Даліли називають і досі зрадливу невірну жінку.

ДАМАСКИН ІВАН (759?—786) — святий чернець, богослов і поет, що жив у Дамаску, звідки й його прізвище. Головний його твір «Джерело знання». Він упорядкував літургічний спів православної Церкви, уложив великодній канон та інші канони на свята, також октоїх, де завів у систему спів на 8 голосів.

ДАМАСКОВА КРИЦЯ — найкраща криця для холодної зброї — шабель, кінджалів, тощо; її виробляли на Сході, головне в Дамаску, звідки й назва; славилася вона твердістю, та красою візерунків (інкрустація інших металів в криці), — прославилась в Европі під час хрестових походів. У Шевченка в »Гайдамаках«:

...А Залізняк в Смілянщині
Дамаску (шаблю) гартує...

ДАМІЯН — лікар, безсребреник, брат Козьми, теж лікаря. Обидва вони згинули в IV ст. від переслідуваннь Діоклеціяна. Християнська Церква шанує їх як святих мучеників, і в Україні вони були дуже популярні.

ДАМІАНІ ЕНРІКО — (нар. в Римі 1892), італійський славіст, професор римського університету, довголітній директор бібліотеки італійського парляменту, член польської й болгар

ської (ще до-сателітних) академій наук. З приводу виходу в світ граматики української мови для італійців проф. Є. Онацького, він писав в журналі »Нова Італія« (Фльоренція) в вересні 1938 р.: »Останніми часами помічається значний зріст зацікавлення українськими студіями, і, певно, цілком виправданий. .. Ця українська граматика, яку видав Королівський Вищий Східній Інститут у Неаполі, мабуть, чи не найбільший побуд до цих студій; насамперед вона перша, що з'явилася в Італії; праця поважна й солідна, дуже гарно представлена, багатюща на уривки для читання та на корисні примітки. Це, в деякій мірі, одночасно граматика й антологія. Вправи, взяті на пояснення граматикальних текстів, взято майже всі з прози й поезії кращих українських письменників, вибрані з великим смаком і з явним наміром дати також гарну ідею про цю українську літературу, про українські краєвиди, про українську історію. Книжка на 290 широких і дуже ясних сторінок робить честь її видавцям. . .«

З нагоди виходу в світ українського словника проф. Є. Онацького, проф. Е. Даміяні писав у журналі »Европа Орієнтале« (Рим, за р. 1941):

»Євген Онацький — справжній апостол української справи й культури в Італії. Після того, як упродовж довгих років, з невтомною витривалістю і вірою, словом і пером, по журналах і часописах, книжками й брошурами сприяв він, поширюванню стількох духових вартостей українського народу, ознайомлюючи безпосередньо — власними творами, чи посередньо — через студії й переклади інших, завжди ним протеґованих чи ним керованих, з літературними творами, авторами, представницькими постатями, виглядами, характеристичними моментами української історії, літератури, духовости, Онацький, що від років навчає свою мову по вищих культурних закладах Італії, як Королівській Східній Інститут у Неаполі, перше, а тепер Університет у Римі, увінчав свою працю вченого й апостола, передаючи італійцям більш складний, і пишний, і трудний твір своєї культурної діяльности — словник української мови, — твір великої заслуги, нове першорядне ствердження італійської славістики, яка таким чином із цим словником Є. Онацького, що слідує після недовгих років за українською граматикою того ж автора, також найкращою, здобуває справжнє першенство в засобах до студій цієї мови. Гарний словник Є. Онацького — плід довгих років терпеливої праці, абсолютного посвячення, сумлінної підготовки й виконання, широкої компетенції, що роблять з нього твір одночасно великої наукової ваги і практичного значення. ..«

Проф. Е. Даміяні відзначив «Граматику» й «Словник» Є. Онацького, як здобутки **італійської** науки, і то тим більше, що посольство СССР у Римі офіційно запротестувало було перед італійським урядом, вбачаючи в друку українсько - італійського словника «вияв сприяння українському націоналізмові». Італійський уряд відкинув той протест, як втручання в працю італійських наукових установ.

ДАМОКЛІВ МЕЧ — символ небезпеки, що завжди загрожує людині в найбільшому щасті. Походить цей символ з оповідання про Дамокла, улюбленця сіракузького тирана Діонісія Старшого, який одного дня влаштував йому бенкет, і на тому бенкеті Дамокл нараз побачив над собою меч, що висів на самому волоску. Коли б той волосок урвався, меч відрубав би йому голову.

ДАНАЇДИ — 50 дочок мітичного царя Даная, що, з наказу свого батька, повбивали в шлюбну ніч своїх чоловіків (за винятком одної Гіпермнести, що пожаліла свого чоловіка Лінкея), своїх двоюрідних братів, синів дядька Єгипта, від перспективи шлюбу з якими втікли були до Пелопонесу. В кару за цей їх злочин були примушені в підземному царстві наповнювати водою діряві барила. Вони символізують марні зусилля людей, що не пізнали правди. «РОБОТА ДАНАЇД» — марна, безнадійна праця.

ДАНАЙЦІ — греки. Так називали греків від імени царя Даная, батька Данаїд, що створив арґійську державу. Цим іменем визначали підступних, хитрих людей: »Боюсь Данайців, коли вони й дарунки приносять. . .« Одним із таких згубних дарунків був великий дерев'яний кінь, що від нього загинула Троя.

ДАНАЯ — мітична дочка арґійського царя Акрісія, який, щоб порятувати її від любовних пригод, замкнув її в неприступній башті, але Зевес зійшов на неї золотим дощем, і вона породила Персея. Міт про Данаю широко використовувався в мистецтві, — найвідоміший на цю тему образ Тіціяна, а у нас поезія Стефановича.

ДАНИЛИШИН ДМИТРО (1907 — 1932) — бойовик ОУН, засуджений, разом із Василем Біласом, польським судом на кару смерти через повішення за напад на пошту в Городку Ягайлонському. Високий приклад патріотизму й геройчної відданости ідеалові. Коли о. Кіндій, священик із с. Вериня, переслухуваний на суді як свідок, оповідав як українські селяни ловили втікачів, а, піймавши, жорстоко били, Данилишин заплакав, хоч не плакав ні перед цим, тримаючись на суді незвичайно твердо й мужньо, ані після того, під шибеницею. «Я не за себе плакав», — сказав він своїм оборонцям, коли о. Кіндій відійшов. Він плакав за наш нещасний нарід, що не розуміє своїх революціонерів і допомагає катам - окупантам їх тортурувати і нищити.

Мілена Рудницька, посолка до Варшавського Сейму писала полк. Є. Коновальцеві про враження, яке зробив процес Данилишина і Біласа на українське громадянство:

«Такого процесу ще в нас не було за останніх 12 літ, і ніяка подія не потрясла так глибоко всією нацією, не найшла такого відгомону серед найширших мас та з'єднала бодай на короткий час усе розбите громадянство в однім почуванні, як смерть Данилишина і Біласа. Моральна сила двох малоосвічених хлопців, їх віра в ідею, їх просто неймовірна постава, спричинили, що не лише вони (яких перед тижнем власне громадянство окричало мало що не бандитами) вийшли світлими героями, але подібною вийшла також організація, до якої вони належали. . .« (Альманах «Відродження» на р. 1957 ст. 41).

ДАНИЇЛ († 450 до Р. Хр.) — великий ізраїльський пророк, що за Навуходоносора був разом із іншими вивезений в Вавилонію, і з'ясував Вальдассарові, вавилонському цареві, зловіще значення слів »Мене, Текел, Фарес«, що з'явилися на стіні царського палацу під час бенкету, сповіщаючи близький кінець Вавилонського царства. За Дарія, Мідійського царя, через інтриґи зависників, його вкинено було в яму зі львами, але, охоронений силою Божою, вийшов він із неї недоторкнений. За Кіра. осягнув, що жидів було відіслано в Палестину. Сповістив прихід Христа.

ДАНИЛО ГРЕК (ОЛІВЕБЕРҐ ДЕ ҐРЕКАНІ) — чернець із Атен, що за Б. Хмельницького та Ів. Виговського був українським дипломатом, спеціяльно в відносинах із Швецією, Семигородом, Волощиною та Мунтінією. Був прихильником повної незалежности України, як від Московщини, так і від Польщі.

ДАНИЛО ЗАТОЧНИК — автор давнього »Моленія« або »Слова« з XII або XIII в., ближче незнаний, мабуть, дружинник кн. Ярослава Всеволодовича (1191 — 1246), засланий на озеро Лач. У свойому »Моленії« він звертався до князя, щоб здобути його прощення. Твір цей — рід альманаху, в якому зібрано низку висловів із св. Письма, афоризмів із Пчоли, грецького збірника, дуже популярного в ті часи в Україні, та особистих думок автора. Це »Моленіє« — своєрідний витвір важкого моралізування східнього типу в притаманнім для Візантії бомбастичнім стилі. Але переймає його все ж безумовна любов до Батьківщини, до власної держави:

»Не дай, Господи, в полон землі нашої народам, що не знають Бога». «Подай, Господи, побіду над тими, що встають проти нас». «Господи, дай же князеві нашому силу Самсона, хоробрість Олександра, хитрість Давида й помножи людей в його власті, і хай славлять його всі країни і всяке дихання людське».

ДАНИЛО ПАЛОМНИК — »руської землі ігумен«, мабуть, черніговець, що в XII ст. подорожував по Святій Землі і залишив нам опис своєї подорожі, цей своєрідний бедекер середньовіччя, що був перекладений на мови грецьку, німецьку, та французьку. Давніх подорожників по Святій Землі називали «паломниками», бо вони привозили з собою — на пам'ятку — пальмові галузки. У сухому описі - звіті з цієї подорожі ігумена Данила до Єрусалиму, до Тіверіядського озера Галилеї відчувається любов до рідної землі, що супроводить його в спогадах: Йордан нагадує йому річку Снов на Чернігівщині, якесь дерево — нашу українську вербу. Невимовно зворушливий він в розмові з королем Балдуїном, у якого просить дозволу поставити над Господнім Гробом лямпадку за всіх українських князів і за всю землю українську, і тішиться невимовно, як у великодню ніч запалахкотіла чудесно українська лямпадка, а всі інші чомусь не світилися. . . Описи місцевостей оживлює ігумен Данило апокрифічними переказами й леґендами, як, напр., про вогонь, що сходить із неба і запалює світла на Господнім гробі. »Житіє і хожденіє Данила. . .« справедливо вважається за найкращу пам'ятку цього роду в усій европейській літературі, ми ж можемо назвати його Батьком Українського Репортажу.

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ (1202 — 1254) князь і король галицький, основник Холма (1237 р.) і Львова. Він був ще дитиною, коли поляг його батько Роман (1205 р.), і рано прийшлося йому зазнавати вигнання в чужі землі, але по довгій і впертій боротьбі, проганяє він чужинців (мадярів) із Галицької землі і приборкує власних бояр. Свою владу поширив Данило аж по Київ, і Микола Костомарів писав про нього: »Доля цього князя має в собі щось трагічне: досяг він багато такого, чого не досяг ні один із українських князів, та ще серед такого напруження, якого інший не переніс би. Майже вся Україна... опинилася під його владою. Але не встигши визволитися з-ід татарського ярма, Данило не залишив запоруки самостійности своїй державі на майбутнє. У відносинах до своїх західніх сусідів, як взагалі в усій своїй діяльності, Данило, завжди відважний, неустрашимий, великодушний і добрий, менше всього був політиком. У всіх його вчинках ми не бачимо й сліду хитрощів, навіть тих, що уживає людина, аби не дати себе обдурити. Цей князь був повною протилежністю до князів Московщини, що від батьків перейняли політику хитрощів та насильства і звикли не розбиратися в засобах для досягнення мети. Постать Данила так і залишається благородною, найбільш симпатичною постаттю в усій історії княжої України. . .»

Намагаючись звільнитися з татарської зверхности, в яку впала Україна з 1243 р., Данило, під впливом папського леґата Пляно Кар-

піні, нав'язав був звязки з Папою Інокентієм IV (1243 — 1254), в надії спонукати його проголосити в Европі хрестовий похід проти татар. У тій цілі він подавав надії на прийняття українським народом унії з папським престолом. Та хоч у грамоті з 3. V. 1346 р. писав папа, що приймає «руського короля» під покров св. Петра, а його ворогам загрожував гнівом Божим і своїм, та про інтервенцію західніх держав і не згадував. Аж у 1253 спробував папа рішучий крок на користь Данила і проголосив протитатарський хрестовий похід, закликаючи до нього лицарів Польщі, Моравії, Сербії та Померанії, — але ніхто й не ворохнувся. Тому, хоч того ж таки 1243 р. Данило коронувався в Дорогичині присланою йому від папи королівською короною, із заведенням унії не спішився, чекаючи більш конкретної допомоги. У грамоті 1257 р., вже другий папа Олександер IV (1254-1261) закидав Данилові недатримання умов і одночасно закликав сусідніх католицьких володарів примусити Данила до унії силою. Та й цей заклик папи залишився марним, як і попередній про хрестоносний похід проти татар, — ніхто й пальцем не рушив, і Данило остаточно охолонув в своїх надіях на Рим і пірвав з ним зв'язки. (див. БОЛОХОВЦІ).

ДАНИНА, ДАНЬ — оплата, що її переможені слов'янські племена платили переможцям, яка пізніше зробилася постійним податком, що його населення складало державі.

Платили від господарства (від »дима«, чи від «рала») грошима або натурою: по чорній курці від деревлян, по шелягу від рала від вятичів. Збирання дані відбувалося перше надто примітивним способом: воно переходило в справжнє грабування. Під час одного такого збору дані, деревляни повстали, обурені, проти київського кн. Ігоря і вбили його. Пізніше цю справу було краще врегульовано, і в XIV — XV вв. загальну дань платить населення вже під ріжними назвами — ПОДИМЩИНИ, ПОСОШЦИНИ — чито медом (тому »дань« означає часом спеціяльно медову дань), або шкірами та ріжними продуктами господарства, і вкінці грішми. (М. Грушевський »Іст. У.-Р«; III, 255).

Коли татари накинули свою зверхність українській землі, населення мусіло платити татарам данину. Чи мала вона характер реґулярних внесків, чи надзвичайних оплат, це, як каже М. Грушевський, »не зовсім ясно«. Деякі чужосторонні джерела говорять про постійну дань, — особливо виразну вістку маємо в листі Локетка до папи з 1323 р., де згадується, що Русь платила татарам річну данину. Але в докладнім оповіданні Галицько - Волинського Літопису з другої половини XIII в. нема ніякої згадки про будьяку данину. Тільки в описі подорожі Данила до Орди, згадується, що »татари хотіли дані від нього.» У заповіті кн. Володимира Васильковича маємо згадку про обов'язок селян платити князеві «татарщину». Може бути, що виплачувалося татарам якусь річну данину, але може бути, що давано її тільки в деяких виняткових обставинах, як то ми бачимо в пізніших часах на Поділлі, за Коріятовичів: гроші тут збирано татарам не реґулярно, а в надзвичайних випадках (М. Грушевський, »Іст. У. Р.« III, 101-2).

ДАННИК — особа зобов'язана в давній Україні платити данину, як військову контрибуцію чи як постійний податок.

ДАНТЕ АЛІҐІЄРІ (1765 — 1821) — італійський поет, один із найбільших у світі; державний муж, дипломат і вигнанець. Його архитвором була »Божеська Комедія«, в якій він описав жах і страхіття пекла, по якому ніби подорожував під проводом Верґілія. Тарас Шевченко в поемі «Іржавець» написав проте, що ті злочинці, яких муки бачив і описав Данте в свойому пеклі, ніщо в порівнянні з тими, що були звичайні в Україні:

Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не нищив? Якби розказать
Про якогонебудь одного маґната
Історію - правду, то перелякать
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать...

ДАНЩИК — збирач данини, перше князям а в XIII і в поч. XIV в. татарським ханам. Пізніше — збирач державних податків взагалі.

ДАРАБА (СПЛАВ) — пов'язані дерева, що їх сплавляють в Карпатах річками.

ДАРДАНЕЛІ — в давніх часах ГЕЛЕСПОНТ — морська вузина, протока, що лучить Еґейське та Мармурове моря; шлях із України через Чорне море до моря Середземного. У Шевченка в його «Гамалії»:

Із Дарданелів вітер віє...

ДАРОХРАНИЛЬНИЦЯ — церковна посудина, в якій переховуються запасні святі Дари — тіло і кров Ісуса Христа. (Див. ЄВХАРИСТІЯ). Вона стоїть на престолі в вівтарі і нагадує собою ковчег та символізує те місце, де був розп'ятий і похований Спаситель, а потім і сторожу, приставлену до св. Гробу. (о. П. Калинович »Літурґіка«, I, 33).

ДАТАН — син Еліява з покоління Рувимового, який зі своїм братом Авіроном підбивав нарід проти Мойсея. Тип матеріялістичного демагога - наклепника, що кпить із ідеалістичних змагань провідника, намагаючись витлумачити їх у найпідліший спосіб, пришиваючи йому зраду, тощо. Тих Датанів мали ми чимало в роки наших визвольних змагань.... (Див. ДЕМАГОГІЯ).

ДАХІВНИК - ДАХІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1891 — ?) — єпископ УАПЦ, висвячений 1. I. 1922. Скінчив духовну семінарію і московський університет, правничий факультет. Працював на Дал. Сході, порядкуючи справи пересельців з України. З 1920 р. включився в український церковно - визвольний рух. Як єпископ, працював у Переяславі та інших містах Украни. Заарештований в 1930 р. Дальша доля невідома. (Явдась »УАПЦ«. 1956, ст. 74-75).

ДАЦІЯ — за литовсько - польської держави на наших землях медова дань.

ДАЧА — податок на московське військо в Гетьманщині. Називався цей податок також ПОРЦІЇ І РАЦІЇ або одним словом КОНСИСТЕНТИ. Цей податок бере початок із часів гетьмана Брюховецького, що наказав побудувати під хліб для московських воєвод спеціяльні комори, до яких »зі всіх млинів в усіх полках хлібні запаси... до Семенового дня приготувати». Тоді це називалося СТАЦІЙНИЙ ЗБІР або просто СТАЦІЯ. Збирали стацію городові отамани та війти під контролею спеціяльно визначених козаків. Подекуди москалів просто розміщали по кватирях, зобов'язуючи господарів їх утримувати. З 1728 р. московські гусари теж мали утримування з »малоросійських доходів«, причому дачу мусів давати навіть і гетьман. З 1731 року дача зробилася не тільки зимовою, як було перше, але й літньою. А через три роки вийшов указ, що коли б у Гетьманщині стояло й менше 6 московських полків, то провіянт, гроші й фураж треба збирати однаково для 6 полків. Щодо розмірів дачі, то в 1731 р. ПОРЦІЯ виносила 2 четверики муки, 1 гарнець круп, 2 фунти соли, і грошима 43 коп. РАЦІЯ виносила два вози сіна (25 пудів на конів), 60 гарнців вівса, 30 кулів соломи, 2 вози дров і грошима 75 коп. У 1739 р. українське населення було звільнено від обов'язку давати дачу натурою, і порція й рація стали означати податок понад 1 рубель грошима. Але селяни не мали грошей, та і в міщан їх було не густо. »Утримування московських військ вкінець руйнувало українські міста. Не дивно, що населення з жалем згадувало минуле: польські вояки коштували дешевше...« (Слабченко «Мал. Полк», 198).

ДБАЙЛИВІСТЬ, ПИЛЬНІСТЬ — намагання робити кожну річ якнайкраще, і прикмета характеру з ним зв'язана. Першуни в кожному мистецтві, в кожному спорті, в кожній ділянці людської діяльности — це насамперед люди дбайливі, що ставляться надзвичайно поважно до своїх обов'язків і пильнують виконувати їх якнайкраще, ніколи не пропускаючи будьякої нагоди вправляти своє вміння, і роблять це з найбільшою уважністю й з найбільшою самопосвятою. Учень, дбайливий в школі, в житті буде людиною компетентною й вмілою, що вмітиме концентрувати свої сили на вибрану ціль, що вмітиме контролювати свої думки і вчинки, — це людина, яку всі поважають і подивляють. Дбайливості завжди товаришують уважність, витривалість, твердість, сумлінність —низка прикмет, рис характеру, що витворюють цінного громадянина, який не тільки мріє й розбалакує, але й здійснює та розбудовує...

ДВА — число, що віддавна набрало символічного значення. У давніх римлян воно було знаком лихого віщування, і тому, що Плютонові, богові підземного царства, були присвячувані всі лиховісні речі, йому були присвячені і другий місяць року та другий день кожного місяця.

У нас, натомість, помічається деяке вагання, чи визнавати число два за щасливе, чи нещасливе. При похороні в Зелениці, на Надвірянщині, напр., уважали, щоб »хрестарів«, себто людей, що несуть хрести, було »не до пари« (звичайно 5, 7, 9, 11), а то інакше небіжчик міг би за собою ще когось покликати (Етн. Зб. НТШ. XXXI, 244). Натомість в с. Карлові казали, що хрестарів, навпаки, має бути парне число, і то також »щоб мерлець ще кого не покликав« (там же, ст. 331).

Діжу купували, якщо вона мала парну кількість клепок, бо в такій діжі хліб буде добрий. (Див. ДІЖА). З другого ж боку, з числом два в'язалися зловіщі уявлення про ДВОДУШНИКІВ, про яйця з двома жовтками, з яких вилуплюється дідько, і т. д.

Взагалі ж, якщо в нас помічається перевага вірування в зловісність числа два, то її треба приписувати впливам дуалістичної богомильської доктрини, в якій »другим« все фігурує Сатанаїл, диявол, дух антиномії.

ДВАДЦЯТЬ СІМ — символічне число, що у нас відогравало значну ролю головно в замовляннях та взагалі в забобонній обрядовості. Цей факт пояснюється тим, що воно складається з трьох дев'яток, а число дев'ять незвичайно популярне в українській обрядовості. У казках звичайно говориться про «тридев'ять царств», чи земель. При ворожіннях все рахували три рази по дев'ять.

ДВАНАДЦЯТЬ — символічне число. Рахування на 12 пішло від вавилонян — народу, що намагався реґулювати людську долю з допомогою астрономії і поділив рік на 12 місяців. Цікаво, що і у нас долю дитині при народженні присуджували 12 суддів (мат. у. етн. НТШ. VIII, 100). Розподіл року на 12 місяців увів рахунки на дванадцятки і в людське суспільство: пригадаймо 12 племен Ізраїльських, які завдали силу праці вченим талмудистам, бо історично не справджені. Пригадаймо собі й 12 олімпійських богів і 12 апостолів (насправді їх було більше). Натомість в доколюмбійській Америці рахування на 12 було незнане.

У нас у казках зустрічаються нерідко істо-

ти з 12 головами (Зап. Ю. Зап. Отд. II, 700 (Манджура 15), або з 12 крилами, як от відьма дванадцятикрилка: — »Вона — дванадцятикрилка, а я тільки шестикрилка, — каже друга відьма, — вона всім нам (відьмам) голова...;(»Основа«, 1862, IX, 38).

Казали в нас також, що «добра жінка дванадцять раз на день обдурить, а як яка, то й без числа..« (Номис. 9078).

ДВЕРІ — вступ до господи. »У нього двері не запираються ні вдень, ні вночі», — кажуть у нас про гостинну людину. Двері трибуналу в Парижі, що виходять на «Бульвар Палацу», ніколи не замикалися, аж до недавнього часу, з огляду на наказ короля Людовика XIII з 4. III. 1618, який наказував — »тримати двері храму справедливости відчиненими вдень і вночі, щоб людина могла звертатися до суду, шукаючи собі правди, кожного моменту«. Один журналіст захотів в 1910 р. перевірити, чи цей наказ залишається в силі і опівночі ввійшов до цих дверей, які знайшов прочиненими, а за ними — вартового, який його заарештував і відправив у в'язницю.

В Євангелії Іоана читаємо:

«...Говорив їм Ісус. Істинно, істинно кажу вам: Я двері вівцям... Я — двері, хто через мене ввійде, спасеться, і входитиме й виходитиме, і знайде пашу..« (X, 7-9).

Тільки за посередництвом Христа, віруючи в Нього, знайде людина мир і добро душі своїй.

ДВІР — у наших приповідках часто символ господи; »Бодай тобі двір заріс!« — страшне прокляття господареві, в якого двір заростає хіба тоді, як хата й стайні стоять в нього пусткою. «Горе дворові, де корова наказує волові« — себто лихо тому господареві, що ним верховодить жінка. »Нехай кожний дбає про власний двір», — себто, щоб кожний дбав краще про свої власні справи, а не обмовляв та посуджував інших. «Свій двір мете, а на чужий сміття кидає», — кажуть, коли хто себе, чи свою родину виправдує, а на інших вину звалює. «Не плач, небого, що йдеш за нього, нехай плаче він що бере лихо в двір...«

Був двір і символом панської резиденції, панського палацу: »У панських дворах великі вікна та мало світла,» — себто мало правди та любови. »До двора брама широка, а з двора — вузька». — бо колись селяни мусіли зносити на панський двір великі й ріжноманітні данини, за які отримували мало корисного. «Прийдеш у двір, нікому не вір», — гіркий досвід, що нашу людину, звичайно селянина, чекала на панському дворі все якась зрада.

ДВОБІЙ, ПОЛЕ, ПОЄДИНОК — первісно рід Божого Суду, знаний у всіх народів: мав перемогти не той, хто мав більшу силу, чи кращу зброю, а той, на чийому боці була правда і Божа воля. Найвідоміший приклад такого двобою — поєдинок між Голіятом і Давидом. Це був правдивий Суд Божий. Про його існування в Україні згадують арабські письменники X — XI вв.

Наші літописи оповідають про двобій між киянином Кожем'якою та печенізьким велетнем: 992-го року, коли Володимир Великий вернувся з Галичини, печеніги напали на Україну. Князь вийшов проти них і став на річці Трубежі. Печеніги пристали на другому боці; ні одно, ні друге військо не мало охоти починати бій. Тоді печенізький хан під'їхав до ріки і подав думку, щоб боротьбу рішили два найсильніші вояки. Володимир погодився... На другий день печеніги привели свого борця, він був велетенського росту і «дуже страшний». А у Володимировому таборі не було нікого, хто б міг стати проти нього. От тоді винайшли Кожем'яку, що руками шкіри мняв. Він узяв за руку печеніга і кинув ним об землю. Печеніги злякалися й почали тікати, а українське військо їх рубати. Відсвяткувавши перемогу, Володимир поставив на місці бою місто Переяслав, бо хлопець, мовляв, перейняв славу від Печеніжина. (Тільки ж історія каже нам, що Переяслав існував уже й за кн. Олега).

Другий такий відомий в нашій історії двобій — це двобій між Мстиславом Сміливим, сином Володимира від Рогніди, князем тмутороканським і чернігівським, і Редедею, князем касозьким (кубанські черкеси), якого він переміг в 1022 р. Редедя сам запропонував двобій Мстиславові: хто переможе, той забере майно і землю переможеного. Мстислав кинув Редедею об землю і вбив його на очах всього касозького війська.

Про двобої, як Божі Суди, згадуються пізніше, напр., у договорах з німцями 1229 р. північних міст київської держави. Вирішення справи двобоєм призначав суд: у двобій міг вступати лише рівний фізично противникові, вимагалося вже й однакове озброєння. Жінка могла дати заступника. Та від XIV в. Церква починає боротьбу з двобоями. Литовсько - Руське право вже забороняє двобій без дозволу великого князя, а самовільних двобійців карає. Ще гостріше і без усяких винятків, які все ж знав Литовський Статут, забороняють двобій козацькі права, а за смерть в двобою вже карається, як звичайне убійство (тільки — ГОЛОВЩИНА не прислуговує рідні), але все ж двобої були звичайним явищем серед шляхти й козацтва.

Незалежно від двобоїв, як установи процесового суду, що розвинулася з Судів Божих, був двобій також засобом до вирішення т. зв. «справ чести». У цьому вигляді двобої дотрималися до наших днів, особливо серед військовиків, хоча модерні законодавства їх не дозволяють і за них карають (легше, ніж за звичайне вбивство).

ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ — гербовий знак перше візантійської імперії, а після 1433 р. також римсько - німецьких цісарів. Після розпаду старо - німецької держави 1806 р. двоголовий орел залишився гербовим знаком Австрійської Імперії. Також московські царі, вважаючи себе переємниками Візантії, другого Риму, перейняли від неї герб — чорного двоголового орла. Тим — то у Шевченка, для якого «могили» на степах, чи полях України, — голос традиції нашої боротьби за незалежність України, де «родилась гарцювала козацька воля», а потім «лягла спочить», аж над нею «виросла могила, а над нею Орел Чорний сторожем літає...», — «Орел Чорний» — ясний символ імперіялістичної хижої Москви.

ДВОДУШНІСТЬ — душевна роздвоєність, що походить із конфлікту сумління, яке рветься до високих ідеалів, із кволістю людської волі, що підпадає спокусам гріха. Про неї писав Ґете в «Фавсті»:

Ах, дві душі я в грудях цих зігрів,
Яких не в силі я з'єднати:
Одна прилипла до низин землі,
Присcалася до щастя цього світу,
А друга рветься геть з грудей мені
В країну духів, тайнами сповиту...

Вже ап. Павло знав цю душевну роздвоєність, коли писав:

»Доброго, що хочу, не роблю, а чого не хочу, лихе, те роблю..» «Що бо роблю, не розумію: бо не те, що хочу, роблю, а що ненавиджу, те роблю..» (Римл. VII, 15, 19).

Ап. Павло пояснював цю нашу душевну роздвоєність суперечними бажаннями духа і тіла: «Бо я кохаюсь у законі Божому, заложеному в чоловікові, бачу ж інший закон у членах моїх, що воює проти закону ума мого і підневолює мене законові гріха, що в членах моїх» (там же 22-23)

Український нарід представив цю внутрішню душевну боротьбу межи бажанням робити добро і фактичним робленням зла суперечними виливами Янгола Хоронителя і АГЕЛА (див.), що її має кожна людина. Людину ж, в якій рішуче зло (Агел) перемагає, нарід наш так і звав ДВОДУШНИКОМ, або УПИРЕМ (див.).

Особливий характер дводушности породила в Україні московська політика державної та національної асиміляції, яскравим виявом якої була дводушність М. Гоголя (див., також ГЕРМАФРОДИТИЗМ). Національну дводушність часів червоної окупації України відбив М. Куліш у своїй п'єсі »Мина Мазайло», а також численні наші поети, як от Плужник, пізніше ліквідований большевиками, який скаржився, що він виріс «на межах двох світів» —

Півмерлих сел і міста молодого.
І не зречусь ні там, ні тут нічого,
Хоч якби з часом захотів!

«Ні тут, ні там» — це зачароване коло українських комуністів:

О коротенька, наче смерть, дорога.
Що розірвала світ на тут і там.
Вже я тепер нічому не віддам
Так, як раніше міг, себе цілого...

ДВОЄВІР'Я — мішанина християнських і поганських вірувань, що виникла в Україні після прийняття християнства, і що, повільно слабнучи, дотрималася до наших часів. Про це двоєвір'я проф. М. Грушевський писав:

»Старі поганські свята, приладившися номінально до християнських, жили далі і, не вважаючи на заходи проти них духовенства, подоживали до наших часів, а в ті (давні) часи мусіли заховувати в повній свіжості свій поганський зміст. Поруч християнської догматики жили далі поганські погляди на природу, заповнену ріжними чудесними силами, надприродними істотами, що вимагали обережности і поважання. На християнських святих переносилися прикмети старих поганських богів (Перун — Ілля, Даждь-бог — св. Юрій, Волос — св. Власій, і т. ін.)... Але двоєвірство було тільки більш виразним проявом того дальшого існування поганського життя під християнською покривкою, як можемо помічати й серед тої меншости, що формально вповні прийняла християнство і діставала похвальні титули »благовірних« і »христолюбців«. Ці «благовірні» переважно брали тільки зверхню форму християнства — це ж було легше, — і зіставалися надалі з звичаями і змаганнями, виробленими передхристиянським життям. Князі ставили манастирі і церкви, ...але ані трошки не в'язалися християнською етикою в своїм житті, в своїй політиці. . . «Христолюбці» споряджали пири по манастирях, для монахів, але запрошували на них і своїх знайомих, чоловіків і жінок.-.. мотив був ніби християнський — »нище любіє» і «любов к монахам», проповідувані духовенством, але під цею покривкою задоволялася амбіція багатства й щедрости, і любов до всяких пирів; як на інших, так і на цих пирах не трималися дозволених трьох чаш, пири переходили в оргії і кінчалися скандальними сценами, що, за словами митр. Іоана, «безчествовали святих манастирей місця...» Само пиячення покривали побожною покривкою: пили чашу за чашою во славу Христа, Богородиці, святих, співаючи при тім дотичні тропарі, і пиячення приймало вигляд якоїсь ніби побожної відправи, і духовенство мусіло виступити проти такої профанації молитви.» («Іст. У.-Руси«, III, 403 -4).

ДВОЇНА — давня граматична форма, якої вживається в українській мові для іменників жіночого й середнього роду після числівників два, (обидва), три, чотири в відмінках називному та знахідному. У словах жіночого роду двоїна позначається голосною «і» — дві хаті, але — всі хати (множина), обидві корові, але всі корови (множина), три стіні, чотири вербі.

Слова середнього роду теж зберігають у двоїні закінчення на і — дві слові, (всі слова), три нері (всі пера).

Проте, літературна мова все більше, особливо під впливом московської, яка двоїни не має, цю характерну особливість української мови втрачає, заступаючи її формами множини.

Слова чоловічого роду мали в закінченні-а, але втратили це закінчення, заступивши його назовним з —и та —і: Два сини. три стовпи, чотири дні. В московській мові в цьому випадку вживається родовий відмінок. і, коли хтось у нас вживає родовий відмінок однини, замість двоїни як от: два сина, три стовпа — знаходиться явно під асиміляційним впливом москалів. Давня форма двоїни збереглася в нас в таких словах чоловічого роду, як вуса (бо їх два), рукава, повода, два года і деякі інші. Слова чоловік, люди, невільник після всіх числівників можуть мати давню форму двоїни — сім чоловіка, сто люда і т. д.

Деякі іменники зберегли форму двоїни і в орудному відмінку: двері, дверима (і дверми); очі, очима; плече, плечима; ухо, ушима.

У підсовєтській Україні послідовно й систематично двоїни в українській мові не вживається, щоб наблизити її до московської мови.

ДВОРИЩЕ — господарська одиниця дуже давнього походження. В старо - українськім праві дворище — гурток господарств, об'єднаних кровним спорідненням, спільним володінням землею і спільним відбуванням повинностей. Акти XIV — XVI вв. згадують про дворища в Галичині, на Поділлі, на Волині і Поліссі. До дворища належать члени роду, не раз 40 — 50 осіб. Когось із чужого роду приймали, як приймака, але вже його діти мали в дворищі повні права. Дворище стало скоро заникати в XVI ст. після волочної реформи: його заступила особиста власність. Подібні установи зустрічаємо і в інших народів, особливо відома сербська ЗАДРУГА, що збереглася до XIX ст.

ДВОРСЬКИЙ, ДВОРЕЦЬКИЙ — вищий урядовець княжого двору, що відповідав палятинові західніх держав. Цей уряд відомий у нас з Літопису, Іпат. списку, де під роком 1169 р. згадується дворський кн. Мстислава Ізяславича. Більш відомий він при дворі кн. Данила Галицького: тут дворський грає першу ролю між боярами: виступає на чолі княжого війська, в неприсутності князя має головний провід у місті, заступає його в суді та адміністрації. Його компетенції розвинулися коштом давнього уряду ТИСЯЦЬКОГО.

ДВОРЯНСТВО — станова привілейована верства Російської Імперії, що розвинулася з військової та земельної аристократії, яка, як показує саме ім'я, мала обов'язок «бути при дворі» і бути готовою «служити Царю і Отечеству».

Це були колись т. зв. «служилі люди», що за свою службу одержували в нагороду («жалування») землю, що, за московським правом, належала державі, себто цареві. «Якщо та сама земля задержувалася довше в однім роді, — писав із цього приводу В. Липинський, — то не тому, що той рід мав своє власне, від предків унаслідуване і неод'ємне право меча на цю землю, а тому, що він із покоління в покоління заслуговував собі на милость царську, постачав цареві і державі з покоління в покоління слуг і чиновників. . .» («На Переломі» 1940 р. ст. 124).

Отже, в Московщині з обов'язку дворянської служби цареві й державі випливало право дворянства на землю. У козацькій Україні, як, зрештою, і в усій Зах. Европі, навпаки з землеволодіння, яке приходило в той чи інший спосіб випливав лицарський обов'язок боронити ту землю і державу. Ріжниця величезного засадничого значення.

У Московщині дворянство досить скоро стало замкнутим станом, як стала замкнутим станом і шляхта в Польщі, (з XIV ст. т. зв. Кошицьким привілеєм 1374 р.), натомість в козацькій Україні кожен, хто з зброєю в руках станув під прапор Хмельницького, ставав вільним козаком, лицарем, заслуженим для відродженої Української Держави. В народі, а потім і в історичній традиції поширилося переконання, що «козацькою шаблею були скасовані» всі нерівності суспільних станів, та вже при кінці гетьманування Хмельницького владу й керму захоплює вирізнена з маси козацька старшина — і та, що виросла з визволеного українського селянства, і та, що перейшла до козацтва з старого шляхетського табору. Витворюється поволі окрема, упривілейована кляса, до якої доступ стає все труднішим. Хмельниччина розгромила чужинецьку шляхту, але витворила свою, що, починає все пильніше переслідувати свої егоїстичні клясові інтереси, чим користується Москва, щоб розбивати національний фронт українського народу і перетягати нову українську аристократію надаванням »чинів та жалованія«.

Вже 22 жовтня 1665 р., нагороджуючи гетьмана Ів. Брюховецького боярським чином, московський цар «пожалував» дворянським чином усю козацьку старшину, що приїхала до Москви в почоті гетьмана. Кількість цієї старшини була значна, якщо зважити, що в почоті гетьмана налічувалося — правда з духовенством, козаками, службовцями, тощо — 535 чоловіка. І пізніше Москва не скупилася на нагороди »честю дворянською«. З глухівських статтей Д. Многогрішного (VI ст.) довідуємося, що гетьман і старшина просили, щоб осіб, нагороджених «честю дворянською» — шляхетством, і надалі її не позбавляли. Інакше кажучи, вони просили, щоб шляхетство московського взірця, себто дворянство, стало спадковим. Москва вдоволила прохання. У коломацьких статтях Мазе-

ни Москва так само прийняла IV статтю, в якій Мазепа і старшина домагалися підтвердження уже наданої «чести дворянської» та наділення нею нових гідних «пожалування» осіб. Комісія для укладення «Прав, по которим судится малороссийский народ» в першу чергу спиняється на особах, «в которих предки, або вони самі, от великих государей всеросійських на дворянство... отримали жалованния грамоти. . .»

Одночасно з цим перетворюванням української старшини в московське, чи малоросійське, дворянство відбувався й процес повільного закріпачення за цим новим дворянством українського селянства. 1763 р. вийшов указ московського уряду, яким вказувалося на потребу стримати вільний перехід селян з одних земель на інші, бо, мовляв, він «шкідливий для їх добробуту», і тому заборонено переходити від одного землевласника до другого без письменного дозволу попереднього. А в 1783 р. заборонено й зовсім селянам виходити з того місця, де їх застав тодішній перепис населення — «щоб у плаченні податків не було замішання». Цим остаточно закріпачено українське селянство і підведено його під закони, на які спиралося давнє кріпацтво на землях Московщини, а два роки пізніше, в 1785 р. сповіщено й «Грамоту про вільність дворянства«, якою влито потомків колишньої козацької старшини в загальне російське дворянство. «Була це, — як пише один наш історик, — не тільки нагорода за дотеперішню льояльність верхів українського громадянства, що виреклися мрій про українську державність і автономію, але й забезпека для царського уряду, що тій верстві вже ніколи не присняться такі небезпечні для московського царату сни. . . » («Вел. Іст. України» вид. Тиктора, ст. 547).

ДЕ БАЛЬМЕН ґраф ЯКІВ (1813 — 1845) — маляр і графік з Полтавщини французького походження, приятель Т. Шевченка, який, разом із Башиловим, зілюстрував в 1844 р. рукописний «Кобзар». Загинув у сутичці з черкесами на Кавказі. Т. Шевченко присвятив йому свою славну поему »Кавказ«, в якій писав:

І тебе забрали, мій друже єдиний
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну; довелось запить
З московської чаші московську отруту. .

ДЕБР, ДЕБРА — пустеля: «І дебр - пустиня неполита, сцілющою водою вмита, прокинеться» (Т. Шевченко). Вживається часто в формулах заклинання нечистої сили: «Іди на дебрі, на скелі».— казали на адресу нечистого, посилаючи його в місця, де він нікому шкодити не може (Ів. Франко, «Прип.» I 535). Людині, яка не вміє триматись в товаристві, кажуть: «Чи ти з дебрів прийшов що не знаєш, як до людей говорити?» (там же).

ДЕ БРОЛЬЇ (дюк, князь) — французький посол у Варшаві, який в 1753 надіслав до свого міністерства в Парижі просторий меморіял про Україну, в якому подав історію України й відносини її до Польщі й Росії. «Від того часу, — писав він, — як Польща втратила Україну, вона явно йде до загибелі. Московське панування в Україні завжди викликає незадоволення серед населення, і жаль, що справа гетьмана Мазепи не вдалася». Цей меморіял знаходиться в Національній Бібліотеці Парижу. (І. Борщак).

ДЕВДЕР — якась рослина, з якої в Буковині виробляли зелену фарбу, якою фарбували труну (Зап. ЮЗОтд. II, 351).

ДЕВКАЛІОН — мітичний грецький Ной, Син Прометея, чоловік Пірри. Вирятувавшись в ковчегу від потопу, що його наслав Зевес на грішних людей, зробився прабатьком нової породи людей.

ДЕВЛЕТ ҐІРЕЙ — кримський хан, з яким гетьман Пилип Орлик склав в 1711 р. договір про спільний виступ проти Московщини. Хан зобов'язався був допомогти українським козакам визволитися з-під московської залежности, і до визволеної Придніпрянщини приєднати й Слобідську Україну, яку таким чином включалося в межі відбудованої Української Держави. У наслідок цього договору Орлик із своїм військом та допоміжними татарськими військами вирушив на Київщину й, побиваючи московські залоги, дійшов був аж до Білої Церкви, а хан вирушив на Слобожанщину. Тут йому спочатку щастило: населення, серед якого татари ширили Орликові універсали, зустрічало його з хлібом - сіллю, але хан, узявши Ново - Сергієвську фортецю, усупереч умові, вже на провесні повернувся до Криму, а москалі, просуваючися слідом за татарами, відібрали Новосергієвську фортецю і жорстоко помстилися над населенням, що вітало Орликових висланців. (Див. ДЕСЯТКУВАННЯ).

Був ще другий ДЕВЛЕТ - ҐІРЕЙ — перекопський хан (1551 — 1577), який несподіваним наскоком у 1551 р. знищив Брацлавський замок.

ДЕ ВЕРЖЕНН (ґраф) — французький посол у Констатинополі з 1754 р., перед тим посол у Стокгольмі, де підтримував акцію Орлика в справі унезалежнення України. Прибувши до Царгороду, Де Верженн налагодив зв'язки з Налимовським та Хв. Мировичем, останніми мазепинцями в Криму. Через нього йшло листування українських патріотів з України і з Криму з Григорієм Орликом, що після смерти батька Пилипа (1742 р.) залишився єдиним захисником українських інтересів в Европі. Де Верженн добився того, що Туреччина виплатила пенсію тим мазепинцям, що ще жили, і добився того, що Туреччина запротестувала проти коло-

нізації південної України чужоземцями, на що вказували в своїх листах українські патріоти: «...Незабаром на Україні не буде вільного місця для природного населення», — писали вони Орликові в Париж.

Де Верженн зі свого боку писав до нього 6. VIII. 1758: «Туреччина знов починає розуміти вагу для неї України й бере в захист інтереси козаків, як за часів славної пам'яті Вашого батька...« Згідно з інструкціями з Парижу, Де Верженн увесь час підбивав Туреччину на війну з Росією, маючи на увазі, в разі перемоги Туреччини, відірвати Україну від Москви. 6. X. 1768 р. Де Верженн сповіщав Шуазеля, тодішнього міністра зак. справ Франції: ...«Врешті можу сповістити Вам, що прийнято щасливе для нас рішення — війна Росії проголошена»... Одночасно він писав ґрафині Орликовій, з якою підтримував зв'язки після смерти її чоловіка (1759): «...На жаль, Ваш чоловік не дожив до цього дня, коли близькі до тріюмфу інтереси його нації...«

Та війна скінчилась не так, як того бажав собі Де Верженн, і він, зробившись уже міністром зак. справ Франції (з 1774 р.), ужив всіх заходів, щоб добитися злагіднення умов миру для переможеної Туреччини.

В архівах французького міністерства зак. справ переховується меморандум про Україну складений з приводу зруйнуванняя Запорозької Січі в 1775 р. І. Борщак приписує його авторство Де Верженнові, що понад 20 років студіював українську справу. В тому меморандумі читаємо:

»Козаків завжди і всі вважали за вільну націю; після того, як були під протекцією Польщі, вони перейшли під кримську протекцію; нині козаки під жорстоким пануванням Росії. Найбільша частина цієї нації заселює Україну Лівобережну, менша частина — Волинь. Поділля і якихI2.000 людей займають береги й острови Бористени (Дніпра) між старими кордонами України й Криму».

Торкнувшись адміністрації в Україні і перелічивши останніх гетьманів, Де Верженн приходить до висновку:

»Українці досить численні й войовничі, щоб занепокоїти Московію на випадок, якби відокремились від неї. Через Україну завжди можна зробити значну диверсію проти цариці (Катерини II). Тому нам потрібно ввійти в зносини з козаками; першим нашим кроком буде дізнатися про їх наміри, бо, як видно, ні Порта (Туреччина), ні хан не викликують у козаків довір'я до себе. Таку комісію треба доручити особі, що мала б досвід у справах цієї нації; певність цієї особи до Франції мусить бути доведена, і одповідна людина має бути дуже зручна, бо справа занадто делікатна. Якщо й до чого, то можна буде завжди дезавувати такого емісара. Найкраще було б, звичайно, послати когось із України, яка належить до Польщі, але це неможливо, бо козацька нація ненавидить поляків, як і московитів. Ніхто у Франції не був такий компетентний у козацьких справах, як небіжчик ґраф Орлик. Потрібно обміркувати умовини, які можливо було б запропонувати козакам щодо їх долі, як вони відокремляться від Московії. Але, знов повторюю, справа ця — великої таємниці. Відкриття петербурзьким двором цих делікатних зносин напевне потягне за собою руїну на завжди проєкту позискати нам козаків. Можливо також, що в разі компромітації, Росія візьме Україну на страшні муки. Тоді з одчаю українці піднімуть несвоєчасно повстання, будуть назавжди знищені, що в ґрунті речі було б великим нещастям і для інтересів короля і для великих ідей нашого віку. Отже, конечно потрібно все підготовити заздалегідь щоб, як повстання вибухне, воно не було б бодай безкорисне...»

ДЕВ'ЯТИЛ, ДЕВ'ЯТСИЛ — рослина, корені з якої, зварені на меду, їли хворі на сухоти (на Херсонщині. Ястребов «Лет.» III, 117). У Галичині казали: «Є таке зілля — дев'ятисильник; якби його на дев'ятьох утренях освятити, то воно помагає на кожну слабість...» (Етн. Зб. НТШ, V, 167).

ДЕВ'ЯТИНИ — поминки по померлому на дев'ятий день по смерті.

ДЕВ'ЯТУХА — дев'ята п'ятниця від Великодня. Її шановано в усій Сх. Европі. Крім того, ДЕВ'ЯТУХОЮ звали гречку, посіяну на дев'ятому тижні після Великодня.

ДЕВ'ЯТЬ — квадрат трьох — особливо магічне число, яке вживалося в усіх закляттях та в ріжних магічних актах. Всі замовляння проти ріжних хворіб, наведені в Зап. Ю.-Зап. Отд. II, повторюються дев'ять раз, і тільки одне повторюється три рази.

Щоб прикликати відьму, треба, мовляв, взяти шматок сирого полотна, заткнути в нього 9 голок і варити», то відьма зараз прибіжить чогось просити» (Б. Гнатюк «Знадоби...» I, 311), або треба налити на сковороду молока, вкинути в нього три рази по 9 голок і всунути в піч, то відьма зараз же прибіжить (там же, II, 788-90).

Від уроків палили терпину, а з неї 9 вуглликів кидали в воду: якщо вони пориналн, було зурочення, а якщо виринали, то значить, не було нічого небезпечного (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, 162).

Гуцули мали таку магічну формулу, якої вживали вночі, щоб не боятися нічого: жодна нечиста сила не могла б до тої людини приступити, що вимовила б ту формулу: «Що одне? Що два?... Що дев'ять? — Дев'ята стала казка кам'яна навкруги двора...» (Головацький, III, ст. I). Число 9 оточувало людину (чи її двір), ніби чарівним колом, якого не в силі перейти нечиста сила.

Зрештою, і в інших народів число 9 мало фатальну силу. У трагедії «Едип» Софокля, хор співає Едипові: «Ти покладеш з обох боків жертівника по 3 рази дев'ять галузок оливкового дерева і будеш так молитися Евменідам.. .»

Данте писав, що за Птоломеєм і християнськими письменниками, виявляється безсумнівним. що небесних рухомих сфер було дев'ять. (Пісня II «Бож. Комедії»»).

ДЕДАЛ — атенський мистець, що, поповнивши злочин, втік був на острів Крит, де побудував славнозвісний Лябіринт, з якого було неможливо вийти, так було багато в ньому всяких ходів та переходів, між собою поплутаних (див. АРІЯДНА).

Дедал був своєрідним Леонардом доісторичних часів — був різьбарем, архітектом, балетмайстром і винахідником. Йому приписували першу спробу людського лету: коли цар Мінос засадив його з сином Ікаром в побудований ним лябіринт, Дедал побудував крила, зліплені воском і на цих крилах вони вилетіли з лябіринту. На нещастя, Ікар захотів, в оп'янінні лету, надто наблизитися до сонця, і воно розтопило віск, що тримав крила: Ікар упав у море і загинув. Дедал долетів до Сіцілії. Це було ніби яких 4.000 літ тому, але ім'я Дедала дожило до наших днів, як мітичного винахідника першого літака:

Дедала бистроумного нащадок
Пливе, як хижий і стоокий птах
(М. Рильський)

ДЕДУКЦІЯ — логічний вивід вужчого висновку з ширшого загального твердження. Дедукції протилежний метод — ІНДУКЦІЯ.

ДЕЗЕРТИРСТВО — самовільне залишення війська, що вважається за тяжкий злочин, особливо під час війни, як зрада Батьківщини і товаришів, що змагаються з ворогом далі на фронті.

Кращі сини українського народу, ось уже 40 років, криваво змагаються на фронті національного й державного визволення. Усе поставлено на карту.

Іде змагання в обороні всіх матеріяльних та духових скарбів нації, — іде змаг за українську історію, яку сфальшовано й пущено в світ на шкоду слави української нації; іде змаг за стару українську культуру, яку привласнив собі московський нарід разом із славним тисячолітнім іменем Руси; іде змаг за створення підстав для нової української культури, нової її слави. І кожний інтеліґент, що залишає національний фронт цієї великої боротьби, щоб умити по-пилатському руки і стати осторонь, — творить духове страшне дезертирство; кожний інтеліґент, що переходить на службу ворожої нації, ворожої культури, зраджує власну. Логіка кожної, а в тому й духової, війни проста і ясна: люди, що пропаґують мирне співжиття з ворогом, — це його аґенти. Вчені, що даються використовувати ворогові, — злочинні шкідники. Письменники та інші «інженери душ», що здобувають ордени на чужій службі, — продажні душі. Всі вони разом — духові дезертири з фронту національної визвольної війни.

ДЕІСУС — образ, що представляє Христа, як Царя Слави, посередині, а Богородицю і Івана Предтечу по боках у молитовній поставі. Цей образ — головний в повному ІКОНОСТАСІ (див.).

ДЕЙВІС РІС — англійський політичний діяч, член лейбурської партії, віце-міністер внутрішніх справ в першому уряді Макдональда, член Палати Послів. З нагоди пацифікації українців у Польщі в 1930 р. провадив активну кампанію в їх обороні, відвідав Варшаву і Львів, де відбув наради з українськими послами, відвідав митроп. А. Шептицького й еп. Ів. Бучка, відвідав галицькі менші міста і в наслідок всіх цих відвідин видрукував кілька статтей в англійській пресі в обороні прав українського народу.

ДЕЙНЕКИ — озброєні дубинами, чи киями, селяни, що приставали до козацьких відділів під час повстання. Із таких дейнек, позбавлених усякої державницької ідеї, цілий полк піхоти зорганізував був в 1657 р. полтавський полковник Мартин Пушкар, прихильник Московщини, ворог гетьмана Виговського, (загинув у бою з ним під Полтавою в 1658 р.).

Наш історик В. Липинський дуже суворо осудив ролю дейнек в нашій історії:

»Давніше, побіч Січових Лицарів Святого Хреста, гасали в українстві XVII — XVIII вв. юрби дейнецтва. Вони лицарство козацьке вкінці знищили і »без доброго християнського сумління, — як каже про них Величко, — без оружія до війни приличного, з серцями до убійства тільки і грабежу готовими, — з українства засуджене на знищення гніздо підлости зробили. Сьогодні, коли одні всім серцем і розумом шукають такого Слова — Духа українського і такого методу організації державно-творчих сил, від яких могла б зачатись реальна Українська Держава, вони, ці другі, всю майже пресу українську обсівши, перших своєю руїнницькою їддю заливають...» («Листи...» ст. XIX).

ДЕ КАСТЕЛЛЯНО ґраф БОГДАН — автор книжки в англійській мові (1934 р.) »Година інтенсивного життя», в якій автор оповідає про своє життя: походив він із французької родини, що числить вже понад 1.100 років історії. Народився й молодість провів в Україні, де вчився в житомирській гімназії та в київському університеті. Батьки автора мали величезні маєтки на Волині і на Київщині, і життя автора було тісно зв'язано з життям польської та московської аристократії. За першої світової війни він

не раз возив приватне листування царської родини до лондонського королівського двору, і назад. З таких кол трудно ждати чогось доброго для українців. В таких колах, коли й згадують про існування України, то тільки як »Малоросії», а українська національна відмінність та самобутність видається «злочинною вигадкою«. Але книжка Де Кастелляно робить приємний виняток. Невважаючи на те, що по скінченні університету, автор прожив 20 років поза Україною, не пропускає він жадної нагоди, щоб підкреслити вищість української культури над московською, вищість українського селянина над московським. Саму книжку присвячено «тим, хто любить рідну хату й батьківщину». Читається книжку, як найбільш цікавий роман, і вона, не переслідуючи ніяких пропаґандивних цілей, збуджує в читача любов і цікавість до України.

Для українського читача матимуть особливу цікавість сторінки, присвячені описам Волині, характеристиці відносин у житомирській гімназії та в київському університеті. Ось, наприклад, згадка про бурхливі події в університеті напередодні революції 1905 р.:

»Один із професорів, Пихно, хоча й був сином українського селянина, зробився тим не менше завзятим московським націоналістом і користувався серед студентів великою непопулярністю. Університет був тоді дуже космополітичний. Великоросів (москалів) було в ньому порівнюючи мало, а головну масу студентства складали українці і поляки, з додатком татар та черкесів, бо київський університет був найближчий для студій до Кавказу. Крім того, були в ньому звичайних 5% жидів, бо тільки такий відсоток міг бути тоді по школах і університетах. Проф. Пихно був видавцем щоденника »Кіевській Голос« (автор помилився: часопис Пихна називався «Кієвлянин», Є. О.), в якому він завжди нападав на українців і на поляків. Після одної такої напасної статті за його підписом, студенти вирішили зробити йому демонстрацію. Кожний з них приніс на лекцію силу чисел професорського щоденника і, як він увійшов до авдиторії, почав бомбардувати жмутками того часопису. Поміж найбільш активними учасниками демонстрації були мій брат Степан, ґраф Сольський і чимало українців. Уряд вирішив тяжко покарати провідників демонстрації і вислав 18 студентів, а поміж ними і брата та ґр. Сольського, на один рік до Сибіру. . . Ця ненормально - сувора кара викликала обурення 3.000 студентів, які відмовилися ходити на лекції і збирались в університеті тільки для розмов, обговорюючи можливості дальших демонстрацій. Військовими силами тоді командував у Києві славнозвісний ген. Драґомирів, який розумів настрої молоді. Отримавши наказ викинути студентів силою з університету, він виставив гарматну батарею в парку проти університету і протелеграфував до міністерства:

— Гармати на позиції, ворога не видно...»

На ст. 55 Де Кастеляно робить порівняння між українською мовою і мовами інших слов'ян:

«Я вже згадував, що українська мова відмінна від московської. В дійсності це одна з слов'янських мов, які відрізняються між собою, як флямандська від німецької, португальська від еспанської. До них належать такі мови: болгарська, сербська, чеська, польська, українська, білоруська і московська. З-поміж них болгарська мова найменш музикальна і повна слів турецького походження. Чеська мова видається іншим слов'янам дитячою, бо в ній багато слів ненормально зм'ягчених, або зменшених. Щодо польської мови, то вона незвичайно трудна і повна таких звуків, як «ш» та «ч», тим часом як українська мова дуже музикальна і м'яка...» Поміж численними ілюстраціями книжки, видрукованими на окремих листах, треба особливо відзначити два прегарні образки з старих дереворитів: «Оранка в Україні» та «Українська дівчина - жниця».

ДЕ КАСТРО ХУАН (1818 — 1890) — еспанський музиколог і композитор. Своєю спеціяльною працею в латинській мові «Метода Греко - Слов'янського Церковного Співу«, що вийшла в Римі 1881 р., він запізнав тодішній музичний світ з нашою музичною церковною культурою.

ДЕ КАСТРО — еспанський амбасадор у Відні за першої світової війни. З доручення короля Альфонса XIII він вів переговори між Австрією та Росією в справі звільнення митроп. А. Шептицького, якого заарештували москалі 3. IX. 1914 у Львові. Австрія погоджувалася обміняти за митрополита небезпечного московського шпигуна Дмитра Янчевського, засудженого на смерть, але російський уряд відкинув цю пропозицію. Переговори тяглися довго, але москалі відкидали всякі пропозиції , вперто не погоджуючись на звільнення українського митрополита. (Д. Бучинський в «Н. Меті» 8. II. 1958).

ДЕКОРАТИВНІСТЬ — перевага в мистецтві зовнішнього над внутрішнім, при якій відходить на другий плян глибший зміст, а надається більше ваги зовнішнім ефектам. Такою декоративністю визначається особливо т. зв. бароковий стиль (БАРОККО). «У психічній сфері стремління до декоративности, до широкого жесту, до імпозантности природно веде до певної ілюзорної пишноти та масстатичности, за якою може нема достатньої духовної підпори : веде до певного психічного авантюризму, що відбивається в житті і в культурній творчості» (Дм. Чижевський).

Про декоративність в українському мистецтві писав Є. Маланюк: «Малорос у мистецтві як людина спустошеної душі, по опанован-

ні техніки, інстинктовно кидається до всілякої декоративности, щоб, очевидно, ту пустку прикрити. Під декоративністю тією треба розуміти не тільки котурняність, барвисту піротехніку, екзотичність і т. п., але й показну голізну скаліченої форми, різні формалістичні витівки, врешті той технічний теоретизм, ту екзгібіціоністичну балаканину про творчість, замість творчого ділання, що складає може найбільш шкідливий і характеристичний елемент мистецької кризи». («Пробоєм», 1941, 292-93).

ДЕ КЮСТІН, маркіз АСТОЛЬФ, француз, автор славетного твору «Подорож по Росії», виданого вперше 1841 р., перевиданого в 1953. Пробув він у Росії три місяці — в Петербурзі та Москві та ще трохи в Нижньому Новґороді (тепер Ґорькій), отже в Україні не був і українців, та взагалі національностей Російської імперії не примітив, але, ознайомившись з духом московської культури (був кілька разів на приватній авдієнції у царя Миколи I), написав яскраво антимосковську книжку, в якій виявив справжню прозорливість: «Росія, — писав він, — дивиться на Европу, як на здобич, яку наші незгоди скорше чи пізніше видадуть їй; вона культивує анархію серед нас у надії мати зиск з тієї корупції, якій вона сприяє, бо це відповідає її власним виглядам».

Або ще докладніше:

«Коли наша космополітична демократія, принісши свої останні плоди, зробить війну ненависною народам; коли т. зв. найцивілізованіші нації світу спроможуться обезсилити себе самих своїм політичним безладдям і ступнево впадуть у дрімоту у межах власних кордонів, не дбаючи про зовнішній світ... тоді ми зазнаємо останньої інвазії вже не з боку варварів - невігласів, але з боку майстрів у політичних хитрощах та лицемірстві...»

ДЕЛІКАТНІСТЬ — дорогоцінна риса чуйних душ, що виявляється в великій уважності до почувань інших людей і в зусиллях їх нічим не уразити. Оповідали про Тюренна, славного маршала короля Франції Людовіка XIII та Людовіка XIV, що він визначався великою делікатністю. Помітивши в свойому почоті бідного старшину, що мав під собою нездалого коня й довідавшись, що він не мав можливости придбати кращаго, Тюренн запросив його до себе на обід і сказав йому:

— Хочу попросити вас про ласку, — може бути, що ця моя просьба видасться вам надто нахабною, але прошу мене простити. Бачите, я старіюся, і мої коні надто жваві для мене. Признаюся вам, що я ними їжджу з деяким побоюванням. Натомість я завважив, що ви маєте дуже спокійного коня, який дуже мені підійшов би. Чи не були б ви такі ласкаві обміняти його на одного з моїх?

Тюренн знав, що незаслужені дарунки, особливо бідним людям, їх ображають, бо видаються милостинею і вибрав найделікатнішу форму подарувати бідному старшині чудового коня, удаючи ніби тим самим той старшина робить йому найбільшу ласку.

Відомий французький письменник Олександер Дюма (син) був дуже щедрий, і не було дня, щоб він комусь не допоміг, — але робив це з найбільшою делікатністю: «Милостиня, — казав він, — повинна бути анонімною... Зрештою, таким чином уникається виявів невдячности...»

Одного дня він зайшов до книгарні:

— Як продаються книжки пана X? — запитав він.

На жаль, вони зовсім не продавалися.

— Я це знав, — сказав Дюма, але цей письменник має талант і дуже бідує. Я хотів би йому допомогти, не вразивши його амбіції. Ось гроші. Скажіть йому, будь ласка, що його книжки добре продаються, і що то його авторська частина...

У цій своїй делікатності Дюма тільки йшов за заповітом Христа, який наказував давати правою рукою так, щоб про це не знала ліва (Матв. VI, 3), — це було навчання про найвищу делікатність, на яку нездатні фарисеї.

Делікатність значно облегшує життя в суспільстві, стирає надто гострі ріжки у взаємних відносинах між людьми і намагається кожну гірку правду представити в найприємливішій формі. Проте, тут делікатність може набувати й хворобливих форм, перетворюючись іноді в душевну кволість, що межує з боягузством, із дезертирством із фронту правди. Л. Андреєв у своїй п'єсі «Професор Сторіцін» дав нам образ такого хворобливо - делікатного типа: «Єсть люди —казав професор,— які тішаться, коли натраплять на злодія чи впіймають злочинця, або виявлять брехуна. Ці люди мене дуже дивують. Я, натомість, коли буваю з яким брехуном, почуваю себе дуже ніяково і навіть сам починаю допомагати йому в його брехні, навіть коли ця брехня звернена проти мене...»

ДЕЛІЯ — рід плаща без рукавів, що його носили в Україні в XVI-XVII ст. Його прищібували клямрою на правому плечі, і був він звичайно з великим коміром. Що коротша була делія, і що вищим футряний комір, тим делія вважалася за кращу. З часом делія втратила привілею бути тільки панським вбранням (головне кіннотчиків), і мало відріжнялася від КИРЕЇ. Делії, що в XVI ст. ясніли від золота та робилися з найдорожчих тканин («Делія з чорної адамашки» у Грушевського «Іст. У. Руси», VI, ст. 70), у XVIII ст. робилися вже з простої бавовни.

ДЕЛЛЯ ВАЛЛЕ ПІЄТРО (1582—1652) — італійський гуманіст, подорожник. У 1620 р. він зустрів у Персії якогось українського козака, зі слів якого докладно переповів про козач-

чину в творі »Подорожі Пієтра Делля Валле, Пелеґріна» (перше вид. 1650 р. у Римі).

ДЕЛЮВРІЄ др. ЖОРЖ — ніби французький журналіст, що дописував в 1935 р. (а може й пізніше та раніше) до віденських часописів в українській справі, — пропаґуючи «єдність всіх руських країн». Насправді ж це був псевдонім д-ра Вас. Панейка, видатного колись українського галицького діяча, що став москвофілом.

ДЕ ЛЯҐАРД, ґраф, француз, що переїжджаючи в 1811 р. з Москви до Відня, був в Україні і видав опис своєї подорожі в Парижі (1824 р.). Його спостереження, як зазначив проф. В. Січинський, досить поверхові. Про Глухів він писав, що це »чудове місто, колись осідок уряду, знищений пожежею майже на дві третини».

У Батурині, відвідавши могилу гетьмана К. Розумовського, він писав: «Хоч різьба (нагробку) посередня, але велика кількість мармору ріжних кольорів, бронзи і позолоти вказує, як чванливість намагається боротися з силою забуття і смертію».

Більшість спогадів Де-Ляґарда торкається розкошу й розваг московських і польських панів (Київ, Тульчин, Гумань), які забравши до своїх рук українську землю, не бачили меж своїм забаганкам. Коли автор торкався української історії то відбивав погляди саме цих чужинців, загосподарених на нашій землі, тому курені в нього це — «підземні мешкання», а всі козаки відзначалися великою жорстокістю, від якої, мовляв, мусіли терпіти бідні пани...

ДЕЛЯМАР КАЗІМІР (1797 — 1870) — французький сенатор, редактор газети «Ля Патрі» («Батьківщини») 1869 р. він вніс до французького сенату петицію в українській справі, яка потім вийшла й окремою брошуркою в франц. мові під заголовком «П'ятнадцятимільйоновий забутий нарід в обличчі історії». В цій своїй праці писав: «Москалі привласнили собі назву русинів, щоб надати собі очевидні права на володіння цим народом. Це змішування дало можливість москалям змішувати в однім спільнім імені росіян: русинів — без сумніву слов'ян, і москалів, слов'янство яких більш, ніж сумнівне...»

ДЕ ЛЯ НЕВІЛЬ — дипломатичний аґент французького уряду, який був у Москві в 1689 р. п'ять місяців і залишив «Записки про Московію», в яких скрізь називає нашу землю Україною. Описуючи ворохобню кн. Ґоліцина проти Петра І, він писав:

«За ввесь час, коли гетьмани вважалися підвладними московському царю, вони ніколи не приїздили до Москви. Але Ґоліцин, під претекстом відзначення гетьмана перед царями (тоді царювали Петро і Іван під реґенством старшої сестри Софії, якої довіреною людиною був кн. Ґоліцин. Є. О.), а в дійсності з зовсім іншими намірами, закликав Мазепу до Москви з 500 особами його вищої старшини. Під час перебування гетьмана в Москві я не міг дістати у московитян дозволу бачити його і тому кілька разів уночі, я, переодягнений, відвідував його...»

Про самих москалів До Ля Невіль писав:

«Москалі, власне кажучи, справжні варвари, недовірливі, брехливі, жорстокі, жебраки й труси... Вони до тої міри грубі й неосвічені, що, без помочі німців, яких у Москві велика сила, не могли б нічого доброго зробити...»

Про Мазепу Де Ля Невіль писав:

«Цей князь з обличчя негарний, але людина дуже освічена і прегарно говорить латинською мовою. Він родом козак і був при дворі короля Казіміра...»

ДЕ ЛЯ ФРІЗ — французький лікар, що в війні з москалями попав у полон у 1812 р. і залишив про цей свій полон на Чернігівщині «Записки», в яких описував з захопленням українські танці, зокрема козачок: «Жінки виконували танець з такою досконалістю і ґрацією, що й на паризькій сцені заслужили б вони оплески».

Перебуваючи на гостині в гр. Завадовського на Чернігівщині, в Ляличах, автор з таким же захопленням описує пишну палату Завадовського, яку вибудував італійський архітект Джакомо Кварені. На прийнятті в ґрафа, при десерті «дивувався великій кількості ананасів, у Франції зовсім невідомих. Ці овочі вирощують у ґрафських оранжеріях». Йому показувано «усі чудеса палати», де було 100 кімнат. Одна з заль мала ґобелінові тапети, а «навколо були мармурові статуї. Майже скрізь були розвішані образи першорядних майстрів.» Прекрасна була церква з образами італійських майстрів. «Образ Богородиці — був це портрет ґрафині Завадовськогої, відомої красуні».

Заходили й до великої оранжерії, «де були цілі алеї помаранчових дерев, повних овочів; звідси перейшли до теплиці, де вирощували ананаси — ці підрівникові рослини...»

ДЕМАГОГІЯ — неперебірливі засоби аґітації, намагання підлещуванням до народніх мас, обіцянками, неможливими до сповнення, але спокусливими, опанувати владу над тими масами і використати їх у своїх особистих, або вузько - партійних, клікових цілях. Демагоги грають головно на низьких інстинктах юрби та на її невмінню критично думати. Вони завжди звертаються до почуттів, намагаючись їх розпалити якнайбільше, і ніколи до холодного розуму. Демагогія — найгірший й найнебезпечніший ворог справжньої демократії, бо, говорячи тільки про права людей, і ніколи про їх обов'язки, розкладає мораль народу і підриває

самі підстави демократії, що ґрунтується на рівновазі прав і обов'язків. Демократія — це ж влада народу, і хто не має бажання виконувати обов'язки в відношенні до свого народу, до свого суспільства, не заслуговує й на права.

Демагогія все спрощує, вона не допускає посередніх категорій між двома абсолютними термінами, для неї не існує можливість співпраці, чи, як тепер люблять говорити — консолідації дії в загальних інтересах, з принесенням у жертву менших дрібних інтересів. Демагог, на ґрунті політики, не допускає жадних компромісів, ні півтіні, ні півсвітла: »Все або ніщо!« — це правило його публічних виступів. Наклепи, образи, дифамація, запальні фрази — не його зброя. Цією зброєю він руйнує демократію, якій на словах ніби служить, і підготовляє ґрунт диктатурі.

Клясичним прикладом демагогів давніх біблійних часів були жидівські ватажки Авірон і Датан, що, не розуміючи великих замірів Мойсея, докоряли йому, що він вивів жидів «із землі, що текла молоком та медом», щоб «поморити їх у степу» (IV кн. Мойсея XVI, 13):

«Скільки люда в пустині лягло!
Ті піски і ті скали
Сотням тисяч Ізраїля
Домовиною стали!» (Франко «Мойсей»)

Прикладом демагога євангельських часів був Пилат, який — «бажаючи зробити приємне народові« (Марк. XV, 15) відпустив розбійника, а Христа, після тортур, наказав віддати на розп'яття. Демагогом був і Фелікс «Діяній Апостольських», який — «щоб задовольнити Юдеїв», залишив ап. Павла в кайданах (XXIV, 27). Христос ніколи не радив слухатися голосу темної неосвіченої народньої маси, що нею можуть кермувати зручні своєкорисні демагоги, які вміють підлещуватися до юрби і тим здобувати собі її голоси, її приязнь. Навпаки він попереджав апостолів, що ота темна народня маса довший час не буде в стані зрозуміти їх високого навчання, а, проте, вони повинні далі голосити євангельське слово правди: «І будуть всі вас ненавидіти через ім'я Моє. (Марк. XIII, 13).

Найбільшого майстерства демагогії осягли московські большевики на чолі з Леніним, які все кидали різні демагогічні гасла не для їх здійснення, а тільки для збудження найнижчих інстинктів, що перетворюють народню масу в безвідповідальну юрбу. Коли треба було в 1917 р., щоб армія кинула фронт і звернулася на «внутрішнього ворога», большевики вигукували: «Мир хатам, війна палацам!», «Грабуй награбоване!» «Бий буржуїв!» Коли народ трохи опритомнів і став усвідомлювати все безглуздя большевицької політики, большевики, щоб зняти відповідальність за заподіяне і скерувати гнів мас в інший бік, почали вигукувати: «Вся власть на місцях!». — Мовляв, шукайте винних не в Москві, а серед місцевих царків. Коли треба було Москві винищити українське селянство, знову кинено демагогічне гасло: «Викривай куркулів та підкуркульників!» Винищування української інтеліґенції йшло під демагогічним цькуванням: «Смерть ворогам народу!» «Смерть буржуазним націоналістам!» Обдурювання робітників і колхозників йшло під демагогічними гаслами «Будь ударником!» «Виконати й перевиконати-» «Будь стахановцем!» і т. д., і т. д. Не дурно еспанський філософ Ортеґа-і-Ґассет писав: «Демагоги — найгірші нищізники цивілізації і культури». Англійський історик Маколей і собі відзначав: «В усіх століттях, найгірші виродки людської натури знаходилися поміж демагогами». І народні маси, хоч які темні, з часом, навчені гірким досвідом, теж не усвідомлюють. І тоді приходить момент, що його описав Ів. Франко в «Мойсеї»: справжній, жертвенний вождь, що не підлещується до юрби, не потурає її низьким матеріялістичним інстинктам, а хоче вести нарід до високого призначення, кидає нове героїчне гасло: — »До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.
Що момент — і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ця мить
Люд героїв сотворить.
Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Датана повісять...

ДЕМЕСНИК, ДЕМЕСТВЕННИК —вчений, співак, диригент хору в Україні - Руси. Літописи згадують у Києві дім »демесників« катедральних. У Печерськім манастирі теж був свій «демественник», і це було, — зазначає проф. М. Грушевський, — «важне становище», бо мусів він не тільки добре співати, але й знати «устав»: печерський демесник Степан вийшов просто на ігумена, а потім на епископа. («Іст. У.-Руси», III, ст. 452).

ДЕМЕТРА — ЦЕРЕРА — богиня клясичного Олімпу, донька Кроноса й Реї, отже сестра Зевеса. Серед олімпійських богів Деметра зайняла місце давніших Ґеї та Реї, себто зробилася персоніфікацією Матері -Землі, хоча в вужчому значенні вона вважалася богинею хліборобства, якого навчила людей. Тому ж, що хліборобство з'являється вже на значному ступні цивілізації, Деметрі приписувано благородну заслугу поширення перших початків цивілізації й витворення з диких ловців та мандрівних пастухів перших осілих людей. У цій своїй ролі Деметра товаришить Діонісові в його цивілізаційній праці, і тому часто фігурує разом із ним у леґендах.

Кожне здорове суспільство розвивається звичайно на ґрунті здорових родинних відносин. і ніщо не сприяє так цивілізації, як родинне життя. Тим -то Деметра була захисницею шлюбу й надавала йому сталости. У ріжних народніх зборах, що збираються в наслідок поширення цивілізації і спричиняються до вироблення розуміння громадських обов'язків, Деметра неодмінно бере участь, як захисниця здорових громадських елементів.

Найбільшим осередком культу Деметри був Елевзін: тут відбувалися т. зв. Елевзінські Містерії та Великі й Малі Елевзінські Свята на шану Деметри. Великі Елевзінські свята тяглися дев'ять днів і відбувалися кожних 4 роки. Культ Деметри, завдяки таємному змислові, вкладуваному в різні обряди її свят, здавна прийняв форму містерій, себто таємного культу, в якому могли брати участь тільки ті, що пройшли певні проби, чи ініціяції. Щоб бути допущеним до проб, треба було мати значний моральний стаж і незаплямовану репутацію. Варварів, себто чужинців, до них спершу не допускали, але з часом цю заборону було знесено. Між ініційованими, себто між тими, що пройшли пробу, відріжнялися три ступні: місти, епопти і гієрофанти. Обряди ініціяцій складалися з мімічних та символічних сцен, що представляли міти про Деметру та її доньку ПЕРСЕФОНУ (див.). Під час цих містерій мідні струменти наслідували плач і лемент Деметри, з приводу пірвання Персефони Гадесом. Потім, коли Персефона віднаходилася, на місце тужливих сцен приходили веселі. Піддавані ініціяції, себто пробам, мусіли блукати в темряві серед незрозумілих згуків, що жахали й лякали людей духово незагартованих, але потім вони несподівано виходили на ясно освітлені місця. де веселі хори й юрба танцюристів виявляли свої радощі. Ці несподівані зміни. переходи від темряви до світла і від горя до радости символізували звільнення ініційованих від мук пекла та перехід їх до Елісейських нив та несмертельности.

Римська ЦЕРЕРА цілком відповідала грецькій Деметрі. Сівільські книжки під час голоду що стався незабаром після вигнання з Риму Тарквініїв. порадили римлянам запровадити культ грецької Деметри, як найуспішніший засіб боротьби з голодом.

У мистецтві Деметру - Цереру представляли звичайно в постаті жінки, що вражала, разом із великою гідністю, своїм ласкаво - лагідним виразом. В руці вона тримає колосся, яким уквітчано й її голову. Крім того, вона часто має в руці й голівку маку, щодо значення якого погляди розходяться: деякі бачать в маковій голівці форму землі, а її нерівності — мали б означати гори й долини, а безліч макового насіння символ родючости. Та інші з більшою рацією вказують на наркотичні властивості маку, що приглушують найбільший біль. Леґенда ж Деметри трактує головне про горе, яке вона пережила в наслідок втрати доньки Персефони.

Іноді має Деметра в руці й смолоскип, що нагадує той, який вона запалила від полум'я Етни, коли вирушила в розшуки Персефони. Важливим атрибутом Деметри була колісниця, якою вона даремно роз'їздила з країни в країну, розшукуючи доню. До колісниці впряжено звичайно пару драконів, чи крилатих змиїв, бо гади зі всіх земних тварин живуть найближче до землі і тому вважалися найближчими Деметрі, або пару биків, бо бик у всіх давніх мітологіях символізував землю, а зокрема її родючість та творчу силу. Іноді ми бачимо на Колісниці Деметри молодого хлопця — це ТРИПТОЛЕМ, що з доручення Деметри розносить із країни в країну знання хліборобства.

Густинський літопис (поч. XVIIст.) утотожнював Цереру з українським Купайлом, який, мовляв, був »бог обілія, яко же у елін Церез» (Церера).

ДЕМОГРАФІЯ — наука, що, користуючись статистичними даними, встановлює стан населення даної країни, його склад і зміни через народини та смертність.

Київське Статистичне Видавництво випустило наприкінці 1957-го року великий статистичний збірник, під заголовком «Народне Господарство Української РСР», що його опрацювало Статистичне Управління УРСР. Отже, з нього довідуємося офіційні дані про безперервний спадок числа народжень в Україні і водночас, не зважаючи на спадок також числа померлих, про постійне зменшення приросту населення. У 1913 р. народжувалося в Україні 44 дитини на 1000 душ населення, в 1926 р. народжувалося ще 41,4 на 1000, а в 1940 р. число народжених упало вже до 27. 7., а в 1950 — до 22.5 а в 1953 р. до 20,2, і в 1955 р. — до 19,7. Подані в Збірнику (ст. 471) цифри виявляють також постійний спадок природного (чистого) приросту населення: в 1926 р. ще було 23,7 на тисячу, в 1940 — вже тільки 13,1, в 1950 — 14,1, в 1952 — 13,04 і в 1955 -- 12,3. «Цей жахливий балянс — один із найяскравіших показників тих »досягнень», що їх зазнала Україна за 40 років московської комуністичної окупації» («Свобода» 25. І. 1958).

Не можна тут не пригадати, що до Переяславської угоди москалів було менше від українців, тепер удвоє більше- (Р. Задеснянський «Творчість Лесі Українки», ст. 119). От куди вела й веде московська демографічна політика, якій несвідомо допомагають ріжні наші малороси-москофіли!

ДЕМОКРАТІЯ — народовластя, одна з трьох правильних форм державного устрою, (монархія, аристократія, демократія), які передбачив Арістотель (див.). Розріжняють демократію безпосередню, коли народ виконує владу на загальному народньому зібранні, як то було в давній Греції та в первісному Римі; тоді вся держава складалася з одного міста, я-

кого всі вільні мешканці були рівноправними громадянами тої держави. В наших сучасних державах, що займають величезні простори й начисляють величезну кількість громадян, функціонування безпосередньої демократії неможливе. Тому, в сучасних нам державах з т. зв. демократичним режимом маємо демократію ПОСЕРЕДНЮ, або РЕПРЕЗЕНТАЦІЙНУ, коли народ виконує свою владу, чи волю через своїх представників, обраних в загальних, таємних, вільних виборах.

Французький соціолог М. Дюверже стверджує: «Чиста демократія неможлива. Маса не має можливости урядувати. Кожний уряд з необхідности ОЛІГАРХІЧНИЙ (уряд небагатьох, Є. О.). Демократія існує тільки в тій мірі, в якій правляча меншість виходить із маси і підлягає контролі з одного боку обраних представників народу, а з другого боку — свобідної преси. . .»

Але саме тому, що «чиста демократія неможлива», варіяції т. зв. демократичних режимів безконечні: бачимо, з одного боку, демократію в суто республіканській Швайцарії, або у Франції, або в США, що значно ріжняться між собою в свойому державному устрої, а з другого боку бачимо її навіть і в монархічній та аристократичній Англії.

Проте в цих західніх демократіях є щось спільне, що їх всіх єднає: це, по-перше, спільне розуміння під волею народу волі більшости населення, виявленої шляхом виборів, і необхідність коритися волі цієї більшости, а, подруге, рівноправність всіх громадян (теоретична) перед законом.

Англійський історик і публіцист Артур Браєнд подає таке окреслення основних засад сучасної Західньої демократії: 1. Право вільно висловлювати свої погляди на політику уряду і бути в опозиції до нього; 2. Право усувати той уряд, який не відповідає більше волі народу (себто, волі більшости); 3. Право народу висловлювати свою волю щодо зміни конституції; 4. Незалежність суду від уряду та органів виконної влади. 5. Забезпеченість від терору та репресій за зв'язки з тою чи іншою політичною партією; 6. Пошановання чужих поглядів і взаємна терпимість в політичних та суспільних взаємовідносинах; 7. Право людини на працю та на особисту ініціятиву, поскільки вона не шкодить загалові; 8. Рівноправність всіх громадян, незалежно від їх маєткового стану. супроти суду та державних установ. ..

Для держав західньої демократії нарід, що має виявляти в державі свою волю це — сума всіх рівноправних громадян тієї держави, незалежно від їх походження, від їх віровизнання, від роду їх праці та від їх професії. Але в СССР, де Москва витворила «найдемократичніший» режим, під народом розуміється тільки робітничий та селянський пролетаріят, очолений технічною інтеліґенцією та керований партійною бюрократією, тому в протилежність «буржуазному» Заходові, де демократія означає волю більшости населення з одночасним пошануванням прав національних, суспільних та ідеологічних меншин, в СССР «демократія» — це диктатура кліки людей, що зуміли опанувати владу і тримають її силою поліційного терору та «демократичних» загальних, але не таємних і не вільних, виборів, намагаючись витворити з ріжних груп населення одноманітну сіру масу, позбавлену всяких характеристичних особливостей. Для цієї цілі не нехтується навіть таким жорстоким засобом, як ҐЕНОЦІДІЙ (див.), себто масове винищування цілих населень, що виявляють своє непогодження з політикою «найдемократичнішої» влади, яка намагається все зцентралізувати, все знівелювати, все і всіх підбити одній «генеральній лінії».

ДЕМОН — первісно добрий чи злий дух, що служив за посередника між людьми і богами: він вислухував бажання й молитви людей і заносив їх до вищих сил; витаючи між небом і землею, відвідуючи зірки, демони знали будучину і. відповідно до своїх сил, кермували подіями. Кожна людина, як вірили греки, отримувала при народженні свого демона, що супроводив його до самої смерти, а потім одводив душу до місця, де вона мала бути очищена, чи покарана. На одній помпеянській фресці можна бачити двох демонів, чи крилатих ґеніїв, як їх називали римляни, — одного світлого, а другого чорного, які тягнули — кожний до себе — душу покійного. Крім характерних крил, бачимо ми в одного навіть і ріжки, і взагалі вся його зовнішність відповідає образові пізнішого чорта. Подібні фрески знайдено і в етруських Тарквініях: тут душу тягнуть в колісниці два крилаті демони — один світлий, другий чорний. Позаду душі білий безкрилий ґеній ніби благає про щось другого чорного крилатого демона, і ще один чорний демон з молотком у руці стоїть на порозі. . .

З поширенням християнства грецька назва демонів залишилася для визначення тільки злих — «чорних» — духів. Всі поганські боги теж зробилися — злими демонами.

ДЕМОНОЛОГІЯ — вірування та вчення про духів і надприродні сили. В Україні демонологія була мало розвинена, і це відбилося на інакшому відношенню в нас до відьом, ніж у Зах. Европі (див. ВІДЬМА). Народній погляд на чари, на думку проф. В. Антоновича, був не демонологічний, а пантеїстичний. Допускаючи існування в природі сил і законів, невідомих масі людей, народ думав, що багато з тих законів відомі особам, які тим чи іншим способом потрапили вникнути в них, або пізнати їх. Володіння таємницями природи не вважалося за щось грішне. Західні поняття про відносини злого духа до чарівництва зовсім не проникали в свідомість народніх мас українського народу аж до кінця XVIII ст., і лише зрід-

ка запозичали їх книжною дорогою особи, що належали до просвічених верств, себто шляхта та духовенство... («Чари в Україні»).

П Єфименкова в статті «Суд над відьмами» (К. Ст. т. VII, ст. 374—401) не погоджувалася з проф. В. Антоновичем: «Ми думаємо, що та сама думка, яка панувала на Заході, про зносини відьом із чортами і про посередництво чортів при чаруванні існувала і в нас, як у народі, так і в вищих верствах, не виключаючи духовенства з тою хіба ріжницею, що ідея про демонологічну основу в чаруваннях не була в нас так струнко розвинена й не доведена до останніх логічних висновків, як то було в зах.-європ науці... Жорстоке поводження з відьмами на Заході і м'яке відношення у нас треба з'ясовувати не протиставленням принципів демонологічного й пантеїстичного, а тими загальними умовинами, які породили об'єктивізм у правових поглядах Заходу й сприяли розвиткові суб'єктивізму в праві українців..»

Милорадович в статті «Українська відьма» (К. Ст. т. 52, ст. 217-233) натомість погоджувався в основному з В. Антоновичем, додаючи й кілька власних цікавих зауважень: »Причини порівнюючи потульного відношення українського народу до відьом полягає між іншим в уявленні про природженість відьомських здібностей, що виключає злу волю; в слабкому розвиткові в народній уяві ідеї про договір із чортом; в відсутності в українському минулому всяких єресей, отже й єресі чаклунства, а звідти й невтручання духовенства в процесу з відьмами».

К. Штепа, приймаючи й розвиваючи думки Милорадовича, писав зі свого боку в «Перв. Громадянстві» (1928, II), що «головною причиною особливого характеру переслідування відьом в Україні все ж таки залишається самий зміст тих демонологічних уявлень і тої магічної практики, що були в нас зв'язані з вірою в відьом та чарівників. Не відсутність демонології, а ОСОБЛИВИЙ її ХАРАКТЕР, відмінний від Заходу, був причиною й особливого ставлення нашої громади до її адептів...»

Самий термін «демонологія» потребує пояснення, бо вживається в ріжних значеннях. Дехто з дослідників, як Д. Зеленін, цілком навіть заперечує доцільність цього терміну, пропонуючи заступити його іншим — мітологія. тощо. Але демонологія відповідає цілком окремому ступневі в розвитку релігійної свідомости і означає собою своєрідну систему релігійних уявлень. Плутанина при вживанні цього поняття виходить тільки з того, що сама демонологія має ріжні форми, являється нам на ріжних історичних етапах. К. Штепа дає клясифікацію цих ріжних форм демонології, в її повільному розвиткові, який можна спостерігати в усіх народів відповідного культурного рівня: перше йде демонологія примітивна, далі догматична з пантеїстичним забарвленням в одних випадках, з дуалістичним в інших, і, нарешті демонологія вульґарна.

ПРИМІТИВНА ДЕМОНОЛОГІЯ попереджає мітологію і являє з себе систему релігійних уявлень, об'єкти яких ми називаємо ДЕМОНАМИ, відмінно від об'єктів мітології, яких називаємо БОГАМИ. Ріжниця між ними та, що боги уявляються, як осібні істоти, з певним індивідуальним іменем, з певною генеалогією, з певними взаємовідносинами і з певним місцем на гієрархічних сходах; демони, навпаки, залишаються невизначеними, без індивідуального імени, без усяких інших індивідульних рис, без певного генеалогічного та гієрархічного місця; демони мають лише суворо означені функції, невиразною персоніфікацією яких вони найчастіше й виступають. Ріжниця між богами й демонами полягає не тільки в уявленнях про них, які звичайно не набувають собі певної ясности й виразности, а і в ставленні до них, в характері культу: культ — це певна система дій, що реґулярно повторюється в певних випадках і, головно, має в собі моральний момент, передбачає якийсь моральний зв'язок людини з богом, побудований на родинному або племінному зв'язку, на угоді, на акті сотворення, абощо; у ставленні до демонів немає ні того, ні другого: до демонів звертаються тільки ад гок. (при нагоді), для досягнення певної мети, забуваючи їх зараз же, коли цю мету здобуто; демонів навіть не благають, їм наказують, шукають таких засобів, що давали б якусь владу над ними, підкоряли б їх волі людини; через це в ставленні до демонів ми не знаходимо найхарактернішої риси всякого культу — побожности й покори, віддання на волю Божу, але, навпаки жах перемішується тут із приятелюванням, фаміліярністю, з зухвальством.

З розвитком догматичних форм релігії і демонологія стає ДОГМАТИЧНОЮ, підпадаючи при цьому значному процесові перетворення. при чому тут трапляються дві можливості: або демони первісної віри беруть на себе вигляд слуг і посередників вищого Бога, робляться ніби богами нижчої ранґи, або перевертаються в бісів, нечистих духів, це залежить від усього попереднього історичного розвитку всієї культури того чи іншого народу. В релігії давніх греків-геленів та італіків виявився перший спосіб, у східніх народів — другий.

ВУЛЬҐАРНА ДЕМОНОЛОГІЯ виступає, як мішанина образів примітивної й догматичної демонології, — мішанина, що утворюється в середніх колах суспільства, найбільше серед мандрівного купецтва та ремісництва. Цьому сприяє з одного боку мадрівний спосіб життя цієї групи, те, що вона стикається з ріжними уявленнями і традиціями; з другого — її напівосвіченість, що поверхово схоплює культурні досягнення вищих груп, не встигаючи звільнитися від забобонів одержаної в спадок традиції.

Примітивна демонологія залишається й надалі в більш менш чистому вигляді здобутком нижчих верств, головним чином сільського населення; догматична ж розвивається в нечисленних колах професійних теологів і близької до них своїм культурним рівнем аристократичної та великобуржуазної верхівки суспільства; вульґарна культивується переважно серед міщанства, дрібні буржуазії.

Особливі умови життя цієї останньої — постійні хитання в її добробуті, непевність її правового стану, невисокий культурний рівень і т. д. — сприяють її нахилові до всякого роду марновірства, забобонности, себто віри в прикмети віщування, ворожбу, і тут демонологія тісно сплітається з МАГІЄЮ, утворюючи своєрідну систему т. зв. ЧОРНОКНИЖЖЯ. Було б великою помилкою вважати вульґарну демонологію та тісно зв'язану з нею магію тільки за пережиток або оживання примітивних форм: і в демонологічних уявленнях і в магічній практиці ми зустрічаємо і новотвори. Український первісний натуралістичний світогляд, ще мало вироблений, слабо конкретизований, знаходив, як писав М. Грушевський, в юдаїстичній і християнській космології невичерпне джерело для свого конкретизування, формулювання. Бживана в Церкві складна й докладно розроблена в канонічних і особливо в апокрифічних писаннях ієрархія добрих і злих духів, приязних і ворожих істот, янголів і святих та всяких бісів і темних духів, що в боротьбі між собою втягають у боротьбу за людську долю чи недолю, і вимагають від людини, в її ж інтересах, ріжних культових та охоронних заходів, наповнює увагу наших людей, спонукує їх творчість, збагачує їхню магічну практику все новим матеріялом, який протягом століть перероблювався на ріжні способи і, очевидячки, перероблюється і тепер. Християнські відправи, споминки, навіть трудна й часто мало зрозуміла термінологія, без відповідних пояснень з боку духовенства давали початок новим імпульсам й засобам мітологічної та демонологічної творчости. Досить пригадати собі персоніфікації Спаса, Різдва, Головосік, тощо. З чисто звукових, термінологічних або календарних асоціяцій виростали ріжні космічні леґендарні поняття й спостереження. Напр., у деяких місцевостях уважали, що не випадає сіяти в ті дні, коли святкують мучеників, а, навпаки, добре сіяти в ті дні коли святкується пам'ять преподобних. Тут асоціяція очевидна: збіжжя вдасться в такому разі **преподобно**, себто прегарно, тим часом, коли посіяти на мучеників, то сіячі від такого посіву **намучаться**. Пригадаємо собі також персоніфікації П'ЯТНИЦІ, ПОНЕДІЛКА, НЕДІЛІ, то що (М. Грушевський, Іст. у. л. IV, ст. 359 - 65).

Демонологічні уявлення відбилися і в літературі. Основна їх тема належить ще аскетичній літературі давніх князівських часів — це вміння демонічних сил при всяких обставинах дістати людину до своїх рук. Цю тему розроблювано в давніх «житіях», звідки вона дісталася й до світських повістей. Зустрічаємо й навпакний процес — з повісти до народнього оповідання: сюди належать оповідання про муки грішників на тому світі, про що оповідає грішна мати священикові. Ця тема лягла в основу народньої казки про «Бабусю на тому світі».

Дуже гарно відбито демонологічні погляди нашого народу в «Лісовій Пісні» Лесі Українки про що добре написав Г. Задеснянський в своїй студії про «Лесю Українку» (1945 р.): «Вся сила лісова, гірська й повітряна, змальована згідно з українськими віруваннями, ставиться в «Лісовій Пісні» одне до одного «по родинному». Ці сили пов'язані певною приязню та відзначаються патріярхальністю відносин, властивою статечному селянству Поліської землі. Лісові сили в істоті своїй не злі і не ворожі людині. Ця «сила» в своїй істоті не «зла сила», не ворожа людині і не мріє тільки (як німецькі духи в «Затопленому Дзвоні» Гавптмана), щоб зробити якусь шкоду. Дядько Лев каже до Лукашевої матері: «Що лісове, то непогане...», а Мавці каже: «Що-правда, я таки вподобав породу вашу лісову...» Таке ж ставлення і тих духів до людини. Навіть болотяний український чорт Куць і той згадує згодом покійного дядька Лева такими словами:

Жаль не пристав мені, а все ж я мушу
Признатися, таки старого шкода,
Бо він умів тримати з нами згоду...

Не те цілком відношення духів у «Затопленому Дзвоні»: Лісовик зве людей »чортове насіння» та виявляє стало до них зненависть. З такою ж зненавистю ставиться і людина до тих духів...» (ст. 101-02)

ДЕМОРАЛІЗАЦІЯ — занепад громадських і особистих чеснот, що приходить в наслідок національної поразки й окупації країни чужинецькими силами. Таку деморалізацію суспільства спостерігали ми, після незвичайного духового піднесення й героїчних змагань нації за революції 1917 - 1919 рр., коли величезні жертви, принесені на вівтар Батьківщини, виявилися ніби марними. Таку деморалізацію суспільства спостерігали ми й після марних надій, пов'язаних із другою світовою війною, що ніби мала принести визволення України, але принесла їй страшну руїну. Таку ж деморалізацію принесла Україні й страшна Руїна, що прийшла після визвольних війн XVII ст., що теж бачили приклади незвичайного героїзму й великих моральних чеснот, але — не дали бажаних наслідків. Тоді, як писав козацький літеписець Величко, «кожний з тодішніх козаків за золото та срібло не тільки дав би собі виколоти око, але й не пощадив би батька з матір'ю. Всі вони були тоді подібні Юді, і чи могли вони тоді про загибаючу матір свою Україну думати?»

М. Костомарів так описував моральний занепад тих часів: «Справа України була в програшу. Неуспіх і безперестанні невдачі викликали зневіру, позбавляли надій, відбивали від мети, давали до думання, що тієї мети ніколи не досягнути і тим підривали волю й терпець. Любов до Батьківщини маліла, все менше ставало людей, охочих до саможертви для громадського добра. Приватний егоїзм брав гору над шляхетними поривами душі, — занадто кожному ставало нестерпним хатнє лихо, яке нічим не викупалося. Кожний думав лише про себе, тому що переконувався, що не варто думати про інших. Душі дрібніли, спідлювалися. Розум тупів під вагою безплідного шукання шляхів до порятунку. Все, що перше видавалося дорогим і святим, губило на вартості, і все частіше продавалося за все дешевшу ціну. Героєм доби робився той, хто умів зберегти себе серед загальних потрясень вискочити з водорою смут, бодай потопивши інших, але забезпечивши себе за їхній рахунок. Так бувало завжди в історії в ті періоди, коли суспільство, що внаслідок ріжних переломів, не досягло мети, до якої змагало, і яка підтримувала серед пережитих недогод, не виносило ударів неприхильної долі й починало розкладатися й вмирати...» (Твори, V, 165 - 166).

Деморалізація нашого суспільства в XVII ст. дала покоління XVIII ст., нездатні до національної боротьби за волю України. Чи ж дивуватися, що й тепер Москва намагається всіма засобами — від терору до підкупства — здеморалізувати українське суспільство, як у краю, так і на еміґрації?

ДЕМОСТЕН (384 — 322 до Р. Хр.) — славний атенський промовець, відомий своєю обороною грецької свободи від зазіхань македонського царя Пилипа. «Багато речей вигадано, щоб боронити міста, — казав він атенянам, — як от вали, мури, рови, тощо... Але природа обачних людей має в самій собі особлившу зброю, найбільш корисну і спасенну для вільних народів в їх боротьбі з тиранією. Що ж це за зброя? Це — недовірливість (супроти ворога). На ній будуйте! Доки ви її носите в собі, не станеться вам нічого злого!»

З цього приводу Дм. Донцов завважував: «Так казав Демостен, а Сталін хвалився, що повалити своїх противників удалося большевизмові тільки завдяки «довір'ю» до большевизму неросійських народів імперії, завдяки тому, що противники большевизму «малювали перед пригніченими народами перспективу дальшого їх пригнічення» («Комуніст» 15.IX. 1929), а большевики — малювали перспективу їх визволення, а дурні народи повірили їм, щоб потім покутувати... Коли б ми були мудрі, як Демостен, і цього довір'я до большевиків не мали, інакше б стояла справа нашого визволення нині». (ЛНВісник, 1929, ст. 1109-10).

Одного дня, як Демостен хотів промовити до атенян, щоб попередити їх про нову небезпеку, що загрожує їм від Пилипа, зібраний натовп не виявляв великої охоти слухати ті його поради, і, галасуючи, не давав йому говорити. «Тільки хвилинку уваги! — вигукнув нарешті Демостен, — одну лише хвилинку. Я вам хочу оповісти анекдоту про одного ослика. Отже був собі такий молодик, який, щоб добутися з Атен до Меґари, найняв собі ослика. Власник того осла, що мав подорожувати тим самим шляхом, приєднався до молодика, і по дорозі вони собі приязно розмовляли. Але коли сонце піднеслося в небі і зробилося дуже гаряче, вони спинилися, щоб пообідати. Власник осла намагався сісти в тіні, яку робив ослик, запевняючи, що він винайняв молодикові осла, але не його тінь. Молодик натомість твердив, що разом з ослом належиться йому й його тінь...

Сказавши це, Демостен замовк і зробив рух, щоб зійти з трибуни. Але слухачі запротестували:

— Як же ця справа скінчилася? — запитували вони, товплячись навкруги.

— Як! — обурився Демостен. — Вам більш цікаво слухати про тінь осла, ніж про небезпеку, що загрожує батьківщині?!

ДЕНАР — староримський срібний гріш, вартий 10 асів, (денаріус — десятий), а від пунійської війни — 16 асів, або 4 сестерції. В старій Польщі теж бито денари. За часів Казіміра В. денар був вартий вісімнадцяту частину гроша (гріш від «ґроссус» — грубий).

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — винародовлення, відступлення від своєї нації. Не треба змішувати денаціоналізацію з АСИМІЛЯЦІЄЮ (див.): бо тим часом, як асимільована людина зникає в чужій нації, поринає в ній, денаціоналізована людина, відійшовши від своєї нації, може бути не прийнята в ніяку іншу, як то ми бачимо нерідко в Канаді, де нема одноцільного канадійського народу, а існують тільки більші та менші національні групи. Тут українська молодь, відірвавшись чомусь від свого українського середовища, трагічно «бовтається між двома суспільствами і поволі скочується на суспільне дно, часто-густо до повної моральної деґрадації». Маючи саме це на увазі, лорд Твідсмюр говорив в 1932 р. українським канадійцям: «Залишаючись добрими українцями, станете кращими канадійцями», — бо, мовляв, збережете свої моральні чесноти.

ДЕНДИЗМ — романтичний культ власної особистости. Нездатний до мистецької творчости денді (чепурун) намагається визначитися своїм гарним одягом, елеґантністю поведінки, вишуканістю манер,, взагалі естетичною зовнішністю. В нашому народі несвідомий дендизм, як засвідчують його прегарні народні вбрання, стояв на високому щаблі, і тим більше разило

те нехлюйство, та розхристаність в одягу і в манерах, що розпаношилися були в Україні під впливом московської грубости в пореволюційних часах.

ДЕННИЦЯ — ранішня зірка, на Гуцульщині — «Звізда Матері Божої» (Мат. укр. етн. НТШ. VII, 4).

ДЕНЦІВКА — гуцульський музичний інструмент, довгий на 50 сент., відміна сопілки.

ДЕНЬ — світла частина доби в противенстві темній ночі, і, як ніч в українців була «чорна», то день — «білий»: «До білого дня догулявся», або: «Вже білий день на дворі».

День і ніч — такі суперечливі явища, що й всякі події набувають протилежного значення, в залежності від того, чи вони відбуваються вдень чи вночі. Щастя чи біда, що почалися з початком дня, можуть тривати ріжні періоди часу, але найкоротший з них —до початку ночі: «Як піде горе зрання, то аж до смеркання» (Ном. 230). »Як буде зранку, так до останку». Діло, почате перед настанням дня або ночі, фатально зміняється з їх приходом у протилежне: «Мав уродитися чоловік, а вилупився чорт»,— очевидячки тому, що настала ніч. І навпаки: «Мав вилупитися чорт, та півні заспівали — вилупився чоловік«. Спів півнів сповіщає прихід дня і жене нечисту силу. І ще: «Мала вродитися сатана, та півні заспівали, то вродилася дитина» (Номис 2915).

Удень «голенький «ох»!, а за голеньким Бог», а вночі, як хто вимовить «ох», то може з'явитися чорт, на ім'я Ох.

Дні, як і години, поділяються на добрі і лихі, щасливі і нещасливі (див. ГОДИНА). Тому у нас, вітаючись, кажуть: «Дай, Боже, добрий день», себто «На добрий день дають». «Боже помагай і день вам добрий!» Щодо злих чи лихих днів то в уяві українського народу вони вилилися в образ ЗЛИДНІВ, (див.).

День і ніч — такі суперечні речі, що злиття їх в одну числову одиницю — добу довго було в нас, і взагалі у східніх слов'ян до XIII в. неможливе. Іоан Болгарський у свойому «Шостодневі» писав: «Коли рахуємо літа, то днями рахуємо, а не ночами з днями». І наші літописці, коли потребували точности, рахували окремо дні і окремо ночі. Лише вXIII ст. в книжній мові слово день стало визначати частину доби (суток) від сходу до заходу сонця.

ДЕНЬ — міра землі, що часто зустрічається в актах Гетьманщини. Виникла ця міра зараз після Хмельниччини, коли кожний міг осаджувати слободи в степу і забирати собі на власність вільну землю — козак скільки міг об'їхати конем за день, а селянин, посполитий — скільки міг обвести за день плугом. (Слабченко «Мал. Полк» ст. 283).

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ — роковини дня, коли хтось народився. У давньому Римі і в Греції день народження, зокрема батька родини, вважався за дуже велике родинне свято, і суспільство віднеслося б дуже суворо до того, хто на цей день не зібрав би в себе за столом родичів та приятелів. Давня християнська Церква натомість не виявляла жадного зацікавлення щодо святкування дня народження. І це відносилося навіть до Різдва Христового. У перші століття вона жила під утисками та переслідуваннями з загрозою мученицької смерти. День народження вважався за день входу в матеріяльне, фізичне життя з його стражданнями й спокусами, і тим самим не викликав ніякого захоплення. Великий навчитель Церкви Оріґен († 254) вказував з цього приводу, що в Св. Письмі лише про безбожних людей говорилося, що вони святкували день свого народження, як у Старому Заповіті про фараона (І Мойсея, XXXX, 20), а в Новому Заповіті — про Ірода, який, саме святкуючи день свого народження, на просьбу своєї деньки Іродіяди, дозволив відрубати голову Іванові Хрестителеві (Марк. VI, 21). Як на справжні дні народження християн треба дивитися скорше на дні їхньої смерти, коли вони переходять до Вищого Життя. І дійсно, християни почали святкувати дні смерти святих, особливо мучеників, яких імена приймали при хрестинах, (ІМЕНИНИ), замість колишніх днів народження. Імена людей, які ми знаходимо під календарними числами, означають завжди імена людей, що того дня померли для земного життя, а народилися для життя вічного . Тим- то і у нас в Україні ніхто не справляв дня свого народження, а тільки іменини, — день смерти святого, якого ім'я хто носив.

Д'ЕОН ДЕ ЛЕ БОМОН — французький посол при Катерині II. Його спогади видано в Амстердамі у франц. мові в 1774 р. У них читаємо: «Князівство Київське, Чернігівське та країна українських козаків утворюють Малу Русь, якої мешканці дотепні, зручні, хитрі та дуросвіти. Гетьманський уряд міг би мати дуже великі політичні наслідки, якби його посідала амбітна людина. Гетьман бо — вождь козаків, численної нації, що за часів якоїсь кризи може зробитися небезпечною. Петро І, хоч який був деспот, не міг уникнути козацького повстання. На щастя для Росії, теперішній гетьман (К. Розумовський) — людина лагідна і, як оповідають, не має стільки розуму, щоб задумати, здійснити й утримати якийсь політичний проєкт.»

ДЕ ПЛЯНО КАРПІНІ ДЖОВАННІ — папський леґат до Монголії і татар. Він писав, що, коли він їхав у 1246 р. до Татарії і перебував у мазовецького князя Конрада, «по особливій Божій милості, приїхав тоді ж пан Василько, руський князь. Останній багато оповідав про

татар, бо посилав до них послів, які вже повернулися... Князь Василько, на прохання краківського князя, єпископів і баронів (шляхти), узяв нас з собою до своєї країни і, щоб ми відпочили, гостив нас кілька днів. За нашим проханням скликав він своїх єпископів, яким ми відчитали грамоту св. Отця, з закликом повернутися до єднання з св. матірною Церквою. Ми зі свого боку також, скільки могли, переконували, як князя, так єпископів і інших. Але тому, що тут не було князя Данила, Василькового брата, який поїхав до Батия, то не могли вони нам дати рішальної відповіді. Після цього кн. Василько відпровадив нас до Києва, столиці Руси, зі своїм провідником. Дорогою були ми безнастанно в небезпеці від литовців, які часто нападали на руські землі, а особливо в тих місцевостях, де ми мусіли переїздити. Але від русинів були ми в безпеці, маючи вищезгаданого провідника, а крім того більша частина їх перебита, або поневолена, татарами.

«Приїхавши до Києва, порадились ми про дальшу путь із тамошнім тисяцьким та іншими визначними особами. Вони казали нам, що, коли ми поїдемо до татар тими самими кіньми, якими приїхали, то вони всі згинуть від великого снігу, бо не вміють під снігом шукати собі паші, як це роблять татарські коні, а іншої паші знайти неможна, бо в татар нема ні соломи, ні сіна, ні пасовиськ. Тому вирішили ми залишити там коні з двома людьми, щоб доглядали їх а тисяцького мусіли ми обдарувати, щоб він дав нам коні й провідника...»

На поворотній дорозі Карпіні дня 14 червня був знову в Києві: «Кияни, довідавшись про наш приїзд, збіглися до нас усі з радістю і вітали нас, як людей, що воскресли з мертвих. Так само приймали нас по всій Русі, Польщі й Богемії. Данило та його брат Василько зробили нам великий бенкет і, проти нашої волі, гостили нас у себе днів вісім. Вони скликали собор із своїми єпископами та іншими побожними людьми, розважували про те, що ми їм пропонували під час нашого переїзду до татар, і всі одноголосно казали нам, що бажають мати Його священство (Папу) особливим своїм владикою і отцем, а святу Церкву Римську володарем і господарем, підтверджуючи все те, що раніш про це писали зі своїм абатом, і для цього саме відправили з нами до святого отця своїх послів і грамоту».

Вже в наслідок перших відвидин папського леґата, в князів Василька та Данила постала була надія викликати з допомогою Папи, хрестоносний похід проти татар. Тому вони вже тоді не відкинули пропозицій Пляно Карпіні щодо єднання з Римом. І в ґрамоті з 3 травня 1246 р. писав папа, що приймає «руського короля» під покров св. Петра, а його ворогам загрожував гнівом Божим. Але про протитатарський похід не згадувала ні та, ні інші пізніші грамоти. Галицькі князі і папа розмовляли двома різними мовами: тому, коли виявилося, що надії, на допомогу Заходу в боротьбі з татарами марні, кн. Данило, вже коронований в королі, відкинувся від єдности з Римом і заходи папського леґата та його красномовство не дали Римові бажаного скутку.

ДЕПОРТАЦІЯ — примусове виселення в далекі країни. В давній історії найвідоміша масова депортація жидівського населення з Палестини в Вавилонію. У новіші часи такої масової депортації зазнали українці під московською окупацією та деякі інші народи, як балтійці, калмики, карачаївці, чеченці, інґуші, кримські татари... Масова депортація населення в СССР бере свій початок із часів примусової колективізації сільського господарства. Українські «куркулі» були першою жертвою цього варварського заходу, що переслідував чотири цілі: 1. залюднити великі простори Сибіру Далекого Сходу та Середньої Азії, що, через несприятливі кліматичні умовини досі дуже мало заселені; 2. збільшити потенціял московського народу шляхом денаціоналізації та асиміляції (русифікації) переселенців і їх дітей; 3. використати сили переселенців для зміцнення московського панування в Азії і створити військову, та взагалі матеріяльну базу для підкорення вільного світу; 4. винищити фізично або бодай обезсилити ті народи, які не вдасться скомунізувати та засимілювати, і яким москалі не довіряють, побоюючись, що, при першій нагоді, вони постануть проти московської тиранії.

ДЕРГА — частина жіночого одягу, яку старі жінки носили в Україні, на Лівобережжю, замість плахти. Вона складалася з трьох ширин вузького вовняного рушника чорної барви (ЕУ, 224, К. Стар. 1889, V). В «Енеїді» Котляревського читаємо:

...(Еней) к Сивілі прихилився,
Хватав за дергу і хилився,
Мов од кота в коморі миш... (III, 30).

ДЕРГУНЕЦЬ — український танець XVIII ст., музику до нього видруковано в першім російськім музичнім журналі «Музикальния увеселенія» 1774 р.

ДЕРЕВИЩЕ — див. ДОМОВИНА.

ДЕРЕВІЙ — лікувальна рослина, яку в Україні святили на Маковія разом із іншим корисним зіллям. Його вживали у нас від бігавки у дітей та від шлункових болів. В деревію купали дітей. При важких родах дають жінці настоянку з кореню деревія. Також присипали порізи порошком із сушеного деревію. Зрештою, деревій із найдавніших часів користувався славою швидкого гоєння ран, і італійська його назва — Ахіллеа міллефольє — може бути вказує, що й Ахілл намагався гоїти свою рану деревієм.

ДЕРЕВЛЯНИ — українське плем'я, що жило по лісах в Деревській землі між Дніпром і Случчю, здовж Тетерева, Горині й Прип'яті. Було воно найменш культурне з українських племен, хоч і в них уже в Х в. було поширене хліборобство. Деревляни, хоч мали своїх князів, платили данину київським князям і, повставши проти Ігоря, зазнали помсти Ольги. З деревлянських міст в літописі згадуються Іскоростень (Коростень), який спалила кн. Ольга, та Вручий (Овруч).

ДЕРЕВО — многолітня рослина з довготривалим твердим стовбуром.

Культ дерев — один з найдавніших виявів релігійного чуття. У найрізніших країнах і в найдальших народів знаходимо ми сліди колишнього обожування дерев, а зокрема про культ дерев у слов'ян, наших пращурів, маємо вістки з писаних джерел. У найдавнішому літописі, в промові філософа, що намагався привернути до своєї віри київського князя Володимира, між іншим сказано: «і по дияволю наученію вони рощеніям вірованя. . .» Із слів Івана Золотоустого («о том, како поганії кланялися ідолам») довідуємося, що слов'яни — погани молилися в «рощенії», в «дрова», жертвували їм кури, короваї, а то й цілі трапези. У житію кн. Константина Муромського читаємо про шанування «дупл дерев'яних, ветви убрусцем обвешивающе». Церковна устава Володимира між провинами вичисляє: — «ілі хто молиться під овином ілі в рощенії, ілі у води...» Константин Порфирородний оповідає про жертви, які подорожні русини складали на Дніпровому острові св. Юрія (Хортиця): там під превеликим дубом, особливо шанованим, жертвували вони живих птиць, хліб, м'ясо і хто що мав.

Відгук культу дерев ясно зберігся і в деяких обрядах пізніших християнських часів. Більш менш виразно знаходимо рештки цього культу в весільному ГИЛЬЦІ, в клечанні ЗЕЛЕНИХ СВЯТ, в святі ОДРУЖЕННЯ СВІЧКИ, в КУПАЙЛІ, в святкуванні СЕМЕНА.

Багато примітивних народів вірять, що походять від дерев. Народи Сіу, Дамарів, Юркасів, Базутів вважають дерева за своїх пращурів. Амазулу оповідали, що перша людина вийшла з очерету. Подібні оповідання знаходимо в Едді, в іранців, в Гезіода. Пращур фрігійців вийшов з мигдалового дерева. В основі цих оповідань лежить вірування в запліднювальну силу насіння, овочу, чи навіть квітки, що заступає людське сім'я. Дуже довгий час люди не знали, як і чому людина народжується. Але, як це часто буває, це незнання не усвідомлювалося: людина думала, що вона навпаки знає, бо вона давно вже знайшла відповідне пояснення. Вона бачила, як інші істоти розмножуються, і в молокоссучих тварин таємниця народження тяжка до розв'язання — забагато часу проходить між початковим і остаточним актом. У царстві ж рослинному загадка народження швидко вияснюється: де падає овоч, чи сім'я, виростає рослина, дерево, і з того розуміли, що дерево виростає з плоду, що впав, як кажуть, «у лоно землі». Це особливо легко спостерігається в теплих країнах, де ростинність розвивається з казковою швидкістю. З моменту ж, як людина зрозуміла спосіб розмноження ростин, їй здалося, що вона все зрозуміла: мати, з'їдаючи якийсь плід, з'їдає сім'я, з якого може вирости дитина. Так у нас, в казках діти народжуються з гороху, чи яблука. Таким чином людина споріднюється з деревами, і то настільки, що не тільки люди можуть народжуватися від дерев, чи взагалі рослин, але дуже легко можуть перетворюватися в відповідні ростини і навіть робитися пращурами певних рослинних пород: так Дафне перетворилася в лавр, інші люди в кіпарис, нарцис, гіяцинт і т. д. Так і у нас явір походить із парубка, калина й тополя — з дівчат, яких вони й символізують.

Саме тому, в українських приказ'ях так часто дерева визначають ті чи інші людські прикмети, символізують із великою легкістю риси людського роду, «Одне дерево — то ще не ліс», — кажуть у нас, коли чиясь думка йде в розріз із загальною громадською думкою, себто одна людина — то ще не громада. «Високе дерево найскорше вітер зломить» — остерігають у нас надто честолюбну людину, що хоче піднестися над громаду. Таке ж значення має й інша приповідка: «У найвище дерево грім б'є», — удари ворогів скеровуються на людей більш визначних. «Криве дерево горить, як і просте», — кажуть у нас, даючи зрозуміти, що всі люди, як би вони між собою не відзначалися мають однаково померти. «Кривого дерева в лісі найбільше». — песимістичний погляд, що в громаді більшість складають зіпсовані люди. »Кривого дерева не випростаєш», — злу, зіпсовану людину не направиш. «Круте дерево» — символізує тверду, свавільну, сердиту людину: «На круте дерево треба й крутого клина«, — себто на тверду людину треба й твердіших засобів. «Похиле дерево» — навпаки означає людину плоху, безборонну: «На похиле дерево й кози скачуть » — себто, над тихою, покірною людиною каверзують і зовсім нікчемні люди. Але з другого боку — «Похиле дерево вітер не ламає», — себто тиху, покірну людину обминає не одне лихо, що валить гордовиту людину. «Скрипливе дерево« — людина хворовита, що вічно скаржиться на своє здоров'я: «Скрипливе дерево найдовше стоїть», — бо хворовита людина знаходиться під постійним наглядом лікарів і турбується й сама про своє здоров'я. «Скрипливе дерево скрипить -скрипить та й стоїть, а здорове вітер попре та й переверне». — тут вітер символізує несподіване нещастя, чи хворобу, які нараз можуть підкосити здорову й міцну людину. «СТАРОГО дерева не зігнеш —так само й стару людину вже на свою думку не навернеш, тому — «Нагинай деревину, поки дається

ґнути», — виховуй дитину, поки ще тебе слухає. «СУХЕ дерево скільки не підливай, то вже не зазеленіє», — казав чоловік про свою стару жінку, яка марно намагалася зробитися прикрасами такою гарною, якою була колись. Але з другого боку — «Коло сухого дерева й мокре (чи сире) горить», — запальна, енерґійна людина пориває за собою й слабодухих. «СИРЕ дерево — гіркий дим», — кажуть про неслухняного слугу, від якого маєш більш прикростей і наговору, ніж користи. «Як дерево зітнуть, кожний тріски збирає», — коли людина помре, кожний намагається щось собі взяти з залишеного спадку. «Яке дерево, такий клин — який батько, такий син», — вроджена вдача переходить з батька на сина, хоч в дійсності це не завжди трапляється, бо закони психічної спадковости дуже складні. «З одного дерева хрест та лопата: хрест цілують, а лопатою гній мечуть», — себто, хоч усі люди походять з одного роду, досягають неоднакової шани в житті, залежно від своєї праці й характеру. «ВЕЛИКЕ дерево поволі росте» — всяке велике діло потребує часу. «СУХЕ дерево без підпалу не горить» — кожне діло вимагає ініціятиви та заохоти. «За один раз не зітнеш дерева» — так і важкої справи не зробиш за одним разом. Служило дерево й символом людського настрою, людських почувань: »Дерево до когось (чи чогось) хилиться» символ приязні, любови. «Дерево до землі нахиляється» — символ журби, суму. «Дерево скрипить» — символ скарги, сліз. «Дерево зеленіє» —символ молодости, розвитку. «Дерево цвіте» символ любови, а також і здоров'я та молодости. «Дерево сохне» — символ хвороби, старости. «Дерево лист пускає» — символ розлуки. Але виступає дерево й символом душевної нечуйности, безсердечности: «Це дерево, не чоловік», — себто нічим його не проймеш, нічим не зворушиш.

Ми вже бачили, що, як дерево до когось (чи чогось) хилиться, то цим символізується приязнь. На цій символізації, мабуть, ґрунтується й забобон, що «на будівлю хати не можна брати КОСОГО дерева, що од сонця (себто на захід) приклониться». «У мене була така деревина, — знахор пізнав, так я викинув, бо не таланило на діток» («Перв. Гром.» 1926, I, 89). Тут асоціяція ідей ясна: дерево, що відвертається від сонця і хилиться на захід, — виявляє свою прихильність до смерти (яка символізується заходом сонця). Зате деревина, що хилиться на схід-сонця, що символізує народження й зріст, «добра» на будівлю хати (там же). »Коли деревина росте з двома стовбурами, і один із них усохне, то, хоч вона й пригодна, як матеріял, але «нещаслива», її не слід брати (там же). Так само й дерево, звалене бурею, чи громом, або якщо хто стратився на ньому, — не таланить, бо «під ним сидів нечистий».

ДЕРЕВО ЄСЕЄВЕ — генеалогія (родовід) Христа. Ми дуже часто зустрічаємо його на образах і скульптурах XII — XV вв.: Єсей, батько Давидів, лежить на землі і спить. З його грудей, з вуст і мозку росте величезне дерево, яке що більше підноситься, то більше розгалужується, і на кожній з галузок знаходиться один із предків Христа. Найвища галузка закінчується квіткою, яка служить троном Богородиці — самій чи з Христом - Немовлятком. Часто дерево буває й ще більш скомпліковане: межи кожною галузкою ми бачимо пророка, який тримає своє пророцтвання про прихід Христа. Пророки дивляться вгору і вказують пальцем на Богородицю. Ця тема була улюбленою і в українському мистецтві. Ми знаходимо її і на іконах, і на церковних райських вратах і на оправах евангелії, і на епатрахілях, і на ритонах в стародруках: вона відповідає словам церковного співу: «Жезл із кореня Ієсеєва і цвіт от него, Христос от діви прозябл єси». Такі українські пам'ятки дійшли до нас, починаючи з XVII ст. Була ця тема і в наших сусідів — в Польщі й на Московщині, і в Румунії, тому можна думати, що вона в нас жила скорше, ніж про це ми довідуємося з заціліли пам'яток.

Ця композиція не обмежилася в нас на самому образі Єссея, — часто, замість нього, ми бачимо інших святих, як от кн. Володимира, або навіть будівлю — велику Лаврську церкву. У відомій книзі Лазаря Барановича «Меч Духовний» 1666 р. з боку кн. Володимира виходить виноградна лоза, а на тій лозі розміщені портрети московського царського роду, кінчаючи Олексієм Михайловичем — зразок негідного «малоросссійського» підлабузнювання до окупантської влади. У «Патерику Печерському» 1661 р. галузки дерев ідуть із великої Лаврської церкви, і в них, мов ті квіти, розміщені погруддя печерських святих, а з'єднуються всі ті галузки навколо ікони Успенія Божої Матері. (Новицький в Зап. НТШ, т. 144, ст. 150-51).

Про дерево, як символ роду, див. ВЕРБА.

ДЕРЕВО ЖИТТЯ І СМЕРТИ — світове дерево, всесвітній символ веґетаційної сили, основи всякого існування. «Життя людей, — писав Евріпід, — мов те дерево: воно, теж зростає, досягає верхіка свого розвитку, а потім знову занепадає, аж поки його не зріжуть. . .»

Вже давні крітійці (2.000 до Р. Хр.) мали своє дерево життя: ми знаходимо його біля їх вівтарів, або й на вівтарях, — побожна шана віддається його благословенним вітам. Демони поливають молоді деревця, і навіть морська богиня на човнику фігурує під святим деревом.

Зустрічаємо дерево життя й в усіх народів месопотамської культури, у ріжних індоевропейських та семітських народів. У Біблії світове дерево життя і смерти роздвоюється в дерево життя, овочі якого мали підтримувати життя людини, поки вона зберігала свою чистоту, і в дерево пізнання, добра і зла, що спричинюється до вигнання наших працурів із раю та вводить у світ зло і смерть.. Цікаво, що дерево Є-

виної спокуси знаходиться і в доколюмбійській Америці, де, у Толтеків, були образи з великим деревом посередині. Навкруги стовбура був окручений змій, якого голова, що виглядала спозад листя, мала вигляд жіночого обличчя. Один мехіканський рукопис, що переховується в Ватикані, показує нам дерево Тамоахан, вкрите квітами, але зі зломаним стовбуром, з якого течуть ріки крови. Це, як пояснює Брассер де Бурбурґ, символ мехіканського (доколюмбійського) раю, з якого було вигнано богів за те, що наважилися підняти на це дерево блюзнірську руку.

У Ведах маємо світове дерево в образі смокви, що має коріння в третьому небі: на вершку його сидять два птахи; інші птиці, злітаючись, п'ють сому, напій, що дає вічне життя і то ототожнюється з медом, то виступає, як прототип вина.

В іранській мітології виступає «БЛАЖЕННЕ ДЕРЕВО»: воно стоїть серед води і несе на собі насіння всіх рослин; на нім сидить сокіл, орел, або яка інша птиця, яка приносить це насіння і засіває землю. У ґерманській мітології йому відповідає дерево ІҐРАЗІЛЬ — мітичний ясінь, на якому живуть боги й звірята, а бджоли збирають із нього медову росу.

Маємо й ми в наших безцінних колядках цей образ світового дерева, що з нього йде життя всього світу:

Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, їдна водонька,
На тій водоньці їдне деревенько,
На тім деревеньку шовкове гніздо,
А в тім гнізденьку три голубоньки:
Не три голубоньки три ангелоньки,
Уже ся спустили в глибоке море,
В глибоке море на самеє дно,
Винесли нам три пожитоньки:
Перший пожиток — возиме жито,
Возиме жито людям на хлібець;
Другий пожиток — яру пшениченьку,
Яру пшениченьку на проскіроньку
До служби Божої, до церковоньки;
Третій пожиток — зелену траву,
Зелену траву для худобоньки...

Це — так званий варіянт Ходаковського, а ось варіянт Вагилевича:

Коли ж не било знащада світа,
Тогди не било неба ні землі,
Іно лем било синоє море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
Та спустімось на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску:
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна землиця;
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми,
Та нам ся стане ясне небонько,
Світло соненько, ясний місячик,
Ясна зірниця, дрібні звіздоньки...

Ось ще один, новіший, варіянт, що його записав свого часу М. Костомарів:

А як не було з початку світу,
Не було тогди неба, ні землі,
А лишень було синеє море,
А на тім морі ой два дубочки,
На тих дубочках два голубоньки,
Два голубоньки з неба зіслані,
З неба зіслані на відпитані.
Стали радити, як світ сотворити:
Спустімося в море до самого дна,
Виберім собі синій каменець,
Синій каменець — синеє небо,
Виберім собі жовтий каменець,
Жовтий каменець — жовтая земля...

Лишивши на боці додатки, очевидно, пізнішого характеру, як тих янголів, церкви, проскурки, — писав М. Грушевський, — дістаємо дуже старі образи: світове дерево і на ньому птаха, чи птахів, творців світу і людського пожитку. Образ голубів, чи інших птахів, що сидять на світовому дереві і в тій чи іншій формі творять світ — мотив другорядний. Рівнобіжним із ним виступає дерево, на якому засідають три предвічні брати — сонце, місяць і дощ, або їх християнські заступники:

Якто було спрежде віку,
Спрежде віку зачаття світу?
Вигравало синеє море,
На синьому морі три явори,
На тих яворах три крісломи:
На першому кріслі сам Господь сидить,
На другому кріслі святий Петро,
На третім кріслі святий Павло.
Рече Господь до святого Петра:
Пірни, Петре, на дно в море,
Дістань, Петре, жовтого піску,
Та посій по всьому світі,
Сотвори небо і землю,
Небо з звіздами, землю з квітами...

Або:

Пане господарю, що в тебе на дворі?
А в тебе на дворі та й кленове дерево,
А на тому дереві три об'явлення:
Перше об'явлення — то святе Рождество,
Друге об'явлення — то святий Василій,
Третє об'явлення — то Іван Хреститель

За старші варіянти цих колядок мусимо вважати, як думав проф. М. Грушевський, ті космогонічні варіянти, де птахи, творці світу, сидять на однім дереві, а не на кількох: «Не бачучи твердої підстави, — писав проф. М. Грушевський, — для вирішення питання про абсолютну оригінальність нашого образу птахів - творців на світовім дереві, я все ж думаю, що зав'язок того світового дерева у нас належить в кожнім разі таким старим часам, де властиво затираються всякі межі оригінального й запозиченого, і цей образ треба вважати старшим від усяких інших наверствовань — чи християнського апокрифу, чи дуалістичної леґенди, чи

навіть семітських переказів про райське дерево життя». (Іст. у. л. IV, ст. 372-73).

Але й це останнє, себто РАЙСЬКЕ дерево життя, залишило в українських колядках і взагалі в віруваннях значний слід, комбінуючись із старими мотивами світового дерева. Офіційна редакція Біблії зробила з історії про райське дерево життя й смерти (роздвоєне в дерево життя й дерево спокуси) моралістичне оповідання про згубні наслідки людського непослуху Божій волі. Дуалістичні оповідання, натомість, виводили початок цієї біди від одвічного суперництва Доброго й Лихого Творців, в якім суперництві людина відіграє цілком пасивну ролю. Пізніші сектанські перерібки вносять сюди ще й моралістичні елементи гріховодности подружжя, вина і под. Ці новіші мотиви зустрічаються з мотивами космічного дерева старшого походження, боряться, перемагають, підсилюються їх деталями, або, навпаки, розпускаються в них, часом, майже до остатку. Все це дає дуже цікаві — з точки погляду поетичної творчости — комбінації та варіянти.

Подивімся насамперед, як наш нарід уявляв собі походження райського дерева:

«Як Бог сотворив світ і сотворив рай, ніхто не знав для кого, лиш Бог знав. Та потім Бог післав до того раю Сатану садити овочі, дав йому все, що треба: грушки, яблука, черешні, сливки шквіри. Але він не посадив усе, сховав під язик одно ядро (сім'я) яблукове. —Для чого, Сатано, не посадив?— Та я все посадив.— Бог йому одповідає, що ні.— Пане, посадив. — Бог йому одповідає: — Та чи я не знаю що маєш під язиком? Маєш ядро яблуневе. -- І признався Сатана, і Бог йому одповідає: — То іди, посади, то буде тобі. — І він послухав, і пішов і посадив. І Бог сотворив чоловіка і дав йому рай, і казав йому по тім раї ходити і з усіх овочів їсти, а з тої яблуні, що посадив Сатана — що мав під язиком — з того дерева Бог заказав їсти» (Етн. Зб. НТШ XII, 15).

У деяких із оповідань повторюється мотив пониряння Сатанаїла по насіння в воду. Тут сім зерняток знаходяться під скелею, але Сатанаїл ховає сьоме під язик. Коли ж нарешті, на наказ Божий, мусить його виплюнути — «повідає так Богові: — Най тобі буде на розп'яття! — А Бог йому відповів: — А тобі буде на прогнання!» (Грушевський IV, 411-12).

Отже з насіння, яке вкрав, чи затаїв Сатанаїл, і що потім було посіяне в раю, виростає дерево — Христові на розп'яття, Сатанаїлові на прогнання. Механічно, без видимого погодження зв'язується тут кілька мотивів: І дерево з украденого Сатанаїлом зернятка стає деревом гріха і згуби роду людського; 2. Воно стає знаряддям хресної смерти Христа, що було ділом диявола; 3. Воно стає знаряддям, через смерть Христову, визволення роду людського з власти диявола і вносить нове життя в гріхом згублений світ.

Чи об'єднувалися ці мотиви, — запитував М. Грушевський, — колись у спільній концепції? Перші два мотиви мають виразно дуалістичний характер, третій наближується до християнського, канонічного розуміння. Назверх ці мотиви розходяться в тім, що дерево гріха, згідно з біблійною леґендою, представляється яблунею, а в апокрифічнім (можливо, богомильськім) варіянті — виноградною лозою. ДЕРЕВО ж ХРЕСНЕ там, де воно специфікується, представляється, згідно з апокрифом, кипарисом, чи кедром-певком.

Ось колядка, де дерево спокуси фігурує як лоза виноградна:

Ой як плило, плило райське дерево,
Ой як приплило край-оз Дунаю.
Ой як приплило та й сі приймило,
Як сі приймило, корінь пустило,
Корінь пустило, вино зродило.

Ця переміна райського дерева на лозу, на думку М. Грушевського, могла відбити на собі богомильське толкування, бо богомили виступали однаково й проти подружжя й проти винного пиття, як однаково спокус диявольських: «Вино й жена от диявола суть.» Тому гріх Адамовий в богомильській проповіді дійсно міг представлятися скоштуванням вина або винограду, та іншого сліду цієї концепції райського дерева у нас, крім вищезгаданої колядки, не зареґістровано (Грушевський, IV, 442).

Дальшу історію «Преблаженного Дерева» представляє запис Руданського:

«Бачить Адам, що недалеко до смерти, та й каже до свого сина: — Сину,, каже, сину! Піди до раю та принеси мені з раю золотого яблучка бо отже надходить на мене остання година. — Пішов син до раю, але, замість яблучка, приніс того прута, що Бог ним Адама виганяв із раю. Адам і казав зробити з нього три обручі і положити йому на голову. Але, де вже від смерти то що поможе! Воно то голова ніби й перестала боліти, але вмерти таки вмер, І як умер він із тими обручами, так його з ними й поховали. І от із тих обручів виросли три дерева: кипарис кедрина та преблаженне дерево».

»Ще за преблаженне дерево кажуть, що мати Божа з Спасителем одного разу спіткнулась на нього та й сказала з переляку:

— О преблаженное дерево, на тобі син мій розіпнеться! А син і промовив: — Правда, моя мати — І справді, скільки після хрестів не підбирали на жоднім не могли Його розп'яти, а тільки на однім преблаженнім дереві, котре ще тоді, як росло, мало вигляд хреста». (Драгоманов: Преданія... 94).

Тут уже зв'язок із деревом добра і зла затратився. Але в апокрифічній повісті, що оберталася в нас, Адам у принесених йому з раю трьох прутах пізнає «древо разумное, сего ради ізгнан я бих зо Євою із раю». (Франко «Апокрифи» І, 31).

У колядках, крім вищезазначеного образа райського дерева — лози виноградної. ХРЕСНЕ дерево відбилось, без сумніву, також в образі дерева, з якого мурується церква — за спасення й щастя дому господаря:

А що нам било знащаду світу?
Ой не било ж нам хіба синя вода,
Синяя вода та й білий камінь.
А прикрив Господь сирев землицев,
Виросло на тім кедрове древо,
Барз височейко і барз слідчнейко.
Висмотріла го Пресвята Діва,
Зізвала к нему сорок ремісників:
— Ой підіте ж ви, ремісничейки,
А зітніте ж ви кедрове дерево,
Збудуйте з него Святу Софію,
Святу Софію в Святім Києві,
Би ва ній било сімдесят верхів,
Сімдесят верхів, сімдесят крижів,
Семеро дверей, а єдні підлоги.

Це кедрове дерево, без сумніву, райське хресне дерево, асоційоване з предвічним світовим деревом, що виростає на предвічнім морі. На будову св. Софії воно переноситься взірцем леґенди про те, як хресне дерево було зрубане для будови Соломонового храму. З другого боку будова св. Софії на те, щоб у ній «милий Господь відслужив службоньку соборовую за здоров'я господаря і всіх християн», — тільки індивідуалізує популярний величальний мотив, де церква ставиться чи самим господарем, чи його сином, чи святими, чи янголами, за його здоров'я.

Колядка про св. Софію допомагає нам пізнати в сильно обдертій і позбавленій первісних леґендарних подробиць темі цю тему хресного дерева, яку дуже цікаво розробив М. Грушевський в своїй «Іст. укр. літератури», т. IV, ст. 440 - 448, куди й відсилаю наших цікавих читачів по дальші подробиці.

ДЕРЕВО ПОСІЧЕНЕ — символ української літератури. Яків Щоголев (1824 — 1898) зібрав 1883 р. свої поезії в збірку «Ворскло» і до тої збірки додав красномовний епіґраф із книги Іова, що відносився, як зазначає М. Зеров у своїй книзі «До джерел» до відродження української літератури: «Єсть бо древу надежда, аще бо посічене будет, паки процвітет і літорось його не оскудіет; аще бо состаріється в землі корень його, на камені же скончається стебло його,, — от води процвітет, сотворит же жатву, якоже новонасажденное».

ДЕРЕВОРИТ — відбитка рисунку з дерев'яної дошки. Дереворит був відомий в Китаю з кінця VI ст. по Р. Хр. Техніку й засоби китайського деревориту переймали в Японії, а в новіших часах і в Европі де дереворит став відомий в кінці XIV ст., а в XV ст. уживаний вже й в друкарстві. В Україні дереворит поширився в другій половині XVI ст.

ДЕРЕВЦЕ — див. ГИЛЬЦЕ.

ДЕРЕЗА — кущовата ростина, яка росте в Україні понад ровами, засаджували її також на голих схилах. Вона сильно розростається і може засмічувати пожиточні землі. Була в нас символом настирливої, в'їдливої людини: «Липне, як дереза». У такому значенні фіґурує вона й в пісні:

Ой у полі дереза, в степу нехвороща,
Бодай наших хлопців напала короста.
Не велика, не мала,
Як на дубові кора,
Щоб вони день і ніч дрались
Та за нас не брались...

Дереза була й символом сварки, тому, коли люди в хаті починали сваритися, інші казали: «Дереза в хату вкинулася».

На Волині обпечені, обварені, чи одморожені частини тіла присипали пилом дерези (Мат. у. етн. НТШ, VI, 105). Вживали дерезу й на мітли.

ДЕРЕН — вирізаний верхній шар землі з травою. У Галичині ще недавно божилися: «Най на мені дерня поросте, як то неправда!» У цій формулі божби залишився слід давньої присяги, якої застосовувалося особливо в суперечках за межу: треба було обійти сумнівне місце, несучи на голові дерен. Про цей звичай згадує й староруська ґльоса (примітка) в перекладі одного повчення Григорія Назіянського.

Присяга дереном була свого часу дуже поширена в усій Східній Европі. За відомостями з Олонецької губ. з 1878 р. в суперечках за межу один із тих, що сперечалися, промовив «Хай розсудить нас мати - сира земля!» вирвав шматок дерену, поклав собі на голову і так пішов межею. (Соколов «Сб. нар. юрид. об.» т. I, 19). Також Макаров у статті «Древнія і новия божби» 1928 р. оповідав, що сам бачив, як один селянин на Рязанщині, доводячи приналежність йому якоїсь луки, вирізав шматок дерену і, перехрестившись, присягався перед присутніми, що якщо та лука не належить йому, хай тоді рідна земля прикриє його навіки.

Про існування цього звичаю в Росії часів Петра оповідав Посошков у книзі «О скудості і богатстві»: «Декотрі, забувши страх Божий і взявши в руки святу ікону і на голову поклавши дернину, обводять землю». Віривчи в силу цієї присяги, Посошков далі завважує: «Много й того случається, еже отводя землю і неправдою межу полагая, і умирали на межі». (Сот. Посошкова, 1842, ст. 193).

Однаковий з вищенаведеними звичай присяги, і то також при завзятій суперечці за межу записано в одному з угорських актів 1360 р.: «Фома і Михайло Хапи, розувшись і розперезавшись, і поклавши на голову груду землі, відповідно звичаєві присягатися землею, за-

присяглися, що та сама земля, яку вони обійшли... належить до їхнього маєтку «Полянка».

Такий самий звичай існував і на Шлеську, де він був навіть стверджений Оппельнським земським уставом 1562 р.: селяни повинні роздягтися до сорочки, стати навколішки в ямі, викопаній на один локоть завглибшки, тримати на голові дерен, не мати при собі ні ножа, ні зброї і так принести присягу.

Обидві ці вістки — шлезька й угорська — відносяться до слов'янського населення, бо Ґрімм, відомий німецький етноґраф, не знайшов обряду з дереном у германських народів, за винятком скандинавів. У скандинавських саґах, натомість, часто згадується про прохід під дереном і про вирізання дерену. При побратимстві вирізували довгий шнур дерену, встромляли в землю спис і клали на нього дерен так, щоб обидва кінці висіли по обидві сторони до землі. Побратими проходили під дереном, кололи собі підошву або руку, щоб кров змішалася з землею, потім ставали навколішки і присягалися на взаємну вірність. Звичай проходу під дереном спостерігався також при пробі винного: винний не міг пройти безпечно під дереном, дерен падав на нього і вказував його вину.

Існування присяги «під дереном» тільки у скандинавів та у східніх слов'ян могло б викликати здогад, що цей звичай слов'яни запозичили від скандинавів. Але цьому здогадові суперечить факт, що у нас дерен клали на голову і обходили з ним, а у скандинавів клали дерен на спис і проходили під ним. При запозиченні цей звичай не міг би так відмінитися.

Акад. О. Веселовський зближував обряд скандинавського побратимства та присягу під дереном із звичаєм Банатських селян «дружитися» на другий понеділок Великодня. Чоловіки і жінки збиралися тоді на кладовищах, прибирали могилки свіжим дереном, а потім «дружилися» — чоловіки і жінки між собою, цілуючись між вінки і стаючи таким чином на ввесь рік — чоловіки побратимами, а жінки дружками. На цій підставі, Веселовський в'язав скандинавський обряд побратимства і східньо - слов'янську присягу під дереном із культом мертвих, яких, мовляв, закликалося в присязі з дереном у свідки. У тушинів, хто мав присягати, ставав навколішки біля могил предків, і присутні зверталися до душ покійників: «Покійники наші! Приводимо до вас цього чоловіка на суд. Даємо вам повне право над ним. Віддайте його, кому хочете, в жертву, на слугування і зробіть із ним, що хочете, якщо він не скаже правди». (Веселовський в Журн. Мін. Нар. Просв. 1894, II, ст. 316 - 17).

І у нас у приповідках образ дерену в'яжеться найчастіше з образом гробу і смерти: «Під дернею ся виспим» — потішають себе люди, що в робучий час не можуть виспатися (Франко «Приповідки», I, 545). І навіть у Шевченка в «Гайдамаках» читаємо: «Зрівняв землю, покрив дерном, щоб ніхто не бачив, де полягли Ґонти діти, голови козачі...» «Вже мені свіжої дерні не топтати», — каже старий, чи хворий, чоловік, даючи тим зрозуміти, що не доживе до весни. І хоч тут «свіжа дерня» символізує весну, але вся фраза, асоційована з дереном, в'яжеться з ідеєю смерти.

ДЕРЖАВА — найвища організаційна форма суспільства, в якій нація конкретизує свої політичні господарські і правні ідеї. Первісно найвищими формами людської організації були кровні зв'язки — родина, рід, плем'я. Вони основувалися на спільноті походження своїх членів. З осідком племени на певній території, на зміну кровного родового зв'язку, приходить усе більше зв'язок територіяльний — сусідський. З часом, коли плем'я, чи то шляхом завоювання, чи то шляхом союзу і злиття з кількома іншими спорідненими племенами, розростається в більшу організацію, вона набирає форму держави,а її територія набирає значення рідної землі, БАТЬКІВЩИНИ, що, злита потом і кров'ю всіх попередніх поколінь, ніби зродила останнє живе покоління, що на ній тепер працює і її від посторонніх зазіхань боронить. Населення, що займає цю територію, називається вже НАРОДОМ, (чи НАЦІЄЮ — термін пізніший), який в інтересах власного самозбереження кориться спільним законам, що їх видає певна ВЛАДА, таким чином, у кожній державі знаходимо ми три необхідні складники — територію, нарід і владу. Від взаємовідносин двох останніх складників залежать ріжні форми держави, монархії чи республіки, деспотії чи народоправства, тоталітарної диктатурної чи ліберально - конституційної, однонаціональної чи багатонаціональної держави.

Ріжні народи підходили по ріжному до розуміння суті держави, і цей відмінний підхід до справи відбився і в термінологіїї: українська «держава», як і московське «государство», що відповідає німецькому «Герршафт», вказує на владу, як головну прикмету. Польське «Жеч Посполіта» — це переклад латинського «республіка» — вказує на спільний інтерес («реч публічна»), що лежить в державі, чеська «стат», як італійське «стато», еспанське «естадо», старофранцузьке «стат», північно - американське та англійське «стейт», німецьке «штаат» — всі походить від латинського «статус»: з початку статус республіки (статут, устрій республіки), потім просто статус в значенні держави. Ґреки вживали для держави назву «поліс» — місто, бо в давній Греції держава ототожнювалася з містом, чи міською громадою. Таке ж значення мав латинський термін клясичної доби — «цівітас», громадянство, чи сума громадян: він означав одночасно міську громаду і державу. Наш термін «держава» походить з найстарших наших пам'яток: слово «державний» в значенні могутній вжите в перекладі євангелії св. Луки в Остромировій копії (1056 р.); зустрічаємо потім його і в київському літописі під 1088

р.: «при благороднім князі Всеволоді, державному Русския землі. . .» Проф. М. Грушевський пояснював, що «державний» тут значить — володар, бо і в слов'янських перекладах Біблії слово «держава» вживалося в розумінні «володіння», і в такому ж значенні зустрічаємо це слово в оригінальних і перекладних пам'ятках XI - XII вв. («сніде на ада і державу его разруши» — в Несторовому житії свсв. Бориса і Гліба, — в перекладах це відповідає грецькому «ратос» і латинському «імперіюм»). У галицьких грамотах XIV ст., писаних по українському, читаємо: «Сталося под державою великого кроля Казимира і гоосподаря руської землі». На означення голови держави, замість «державного», що в літератури не прийнялося, вживано «господин», «господь» (у пам'ятках XI ст. і пізніше), потім «господар» (головно з XIV ст.). Цьому термінові відповідало латинське «домінус» і московське — «государ» (М. Грушевський «Початки громадянства» 245-46).

Що в українському понятті держави із трьох її складників — території, населення і влади — звернено найбільшу увагу на чинник влади, це можна пояснити тим, що українська перша — київсько - князівська — держава виникла завдяки чужинецькому елементові — варягам, що накинули населенню свою владу, об'єднавши під собою українські племена. Вони власне перемінили племінний устрій в державний, скон центрувавши в руках князя та його дружини тривку центральну власть та витворивши тривке відношення між центральною властю й самоуправою населення на територіяльних основах. Центральна власть спочивала в руках вел. князя, боярської ради та віча. Місцева самоуправа прислугувала землям, волостям, городам, пригородам та громадам. Вона спочивала в руках осібних органів, до яких належали волостні та пригородні віча та вибірні урядовці (старости, десятські і «добрі люди»). Але центральна влада мала по всіх усюдах своїх представників для сполуки самоуправи з державними центральними властями. Головними посередниками були ПОСАДНИКИ, але якщо нарід був із них невдоволений, міг їх прогнати.

Протягом XIII - XIV ст. розпалася Київська держава. Безпосередньою причиною її розпаду були внутрішні міжусобиці між представниками володарного княэького роду, що не давали можливости зорганізувати як слід оборону країни від степових наїзників зі Сходу, головно пізніших татар. Саме той чинник, якому в понятті держави, надано було найбільше значення, себто чинник влади, виявив себе незадовільним та невідповідним вимогам доби й величезним небезпекам, що приніс зі Сходу і з півночі (Суздальщина) розвиток подій.

Україна втратила державну самостійність і опинилася в межах литовської, а потім литовсько - польської державности.

Творцем нової української — козацької — держави був Богдан Хмельницький. Нова українська держава, як відзначає проф. Ст. Дністрянський в своїй «Загальній Науці Права і Політики» (т. I ст. 176) «мала свої питомі характерні риси, яких не стрічаємо в інших державах: заснована виключно для оборони від зовнішніх ворогів, вона мала характер чисто військової держави, що ріжнилася основно і від королівського абсолютизму Франції і від февдалізму Німеччини, і від парляментаризму Англії, і від самодержавного деспотизму Московії. «Крім того, Україна XVII і XVIII вв. була **першою національною державою»,** бо організувала виключно українські елементи до боротьби з ворогами. «Правда, українському народові не доставало ще деяких прикмет, які в XIX та XX вв. вважаються основами народньої свідомости, але не може бути сумніву, що природні основи української нації існували вже тоді, та що їх усіх лучила боротьба за волю, боротьба за батьківщину».

Українську державу, що її створив Богдан Хмельницький, повільно зруйнувала Москва, підступно використовуючи на свою виключну користь Переяславську умову 1654, що мала ніби захистити Україну від зазіхань польського імперіялізму.

Та український нарід не відмовився від своєї мрії створити свою власну державу, щоб бути господарем у власній хаті «на своїй волі і правді», і тому, як тільки перша світова війна зруйнувала в революціях Російську та Австро - Угорську імперії, заходився творити власні державні форми. Ці заходи, після майже трьохсотлітнього поневолення, що підірвало моральні основи нації, ще не дали бажаних наслідків, але визвольна боротьба не вщухає і, певно, не вщухне, аж поки українська нація не знайде тої конкретної державної форми, в якій зможе провадити своє творче самостійне життя.

Незалежна національна держава — єдина політична форма організації народу, яка може забезпечити йому найкращі умовини для всебічного розвитку всіх його духових і матеріяльних сил. Без власної національної держави, себто без держави, побудованої на етнографічних землях даного народу, ніякий нарід не може всебічно розвиватися. Бездержавний нарід завжди примушений терпіти гніт і визиск від своїх поневолювачів, які, хоч якими б гарними й високими гаслами не прикривалися, все змагають до політичного та культурного, а то й фізичного визиску підбитих народів.

ДЕРЖАВЕЦЬ, ДЕРЖАВЦЯ — адміністративний урядовець в. княз. Литовського, який одержував під своє управління ДЕРЖАВУ — територію, точно розмірами не визначену, але меншу від СТАРОСТВА: її давали шляхтичам за службу, а іноді й не - шляхтичам за борги. Пізніше називали державців Намісниками.

ДЕРЖАВНИЙ КАПІТАЛІЗМ — економічний режим тоталітарної московської советської

держави, що здійснила ідеал «Комуністичного Маніфеста« 1848 р.: «Весь капітал і всі знаряди виробництва централізуються в руках пролетарської держави».

Ніяка система приватного капіталізму не може зрівнятися щодо страшного визиску робітництва і взагалі всієї підвладної людности з системою державного капіталізму, в якій вся економічна і політична влада концентрується в руках купки людей, що опанували державний апарат: тут нема до кого апелювати, тут знищено в робітництва всяку можливість самооборони, тут заборонено всякі страйки і навіть спізнення на працю дуже суворо караються і підводяться під рубрику «саботажів» державного господарства, що утотожнюється з господарством народу. Тим самим «саботажники», себто люди, що не виконали накиненої їм виробничої норми, перетворюються в «ворогів народу». Боротьба робітничої кляси, що протягом століття намагалася звільнитися від влади капіталу, виявилася марною: саме в СССР влада капіталу над людиною безмежно зросла з моменту, як витворилася монополія капіталу в системі державного капіталізму. (Див. НАРОДНИЙ КАПІТАЛІЗМ).

ДЕРКАЧ — див. ВІНИК.

ДЕРОШ — агент французького Конвенту у Константинополі, який в 1793 р. одержав доручення ввійти в зносини з українськими козаками, які знайшлися на турецькій території, щоб при їх допомозі, розвинути протимосковську акцію в Україні, — «де ще живі традиції про козацькі вольності...» (І. Борщак).

ДЕРУЛЕД ПОЛЬ (1846—1914) — французький письменник, поет і політичний діяч, голова «Ліґи Патріотів», антиреспубліканець. Він був автором віршованої п'ятиактової драми «Гетьман», присвяченої Україні. Її відзначила французька Академія. Через увесь цей твір проглядала гаряча симпатія автора до визвольних змагань українців часів козаччини. Про успіх цього драматичного твору свідчить факт, що в 1900 р. вийшло її XXIII видання, — чи були пізніші видання, мені не відомо. Вперше виставлено цю драму в Парижі 2. II. 1877 р., і після того її часто виставляли в більших театрах Парижу та провінції. Завдяки цьому, саме в XIX ст., коли Москва нищила українське культурне життя, намагаючись знищити всякі сліди колишньої державної самостійности української нації, з театральних підмостків Франції лунало: «Ґлюар а Л'Юкрен!» — «Слава Україні».

ДЕСПОТ — жорстокий тиран, що не зносить спротиву своїм наказам найкращий приклад — Сталін.

ДЕСПОТИЗМ — система жорстокої, свавільної абсолютної влади, характерної для російського (московського) автократизму, такого відмінного від українського народоправ'я навіть і князівських часів, коли велику ролю відогравало віче (див.) Московські письменники намагаються залюбки доказувати безпосередній зв'язок між періодом княжої доби Київської Держави та московською й петербурською добою Російської Держави, але самий характер деспотичної влади московської держави заперечує цей зв'язок, бо не має нічого спільного з характером влади князівської України - Руси. «Ріжниці між тими історичними добами у державному праві, — писав проф. С. Дністрянський — такі значні і очевидні, що годі дошукуватися в чім небудь спільного джерела між основами українського права та основами пізнішого московського права». («Загальна наука..» т. І, ст. 181). «Деспотичний характер російських державних установ не дав розвинутися народньому, себто звичайовому праву; взагалі все право (московське) носило п'ятно абсолютної влади монарха...» (там же).

Московського абсолютного деспотизму ніяк не треба змішувати з абсолютизмом Західньої, чи Середньої Европи: «Абсолютизм західньо - та середньо - европейських держав ніде не стратив свого договірного характеру у відношенні монарха до населення, хоч би яку велику у цьому відношенні монарх мав перевагу... Натомість російський абсолютизм був одностороннім орієнтальним (східнім) деспотизмом без сліду якого-будь правного зв'язку, який в'язав би його з населенням. Все, що живе в державі, має їй **служити**, а що деспот був єдиним представником найвищої влади в державі, то все мусіло **йому** служити. Йому мали служити не тільки його піддані, але й **все те, що вони мали**. Поняття приватної власности виринуло в Росії щойно під впливом европейської культури за Катерини II..» (Дністрянський, там же ст. 182) і знову втратилося за Леніна і Сталіна.

Перехід від царського деспотизму до деспотизму большевицького в Росії був хоча дуже кривавий, але логічно легкий, бо, як писав Бердяєв московський флософ світової слави, всі «соціялістичні утопії (а большевики називають же себе соціялістами), що багатьом людям видаються золотими мріями, ніколи нікому не обіцяли свободи. Вони завжди малювали суспільство цілком деспотичне, де всяка свобода має бути зруйнована безслідно. В утопії Томаса Мора переїзд одної особи до якогось іншого місця мав би бути не легший, ніж він був у найтяжчі роки советсько - соціялістичної республіки. В утопії Кабета тільки один часопис мав появлятися — часопис уряду, і існування вільної преси мало бути цілковито заборонено. І все це московські большевики здійснили. І якщо француз Шаппе д'Отерош член Академії Наук констатував у 1768 р.: «Ніхто не насмілюється думати в Росії: опідлена й пригноблена душа втратила цю здатність. Страх, це, так

би мовити, єдина ще пружина, що рухає цю націю.» а Де Кюстін (див.) писав в 1839 р: «В Росії деспотизм на троні, а тиранія всюди», то другий француз Ле Ґрас, професор Сорбони не міг не констатувати в 1934 р., що хоча пройшли в Росії сотки літ, але картина та сама: замість одного деспотизму прийшов інший, змінилися люди, зміст і наслідки не змінилися.

У кожній деспотії схема соціяльної організації, — писав М. Мироненко, — складається з таких елементів: вгорі деспот (немає значення, чи він персоніфікований в комусь, чи збірний, бо в обох випадках це — замкнена в собі каста, кліка партії і т. п.), який тримає в своїх руках єдину і абсолютну віру (ідеологію) і єдину й абсолютну владу — ні з ким не подільну владу фізичного примусу і кари. Внизу — маса рабів, соціяльна функція яких — продукувати всі матеріяльні добра до диспозиції деспота («Соціялістична праця — справа чести, доблести і геройства» (Сталін), не дістаючи за це нічого іншого, та інакше, як з — «милости й ласки» деспота, як «дар». «жалованіє». Для організаційно - технічного здійснення функціонування влади деспотії потрібен апарат, що урічевлював би, матеріялізував би владу деспота супроти абсолютно обезвладнених мас населення, позбавленого найменших проявів суспільної самоорганізації, бо й ті найменші прояви суспільної самоорганізації мас у корені підточували б основи деспотії. Тому деспотія з усієї маси рабів вибирає суспільно - морально найпідліші елементи, залежні виключно від деспотії, їх вишколює й робить своїм «служилим апаратом» (див. БЮРОКРАТІЯ) організаційно - технічного здійснення абсолютної влади в інтересах деспотії. Рабська вірність «служилої інтеліґенції» забезпечується відповідним її добором, безперервною чисткою від »негідних елементів» і плеканням у ній найпідліших якостей моральної натури — боягузства й підлоти. (М. Мироненко «Думки...»).

У «Перських Листах» Монтеськьє оповів про одного монарха в Европі, як про великого маґіка, що «мав владу навіть над думками своїх підданих. Він робив, що вони думали так, як хотів він. Коли мав лише один мільйон екю в своїй скарбниці, а потребував двох, йому треба було лиш їх переконати, що одне екю варте стільки, що й два, і піддані вірили... Він досягнув навіть того, що змусив їх вірити, що його дотик вигоює всякі нещастя — така велика була його сила, що мав на людські душі».

З цього приводу п. О. В. писав у «Віснику»: «Цього могутнього монарха давно перевищив Сталін. Він переконав своїх підданих, що один рубль більший за доляра; що оселедцем можна краще наїстися, аніж курчатком; що п'ятьом в одній кімнаті просторніш, ніж одному в п'ятьох..

Він же переконав, що як за царату найгеніяльнішою людиною в Росії був темний сибірський мужик Распутін, так у Росії большевицькій найгеніяльнішою людиною є закавказький мужик Джуґашвілі.... На його приказ, мільйони «іменують» його «батьком народу«, своїм паном і володарем». (1938 р. ст. 49).

Деспотизм руйнує характери,упідлює націю, перетворює громадян у рабів, підданих, холопів, але з часом може досягати значних матеріяльних успіхів, які ставить собі у заслугу. Єгипетські фараони побудували піраміди, римські імператори колізеї та ріжні форуми, французькі королі пишні палати... Московські деспоти розвинули високу техніку і вислали сателіти в космічні простори. Але якою страшною ціною людської крови й страждань все це здобуте!

Деспотизм завжди супроводиться жорстокими злочинами. «Подвиги» деспота Сталіна в цьому відношенні не виняток, а тільки найяскравіший приклад оп'яніння безконтрольною й ніким необмеженою владою. Римський історик Таціт, бажаючи з'ясувати жорстокість Тіберія, писав, що він був «захоплений і змінений владою» — «ві домінатіоніс конвульсус ет мутатус». Великий італійський поет Альфьєрі висловив ту ж думку в вірші: «Могти робити зло — це спокуса його зробити». Французький історик Тен констатував: «Несподівано осягнена всевлада і панування над життям і смертю — надто міцне вино для людини: приходить заворот голови, людина все бачить червоним, і її несамовитість виливається в жорстокості». Зрештою Наполеон визнав на ліжку смерти: «Влада п'янить людину». (Сіґеле «Злочинний натовп»).

ДЕСЯТИНА — давня російська міра на 2,400 квадратових сажнів, або 109,25 арів, або 1.898 австрійських морґів.

ДЕСЯТИНА ЦЕРКОВНА — десята частина майна, яку світські люди віддавали на Церкву. Церковна десятина ще старозавітнього походження, де вона йшла на утримання духовенства. Першу згадку про церковну десятину зустрічаємо ми в літописі, де він оповідає про створення Володимиром В. київської катедри, якій він призначив десятину «від свого майна й від своїх городів». (Іпат. с. 84). Цей не досить ясний вираз т. зв. Володимирова устава пояснює, як десятину від доходів судових, торговельних і від господарських натуралій. Це була десятина з київської землі, але, — завважує з цього приводу М. Грушевський, — «по всякій правдоподібності такі дотації уже за Володимира дістали й інші єпископи на своїх землях». З кінцем XVIII та початком XIX в. церковна десятина заникає поволі в усій Европі.

ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА — найстарша мурована церква старокнязівської доби в Україні. Збудував її в. кн. Володимир у 986 — 996 рр., призначивши на неї десяту частину княжих доходів, — звідци і назва. У ній було поховано

кн. Ольгу, кн. Анну, жінку Володимира В. і його самого. Не раз розграбовували її північні суздальські князі. Під час облоги Києва Батисм в 1240 р. Десятинна церква була зруйнована цілком (завалилась), і її відновив аж митроп. Петро Могила в 1635 р. Десятинну церкву зруйнували московські вандали 1943 року.

ДЕСЯТИНЩИКИ — дрібні чиншові селяни півд. України з кінця XVIII і XIX в., які за уживання землі не платили чиншу грішми, а віддавали десяту частину збору власникові землі. Десятинщики виникли в часі заселення Чорномор'я. Власникам великих земельних просторів залежало на скорім заселенню тих своїх земель, тому вони стягали вільну й кріпацьку людність, вдоволяючись дрібним чиншем у натурі. Положення десятинщиків погіршилося з зростом населення, бо власники використовували більшу кількість робочих рук і підвищували чинші.Перед самою першою світовою війною десятинщики стали власниками своїх земельних участків.

ДЕСЯТКОВА СИСТЕМА — спосіб численія на десятки, натуральніший спосіб рахунку, бо він ґрунтується на вжитку пальців рук. Треба думати, що він виник сам собою у найрізнорідніших й найдальших країнах конкуруючи з теж давнім, але штучним рахуванням на дванадцятки, що його ввели вавилонські жерці. У доколюмбовій Америці, де рахування на дванадцятки ніколи не було відоме, рахування десятками було поширене не менше, ніж в Европі чи в Азії. Десяткова система перемогла всі інші, бо виявилася найпростіша й найпрактичніша. На ній основана т. зв. метрична система. Що рахування на десятки завдячує свою перемогу більшій практичності, видно з факту, що число 10 ніде і ніколи, в протилежність числу 12 не було святим. Його походження чисто земне й людське і не має нічого спільного з небом, де панує дванадцятка.

В Україні зустрічаємо рахування на десятки з давніших часів і вже при кінці X ст. українська земля поділяється на десятки і на сотки На чолі десятків стояли десятники, на чолі соток — соцькі, які разом творили тисячу на чолі з тисяцьким, найвищим адміністративним і військовим земським урядовцем давньої України - Руси. З упадком старо - української державности, десятковий устрій і поділ земель перевівся, і тільки подекуди залишилися назви десяцького й соцького, як зверхників сільських громад.

ДЕСЯТКУВАННЯ — збірна кара, колективної відповідальности, відома від 471 р. до Р. Хр., за якою карі на смерть підлягав кожний десятий чоловік, визначуваний жеребом, чи просто відчислюваний. Застосовувано цю кару головне в війську за бунт, масову дезерцію, тощо. Українських козаків, що, послухавши Орликових універсалів, піддалися були на Слобожанщині кримському ханові ДЕВЛЕТ - ҐІРЕЄВІ (див.) московський вислужник Петро Кованько, військовий суддя полтавський, захопивши в полон, як вони простували до Криму, відвів у Полтаву і тут скарав смертю кожного десятого, кидаючи жереб, а інших, разом із жінками відіслав до Москви, звідки їх порозсилано «по далеких краях». (Аркас «Іст. України» ст. 439).

ДЕСЯТНИК — военно - адміністративний урядовець, що стояв на чолі десятка, найнижчої адміністративної одиниці, на які поділялася князівська держава України - Руси. Цей уряд зберігся і в литовській добі, коли десятник був підручним сільських начальників.

ДЕСЯТОК — найнижча військова одиниця на Січі на чолі з десятником. Десяток не відповідав чисельно назві — було в ньому 30—50 юнаків для козацького вишколу.

ДЕТЕРМІНІЗМ — погляд, що людина не сама визначає себе й свою поведінку, але визначена в усій своїй поведінці чинниками, від її волі незалежними. Детермінізм заперечує свободу волі в людині. Заперечує він і випадок та чудеса в світі: все ніби давно визначене наперед, все відбувається згідно з непорушними законами. Світовий апарат діє згідно з наперед установленим пляном, і ніщо не в силі його змінити, затримати, чи прискорити, його хід. Детермінізм у суспільстві виявився особливо в т. зв історичному матеріялізмі (марксизмі), в якому суспільство — лише вислід економічних законів, в якому особа, як така, себто її воля й свобода вибору, не відограють ніякої ролі.

Помилка детермінізму в тому, що він, констатуючи в фізичному світі, що кожна річ має свою необхідну причину, переніс цей закон необхідної причиновости і в духовий світ людини. А тим часом існує колосальна ріжниця між матеріяльною річчю і людським духом, чи душею: матеріяльна річ діє в наслідок того, що сталося, людина — задля того, що станеться, або може статися. Книжка падає зі стола, бо її штовхнули. І дитина, яку ви вдарили, теж упала. Але книжка залишилася лежати на підлозі, поки ви її не піднесли, а дитина сама втікла від вас. Чому втікла дитина? Тому, що ви її вдарили? Ні. Нема такого удару, що примусив би втікати дитину. Дитина втікла, щоб не бути ще раз удареною. На неї вплинуло якесь загрозливе майбутнє. Ріжниця між книжкою і дитиною та, що на першу впливають тільки сучасні їй сили, а на дитину сили, що можуть виявитися в будучині. У книжці діють тільки фізичні причини, в дитині ще й духові сили, що мають свободу вибору, і можуть підказати дитині, замість страху, що примушує втікати, жест обурення й гніву, що примушує кинутися на напасника з маленькими кулачками. Коли хто робить комусь

якусь чемність, нема ніякої визначеної причини, що примушує другу людину висловити першій свою вдячність за отриману чемність. Як знаємо, є досить людей, що натомість, не вважають потрібним дякувати. Англійський філософ - гуморист Честерсон підкреслив цю матеріяльну грубість людей, вихованих в історичному матеріялізмі з його запереченням свобідної волі людини в короткій фразі: «Мені завжди шкода детерміністів, — вони не можуть подякувати за передану їм гірчицю...», бо за що ж дякувати, коли в тій передачі не було ніякої доброї волі, а тільки заздалегідь визначена необхідність?!

В. Липинський писав у своїх «Листах до українських хліборобів»: «В якій мірі політична діяльність людей залежить від їх свобідної волі, і в якій мірі вона — результат предопреділених (визначених) і фатальних соціяльних законів, сильніших, ніж свобідна воля?... У відношенні до політичної вмілости вистане усвідомити собі тільки дві доступні обсервації (,спостереженню) факти: перший: кожна людина в кожнім положенні, що вимагає рішення, має завжди вибір рішення і притому вибір цей залежить вповні од її свідомої волі, — залежить від того, якому з борячихся внутрі при такому вирішуванні стихійних імпульсивних хотінь людина силою своєї свобідної волі забезпечить перемогу Очевидно, що чим свобідна свідома воля слабша, тим роля імпульсивних стихійних хотінь (а з ними й «предопреділених соціяльних законів») в житті даної людини— чи нації — сильніша, і навпаки; другий факт: найвищі форми людської духової і матеріяльної культури були сотворені людьми — і націями — які вірили в існування свобідної волі і які свобідно вибирали між тим, що вважали злом, і тим, що в їх розумінні було добром. Політики, які хочуть творити кращі в їх розумінні форми політичного життя для своєї нації, мусять бути волюнтаристами, мусять визнавати й здійснювати в своїх ділах принцип свобідної волі. Всякий соціяльний фаталізм — тільки прояв слабости волі. Крім того, раз прийнятий, він ще й сам послаблює волю, а з нею й нищить у корінні й саму політичну творчість...» (ст. 349).

Зрештою, навіть усі ті, що голосили себе визнавцями детермінізму, завжди поводилися в житті так ніби визнавали не детермінізм, а свою свобідну волю.

ДЕФЕТИЗМ — зневіра в світлій будучині своєї нації. Цей термін поширився особливо за першої світової війни, коли чимало французів, втративши віру в сили своєї нації, сіяли зневіру, підкопували енерґію саме тоді, коли обставини вимагали найбільшого напруження фізичних і духових сил. «Фляумахер» називали їх німці, а французький уряд суворо карав.

У нас, на жаль, дефетизм був незвичайно поширений серед т. зв. малоросійської нашої інтеліґенції, яка, втративши віру в сили свого народу, вдарялася в захоплення всякими «вселюдськими» ідеалами, заявляючи, що народ, чи нація — це тільки нижчий ступінь людського суспільства, зрештою не такий вже й конечний, і що тому «нічого, мовляв, уже не вдієш, так уже нам судилося москалями стати» (це так цитував ніби їх слова Б. Грінченко), Ів. Франко гостро бичував «патріотів», що «на кожнім подвір'я сіють недовір'я». Якщо це робиться з розрахунком на особисту кар'єру, на особисті вигоди, то ці люди — безсумнівні злочинці; якщо ж вони це роблять «у добрій вірі», зі слабодухости, це — люди хворі, яких треба ізолювати. Академ. Ст. Смаль - Стоцький, перебуваючи в Чехословаччині і спостерігаючи життя чехів, що зуміли піднестися і розбудувати з нічого свою державність, писав, маючи уже 70 літ життя: «У мене все ще давній оптимізм, і я переконаний, що без оптимістичного настрою нічого великого не зродиться. Я зрештою мав нагоду спостерігати тутешнє життя і на власні очі бачити, як з нічого, дослівно з нічого, при оптимістичному захопленні одиниць, чуда творяться...»

ДЖГУТ —рід старовинної гри в карти, про яку згадує Котляревський в своїй «Перелицьованій Енеїді:

...Нераз доходило до чуба,
Як загулялися в джгута...

ДЖЕНОККІ ДЖОВАННІ (1860—1926) — італієць, місіонер Пресвятого Серця, католицький теолог, знавець грецької, давньо - гебрейської і арабської мови, що значно влегшили йому студії Святого Письма, в яких був авторитетом. Був три роки місіонером в Новій Ґвінеї, потім у Перу. Останніх шість років свого життя присвятив українській справі, будучи призначеним від папи Бенедикта XV 13 лютого 1920 р. Апостольським Візитатором України. Але до України о. Дженоккі не доїхав, застряг у Відні і 4-го червня 1920 р. писав до о. Бонна, керівника Дипломатичної Місії УНР при Ватикані: «Я ще не в Україні, ані не в Галичині. До тих двох країн не можна дістатися без дозволу польського уряду. Польський уряд згідний дати мені дозвіл їхати в Україну, але не до Галичини«. У листі з 7 липня він писав до монс. Е. Бенедетті, референта українських справ при Конґреґації для Східньої Церкви: «Є вже тут два вагони ліків (призначених на допомогу населенню України) ...Монс. Ратті (нунцій у Варшаві, пізніший папа Пій XI, Є. О.) знову говорив із головою держави Пілсудським про Галичину і про мене, а також із міністром закорд. справ Сапігою, намагаючись їх переконати, щоб дозволили мені поїхати до Галичини. Вони згодились, і монс. Ратті за кілька днів напише в цій справі до Риму... З Галичини приходять сумні, невідрадні вістки. Це правда, що поляки дуже зле поводяться з українцями. Я вже писав останнім разом, що центральний уряд пов-

здержує цей напіввійськовий уряд у Галичині, що знущається над міру і робить дуже злу прислугу Польщі. Навіть не виконують второпних заряджень Пілсудського. Чи знайдеться якийсь спосіб, і чи поможе опам'ятування...»

11 січня 1922 р.о. Дженоккі повернувся до Риму, так і не побувавши в Україні. При кінці цього ж року, новий папа Пій XI призначив о. Дженоккі Апостольским Візитатором Зах. України, і цього разу о. Дженоккі таки зміг відвідати Галичину. «Український Прапор» у Відні, орган уряду Зах. України (Петрушевича) на вигнанню, писав в числі з 15 січня 1926 в некролозі, присвяченому о. Дженоккі, що помер 6 січня в Римі: «Дехто з нашого громадянства, знаючи, що о. Дженоккі був єдиним представником Ватикану, що мав обов'язок познайомитися з українсько - польськими відносинами, і приписуючи йому рішальне слово в українській справі і в актуальних питаннях греко - католицької Церкви... робить його відповідальним за всі некорисні для нашого національного буття рішення Польщі, на які дав згоду Ватикан. Чи таке становище слушне, полишаємо в нашій безсторонності рішенню будучих історичних розслідів. Сьогодні ж, в імені тої ж безсторонности, мусимо признати, що Покійний до останньої хвилі свого життя студіював із великою радістю матеріяли, які представляли слушність нашої справи, і подавав їх дальше в компетентні церковні місця...»

ДЖЕНТЛМЕН — дуже добре вихована людина, що завжди дотримує своє слово.

ДЖІНҐІС-ХАН, ТЕМУДЖІН (1155—1227) — великий монгольський завойовник, що складав піраміди з черепів побитих ворогів. 1215 р. його війська взяли Пекін, 1219 р. — Туркестан, а 1223 р. розгромили при річці Калці з'єднані війська половців та українських князів.

ДЖМІЛЬ — близький свояк бджоли, значно більший за неї, чорний з жовтими пасками. «Як очі болять, то беруть меду від джмеля і тим медом мастять очі, — це дуже помагає..» (Мат. у. етн. НТШ, XI, 40).

ДЖОН БУЛЬ (дослівно «Великий Бугай») — насмішкувата назва англійців.

ДЖУНҐЛІ — великі простори лісу й непрохідних хащів, заселених дикими звірями, в Індії. Тут панує т. зв. **ЗАКОН ДЖУНҐЛІВ**, себто гола боротьба за існування в якій перемагає дужчий і гине слабший. Тут нема місця будьякому милосердю, чи любові до ближнього. Тут кожний — один одному смертельний і небезпечний ворог. У до-християнському світі часто теж брав гору закон джунґлів, і в жорстоких війнах переможених геть винищувалося, недобитків перетворювано в рабів. Та і за християнської доби було немало спроб затримати закон джунґлів, особливо під впливом матеріялістичного світогляду, що, відкидаючи християнську любов до ближнього, голосить, що «людина людині — вовк».

Ніцше писав в «Антихристі»: «Що таке добро? — Все те, що збільшує в людині почуття влади, волю до влади, сама влада. Що таке зло? — Все те, що походить із слабкости... Хай згинуть кволі і хворі! — це перша засада нашої любови до людини. Треба навіть допомогти їм зникнути. Яка вада, найгірша зо всіх вад? — Співчуття із кволими і недужими, — християнство».

Цю проповідь «закону джунґлів» підхопив був Гітлер і в оп'янінні владою почав здійснювати накреслену програму винищування «кволих і недужих». Та й, на його силу знайшлися сильніші і виявили, що не все те, що «збільшує в людині почуття влади», — добре Не дурно ж в Євангелії сказано: «Хто підносить меч, від меча гине».

ДЖУРА, ЧУРА — слуга - товариш козака, що ходив за ним у поході і носив йому зброю.

ДЗВІН — бронзовий прилад у формі перекинутої посудини з язиком (серцем) посередині що служить головно для скликування вірних до церкви але може служити й для інших цілей.

Дзвони відомі з глибокої давнини: археологи твердять, що китайці знали їх за 2250 р. до Христа. Знали їх єгиптяни, жиди, греки, етруски римляни... Нам відомо зі Святого Письма, що жидівський первосвященик прив'язував до свого богослужбового одягу малі дзвіночки, щоб було чути, коли він входив до святині, яку частину богослуження виконував і коли виходив із святині. Для скликання народу жиди вживали натомість труб, — дзвонів не вживали У християнській Церкві, що спочатку зазнавала переслідувань, ні труб, ні дзвонів не вживали аж до VII ст.

Певна вістка про дзвони походить аж із 741 р., коли папа Захарія дав дзвони черцям манастиря в Монте-Касіно (де за першої світової війни знаходився найбільший табор полонених українських старшин із австрійської армії), — це найдавніша вістка про церковні дзвони. Найдавнішу мармурову пам'ятку, що згадує про дзвони, найдено в руїнах церкви св. Степана, на віа Лятіна, біля Риму: «Я, Люпо Гріґаріо, зробив своїм коштом дзвін за папи Степана» Це, певно був папа Степан III, що папував в рр. 844—847.

Найдавніший християнський дзвін, що ще й досі відбуває свою службу — це дзвін св. Бенедикта в Пішуnулі (Італія): він дзвонить із 1069 р., себто з часів першої нашої революції, записаної в джерелах і скерованої проти кн. Ізяслава, і з часів того славного кн. Всеслава, що про нього співало «Слово о Полку Ігоревім»: «Князь Всеслав судив людей, князям порядкував городи, а сам вночі вовком уганяв: з Києва

перед півнями добігав до Тмуторокані, вовком перебігав дорогу Хорсові (сонцю). Йому дзвонили рано у св. Софії в Полоцьку, а він уже в Києві чув дзвін...»

Отже — були вже тоді дзвони і в нас. Можна було б здогадуватися, що вони прийшли до нас із Візантії. Але в часах прийняття християнства у нас, в Візантії дзвони ще не були поширені: там вони були відомі тільки з IX віку, коли венецький дож Орсо Пратечіпацій подарував їх візантійському імператорові для св. Софії. Візантія ж тоді вживала ще БИЛА (див.) та КЛЕПАЛА (див.), що й перейшли до нас та вживалися пізніше по манастирях аж до передреволюційних часів. До нас дзвони прийшли, мабуть із Німеччини, через Новгород де дзвони були вже 1066 р. В Україні дзвони згадуються вперше в Путивлі 1146 р.: кн. Ізяслав забрав колоколи з церкви Вознесення. Отже, ці »колоколи« це німецьке «Ді Ґльоке», і назва вказує походження речі. Що у нас виливали дзвони, про те виразно оповідає галицько-волинський літопис під 1259 р.: король Данило до нових церков у Холмі «дзвони привіз із Києва, другі вилляв тут». При церкві св. Юра у Львові затримався найдавніший наш дзвін з датою 1341 р. Проте, в домонгольську добу дзвони були в нас ще, здається мало поширені, зустрічаючись тільки при катедральних та князівських церквах. Найбільшими дзвонами були у нас — Києво - Печерської Лаври (з 1898 р. важив 4.000 пудів — 64.000 кгр.) та в Почаївському манастирі — 11.230 кґр.

Вживання дзвонів при церквах набрало поволі глибокого символічного значення: роблять їх із бронзи, твердого й згучного металю, що промовляє до вірних, тим-то голос дзвонів став символізувати голос апостолів та проповідників: в останні дні страсного тижня мовчать дзвони, бо «в ті дні замовкли апостоли і проповідники і ін., що розуміються під дзвонами..» В церкві звичайно тричі дзвонять, і перший дзвін означає ап. Павла і його слово, другий — Варнаву, третій — звернення апостолів, що їх відкинули юдеї, до поган. Тому ж, що апостоли навчали в вірі чотирьох Євангелій, по деяких церквах дзвонили і чотири рази. (Карсавин в «Научн Ист. Журн.» 1914, II, ст. 10-12).

Для простого ж народу дзвін став магічним знаряддям в боротьбі проти злих духів. »Коли показується градова хмара, синя, а в середині білява, і здалека клекотить та шумить без вітру, зараз треба бігти на дзвіницю і дзвонити Є такі дзвони, що розбивають градову тучу» (Етн. Зб. НТШ, V, 161). «Є такі попи у Бога щасливі, що, як посвятять дзвони, то ними відверне від села град і тучу, аби тільки в пору задзвонити. Але не кожний піп потрапить так посвятити дзвона» (там же ст. 192). Останню заввагу викликало спостереження, що невважаючи на дзвонення, град і грім не тільки іноді б'ють у село, але навіть і в церкву, де дзвонять.

Забобонне вірування в те, що дзвін металю відгоняє всяку нечисту силу, що перховується і в градовій тучі, і охороняє від блискавки, якою Бог б'є ту нечисту силу (див. БЛИСКАВКА), походить із найдавніших часів і поширене в усьому світі. Пліній оповідав, що в Кьюзі, в лябірінті Порсенни, було п'ять пірамід, і над кожною з них була бронзова куля з підвішеними дзвіночками, а Варрон пояснював, що ці дзвіночки «відганяли зловіще виття вітрів та фантазмів». При жертвоприношеннях та в релігійних походах і греки і римляни вживали спеціяльний прилад із дзвіночками, яких подзвонювання мало релігійний, себто звернений проти злих духів, характер (Менар «Приватне життя стародавніх людей. IV, 248 і VII, 58). У багатьох народів був звичай при затьмі сонця бити якнайсильніше в дзвони та взагалі в усякі металеві речі, щоб врятувати сонце від демонів, які загрожували його поглинути. Цей звичай був відомий і в греків та в римлян. Тому, коли в християнській церкві почали вживати дзвонів, їм приписувано таку саму ролю, і на них писали: «Ад фуґандос демонес» — »на прогнання злих духів», або «демонес репелліт» — «відганяє злих духів». У 968 р. папа Іван XII (955—972) наказав вилити великий дзвін для Лятеранського собору св. Івана, і сам же благословив і освятив його, назвавши його теж «Іваном». Вважають, що звичай свячення дзвонів походить із того часу, хоча існують вказівки, що цей звичай був відомий вже і в часах імператора Карла Вел. (768—814). Склалося вірування, що хто потримає в зубах мотуз допіру освяченого дзвону, в того ввесь рік не болітимуть зуби. І в нас цей звичай хрестити дзвони теж поширився, звідки відома загадка: «Не вродився, а хрестився, не завинив, а повісили». Відоміші дзвони мали в нас імена: Києво - Печерський дзвін носив назву — «Балик», Софійського собору в Києві — «Мазепа», а другий «Рафаїл» — від імени жертводавців. У Полтаві був дзвін «Кизікермень», що його зробив полк. Герцик з гармат, які наші козаки здобули в 1695 р. в турецькій кріпості Кізікермень.

Ясно, що після хрещення магічна сила дзвонів проти нечистої сили в очах населення ще більше зростала. Та що маґічна сила дзвонення існує й без посвячення чи охрещення, видно з того, що, коли відбувається церемонія, в якій вважається потрібним боронитися від «каверз» нечистої сили, били не тільки в посвячені дзвони, але й в непосвячені дзвіночки. Напр., у нашому весіллі перед відходом молодих до церкви, дружба тричі бив батогом, оздобленим дзвіночками, по дверях, потім клав батіг на порозі, а молоді мусіли через нього переступати (Вовк «Студії...» ст. 252). Про значення ПОРОГА в відповідному місці, биття ж батогом має очисну силу (БИТИ) і дзвіноч-

ки своїм згуком, проганяючи нечисту силу, мали очисну силу того акту ще більше підсилити.

Магічна сила дзвонів виявляється і в обряді «ізмивання дзвонів», що його описав Жаткович (в Карп. Україні): «Як хто нагло поболіє, то місцями, особливо на Мармароші, дзвони ізмивають: один мужчина, що розуміє діло, бере у нове горнятко води, іде до дзвонів і миє їх так, щоб вода назад у горня зливалася. Возьме потім із-під порога церкви трохи глини, верже її у воду і тою водою умиває хворого, а трохи дає навіть пити. Щоб був хосен (корисний наслідок), треба, щоб і одна душа не виділа, тому чинять це звичайно уночі». (Етн. Зб. НТШ, II, с. 23).

Магічне »миття дзвонів« відбувалося і в дівочій ворожбі: до схід-сонця на Івана Купала, йшла дівчина гуцулка на дзвіницю, обмивала там найбільший дзвін так, що насамперед обризкувала його серце, примовляючи: «Як серце тебе розбиває, аби серце (парубка) так за мною розбивалося; який ти голосний, аби і я така голосна (славна) була; як люди йдуть до церкви, як ти задзвониш, так аби до мене старости йшли; як ці люди сонечкові радіють, коли ти їх кличеш, аби вони так мною радувалися!» Так примовляла і бризкала тричі, потім обливала дзвін зверху і дбала, щоб вода із серця дзвона і з самого дзвона стікала в підставлену посудину; з тою посудиною поспішала потім до хати, а, як сонце починало сходити, вмивалася тою водою, примовляючи, як перше. Воду виливала на дах, щоб ніхто по ній не ходив, бо коли б це сталося, ворожіння змарнувалося б. (Мат. у. етн. НТШ. VII, 262163).

В українській народній поезії дзвін був — вісником, звичайно чогось особливого, переважно — суворого, похмурого: «Як дзвони гудуть сумно, — кажуть на Буковині, — скоро хтось умре» (Зап. Ю. З. Отд. II, с. 104). «Десь, певно, дзвін ллють, то таку байку пустили», — казали на Коломийщині (Етн. Зб. НТШ. V, 192), бо загально вважали, що, майстри, відливаючи новий дзвін, пускали між люди якусь дивовижну побрехеньку, щоб дзвін був голосний і розносився далеко, як та вістка. (Франко «Припов.» I, 549). Казали також: «Уже в усі дзвони передзвонили», — коли хтось говорив вістку, вже всім знану. Також вірили, що, коли дзвонить в вухах, то це віщує якусь новину, добру, чи лиху, в залежності, в якому вусі дзвонить. «Чує дзвін, та не знає, де він». — кажуть про людину, що переповідає якусь вістку, але не розуміє її справжнього змислу. або не вірно переказує її. «Як у дзвін ударило», — кажуть, коли якась вістка рознеслася блискавично селом. «Нащо про те в великий дзвін дзвонити», — кажуть, коли не хочуть розголошувати якусь неприємну вістку.

Багата символіка в'яжеться з голосом дзвону: »То — великий дзвін: як задзвонить на Великдень. то аж до другого Великодня гуде», — кажуть у нас про завзяту та злопам'ятну людину. «І дзвін без серця нічого не вартий, а тим більше безсердечна людина». «Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває», — кажуть у нас про фарисеїв, що все на вустах Боже ім'я мають та мораль проповідують, а самі живуть брехнею та людською кривдою.

ДЗВІНИЦЯ — будова. звичайно в формі високої вежі, при церкві, на якій вішали дзвони. Першу згадку про дзвіницю знаходимо з часів папи Сабініяна (604—606), який вибудував у 605 р. дзвіницю римської базиліки св. Петра. Була вона ніби рідкої краси, квадратова, на 6 поверхів, поділених колонами із 6 вікнами на кожному боці в поверсі. Зовні її всю прикрашали мозаїки та кольорові камні. На цій дзвіниці ніби були три дзвони приємного звуку. Вони побилися при пожежі за папи Урбана VIII. Нова базиліка св. Петра не має дзвіниці. Давній спижевий півень, що довершував колишню дзвіницю св. Петра, знаходиться тепер у ризниці базиліки.

Первісною формою української дзвіниці була звичайна бантина, покладена на двох стовпах і прикрита гебличким дашком. Але пізніше будували біля церкви все кількаповерхову дзвіницю, що до большевицької революції виконувала потрійну службу: скликала своїми дзвонами людей на Службу Божу, служила для переховування ріжних речей, що їх не можна було переховати в церкві, як, напр., збіжжя, зібране для громадських обідів, мед із церковної пасіки, образи зі старих іконостасів, тощо, і. втретє, служила за сторожеву вежу: у давніші часи, коли завжди можна було сподіватися ворожого збройного нападу, ця остання функція була дуже важливою, і тому наші будівничі використовували для дзвіниць готові форми і зразки оборонних веж, що їх знаходили на Заході.

За московської червоної окупації дзвіниці заніміли і спорожніли: дзвони з них поскидувано, все, що було всередині, пограбовано і вивезено. Стоять мовчазні, бо нема куди і до чого кликати. «Совєтчина, — писав у 1930 р. мілянський Йоденник «Іль Корієре делля Сера», — єдина країна в світі, де заборонено дзвонити в церковні дзвони».

Не знаємо, чи цю заборону тепер уже знесено, але аж надто довгий час вона перед світом свідчила про варварство московського червоного режиму.

ДЗВІНКИ НА АРХИЄРЕЙСЬКОМУ ОДЯЗІ — нагадують ті дзвінки, що були на ометі Ааронового одягу і сповіщали «голос виходу його перед Господом». Дзвінки нагадують архиереям, що й вони повинні, подібно до старозавітного золотого дзвінка, виголошувати в храмі слово Боже — учительне, заборонне, обвинувальне й зворушливе (о. П. Калинович «Літургіка», I, ст. 28).

ДЗВІНОЧКИ ПРИ БОГОСЛУЖБІ — католицький звичай. Українська православна Церква ніколи цього звичаю не знала.

ДЗВОНЕЦЬ — ростина, що росте на безплідній землі. »Як зародить дзвонець, буде світові кінець», — бо пустеля на весь світ пошириться (Ів. Франко, «Припов.» II, 157).

ДЗВОНОВСЬКИЙ ЯН — польський поет, сатирик і гуморист, що в 1608 р. у своїй брошурі »Сейму Вальнеґо домовеґо артикулув шесть» вмістив українські пісні про козака Плахту та «Пісню про Кулину» — першу нашу друковану баляду невідомого нам віршописця, цікаву змістом і вправну строфічною формою.

ДЗЕНДЗЕЛИК — полум'я від ґнота. «Червоний дзендзелик, чорна ниточка» — каганець (Чубинський, «Труди» I, 309).

ДЗЕРКАЛО — туалетний прилад від гладкої поверхні якого відбиваючись, промені світла витворюють образ речей і людей, що перед ним знаходяться. Дзеркала вживали на нашій території вже давні скити: вони мали вигляд полірованого кружка з бронзової бляхи з ручкою в вигляді людської руки, чи звіринної постаті.

З дзеркалом у всіх народів всього світу в'яжеться багато всіляких забобонних вірувань та звичаїв. У нас, наприклад, вагітній жінці заборонялося дивитися в дзеркало. Те саме ми знаходимо і в інших народів: у жидів кажуть, що, коли б вагітна жінка подивилася в дзеркало, то дитина була б потім зизоока. У Німеччині забороняли дивитися вагітній жінці в дзеркало тому, що, мовляв, вона могла б побачити в дзеркалі привиди і злякатися. (Мат. у. етн. НТШ. VIII, 9).

Коли жінка породить уже дитину, дзеркало відвертали до стіни, — «бо через дзеркало богиня могла б дитину відмінити» (див. ВІДМІНА). (Етн. Зб. НТШ. ст. 122). З цього ми бачимо, що люди вважали двійника в дзеркалі ніби дійсним двійником, схопивши якого, можна схопити й того, хто того двійника в дзеркало відкидає.

І пізніше не можна показувати дитини в дзеркалі, особливо сувора заборона була щодо перших шести місяців, коли в дитини, як уважали, душа ще не надто прив'язана до тіла, і може піти геть із своїм двійником у дзеркалі. (Мат. у. етн. НТШ. IX, 27). Так само ховали дзеркало і перед смертельно хворими людьми.

Цьому вкриванню, чи обертанню дзеркала до стіни в критичні моменти життя давали раніше різні пояснення, бо справжня причина цього акту вже призабулася, і тому, раціоналізуючи залишки давніх вірувань, пояснювали, що, напр., дзеркала закриваються перед смертельно хворими для того, щоб вони, як і виснажені породілі, не злякалися свого вигляду в дзеркалі і тим собі не зашкодили. Та пізніші порівняльні досліди над віруваннями примітивних народів допомогли знайти справжню причину цього звичаю. Примітивні народи вірять, що в дзеркалах, та і взагалі на всіх блискучих і гладких поверхнях, як от вода ставів, криниць, рік, тощо, відбивається не так зовнішній вигляд людини, як її душа, що ніби проєктується поза тіло. Коли є мерлець у хаті, присутні бояться, що душа покійника, яка, за українськими віруваннями, перебуває в хаті до подзвіння, а, як подекуди вірять, і до сорока днів, могла б забрати з собою й душі тих, хто відбивається в дзеркалі. Це вірування цілком аналогічне тому, що відбивається в забороні спати в хаті, де знаходиться мерлець: душа покійного, зустрінувши душу сплячої людини, що увісні звичайно теж блукає поза тілом, могла б унести її з собою. Тому теж і під час хвороби, коли душа загалом не дуже то міцно тримається тіла, дуже небезпечно проєктувати її назовні, відбиваючи її в дзеркалі. Те саме ми бачили і в відношенні до малих дітей.

У зв'язку з цим, уже призабутим віруванням про дзеркало, як тимчасовий осідок душі, знаходиться й забобонний страх перед розбитим дзеркалом, що констатується в усій Европі: «Як розіб'ється дзеркало, то певно трапиться якесь нещастя», і, найчастіше під цим нещастям розуміли — смерть.

З найдавніших часів відома ворожба з дзеркалом, чи з горнятком води, що має дзеркально-гладку поверхню. Проф. Ростовцев указував, що на одній з фресок Помпей залишився нам образ цієї ворожби («Містична Італія» 1927 р. ст. 51). В Атенах були спеціяльні ворожки, які, дивлячись у дзеркало, могли оповісти людині про її погану чи добру долю. Славне в старовину було дзеркало Соломона, що ніби складалося з семи металів і відповідало, мов оракул, під час нового місяця. Тому дзеркало з давніх часів зробилося символом правди, іноді навіть жорстокої, бо виявляє правдиво все, що відбивається в ньому, не приховуючи жадних вад.

Відома ворожба з дзеркалом і у нас. На Кубані, під Новий Рік, ставили на долівці дзеркальце і воду і сипали зерно, а потім пускали півня: якщо він часто зазирав у дзеркало, наречений мав би бути волоцюгою, легкодухом, зальотником (Етн. Зб. НТШ. I, ст. 16). У Галичині натомість уважали, щоб півень не побачив себе в дзеркалі, бо, якби побачив «перестав би піяти», — себто виконувати свої натуральні обов'язки (там же, V, 192).

Існує в Україні й інша ворожба з дзеркалом теж під Новий Рік: «Дівчата, діждавшись півночі, ворожать перед дзеркалом. Ставлять на стіл дзеркало, а з двох боків по запаленій свічці і глядять у дзеркало». Подекуди проти одного дзеркала ставили ще й друге, а з боків — лаштунки з книжок, чи чого іншого: тоді

світло й лаштунки кожного дзеркала, одбиваючися навзаєм одне в однім, творили нескінченний коридор.«Кажуть, що в дзеркалі можна побачити молодого, який буде сватати. Але тепер уже так не ворожать — бояться....» (Етн. Зб. НТШ. І, ст. 17-18). А бояться тому, що з цією ворожбою в'яжуться численні ніби втручання нечистої сили, що з'являється в образі судженого і викликає ріжні нещастя, а нерідко й смерть дівчини, що ворожить (там же, ст 17). Ясно, що тлумачення про нечисту силу, що з'являється через дзеркало, — це тільки раціоналізація давнішого вірування про небезпеку проєктування душі в дзеркало, особливо в такі критичні моменти, як північ, коли блукають ріжні привиди.

Чисте, блискуче дзеркало було натуральним символом чистоти, фізичної й моральної. Я вже згадував, що воно було символом правди. Тому дзеркало фігурує в атрибутах статуй, що виображають Віру. На гравюрі Митр. Рафаїла Заборовського, творчости Гр. Левицького, що була зроблена з приводу закінчення перебудови Київської Академії в 1739 р., чотири алегоричні постаті тримають портрет митрополита, — одна з них має в руці дзеркало. У Ів. Франка зустрічаємо вираз: «Чесний, наче дзеркало без скази».

Св. Дмитро Ростовський (Туптало) у своїх Четиях Мініях зазначав, що «кам'яне дзеркало — атрибут арх. Гавриїла». Уважали, що Господь давав свої накази архангелові Гавриїлові через те дзеркало: архангел в нього дивився і вичитував у ньому волю Божу, бо і йому не можна було безпосередньо бачити образ Божий. (Буслаєв, II. ст. 303).

ДЗИҐА — дитяча забавка в вигляді грушки з вістрям унизу. Символ непосидющої, жвавої дитини, чи навіть і людини: «Біга, як дзиґа». «Крутиться, як дзиґа». «Та це якась дзиґа!».

Дерев'яні дзиґи були знайдені в розкопах Помпеї, а глиняні дзиґи відомі ще з часів Трої. Про них згадують Платон і Арістотель і описують у своїх віршах Овідій і Віргілій. Знайдено дзиґи на острові Яві і в Японії та в Кореї і навіть на островах Мелянезії.

ДЗИҐАР — стінний годинник. Символ серця: «Дзиґар йому став», — себто він помер. «Дзиґарі б'ють» — серце колотиться від страху. «Він такий, як дзиґар, що йде, а на місці стоїть» — казали про слабосилу людину, що ледве рухається. «Як дзиґар накрутиш, так він і б'є», — казали про слабовольну людину, а також про підкупного свідка, звідти вираз: «То — накручений дзиґар» — означає людину, яка говорить не те, що думає, а те, що йому наказано говорити.

ДЗИК МЕЛЕТІЙ — ігумен Кирилівського манастиря в Києві, оборонець незалежности української Церкви від московського патріярхату, прихильник київського митрополита Нелюбовича - Тукальського († 1675) та гетьмана П. Дорошенка.

ДЗІНДЗІВЕР — рід рожі, Мальва Маврітіяна. Символ удалого хвацького молодця:

Бо Тур і сам дзіндзівер — зух:
Коли чи п'є — не пропиває,
Коли чи б'є, то вже влучає,
Йому людей давить, як мух«
(Котляревський: «Енеїда»)

Ця квітка була символом й гарної веселої дівчини:

Котилася, розбилася цинова тарілка,
А в нашого пригінчого дзіндзівер. не дівка:
Ой як вона заговорить — як у дзвоии дзвонить,
Ой як вона засміється — в Полтаві слинеться...

Або:

Котилася дорогою цинова тарілка,
А в нашого козаченька утіха, не дівка.
(Чубинський, III, 176).

ДЗЬОБАВКА — на Гуцульщині пшенична кутя з медом, яку їдять на Святий Вечір в числі 12 обрядових страв.

ДИБИ — колодки з дірами, в які вставлялися ноги заарештованих, — струмент кари:

Ой на ноги диби, на руки дибиці, —
Оце тобі, джиґуне, за ті молодиці!

Звідти й прокляття: «А бодай тебе в диби взяли!»

Диби дуже утруднювали можливість рухатися, тому в народній мові вживалося. як символ незграбности: «Та то якісь диби, не чоботи!» — кажуть на великі та важкі чоботи. «Чи ти в дибах ідеш?» — кричать комусь, що дуже поволі йде.

ДИВ — якась демонічна постать: «Щоб на тебе див прийшов!» (Номис 3743). Цього Дива ми зустрічаємо двічі в«Слові о Полку Ігоревім». Перше в розповіді, як кн. Ігор виступив у похід, то «сонце йому тьмою путь заступаше. нощь стонущи єму грозою; птич. убудилася; (збудилаєя, Є. О.); свист звірин воста; збився (стрепенувся, Є. О.) див: кличет верху древа, велит послушати земли незнаємі...» Вдруге вже після поразки, коли »на ріці, на Каялі, тьма світ покрила» і «уже вержеся (кидається, Є. О.) Див на землю..»

Пояснення щодо цього Дива дуже відмінні: у Максимовича це — дух темряви, на зразок перських та індуських девів, у Тихонравова — нічна потвора, у Потебні й Веселовського — горе. злая судьбина, лиха доля, в Б. Кравцева —Див — загальна назва бога, а конкретно — бог грому Перун (незрозуміло тільки,

чому бог грому мав би сидіти на дереві!). На мій погляд, найправдоподібніший здогад висловив проф. М. Сумцов, який вбачав у Диві — Лісовика, бо якщо Див сидить на дереві, то і «Лісовик сидить на пеньку, б'є молоточком клинки з дерева і свистить» (Чубинський «Труди...» I, 193). Що ж до крику Дива, то нарід наш до недавна вірив, що й крик Лісовика віщує нещастя. Назва Дива для Лісовика зустрічається в індуських казках (К. Ст. 1890, X, 58 - 59).

ДИВЕНЬ — весільний хліб у вигляді грубого кільця. Його печуть для молодої, щоб вона через нього дивилася, звідки й назва. (Вовк «Студії..» 247) і тільки в хаті молодої, — в хаті молодого пекли борону. На Гуцульщині дивень звуть КОЛАЧЕМ, бо він має вигляд кола: «Як тільки княгиня сяде на коня, щоб їхати на вінчання, дивиться через колач, ув'язаний при живчику правої руки, на всі чотири сторони світу. Коли погляне на схід - сонця, каже матка: «Абись була як зоря красна». Коли ж молода подивиться на захід, цілує її мати й каже: — «Абись була як сонце щасна!» Скоро погляне через колач на північ, зближається до неї отець зо словами: «Не знай ніколи ні зими, ні нужди!» А як звернеться на полудень, кажуть дружки й дружбове: «Аби вам всюди було мирно»! За чим приповідають усі вголос: «Та й пишно, та й мило, та й тепленько в груди!» На що княгиня відповідає: «Прости, Бог, вам, добрі люди!» (Мат. у. етн. НТШ, V, 31-32).

По виході з церкви князь із княгинею цілувалися, і обернувшись тричі довкола себе дивилися одне на одного через дірку колача, перев'язаного на правій руці, а це на те — «щоб бачили своє щастя і відумерли від себе!« Потім вони цілувалися з гістьми, а вийшовши поза браму церкви, споживали варене яйце і колач (на жаль, з опису не видно, чи той самий, що був прив'язаний до руки, чи який інший), а весільні гості запивали шлюб, бо «чи лихо, чи добре, пропало все» (там же ст. 36).

Коли молодий приїздив із поїздом по молоду, колач знову відогравав важливу ролю в обряді: «Береза бере колач, який привезли з собою бояри, перев'язують його хусткою, у яку на чотирьох кінцях набивають грошей, і так несуть колач до княгині,

Плавала куна по долинці,
Виплила вона й на став,
Просимо молодий, та й ми просимо:
Прийми цей колач ласкав.
Як нам колач цей давали,
То ми його цілували,
А як мемо іздавати,
Всі будемо цілувати.

Молода вибирала зубами гроші, хрестилася колачем і дивилася до схід - сонця через нього, викручуючись тричі довкола за сонцем, потім передавала колач дружбі, той ніс його до князя, передавав там матці, а та перев'язувала колач двома кінцями хустки, а два другі кінці давала боярам; ті розпинали у воротях хустку так щоб молодий, попереджений маткою, міг попід колач конем переїхати... (Мат. у. етн. НТШ, V, ст. 46-47).

Увійшовши потім береза й дружби до хати з колачем молодого (на Гуцульщині пекли колачі, не тільки в хаті молодої, а й у молодого), ішли до княгині і, приклавши колач до її очей, питали: «Куди краще видно? — Молода відповідала: «На всі боки, файні люди, а файніший місяць, що знадвір'я ізходить» (себто молодий).

По цих словах, батько пересилював колач через червону хустку і вішав його молодому на рам'я (там же ст. 48).

Колач, що через нього молода дивиться, себто властивий Дивень, прив'язаний до правої руки молодої, звався також ПРОЗОРИМ КОЛАЧЕМ, щоб відрізнити його від другого колача, прив'язаного до намітки, якою потім зав'язували молоду, вже як молодицю, — він «у формі великого перстня спадає їй на груди» (Вовк, «Студії..» 253). Молодий теж мав на собі колачі, як ішов до церкви (там же).

Проф. М. Сумцов вбачав в Дивені символ сонця, але давніші наші етнологи в кожному обрядовому колі вбачали символ сонця, — ще залишається з'ясувати, чому обрядові з дивнем надавано такого великого значення, як то виявляється в вищеподаному описі Шухевича.

Про КОЛАЧ ще говоритимемо окремо.

ДИВИНА, ДІВИНА, (Вербаскум) — мохната ростина, що любить сухі, навіть скелясті, сонячні місця. Відвар квітів дивини пили у нас від кашлю, пропасниці і кольки. Розпарені листки прикладали до боляків. Дивина в загадці символізує Великдень: «Сім миль мосту, а на кінці мосту дивина, а на тій дивині цвіт на ввесь світ» (Номис, 290).

ДИВО — демонічна постать: «Гойкало б з тебе диво!» (Франко «Припов.» I, 378). Може бути, що в цьому виразі відбилася згадка про давнього Дива, що «кликав верху дерева».

Подібно прокльонові «Щоб на тебе див найшов» уживалося й прокльони з дивом: «А диво на тебе!» «Диво б на тебе зайшло!» (там же, 557).

ДИВУВАТИСЯ — виявляти нахил до філософії. Ще Арістотель завважив, що здатність дивуватися з речей, які іншим людям видаються звичайними, викликала зародження й розвій філософії. I Шопенгауер теж писав: «Справжній нахил до філософії полягає власне в здатності дивуватися з звичайних речей і бути таким чином примушеним вишукувати, що в них є загального. Науковець, навпаки, дивується тільки рідким явищам, і його завдання полягає в тому, щоб звести їх до вже відомих. Що нижче людина стоїть інтелектуально, тим менше

для неї дивного в самому факті нашого існування: все здається їй самозрозумілим...» Мало розвинена духово людина не протиставляє себе природі, вона ніби зливається з нею, почуває себе її частиною, і тому все, що відбувається в природі, приймається як цілком законне і належне. Так **має** бути. Філософічно ж наставлена людина «дивується» кожному явищу і намагається вишукати його глибшу причину: чому власне воно має бути так, а не інакше...

ДИДАСКАЛ — дяк, що вчив в XVII ст. в школі. Ця назва дотрималася була для дяків на Буковині аж до наших часів (Грушевський «Іст. У. Руси», VI, 331). Дидаскалами називали в Україні також режисерів шкільних театрів XVII - XVIII ст.

ДИКІ ПОЛЯ — Чорноморські степи в XVII ст.

ДИКІРІЙ — двосвічник, що вживається в церкві при Богослуженнях для єпископського благословення. Символізує дві природи Христа — Божу й людську.

ДИКТАТУРА — ніким і нічим необмежена влада, що тримається на збройній силі. Перші форми диктатури відомі в староримській республіці, де призначувано диктатора на короткий час — найдовше на шість місяців — у випадку особливої небезпеки. Це ще були диктатури »законні« обмежені часом, у свідомості, що кожна надто довга диктатура легко може перетворитися в незаконну важку тиранію. Людина привчається ставити свою волю, свій власний закон понад всі інші закони, і не знаходить ніякого стриму в поповненні злочинів, у виявленні крайньої жорстокости, що знаходить виправдання тільки у волі диктатора, якій люди мусять коритися за всяку ціну. Таким чином приходить до обоження влади, і неймовірно жорстокий й свавільний тиран Сталін робиться «ясним сонечком», якого оспівують підлесливі поети. Диктатура, породжена в хвилі національної небезпеки, коли громадяни відмовляються від великої частини своїх людських і громадських прав задля загального добра, задля загального порятунку, вимагає дисципліни і слухняности, але з бігом часу слухняність переходить у низький сервілізм, у підслужливість, а дисципліна, замість почуття обов'язку, все більше починає втримуватися безоглядним терором.

Поява диктатури засвідчує про глибоку політичну й моральну кризу даного суспільства. Як кризи фізіологічні вимагають втручання лікаря, кризи промисловости — досвідченого фахівця - експерта, кризи душі — духового провідника, високоосвіченого й досвідченого священика, — так кризи соціяльні й політичні вимагають іноді диктатора, людини, якій всі коряться і яку всі слухаються. Коли лад панує в суспільстві, в державі нема місця для диктатора, який приходить, власне для того, щоб перебороти нелад і завести лад. Тільки ж іноді лік може бути небезпечніший від самої хвороби. . .

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІЯТУ — шахрайське демагогічне гасло, що з ним московські большевики перше спролетаризували всі заможні кляси Східньої Европи, а потім завели диктатуру невеличкої кліки осіб (Політбюро партії) над усім тим старим і новим пролетаріятом. Свого часу писав Ленін, що пролетаріят, здобувши владу, повинен її використати, щоб «придбати співчуття більшости працюючих». Як? — «З допомогою революційного задоволення їх найпекучіших економічних потреб через експропріяцію поміщиків і буржуазії» (Арх. Окт. Револ. 1930 р. Госузд. ст. XI, XII). Бо. — писав він далі, »Диктатура пролетаріяту, це клясова боротьба пролетаріяту, якої одної з задач є демонструвати шляхом довгого досвіду, на цілім ряді практичних прикладів, непролетарським верствам працюючих, що їм вигідніше стояти за диктатуру пролетаріяту» (там же ст. XV).

У наслідок дуже довгого досвіду і надто численних практичних прикладів широкі верстви працюючих в СССР взагалі, а в Україні зокрема, давно вже переконалася, що легше було б дихати й жити під будь-яким іншим режимом аніж під шахрайською фірмою »диктатури пролетаріяту«.

ДИМ — мішанина ґазів, пари і дрібненьких частинок вугілля, що виділяються у повітря під час горіння: «Нема диму без вогню».

Дим у старовину все був символом людського житла: «Димом заносить, село недалеко», — казали люди, коли, заблудившись, нараз чули запах диму. «Дивиться, де дим із стріхи куриться», — казали про дармоїда, що тільки шукає, де б попоїсти. В старовину, ДИМ — був також назвою сільського господарства, як одиниці оподаткування.

Дим був у нас і символом душі. На Свят-Вечір, на Горличчині, як гасили свічку, дивилися, куди від неї дим ішов: якщо вгору, то все мало бути добре, але якщо до дверей, хтось мав померти. (Етн. Зб. XXXII, 203). Так само і на Надвірнянщині, коли хворому давали св. Тайни, а священик, відходячи, гасив свічку, хатні дивилися на дим від свічки: якщо йшов вгору, хворий мав видужати, але як ішов у двері, мав умерти, «піти за попом» (там же ст. 232). Те саме на Снятинщині (ст. 304 і 320).

У с. Тростянці Снятинського пов. на гробі клали черепок, в черепок насипали ладану й запалювали, щоб горів тут першу ніч — «щоб разом із ладановим димом душа вознеслася на небеса до Бога» (там ж, 313).

Із віруванням, що коли дим іде вгору, хворий видужає, в'жеться загально поширена прикмета, що «коли — дим іде вгору, буде добра погода». Зв'язок тут ясний: добра погода — добре здоров'я.

Дим не належить до приємних речей, тим то і в народній символіці він символізує горе, взагалі неприємності: «Дим і лиха жінка найскорше виженуть із хати». «Уникав диму, та й попав в огонь», — кажуть про людину, що уникаючи меншого лиха, встрягла в ще більше. «Дим очі їсть, але не виїсть», кажуть, потішаючи, коли хтось має якісь неприємності, особливо від спліток, від обмови, тощо. «Більше диму, як вогню» — себто більше прикростей, ніж користи. «Без диму й сухе не горить», — себто, і найкраще діло не обійдеться без прикростей.

Таке ж саме значення диму маємо ми і в народніх піснях, де дим — вісник нещастя:

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі,
Ой сидить він, тяжко дише,
До батенька листи пише...

Або:

Горове, горове, то по вас димове,
Лем там диму не є, де мій милий жиє...

Себто, тільки там нема горя, де мій милий, або, кажучи словами іншої пісні, — «Тільки мені веселенько, де моє серденько«.

Неприємне людям, неприємне й духам. У старовину не було кращого охоронного засобу від комарів та мух, як їдкий дим. А що комарі та інші шкідливі комахи вважалися породженням нечистої сили, то дим зробився засобом охорони й від нечистої сили, головно від усяких хвороб, як от пропасниці, від якої лікували ОБКУРЮВАННЯМ (див.). Магічне значення диму пізніше ще зросло та побільшилося в залежності від запаху, який йшов від горілого матеріялу: розвинулося вірування, що приємний запах диму приємний і добрим духам, які, приваблені тим приємним запахом, проганяють злих духів. З другого боку, уважали також, що приємне добрим духам має бути неприємним злим духам, і так церковний ладан, приємний янголам, лякає і відганяє нечисту силу.Деяку паралелю цієї охоронної ролі приємного диму можна вбачати в рослинних пахощах: рослини з сильним запахом, як от часник, також служили за охоронний засіб.

Дим дуже швидко розходиться, тому був він символом скороминучости: «То все дим і пара» — кажуть, щоб відзначити марність життя. «Щезло, як дим від вітру», — пройшло безслідно. «З димом пішло» — себто, згоріло, пропало.

«Напустив йому диму» — кажуть, коли хтось закрутив кому голову фантастичними плянами.

ДИМАР — споруда на даху для виходу диму з печі. Найстаршу згадку про димар маємо в Геродота з-перед 2.500 літ. Тоді в Україні жили скити. У книжці «Мельпомене» IV, 102, Геродот писав:

«Скити мають звичай відтинати убитим на війні ворогам голови. Відтяті голови ворогів забирають додому. Там набивають їх на довгі жердки, які так застромлюють, що вони вистають високо понад дах дому, у всякому випадку вище димарів». Також ряд винаходів скитських, про які згадує Геродот, вказує, що скити дійсно потребували для своїх печей такої температури, для якої треба було димарів. Геродот твердив, що скити перші придумали плуг, ярмо для волів, меч, сокиру... В Англії першу певну згадку про димарі маємо з 1311 р.

ДИМКА — спідниця узористої вибійки, що її носили українські жінки у будні, при хатній роботі. (ЕУ. 224).

ДИНАМІЗМ — теорія безособової сили загального руху, що в ньому постійно знаходяться всі речі світу. Все пливе, все минає, ніщо не лишається незмінним, — повчав Геракліт з Ефесу (545—475 до Р. Хр.), — ніхто не окунається двічі в ту саму хвилю невпинно пливкого моря явищ. І для сучасної людини головне в житті діяльність (воля, зусилля, чин), яка має ціллю не відображати пасивно світ, а активно його перетворювати, формувати згідно з власним уподобанням і розумінням. Філософом модерного динамізму був француз Берґсон: «Дійсність, — писав він у своїй «Творчій Еволюції», — це безперервний зріст, творчість, переслідувана безконечно. Всякий людський твір, що містить часточку свободи, всякий рух організму, що виявляє спонтанність, приносить щось нове з собою в світ». Динамізм збігається тут з ВОЛЮНТАРИЗМОМ, але відзначається від нього більшим нахилом до матеріялізму: у захопленні діяльністю, скерованою на опанування тутешнього світу, жерці динамізму надто легко забувають про інший, вищий світ, — якщо вони його й не заперечують, то в усякому разі ним нехтують. Типовим представником такого динамізму був еспанський філософ Унамуно, для якого динамізм був справжньою релігією чину для чину, руху для руху, — що зробилася була релігією капіталістичного суспільства атеїстичного XIX в.: для Унамуно справжнім Богом — була людина, поскільки вона відбиває в собі вічне життя, що вічно діє, вічно рухається, ніколи не спочиває, але все більше підноситься. Але чин для чину можливий тільки тоді, коли людина не має перед собою вищої мети, вищого ідеалу, осягти який, або в усякому разі йти до якого вона відчуває себе морально зобов'язаною. Для людини, що діє аби діяти, життя перетворюється в спорт, в безцільну гру, що знаходить свою винагороду в своєму рухові, але виявляє одночасно страшну духову порожнечу, що приводить до глибокого невдоволення самим собою, до песимізму, до за-

переченння цілі й змісту життя. Італійський філософ А. Тільґер робив висновки: «Чин для чину — це спорт, а спорт, як вказує сама назва, це розвага, гра. Грою ж не можна перейнятися, як чимсь поважним. Крім того, не можна вічно гратися. Звідти — порожнеча, сплін, нудьга. Вся оця наша цивілізація спорту та спортивного героїзму, така ніби молода й радісна зовнішньо, приведе до жахливої кризи нудьги й розпачу, і тому познаки вже й тепер помічаються...»

ДИНЯ — рослина та її солодкий плід з породи гарбузових. Як гарбуз був у нас символом господаря, так диня — господині:

Ой на горі гарбуз, на долині — дині,
Оженився дід з бабою в старій кожушині.
(Чубин. IV, 545).

Або:

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:
— Ой, чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?
Обізвалась жовта диня,
Гарбузова господиня:
— Іще живі і здорові
Всі родичі гарбузові...

У народніх піснях диня має невідмінний епітет — жовта, тому й на хворого кажуть: — «Жовтий, як диня» (Дикарев, ст. 6). А іноді й взагалі, залишаючи в підсвідомості зв'язок «жовта диня — жовте обличчя хворого», символізують хворого просто таки динею:

«Кріпиться, як диня на морозі», — але диня, як зауважував Ів. Франко, на морозі зовсім не кріпиться, а псується, так і людина, про яку мова, не кріпиться, а підупадає. («Приповідки» I, ст. 561).

ДИПЛОМАТІЯ — мистецтво осягати бажаного в міжнародніх відносинах шляхом переговорів. Найлегше це дається представникам великих сильних держав, що знають, чого вони хочуть і мають за собою великі військові сили. Найтяжче приходиться дипломатам несталих урядів, що загрожують кожночасним падінням, і що самі не знають, на чому вони стоять. Можна собі уявити, як було тяжко українським дипломатам 1918—1919 рр., коли їм приходилося добувати визнання уряду, що не мав навіть сталого осідку, і що не знати було, якою територією розпоряджав, і хто за ним стояв. До того всі наші дипломати тих часів були імпровізовані, без належної фахової підготови, багато навіть без належного виховання (див. ҐЕРҐЕПА). Бо дипломатія — не тільки мистецтво, а й наука. В окрему науку дипломатія перетворилася тоді, коли вона почала спиратися на кодифікованому міжнародньому праві. Вона охоплює в першу чергу вивчення історії й характеру державно-політичних систем, які стали відзеркаленням певних філософічних теорій і суспільно-політичних ідей, а далі — аналітичного студіювання статутів міжнародніх договорів та міжнароднього законодавства. За останніх 150 років студії політичних наук настільки розвинулися, а в техніці міжнародніх взаємин вкоренилися такі «непорушні» норми, що дипломатія стала не тільки мистецтвом і наукою, а й професією. Змінюються уряди, до влади приходять інші політичні партії, в державі наростають інші політичні системи, на чолі урядів міняються люди ріжних форматів, ріжних темпераментів, ріжних світоглядів, а апарат закордонної політики залишається здебільшого незмінний. Навіть у большевицькій революції першим совєтським міністром закордонних справ був аристократ із «старорежимною» політичною освітою — Чічерін, який вишукував собі помішників для дипломатичної праці серед недостріляних урядовців царського міністерства закордонних справ. Те саме було з Наполеоном І, що розшукував дипломатів попереднього королівського режиму, невинищених у французькій революції, те саме було за Наполеона III, і те саме відбувалося недавно в Західній Німеччині, яка мала величезний клопіт, звідки набрати вишколених дипломатів, коли стільки професійних німецьких дипломатів або загинули в війні, або були надто заанґажовані в гітлерівському режимі. Уже в 1697 р. відкрито було в Франції рід семінарії для кандидатів на дипломатів, — пізніше ця семінарія перетворилася в Академію Політики В 1701 р. створено в Римі Папську Дипломатичну Школу, реформовану в 1879 р., — з неї вийшли папи Клемент XIII, Леон XII, Леон XIII і Бенедикт XV. З часом почали й європейські університети включати в свій плян студій спеціяльні курси дипломатії чи політичних наук. На той самий шлях вступили й Сполучені Штати Америки, де перша дипломатична школа була створена при Джорджтавнському університеті в 1919 р.

Кандидатів на дипломатів не тільки вчать ріжним політичним наукам, але й вимагають від них особливих здатностей, потрібних для успішних переговорів з представниками інших держав, в першу чергу самоопанування, ясности духа, симпатичних манер в обходженні з людьми, вмінню викликати довір'я до своєї особи, бо дипломат вартісний не тільки тим, що він робить, а й тим, чим він є. Успіх його праці в великій мірі залежить від його уміння створити навкруги себе симпатичну для нього атмосферу. «Престиж дипломата, — казав італійський амбасадор Варе, — полягає не стільки в його акції, як в його радіяції (промінюванню духових рис його особистости)». Якщо дипломат з природи хитрий, тим краще для нього, але, — казав той же Варе — не було б більшої дурости намагатися бути хитрим — такий «дипломат» викликає тільки підозріння у своїй нещирості і руйнує сам свою працю.

Сталін залишив таке визначення дипломата, видруковане в другому томі його творів (видан. 1946 р., стор. 277):

«Коли буржуазні дипломати готуються до війни, тоді починають дуже голосно говорити про «мир» та «приязні взаємини». Коли якийсь міністер закордонних справ виступає надто енерґійно в обороні «мирової конференції», то можна бути певним, що його уряд замовив саме бойові кораблі та літаки. Слово дипломата не стоїть у жадному відношенні до його діл, бо що ж би він був за дипломат в іншому випадку? Слова — одна справа, а діла — зовсім інша справа... Щира дипломатія неможлива до тої міри, як неможлива суха вода чи залізне дерево...»

Цими словами окреслено якнайкраще всю діяльність московських дипломатів закордоном.

Натомість славний французький дипломат Жюль Камбон, писав: «Виявляється, що моральний вплив — найважніша якість дипломата. Він мусить бути людиною строгої чести, щоб уряд, при якому він акредитований, і його власний уряд могли мати повне довір'я до його звідомлень... Під цим розуміється не тільки уникання свідомих перекручень, але й сумлінне уникання нашіптувань, брехні або навіть замовчування правди. Добрий дипломат повинен намагатися не залишати у своїх контраґентів враження будьякого некоректного виразу. Коли він у цілком добрій вірі вводить в облуду чужоземного міністра, або коли пізніша інформація суперечить поданому перед тим звідомленню він повинен негайно вияснити непорозуміння, навіть коли б здавалось у той момент вигідним залишати справу без змін. Поправка неточної інформації збільшує довір'я і підсилює вплив дипломата в майбутньому...»

Інший, брітанський, визначний дипломат, поучував своїх молодших колеґ, які виїздили на Схід, де він перед тим мав довгий досвід: «Не витрачайте часу на те, щоб вияснити, що східня людина має на думці; можливо, що вона взагалі нічого на думці не має; зверніть увагу на те, щоб не лишити її в сумніві щодо того що ви маєте на думці...»

ДИР — один із перших київських князів. Літописець оповідає, що він і Аскольд прийшли до Києва з півночі, йдучи в 862 році з наказу Рюрика походом на Царгород, але, сподобавши Київ, опанували це місто і всю полянську землю. Потім у 866 р. Аскольд і Дир таки ніби ходили на Царгород. Воювали вони й проти печенігів, що саме тоді з'явилися в українських степах. Але пізніше вони загинули від Олега, опікуна Рюрикового сина Ігоря, що 882 р. зібрав велике військо і рушив із ним на Київ. Викликавши Аскольда і Дира ніби на купецькі переправи Олег закинув їм не князьке походження («Ви не князі і не княжого роду, а це — син Рюрика») і наказав забити їх. Аскольдова могила залишилася до останнього часу на Угорськім: там було поставлено церкву св. Миколая, яку зруйнували московські вандали, а могилу Дира показували недалеко від пізнішої Софії, за церквою св. Ірини. Те, що їхні могили знаходяться так далеко одна від одної, ставить під сумнів одночасну їх смерть, записану в літописі. І дійсно існують джерела, які вказують, що Аскольд і Дир княжили не одночасно, а Аскольд на кільканадцять літ випередив Дира. Арабський письменник Масуді згадував ім'я Дира, не згадуючи Аскольда: «Перший між королями слов'янськими — то король аль Дир. Він має великі міста, великі залюднені оселі; в столицю його держави приходять мусулманські купці з ріжним крамом...»

ДИРЕКТОРІЯ — Рада з п'яти осіб, що створилася під час французької революції 1895 р. для керування Францією. Її розігнав 9. XI. 1899 р. Наполеон І, перебравши владу. І у нас 14. XI. 1918 року створено було ДИРЕКТОРІЮ УНР на засіданні Національного Союзу, щоб провадити повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Вона складалася перше з чотирьох членів — В. Винниченка, С. Петлюри, П. Андрієвського і Ф. Швеця, — а потім додано до неї ще й А. Макаренка. Після ж проголошення соборности українських земель (22. І. 1919) увійшов до Директорії й д-р Єв. Петрушевич, диктатор Західньої України У лютому 1919 р. з Директорії вийшов В. Винниченко, і головування в ній перейшло до Симона Петлюри. У квітні 1919 р., після спроби повстання Оскілка в Рівному якому співчував П. Андрієвський, — він перестав брати участь в діяльності Директорії. Восени 1919 р. зі складу Директорії вийшов Є. Петрушевич, а в листопаді 1919 р. — А. Макаренко та Ф. Швець виїхали за кордон. Після виїзду С. Петлюри до Польщі (в грудні 1919 р.) Директорія фактично розійшлася, але в титулі головного отамана Симона Петлюри залишилося й далі окреслення «Голова Директорії».

ДИСКОС — золота чи срібна позолочена тарілочка, вживана при Службі Божій: на ній спочиває Агнець і частиці. У латинській церкві дискосові відповідає ПАТЕНА. Дискос символізує ясла в яких лежав Христос.

ДИСКРЕТНІСТЬ — вміння дотримувати таємниці обережність, оглядність в розмові. Правило дискретности — говорити лише те, що треба, тому, кому треба, тоді, коли треба. Дискретність — одна з найнеобхідніших прикмет доброго дипломата і взагалі державного мужа. Дискретність — казав кардинал Рішельє, — забезпека успіху кожної справи.

ДИСКУСІЯ — публічна виміна думок, спільне обговорення якоїсь справи Один розум добре — каже народня мудрість, — а два краще На вмілому зорганізуванні дискусій для вирішення важливих справ ґрунтується всякий здоровий демократичний режим. Підкреслюю —

здоровий. Бо в нездоровому демократичному режимі дискусії, через низький культурний рівень дискутантів вироджуються в манію пустопорожньої балаканини, в якій дискутанти, замість прислухатися до чужих думок і намагатися їх зрозуміти, протягають дискусії в безконечність, шукаючи не так корисного для загального добра вирішення справи, як перемоги своєї особисто, чи своєї партії. Дискусії безумовно потрібні, особливо серед молоді, яка в них привчається здобувати відвагу на вислів власної думки і на її розумну оборону, але в них необхідна передумова — виховати терпимість до чужої думки і шукання не марної перемоги своєї уявленої вищости, а справді найкращого вирішення справи в загальних інтересах.

У нашому XX-му столітті з'явився новий тип людини, якої не знав попередній вік, — людини, що, за виразом Ортеґи-і-Ґассета, »не хоче слухати чужої рації, і навіть не хоче мати рацію вона просто вирішила накинути іншим свою думку, незалежно від того, чи вона має рацію. У тому власне новина -- в праві не мати рацію«. Ортеґа-і-Ґассет вбачав у цьому явищі наслідок приходу до голосу малорозвинених інтелектуально й духово широких мас, що »вирішили керувати суспільством, не маючи до того здатностей» Людина маси почуває, знає, що вона не може витримати дискусії, тому інстинктовно вона її уникає, тому поширилися в Европі нові гасла «покінчити з дискусіями». Людина маси воліє без дискусій накинути іншим не так свою думку, як свої бажання, і тому, замість до дискусій, береться до «безпосереднього чину». Мовкне голос розуму, зате розгортаються пристрасті...

ДИСЦИПЛІНА — підпорядковання встановленим правилам, чи заборонам. Справжня дисципліна — це та, що походить з доброї волі, що кориться заборонам не зі страху перед карою, а з внутрішнього переконання в необхідності обмеження власних свавільних бажань: життя і світ потребують певного ладу, і якщо цей лад дотримується без потреби принуки, тим краще. Привчені до порядку народи — найбільш дисципліновані і найбільш цивілізовані. Народи примітивні не знають внутрішньої дисципліни і підлягають дисципліні хіба зовнішній Грецькі письменники Прокопій (VI ст. по Р. Хр.), а ще більше т. зв. Маврикій підкреслювали нездатність давніх антів до дисципліни. Маврикій пояснював цим браком дисципліни навіть спосіб війни у слов'ян, що вони не вміють битися в тісних, правильно вставлених лавах, ані не люблять виступати на місцях гочих і рівних а роблять охітніше засідки. Їх рішення змінні й не стійкі, бо одні одним перечать з зависти й амбіції та роблять наперекір, тому не можна вірити їхнім обіцянкам та договорам. Тільки моментальна спільна небезпека перемагала ці різниці і могла привести до підпорядковання гадок інших власті одного, себто до визнання дисципліни (Грушевський, »Іст. У.-Руси» І. ст. 371). Ленін на з'їзді Росс. Соц. Дем. Партії в Женеві 1903 р. говорив: «Нашій інтеліґенції чужі правові переконання, які дисциплінували б її зсередини. Ми потребуємо зовнішньої дисципліни...» (Протоколи З'їзду, ст. 333). Ми знаємо, яку дисципліну завели пізніше московські большевики на фабриках СССР — за чверть години спізнення робітник одержував кілька років кари на примусових роботах по різних концентраках. Проте, така зовнішня дисципліна — це дисципліна рабів, що коряться їй не з внутрішнього переконання, а з страшного примусу, зі страху перед непомірною карою. Упокорення ж чужому примусові визначає моральну смерть людини, в якій або цілком заперечується її волю, або не дається їй можливости виявитися.

Справжня дисципліна — донька виховання. Вона, без сумніву, суперечна нашій природі, нашим нахилам, нашим інстинктам егоїстичної звірини, — нам неприємна кожна заборона, кожне обмеження, що накладає вузду на наші бажання, але, лише живучи в безлюдному лісі, можна робити, що кому хочеться: спати вдень і співати вночі, обідати не в усталені години і взагалі не мати жадної уваги до потреб і бажань інших людей, яких ніколи не зустрічається. У суспільстві кожна людина мусить підпорядковуватися низці правил, низці обмежень, які приймаються взамін тих вигід, що їх дає життя в спільноті.

ДИТИК, ДУДЕК — польська монета в три польські гроші, звана тому також ТРОЯК, що ходила в Україні в XVII - XVIII вв. Дитик дорівнював в українському грошевому обігові 2 московським срібним копійкам.

ДИТИНА — символ розумової недосвідчености: «То б і дитина зрозуміла!» «Поки дитина не опечеться, доти вогню не боїться». «Дитина доти рачкує, поки не навчиться ходити». Звідти й «зійти на дитячий розум», значить робити нерозумні вчинки, негідні дорослої людини.

Символ несталости, непостійности. «У дитини плач і сміх в одній пазусі.«

Символ безпомічности, безпорадности: »З ним треба бути, як із дитиною», себто дуже обережно, щоб чимсь не зашкодити. »Дитина, як котя». — себто маленьке, безсиле, безпорадне.

Символ неопанованости, нестриманости: «Дитина не знає годі». «Дитина і п'яний всю правду скажуть».

Символ несвідомої жорстокости: «Дитина не розуміє, що кого болить...» (див. також ДІТИ).

ДИФАМАЦІЯ — знеславлення, підривання чиєїсь честі, престижу. Незвичайно поширений засіб поборювання партійних, чи взагалі

політичних супротивників. В Англії, де дуже шанують права особистости та її честь, дифамацію дуже переслідується: карають там журналістів і часописи, що насмілилися б висловити свою думку про вину якогось підсудного, поки в його справі не висловився суд. У нас дифамація безкарно гуляє по сторінках часописів. Але саме тому, коли часописи виявлять і справжнього якогось мерзенника, громадська думка на ревеляції преси мало реаґує: »Кого, мовляв, у нас не вимащують болотом!»

ДИФЕРЕНЦІЯЦІЯ — розклад ніби одного тіла на ріжнородні складники. У людстві помічається все більша й дальша диференціяція ріжних націй, і ріжних мов, що пішли ніби з одного кореня. Кожна мова, в мірі свого розвою, збагачується й віддаляється все більше від споріднених із нею мов. С. Єфремов у своїй »Історії у. письменства» з 1924 р. (Т. I, ст. 24-25) писав: «За першої доби (письменства) панувала (в нас) перенесена з Болгарії мертва церковно - слов'янська мова з деякими тільки, хоч і досить замітними місцевими одмінами в лексиці вимові й правопису. То було письменство, не згадуючи вже навіть про південне слов'янство, спільне для всіх тогочасних руських племен, настояща «общерусская література», той ідеал, до якого керують і теперішні обрусителі та централісти. Ідеал, як бачимо, не спереду, а позад нас лежить, у далекій давнині, порохом віків припалий, і характерно, що зблизитись до дійсности міг він тільки на основі мертвої, для всіх руських племен однаково чужої мови, скільки вона не оживлялась свіжими місцевими наростами. Друга доба характеризується з цього погляду диференціяцією письменства: дужчає течія народности в мові, і письменство, перше спільне, виразно розбивається тепер на південно - західне (українсько - білоруське) та північно - східне (московське)... Нарешті третя доба характеризується вже щиронародньою мовою в письменстві і через те цілковитою диференціяцію його відповідно до племенних груп: маємо вже три письменства, як і три народи...»

Французький соціолог Камбо теж констатував у 1930 р.: «Тим часом, як легкість зносин, швидке зникнення всякого типового й мальовничого елементу в звичаях і вбранню і прийняття в усьому світі одних і тих самих машин і одної й тої самої техніки поширюють на всю планету вигляд єдности, національні окремішності, навпаки, зростають із дня на день, у тому, що в них більш глибоке й постійне, і з того випливає головна причина політичних проблем і економічної боротьби наших днів...»

Зрештою й Г. Кайзерлінґ стверджував: «Людина — істота диференціяції. Вона робиться свідома своєї ориґінальности (самобутности) лише в зносинах із тим, що від неї відріжняється...» («Подорож філософа», II, 217).

Саме тому побільшення комунікацій між ріжними країнами й народами веде не до їх злиття, а до їх усе більшої диференціяції. Зріст націоналізмів в сучасному світі тому найкраще свідоцтво.

ДИШЕЛЬ — частина упряжі, фактичне кермо воза, символ певної дисципліни: «Без дишля, без дуги: куди захочем, туди й поїдем — я і ти» (Номис, ч. 431). У нас існувала заборона вагітній жінці переступати через дишель, бо дитина, мовляв, родиться з замотаним пупом (Кузеля «Дитина...» ст. 8). Ця заборона випливала з забобонного вірування в вузли, яких багато в упряжі, і які ототожнювалися з вузлами пуповини, (див. ВУЗЕЛ).

ДИЯВОЛ — злий дух. Слово походить із грецької мови, в якій воно означало НАКЛЕПНИКА, і відповідає жидівському САТАНА, що значить — ВОРОГ (звідти наше — ворожа сила) і було надане збунтованим проти Бога янголам, а особливо їхньому провідникові, що претендував бути рівним з Богом. Християни представляли собі його чорним, волохатим, з кажановими крилами, з пазурями на пальцях рук і ніг, з хвостом і рогами. В нашому народі назва диявола затримала свій штучний, літературний характер: наш нарід називає нечисту силу й ріжних злих духів ріжними іменами, а найчастіше ЧОРТАМИ, надаючи їм здатність приймати найріжноманітніші форми й вигляди, а також обдаровуючи їх всіма людськими вадами, що виставляє їх дуже часто в смішному світлі. З цього погляду дуже характерні твори М. Гоголя, що ґрунтуються на духовості й світогляді українського народу. За релігійною концепцією Гоголя, диявол, як завважив Дм. Мережковський, з одного боку містична істота, а з другого боку реальна постать, в якій концентрується вічне зло, заперечення Бога. Як мистець, Гоголь студіював в гумористичному освітленні змисл цієї містичної істоти; як людина, він побиває цю конкретну постать своїм сміхом: гоголівський сміх — це боротьба людини з дияволом.

Бог — безконечність, початок і кінець буття; диявол заперечення Бога, значить заперечення безконечности, заперечення всякого початку і всякого кінця; диявол — це щось розпочате і незакінчене, що вдає з себе безконечне, це заперечення всякого вершка і всякої глибини, це вічна духова пересіч, вічна духова дрібнота. Вбачають звичайно зло, — писав той же Дм. Мережковський, — у порушенні моральних законів, в незвичайних жорстоких злочинах в застрашливих трагедіях; перший Гоголь зумів помітити непомітне, найжахливіше зло не в трагедіях, але в відсутності всякої трагедії; не в силі, а в безсилості; не в нерозсудливих вчинках крайностей, а в занадто великій розважності; не в глибині і не в перебіль-

шеннях, а в пласкому і в банальному, в дрібноті, в мізерії людських думок і почувань. Він перший зрозумів,що диявол — безконечно маленький, який видається нам великим тільки в наслідок нашої власної дрібної мізерії; що він безконечно кволий і видається нам сильним, тільки завдяки нашій власній кволості. Сам Гоголь писав, що він називає речі їх власними іменами, називає диявола дияволом і не приписує йому ніякого з тих розкішних вбрань, в які його люблять вбирати: «Демон не має більше своєї маски, він тепер такий, яким він дійсно є». Найбільша сила диявола в тому, що він уміє видаватися чимсь іншим. Сміх Мефістофеля, гордість Каїна, могутність Прометея, мудрість Люцiфера, свобода Надлюдини — все це розкішні вбрання, відмінні відповідно до часів і народів, все це — тільки маски вічного наслідувача, мавпи Божої.

Гоголь перший побачив диявола без прикрас, в усій його банальності й духовій мізерії; він перший зрозумів, що обличчя диявола це не щось недоступне, ні дивне, ні фантастичне, але навіть дуже звичайне, справжнє «людське, надто людське» обличчя, обличчя людини з натовпу, обличчя людини « як у всіх», майже наше власне обличчя в тих моментах, коли ми не насмілюємося бути самими собою, такими, якими створив нас Господь Бог за своїм власним образом, а намагаємося бути «як усі», йдучи на всі можливі й неможливі компроміси зі злом у світі. (Мережковський «Гоголь і диявол»).

ДИЯКОН — в грецькій мові — слуга. В християнській Церкві помічник єпископа й священика, третій ступінь церковної ієрархії. У східній Церкві диякон — помічник священика, у західній — переходовий ступінь при свяченнях на священика. У нас диякони бували тількп при більших церквах, невідмінно в соборних та в єпископських. В останніх, обслуговуючи єпископа, диякони носили титул АРХИДИЯКОНА.

ДИЯКОНІСА — старша жінка в добі первісного християнства, звичайно вдова, яку посвячував єпископ для церковних послуг і для доглядання хворих. У протестантських церквах ми й досі зустрічаємо дияконіс, в церквах православній та католицькій їх місце зайняли черниці.

ДІВЕННА — див. ДИВИНА.

ДІВЕР — брат чоловіка: «Ой як мені діверка братіком назвати?» (Метлинський). «Не дай мене, мамо, де много діверів; волиш мене дати, де хата без дверей; де хата без дверей, дам собі зробити, де много діверів, там ся будуть бити» (Головацький).

ДІВЕРКА — жінка діверя.

ДІВИЧ - ВЕЧІР — весільний обряд, що відбувався звичайно в п'ятницю, перед весіллям. Молода збирала своїх товаришок, приходив і молодий із кількома боярами, приносили з собою горілку, а молода готувала закуску. Але за стіл відразу не сідали. Перше готували стіл: накривали його чистою скатертиною, клали на нього коровай, дві паляниці на двох тарілках, дві нові ложки, перев'язані червоною стрічкою і ставили (на Чернігівщині) ПОПАДЮ — пляшку з настояною горілкою, теж перев'язану червоною стрічкою та заткану пучком калини. Коли приїздив поїзд молодого, молода ждала його, стоячи в заполку. Відбувалося ПОДАВАННЯ РУКИ ЧЕРЕЗ СТІЛ: мати брала заздалегідь приготовану хустку, клала її на тарілку і подавала старшій дружці, та в свою чергу передавала тарілку з хусткою молодій, молода подавала її через стіл молодому, який брав хустку, а на тарілку клав гроші. Взявши гроші, молода «чоломкалася» з усіми поїжджанами і підносила усім по чарці горілки, а потім знову ставала між дружками. Подаючи молодому хустку через стіл, молода прилюдно виявляла, що хоче йти за нього заміж. Це й зветься «ДАВАТИ РУКУ». При цьому співали:

Крикнули лебеді на воді,
Заржали кониченьки на стайні,
Били чолом за двором,
Придавали рученьки за столом. (Мат. у. етн. НТШ. III, 96).

Потім ішло виготування ПОСАДУ, ПРИШИВАННЯ КВІТКИ молодому та виття ГИЛЬЦЯ. Під час виття гильця відбувалися ПЕЧОГЛАДИНИ.

На Уманщині, перше, ніж сідати за стіл, на посад, молода виймала з скрині кілька рушників, розрізала їх і давала кожному бояринові по різкові, щоб вони торочили. Молодий теж брався до роботи і виторочував кілька ниток. Дружки тоді співали:

Рушники торочимо, Боярів морочимо;
Бояри, бояри, ви нам не до пари:
Треба нам вас бити, щоб ви навчились,
Рушників торочити...

Співали ще багато й інших пісень, в яких дружки прощалися зі своєю товаришкою і наказували молодому, щоб її шанував. Після торочення рушників сідали за стіл, і забава тяглася до пізнього вечора. Із старших віком ніхто не брав участи в Дівич-Вечорі. (Мат. укр. етн. НТШ. XIX, ст. 58—59).

ДІВОВИЧ СЕМЕН — перекладач Генеральної Військової Канцелярії, автор віршованого політичного діялогу «Разговор Малороссіи с Великороссіею» 1762 р., в якому Дівович боронив Україну від московського централізму, обстоюючи її самостійність. Стоячи на становищі Переяславської угоди 1654 р., Дівович зводив співжиття України з Московщиною тільки до персональної унії: «Не тобі, — каже Україна Московщині, — а Государеві твойому піддала-

ся Україна, не думай, що ти сама мій властитель...» Хоча Дівович ще продовжує боронити права України, але робить уже це московською мовою, виявляючи тенденцію, що потім охопила й інших українських письменників.

ДІД, ДІДУХ — сніп жита, чи частіше пшениці, що його на Свят-Вечір господар вносив до хати і ставив на почесному місці, під образами, на підстеленому сіні. Подекуди його звали також КОЛЯДОЮ, КОЛЯДНИКОМ, а на Карпатській Україні — КОРОЧУНОМ. Ставили його звичайно колоссям угору і примовляли: — «Дай, Боже, того Свята щасливо спровадити і Нового Року дочекати, од Нового Року до Богоявлення, од Богоявлення до Воскресення, од Воскресення аж ста літ, поки Пан-Біг визначив вік, усім посполу, хто є в тому дому».

Рідше звуть дідухом, чи дідом, також і сіно чи солому, що ними вкривають різдвяний стіл і підлогу під столом.

Сніп, себто дідуха, перев'язували обов'язково перевеслом, або навіть і залізним ланцюгом. На сніп клали ярмо, плуг (або якісь частини плуга). Так само і на сіно під столом клали різне дрібніше господарське знаряддя.

Проф. М. Грушевський здогадувався, що «святочний дід» — це обжиночний сніп, себто останній сніп, що його робили на обжинках і урочисто приносили додому, але в описах наших обрядів цього зв'язку між обжинковим і святовечірнім снопом не встановлено.

Сніп і сіно забирали з покуття аж на другий день після Водохрищ. Тоді його змолочували, а вимолочене зерно зберігали. Ним обсипали труну з покійником перед виносом її з хати. Іноді обсипали ним по похороні і хату згори. Це — запобіжний, охоронний засіб. Подекуди на Волині ці зерна з дідуха палили і обкурювали ними труну й хату всередині, щоб дух покійника не міг приступити до хати.

Сіно, на якому стояв дідух на покутті, теж зберігалося. Його підкладали потрохи в кубла, коли підсипали дріб — кури, гуси, тощо, щоб птиця добре висиджувала. Цим же сіном прикривали новонароджені телята та ягнята (Ів. Беньковський в К. Ст. 1896, I, ст. 1-4).

«ДІДОМ» звали також кілька оберемків соломи, що їх подекуди палили опівночі під Новий Рік. Робили це так: батько родини із старшим сином, коли дівчата ворожили, щоб довідатися, що їм принесе Новий Рік, виходили в садок і тут, далі від будівель, щоб не наробити пожежі, палили кілька оберемків соломи. Дим від цього вогню мав укрити овочеві дерева, щоб вони були плідні та вільні від гусені. Коли огонь в садку вигасав, його знову розпалювали на попелищі, себто на тому місці, де господиня висипає попіл та різне сміття. Господиня виносила на той час і те сміття, що призбиралося в хаті за Свята та переховувалося під припічком. Все це якнайпильніше перемішувалося і палилося. Огонь на попелищі підтримували всю ніч, а удосвіта гасили. Це палення соломи в садку і сміття на попелищі власне й звалося — ПАЛИТИ ДІДА (запис із Єлизаветщини в К. Ст. 1889, II, ст. 544).

Щодо значення святовечірнього дідуха, чи діда, то саму його назву зближують звичайно з назвою поминок — ДІДИ. Дідами звуться також і тіні по кутках хати. Тіні ж зі свого боку вважаються за символ душ покійників. Різдво — це ж велике родинне свято, що в ньому приймають участь і давно померлі члени роду — діди: їх навіть і кличуть спеціяльно на вечерю та питва на святовечірньому столі. З цього професор М. Сумцов зробив висновок, що в дідуху треба вбачати уосіблення, чи символ, пращура всього даного роду (К. Ст. 1889, VIII, 410—17). Але ж він сам зазначив, що покривання стола соломою, як і накладання купи пирогів, що за неї ніби ховається господар дому, символізує добробут, багатство і тому означає магічний обряд закликання того добробуту й багатства. А в такому разі і в святовечірньому снопі, — дідуху треба б убачати уосіблення минулорічного врожаю, що має в святовечірній містерії забезпечити й новий урожай. Не дурно і «палення діда» і підкладання сіна, чи соломи, під птицю мають також сприяти плідності саду та птиці.

Що ж до охорони проти духів покійників, то проти них служать, як знаємо, всякі святощі, і такими святощами в уявленні нашого хліборобського населення були й зерна з снопа, що стояв на покутті, під образами.

ДІДАМИ звали у гуцулів також зв'язані попарно кияхи пшенички (кукурудзи), які вони вішали перед іконами.

Про СВЯТО ДІДІВ та ДІДОВУ СУБОТУ див. ПОМИНКИ.

ДІДО — гуцульський дух сили, оборонець гірських лісів. У Олеся в «На зелених горах»: «Не гнався Дідо ні за ким...» «Зваліться, сизі гори, коли Дідо з вас утік...»

ДІДЬКО — чорт. Сама назва дідька зближує його з дідами, прапращурами. Нема сумніву, що, коли в дохристиянські часи у нашому народі був сильний культ предків, найбільш пошанований серед них називався Дідом: він був родинним богом. З християнством, коли всі поганські боги перетворилися в демонів, цеї долі не уникнув і родинний бог, що з Діда перемінився в Дідька, або в ДОМОВИКА.

ДІЖА — дерев'яне начиння на тісто. Діжа, в якій замішують «святий коровай» та інші весільні хліби, відограє велику ролю в весільному обряді. Після того, як коровай посаджено в піч, в діжу ставлять свічку, яка горіла під час роблення короваю, і присутні миють собі руки. Виливши потім воду на тік і висловив-

ши побажання, щоб молоді мали стільки пар волів, скільки рук милося в тій воді, коровайниці вертаються до хати, гасять свічку в діжі, ставлять у ній пляшку горілки, накривають її кришкою, стають навкруги неї, разом із чоловіками, що залишились у хаті, підносять діжу тричі вгору, стукають нею об сволок, цілуються і приспівують та пританцьовують:

А піч наша на сохах,
А діжу носять на руках.
Пече наша, пече,
Печи нам коровай легше.

Співали й інших коротких пісень, переважно еротичного змісту і потім розходилися, поставивши діжу на місце (Хв. Вовк, «Студії...», 248; Ящуржинський в К. Ст. 1896, IX, 242—44).

Коли молоді верталися з церкви після вінчання, староста наказував молодому взяти в руки кінець рушника, — його окрасу, яку він носить через плече, як шарф, під час усього весілля, — а другою взяти молоду за її хустину. Так вони обходили тричі навколо діжі, що стояла серед подвір'я, а потім ще й під віком діжі, яке батьки молодої тримали як тільки можливо високо. Цей звичай, на думку Хв. Вовка, нагадує звичай стародавніх індусів проводити молодих під ярмом (там же ст. 258).

Перед виїздом молодого з дружиною до молодої, насеред подвір'я виносили лавку, а на неї ставили діжу, покриту скатіркою. На віко діжі ставили відро з водою та кварту, з якої п'ють звичайно воду. Молодий з боярами ставав перед діжею та хлібом. З хати виходила мати молодого у вивернутому кожусі і в смушковій шапці. У подолі вона несла овес, горіхи, гарбузове та соняшникове насіння разом із дрібними монетами, що їх мати назбирала з дня народження сина. Один із бояр йшов до неї і подавав їй граблі, чи вила, що ніби уявляли собою коня. Мати наподоблювала, ніби сідала на коня. Тоді старший боярин брав гадану коняку за поводи і обводив матір навколо діжі, а другий боярин із батогом ішов ззаду і вдавав, ніби поганяє. У деяких місцевостях, за матір'ю, що «їхала» на граблях, чи на вилах, ішов молодий, за ним один із бояр, тримаючись за його хустку, далі другий боярин, тримаючись за хустку першого і т. д. аж до світилки, яка тримала меч, запалену свічку та цілушку хліба, на якій видно слід другого хліба, що пікся разом із першим у печі... Під час цього обряду ОБ'ЇЗДУ ДІЖІ мати сипала зерном і насінням на всі боки, а хор співав пісні, в яких говорилося про жаданий добрий урожай, багатство та родючість. Після третього обходу навкруги діжі старший боярин брав коня напувати — він зачерпував воду кухлем і лив її на кінець вил чи грабель. Набравши у кухоль ще раз води, передавав він його через плече іншому бояринові, а той кидав його через плече так, щоб він розбився. Тоді мати кидала «коня», а бояри ламали його та розкидали шматки на всі боки. Після цього всі вирушали в дорогу (Вовк, «Студії...» ст. 261—62).

Стрижевський оповідав, що на Черкащині староста обводив молодого тричі навкруги діжі, переверненої догори днищем. На днище ставили хліб із сіллю. Коли староста обводив молодого, мати обсипала його вівсом, горохом, житом. Потім, взявши хліб з діжі, виводила молодого за ворота і передавала хліб і молодого старості, щоб віз на весілля до молодої (К. Ст. 1896, III, ст. 307).

Після Дівич-Вечора, коли дівчата вже порозходяться додому, виносили на подвір'я молодої діжу, ставили її на лаву та покривали рушником. Клали на нього хліб і сіль. На Слобожанщині, замість діжі, ставили іноді просто цебер, — це вже виродження обряду. Потім приводили за рушник молодих. У супроводі всього товариства молоді тричі обходили навкруги діжі. Потім всі верталися до хати (Хв. Вовк, ст. 279).

Наскільки важлива була роля діжі в весільному обряді, видно з того, що вона іноді навіть заступала церковний вівтар. В одеському тижневику «На морю і суші» за 1895 р., кн. XII видруковано оповідання І. Л. про бурлаків «Із прошлого наших степей»: в ньому отаман бурлацький вінчає своїх бурлаків, і молоді після цієї церемонії вважаються законно повінчаними — вінчання ж полягало в тому, що, поклавши на діжу хліб і сіль, та обравши весільних батька й матір, молоді, діставши від них благословення хлібом, цілували той хліб і обіцяли жити дружньо; тоді їх обводили тричі навкруги діжі і вінчання було скінчено (див. також К. Ст. 1897, XI, 281).

Ясно, що роля діжі в усіх цих обрядах тісно в'яжеться з колишнім культом хліба, що в діжі замішується і, так би мовити, зароджується. Це видно й з того, що діжа виступає іноді, як символ вагітної жінки: «Як діжа в хаті лусне, то господиня вже надіється, вже сороченята шиє. Нераз діжка з розчином лусне, тісто всюди порозливається, а баби так тішаться...» (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 86). Тут асоціяція ідей дуже ясна: діжа лускає — жінка розроджується. У зв'язку з цією символікою, що відбивається в усій весільній обрядовості, стоїть і визнавана потреба мати діжу, складену з паристої кількости клепок: купуючи діжу, звичайно рахували клепки, кажучи на першу «діж», на другу «діжка», на третю знову «діж» і т. д. Якщо на останню клепку випало «діжка», то купували, бо з неї хліб, мовляв, буде добрий, а як «діж», то бракували (Словн. Б. Грінченка, ст. 432).

Мала свою ролю діжа і в похоронному обряді: як тільки мерця винесено, родичі поспішали зачинити двері, приносили з сіней діжу, і всі, один за одним, обходили навкруги діжі (Вовк, «Студії...», ст. 209). Цей обряд мав о-

чистне значення, що полягало також у «святості» діжі, з якої виходив «святий хліб». Подекуди вірили, що, щоб забути скорше небіжчика, щоб він не з'являвся постійно перед очі, треба дивитися в піч, або в діжу (Етн. Збір. НТШ, XXXI, ст. 150). Очевидячки, діжа так дуже в'яжеться з життям, що проганяє саму думку про смерть і вмерлих.

Магічне значення діжі, як великої «святощі» виявлялося і під час пожежі: «Як де займеться, — казали в Галичині, — то аби тільки вихопити з хати два образи та й діжу, то зараз буде легше горіти» (Етн. Зб. V, ст. 87). Тут діжу прирівнюється до ікон, як у вищенаведеному обряді вінчання до церковного аналою.

У загадках діжа символізує сонце: «За лісом-пралісом (хмарами) золота діжка кисне»; або: «Червона діжа сходить» — себто сонце сходить.

ДІЙНИЦЯ — дерев'яне начиння, в яке доять молоко. Дійницю замочували в Петрівку на перший понеділок і примовляли: «Щоб дійниця не текла, а хазяйка весела була; щоб хазяйка не засипала, до корови рано вставала; щоб корова стояла та багато молока давала» (Номис, ч. 254).

Дійниця була атрибутом відьми, що мала фах видоювати чужі корови. На Волині казали: якщо на Великдень в церкві, коли священик каже «Христос Воскрес», хто узяв до рота сиру з великопосних заговин, який вдалося перетримати під язиком, не проковтнувши під час сну на перший великопосний понеділок, то побачив би відьми: вони матимуть над головою ніби дійничку (К. Ст. 1895, V, ст. 70—76). Вимога, проте така неможлива до здійснення, що ніхто її ніколи не виконав і тих відьом із дійничками не бачив.

ДІОНІС-БАКХ — бог вина клясичної мітології. Про Діоніса говорили, що він — двічі народжений, і з цього приводу оповідали різні леґенди. Одні твердили, що Семела, вже вагітна Діонісом від Зевеса, захотіла побачити свого божого коханця в усій його величі та славі, серед громів та блискавок. Зевес уволив її бажання, але Семела, охоплена полум'ям, спопеліла, Зевес же ледве встиг вихопити з її лона маленького Діоніса, якого зараз же всадив собі в стегно, щоб виносити належний час. Коли ж той час прийшов, Зевес оддав дитину Гермесові, а той одніс його до німф острова Нізи. Символічне значення цього міту ясне: Семела — це земля, що її палять літні промені сонця, але її плід доходить свого часу під доглядом божків води, небесних хмар, чи земних струмочків (німф).

Інші ж міти, пізніші, особливо орфічні, оповідали про подвійне народження Діоніса інакше: Орфіки називали Діоніса ЗАҐРЕУСОМ, себто розірваним, і переказували, що Діоніс народився від Деметри і мав панувати над світом, та Гера, з ревнощів, нацькувала на нього Титанів: вони ж подерли його на шматки і з'їли. Деметра віднайшла його серце й однесла його Зевесові. Зевес ковтнув його, а по трьох днях оддав світові другого Діоніса, який у відміну від першого азійського, що був бородатий, був дуже молодий, безбородий. Титанів же Зевес побив блискавками, і з їхнього попелу понароджувалися люди. Від того в людей постійна боротьба в душі межи злом, що походить од титанічного первня, і межи добром, що походить від Діоніса, якого з'їли Титани.

Діоніс не був тільки богом вина та винарства, — він представляв, загально кажучи, ту енерґію природи, яка, завдяки теплу й вогкості, доводить земні плоди до достигання, — отже був він богом добродійним, і йому приписували всі добрі наслідки багатства, культури і морального та громадського ладу. І як Деметру, богиню хліборобства, вважали за основницю теперішньої цивілізації, так і Діоніса, бога винарства, шанували як головного сіяча культури.

Виріспи в самоті лісів, під доглядом СІЛЕНА, Діоніс садить виноград, упивається його солодким соком і вештається з місця на місце, увінчаний плющем і лавром, з численним почотом німф, сатирів та інших лісових божків, що наповнюють ліси й поля веселими криками радощів. Так переходить Діоніс із країни в країну, приносячи з собою знання винарства, навчаючи людей обробляти землю, гуртуватися в товариства і проводити час на веселих забавах.

Діоніс жорстоко мститься на тих, хто не хоче визнавати його влади та намагаються перешкодити його святам.

Культ Діоніса був поширений в усій Греції, на островах і в передній Азії. Він виявлявся в бучних святах, більш-менш диких, відповідно до характеру населення. Звичайно ці свята повторювалися що-два роки. Вони відбувалися вночі, при світлі смолоскипів. Гурма жінок і дівчат (чоловіки в тому не брали участи) — їх називали МЕНАДАМИ, БАКХАНКАМИ, ТІЯДАМИ — вимахували списами-тирсами та смолоскипами і, оперізані вужами, відбували похід серед приголомшливих згуках барабанів та флейт, танцюючи й виробляючи тілом несамовиті рухи, які підказувало їм їхнє ненормальне піднесення. Серед вигуків «Евое! Евое!» вони співали бакхічні пісні, вешталися лісами, викликаючи бога, і роздирали бідних звірят, що попадали їм у руки, та їли їхнє ще тепле м'ясо. Ці свята відбувалися восени, — вони нагадували про близьку смерть бога, персоніфікацію енерґії природи, що завмирає зимою, і символізували те жорстоке нищення всіх продуктів землі, що його приносить із собою зима. На весну ж зате святковано відродження Діоніса, — тоді щедро розсипувано по всіх усюдах квіти та співано веселі радісні пісні.

Особливо треба згадати про свята Діоніса в Атенах. Це були 1. МАЛІ ДІОНІСІЇ: польове свято в кінці листопада, чи на початку грудня. Тоді відбувався похід, і приношено цапа (що нищить виноград) у жертву богові; потім відбувалися ріжні розваги з карикатурними танцями та сатиричними віршами, з яких потім виросло драматичне мистецтво. 2. ЛЕНЕЇ — в січні: тоді робили урочистий похід навколо божниці Діоніса і влаштовували в полі багатий бенкет; давано театральні вистави. 3. АНТЕСТЕРІЇ — в лютому-березні: вони тривали три дні: першого дня святковано розливання нового вина, що саме переставало шумувати; другого дня — свято чарки: справляли бенкет, на якому пили нове вино; третього дня — свято каструлі: виставлялися каструлі з вареними овочами, як жертви душам померлих, що того дня ніби виходили з землі. 4. ВЕЛИКІ ДІОНІСІЇ — головне весняне свято. Воно тяглося кілька днів і приваблювало силу народів із інших міст. У незвичайно пишному поході з божниці Ленея переносили образ Діоніса до другої божниці й назад до Лінея; учасники походу співали бакхічні гімни на шану визволеного бога. Потім починали бенкети, і в останніх днях виставлювано різні комедії та трагедії, і роздавано нагороди тим, хто собі їх заслужив.

Якраз у зв'язку з цими святами на шану Діоніса і стоїть народження театру, і в Атенах перший театр був присвячений цьому богові. Трагедія веде свій початок від тих дитирамбів, що їх співали на тих святах і що в них оповідалося про трагічне життя Діоніса. Ці дитирамби, чи ліричні поеми, співано перше хором, і перший Теспіс вивів на сцену актора, що його оповідання чергувалися зі співом хору. Та справжнім батьком трагедії вважається Есхіл, а за ним Софокл і Евріпід.

Щодо комедії, яка за давніх часів відогравала ролю теперішньої преси, то її початок теж відноситься до тих осінніх свят під час збору винограду, коли юрби сільської молоді, перебраної за сатирів та панів, влаштовували ніби релігійний карнавал. Спочатку задовольнялися тим що вимащували собі обличчя сажею, але пізніше почали вбирати маски, представляти карикатури відомих осіб і вкладати в їх уста промови та думки, відповідно до того погляду, що мали про них актори та натовп, що теж брав участь у цих імпровізованих сатирах.

Грецькому Діонісові відповідав у давньому Римі ЛІБЕР-БАКХ, якого в'язали дуже близькі зносини з ЦЕРЕРОЮ (ДЕМЕТРОЮ) і ЛІБЕРОЮ (ПЕРСЕФОНОЮ). Лібер теж був бог вина і винарства, але італійські його свята не мали такого буйного характеру, як грецькі бакханалії: римська держава на те не дозволяла.

ДІОНІСІЙСТВО — літературний напрямок, що його розпочав Ніцше, який вбачав в Діонісі бога буйної життєвої сили в протиставленні до Аполлона, бога спокійної краси та світлого розуму. «Два способи споглядання на світ, джерело двох мистецьких тенденцій, ріжних, а одначе чудно сполучених в трагедії, дали грекам змогу сказати «так!» життю, незважаючи на всі його кари. Кожна з них розквітла: одна — в аполлінійськім, друга — в діонісійськім мистецтві. **Аполлінійський** мистець — це мистець мрійник. Його щаслива вдача не бачить нічого, окрім хмари гармонійних форм, що лучаться довкола нього в чудовий хор. Він цілком задивлений в своє звабливе видиво. Біль цього світу з тисячі форм життя може гукати до нього, він минає його, загублений в своїй екстазі. Які б катастрофи не стрясалися над ним, його очі милують лише форми краси. Чар цеї краси закриває перед ним провалля терпінь. Він приймає світ у кожній його хвилині, бо світ для нього — «естетичний феномен», і, як такий, має своє оправдання. Переможець над болем життя, бо звертав увагу лише на його гарний зовнішній вигляд, грек знайшов одначе й інший шлях до увільнення від тривог цього світу. Це було **діонісійське** мистецтво, над яким тронує Бог упоєння життям. Це вже не штука погідної контемпляції, це штука захоплення й шалу. Своє джерело вона черпає у тім бурхливім унесенні, що охоплює кожну істоту на провесні. Діонісійський мистець — п'яний пристрастю жагою життя до найглибших волоконець свого єства. Таке уняття життя дає людині безмежну віру в себе...» (Ґ. Брюне, в ЛНВ, 1927, ст. 56).

ДІРКА — символ якоїсь хиби, браку чогось, невистачальности: «Як не зашиєш малої діри, то буде велика», — кажуть у нас, підкреслюючи, що як не зарадити своєчасно якомусь лиху, воно може зробитися непоправним. «Діру дірою латає» — кажуть про людину, що намагається покрити старі борги новими. Якщо сниться діра в стіні, то це провіщає смерть у родині (Ів. Франко «Приповідки», III, 140). «Дірявого міха не напхаєш», — кажуть про марнотратника.

На Свят-Вечір на Гуцульщині затикали клоччям, або отавою, всі дірки в лавицях, примовляючи: «Не дірки затикаю, але роти моїм ворогам, аби їх напасті не ловилися мене цілий рік...» (М. Грушевський, Іст. укр. літ. I, ст. 150)

ДІРКСЕН фон ГЕРБЕРТ — німецький дипломат, посол в Москві в рр. 1929—1933. В 1918 р. він був членом німецької дипломатичної місії при українському уряді (гетьмана Скоропадського), потім був керівником східнього відділу в міністерстві закордонних справ. Був одним із основників Українського Наукового Інституту в Берліні в 1920 р. В 1951 р. вийшла з друку його книжка спогадів про його дипломатичну діяльність в рр. 1919—1939. У цій своїй книжці він писав про українців: — «Ук-

раїнці належать до тих трагічних племен, що змогли витворити досить національного почуття, щоб не розплистися серед щасливішого сусіднього народу, але не мали потрібних верств, щоб дійти до власного національного життя. 25 мільйонів українців — стільки їх було в 1918 р. — говорили власною рідною мовою, відчували свою самобутність у відношенні до москалів і продовж своєї історії жили в тісному культурному контакті з Заходом, але власної політичної провідної верстви не створили. Національне відродження кінчалося на учителеві і священикові. З часів славної минувшини заховалися до сучасности тільки повна мелянхолії Шевченкова пісня і традиції гетьманів і козаків...»

ДІТИ — «Божа роса» — казали в нас в давнину люди, бо діти «зрошують», звеселяють життя. Появу нової дитини все в нас радісно вітали навіть і в численній родині, як благословення Боже: «Дав Бог діти, дасть і на діти». «Де доньок сім, там є доля всім...» Бездітні подружжя вважалися нещасливими, і бездітна жінка все відвідувала ріжних знахорів, щоб знайти якийсь засіб на діти.

Новонароджену дитину переховували до часу виводу за запоною з простирала. У багатьох місцевостях, поки дитина залишалася нехрещена, відвертали дзеркала до стіни, бо через дзеркало чортиця могла б дитину підмінити (див. ВІДМІНА). Тому також світили всю ніч.

Скоро знайдеться дитина, клали її на полу, або на лежанці, або й на кожух, або на печі на подушку. Більш, ніж день, звичайно не тримали несповитою, щоб не зашкодила чим собі та щоб виросла стрункіша. Як спов'є мати вперше дитину та і потім, як сповиває, хрестить її тричі, нічого не приказуючи і зараз же здушить носика рукою і губами цмокне — це, «щоб носика не залежала» (Мат. у. етн. НТШ. IX, 3). Сповивали дитину так довго, як хто хотів, але довше від півроку звичайно ніде не сповивали. Коли дитину вперше купали, клали до купелі ложку меду, щоб дитині було солодко жити на світі (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 181). Як клали в купіль, то всяко примовляли. Якщо дитина видимо боялася води, то заспокоювали її, кажучи: «Мати-водиця, мати-водиця, Господь з тобою!» А найбільше казали: «Господь купався та й нам благословив!» У воду звичайно клали любистку, щоб усі любили, а іноді підбавляли й молока: «Щоб повне та біле було-»

Як виймали дитину з купелі, коли вона добре розпариться, то її ще й «міряли»: мати брала ліктик правої ручки і колінце лівої ноги і зводила їх докупи, а потім брала ліктик лівої руки та колінце правої ноги і теж зводила помаленьку докупи, і так до трьох раз. Це робили, щоб узнати, чи чого не ушкоджено, щоб своєчасно направити (Мат. укр. етн. НТШ. IX, стор. 5—6).

Щоб краще присипляти дитину, — а усі казали, що то найкраща дитина, що багато спить, — клали її в колиску, яку перед тим хрестили, і клали в неї залізяку, що від родива мати носила на собі від зурочення. Бувало, що й хрестили ножем, як ото і вікна і двері хрестять, примовляючи: «Господи Ісусе Христе, Сину Божий і Духу Святий!» Клали у колиску — «щоб спалось гарно та велике росло». Вірили, що дитина росте тільки увісні саме тоді, як вона ніби жахається, що падає. Тому й казали, як хто жахається: «Духу Святий при нас-» і додавали: «Великий (чи велика) рости!» (там же, ст. 8). Таких слів, яких дитина могла б злякатися, не можна при ній говорити, як от «жаба», «заяць», бо дитина тоді б не спала. Коли б хто про це забув, то йому нагадували, додаючи одночасно: «Часник дитині під язиком!» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 122).

До шести тижнів дитина вважалася за янголятко. Якщо вона протягом шести перших тижнів вмирала, то й ставала справжнім янголом. І увісні вона розмовляла з янголами: як усміхнеться і рухає вустоньками, то то янголи бавляться з дитиною, а як кривиться і плаче через сон, то то янголи від неї відлітають. Маленька дитина, як уродиться, то все знає, але не може нічого сказати. Як же уже почне говорити, то все забуде (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 181 і Мат. у. етн. НТШ IX, 3). Як яка ж щось і пам'ятає та виявляє себе дуже розумною, то та довго не проживе, Господь її знову швидко візьме до себе (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 181).

Сердитися мала дитина ще не вміє. А як кричить, то сама того не знає, або то їй «наслане» (КРИКЛИВИЦІ, сухоти чи яка інша хвороба), або їсти хоче. Люди казали також, що дитина плаче, коли десь хтось умирає — душа її те чує. Найбільше боялися, щоб не зурочено її, тому й хрестили ввесь рік вікна, двері й комін, щоб не допустити нечистої сили (Мат. у. етн. НТШ. IX, 4). Не годиться хвалити дитину, що гарна, здорова, весела і т. п., бо зараз же, мовляв, уроки причепляться, а як хто таке й казав, то зараз же додавали присутні чи той самий, хто казав: «Нівроку!», або: «На пса вроки!» (Етн. Зб. V. ст. 181).

Дитину оточували низкою забобонних заборон: Не можна підносити дитину вище від себе, бо: «Піднесеш вище, закопаєш глибше!» — дитина почне хворіти й умре від цього (Мат. у. етн. НТШ, IX. 27). Не можна до году ні чуба, ні нігтів обтинати, а то дитину в рай не приймуть. Нігтики можна тільки скопувати, якщо великі виростуть (там же). Не можна переступати через дитину, а то рости не буде (там же). Не годиться вмивати дитину по заході сонця, бо дитина буде негарна. Не годиться давати їй рибу, бо німа буде. Не годиться давати їй дивитися в дзеркало... (там же). Якщо в хаті мала дитина, то не можна з неї нічого позичати, бо миші полотно поїдять (Етн. Зб. НТШ. V, 84 і Франко «Приповідки» I. 568).

Казали, що як діти ростуть, то й хворіють, і як яка більше переболіє на зуби чи на що, то та скоріше й виросте, і скорше навчиться говорити. Якщо дитина падала, то роздирали на ній сорочинку. Також примовляли: «Дитина паде, янгол подушку кладе; старий паде, дідько камінь кладе», — бо дитина, впавши, звичайно рідко калічиться. Першу сорочечку, що носило немовлятко, надівали потім на інших дітей, що народжувалися в тій родині. Це для того, щоб усі діти любили один одного, підтримували одне одного.

Якщо мала дитина вмирала без охрещення, то казали: «Буде нечисте на подвір'ї». З такої дитини ніби робилося ПОТЕРЧА, що кокучає людям особливо на тому місці, де вона померла, чи була похована. За першою дитиною мати на кладовище не ходила, бо то, мовляв, гріх від Бога за першою дитиною надто побиватися (Номис в Зап. НТШ. т. 88. стор. 164).

ДІТМАР, ґраф фон ВАЛЬБЕК — єпископ маґдебурський (975—1018), автор хроніки, важливої для пізнання давньої історії східньо-европейських країн. В ній подано також історію походу польського короля Болеслава в Україну на допомогу кн. Святополка (980—1019), прозваного Окаяним за вбивство братів Бориса, Гліба і Святослава. Зазнавши поразки від брата Ярослава, він утік був до Польщі, до свого тестя Болеслава, який допоміг йому взяти знову Київ в 1017 р., але потім Ярослав знову розбив Святополка, і той, втікаючи назад до Польщі, по дорозі помер.

Про похід Болеслава еп. Дітмар оповів, мабуть, зі слів німецьких добровольців, що брали участь у тому поході. Писав свою хроніку Дітмар в межах років 1012-1018, і під роком 1017 написав:

«... Місто Київ дуже сильне, але печеніги знесилюють його, з намови Болеслава, частими нападами, і зруйновано його великою пожежою. Мешканці його боронили, але мусіли піддатися чужій силі, бо їхній король (князь) втік і покинув їх. 14 серпня прийняло місто Болеслава і свого князя Святополка, якого давно не бачило; його ласкою і страхом перед нашими (німцями) придбано ввесь той край. Архиєпископ міста прийняв їх, як приходили, з мощами святих та іншими ріжними святощами в манастирі св. Софії, що рік тому згорів був від нещасливого випадку. Була там невістка вищезгаданого короля, жінка і дев'ять сестер його; старий розпусник Болеслав одну з них (Предславу), до якої давніше сватався, неправедно забрав, забувши про свою жінку. Несчисленна сила грошей тут йому припадає, — більшу частину їх він роздає своїм приятелям і прихильникам, дещо посилає додому. В помочі згаданому князеві було з нашого боку 300, угрів 500, а печенігів 1000 люду. Всіх відправили додому, бо князь той (Святополк) тішився, що місцеві люди вертались і показувалися йому вірними.

«У великому цьому місті, столиці королівства, є більше 400 церков і 8 ринків, люду несчисленна сила, а він, як і ввесь цей край, боровся з дуже шкідливими для них печенігами та інших (ворогів) перемагав силою втікачів-рабів, що сюди звідусіль збігаються...»

ДІТСЬКІ — княжі дружинники нижчої ранґи в давній Україні-Русі, — ними користувалися князі для виконання ріжних доручень. У «Руській Правді» дітські фігурують, як нижчі аґенти при суді. В литовсько-українській державі дітські були помічниками старостів-намісників, аж поки назви «дітських» не витиснула в XVI ст. нова назва ВОЗНИХ.

ДІТСКОВАННЯ — платня дітським, що мали в литовсько-українській державі збирати судові оплати та відставляти їх до скарбу: вони діставали оплату по грошу від милі дороги.

ДІЯДЕМА — пов'язка на голові; невеличка корона, яку вживали тільки жінки. Від часів Олександра Вел. була знаком вищої влади. У нас золоті діядеми носили, здається, тільки княгині. Маємо дорогоцінну діядему, зложену з дев'яти золотих, емальованих бляшок, нанизаних зі споду на нитки, або дротики; крайні — вузчі бляшечки мають декораційний орнамент, сім середніх мають образки Христа, Богородиці, Предтечі, архангелів і апостолів; знизу привішено на дротиках окраси з золота і перел. Знайдено її в Києві в 1889 р. (М. Грушевський, Іст. У.-Руси, I, 398).

ДІЯЛЕКТИКА — вміння переконувати; в Київській Академії XVII-XVIII ст. діялектикою звалися основи логіки. Але в наші часи під діялектикою розуміють головне або доктрину філософії, що вбачає розвиток всього буття в примиренні протилежностей, — тези й антитези — в вищій синтезі, або методу думання, на якій Ленін та московські комуністи побудували не тільки свої суспільні теорії, але й природні науки. Діялектика, за Леніном, це доктрина, яка виявляє, «як протилежності можуть бути тотожні і є тотожні; при яких умовинах, переходячи з одного в друге, вони робляться тотожні, і чому людський інтелект мусить дивитися на протилежності, не як на щось мертве й непорушне, але, навпаки, як на живе, умовне, рухливе, що знаходиться в постійному відмінюванні». За діялектичою методою, все може й повинно перетворитися в свою протилежність. Уже Маркс, ідучи за Геґелем, повчав, що завелике лихо може перетворитися в добро, і соціялістичний добробут мав виникнути з капіталістичної мізерії, з погіршення стану робітництва; людське братерство мало б бути плодом розвитку ненависти й злости, воно мало б народитися з помсти робітників. У внаслідок такого діялек-

тичного думання Ленін, під час голоду 1893 р. в Росії, протестував проти висилки допомоги голодним людям, бо, мовляв, кожна допомога мала б зіпсувати безсумнівну користь, яку мали б принести революції незадоволення й протести голодних селян.

Ця діялектика викликала страшну деморалізацію, бо вона перемішала границі між добром і злом, вона не дає можливости розріжнити, що добре, а що зле. Все виявляється дозволеним — брехня, жорстокість, зрада, вбивство, — бо кожний цей злочин може, мовляв, в відповідних обставинах породити вище добро. Тому можна, наприклад, протягом 40 років творити на величезних територіях СССР справжнє людське пекло, в надії, що з цього пекла народиться колись «земний рай». Ця діялектика перекреслила всю людську, спеціяльно всю християнську мораль, що визнана в Москві за «мораль буржуазну», — нема нічого, що було б злочином з християнської, і навіть просто — людської точки погляду, що не було б, з точки погляду московської діялектики, корисним добром, якщо воно служить плянам московським можновладцям щодо посилення советської влади і щодо наближення світової комуністичної революції, як найідеальнішого добра, перед яким всі злочини перестають бути злочинами. Таким чином гнобителі перетворюються в «визволителів», донощицтво в вищу суспільну прикмету советського патріота, і зрада — в крок до соціяльної справедливости. Все в діялектиці перетворюється в свою протилежність.

ДІЯМАНТ — кристалічна відміна вугля, найтвердіший мінерал. За свою твердість й прозорість був обраний за символ людини твердої волі й чистої, незаплямленої поведінки, що витримує всяку спокусу. »У глибині душі треба мати броню з діяманта — проти неї розіб'ються всі кінджали долі» (Мішле).

Первосвященик у давніх жидів носив на грудях золоту зірку, в осередку якої знаходився діямант поміж двома смараґдами. Під час жертвоприношення, коли первосвященик шукав якоїсь поради в Бога, після відповідних молитов, піднісши руки вгору, дивився він на діямант своєї зірки: якщо відповідь була добра, діямант сяяв сильним живим світлом, якщо була несприятлива, діямант залишався без зміни, але ставав кривавим, якщо Бог засуджував нарід свій.

У нас діямант був символом найдорожчої речі: »Ні за які діяманти цього не зроблю!« (Ів. Франко «Прип.» II. 2) . «Дмухають на нього, як на діямант». Проте, наш нарід не мав багато нагод пізнати справжні діяманти, як і інші дорогоцінні самоцвіти, тому й оповідав про них таке: «Діямант має в собі те, що вночі світиться, як свічка. Положиш його на столі в хаті, і в хаті так буде видко, як при свічці — (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 165). Або: «Діяманти виробляють гади. Є такий день в році, що все гаддя злазиться докупи і зачинає дути на одне місце: поти дують, поки не видують діямант. Той діямант потім одна гадина, гадячий король, носить на голові і іноді в подяку за якусь услугу дарує людям. Здобути ж силою діямант, забивши гадячого короля, не можна, бо тоді б зараз же позбігалися б з усіх сторін гади і ту людину розірвали б » (там же ст. 172-73).

У В. Самійленка діямант — наша українська мова:

Діямант дорогий на дорозі лежав,
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діяманта того.
Але раз тим шляхом хтось чудовий ішов,
І в пилу на шляху діямант він знайшов:
Камінець дорогий він одразу пізнав,
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,
І промінням ясним всіх людей здивував,
І палючим огнем кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла,
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народній вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Хай же мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?»

ДІЯНА — римська назва Артеміди грецької, доньки Зевеса й Лето, богині місячного світла. Чисте місячне світло видавалося давнім грекам символом дівочої чистоти, і тим то Артеміда-Діяна, як і Гера, боронила дівочу незайманість аж до шлюбу, і сама, як Атена - Паллада, дала обітницю залишатися завжди дівою. Саме ім'я її вважалося добродійним, і досить було якій дівчині покликати її тричі, як вона негайно являлася на допомогу.

Подібність неповного місяця до лука підказує здогад, чому Артеміда - Діяна виступає все з атрибутами ловця, мисливця. По диких горах, у незайманих лісах полює Артеміда в товаристві німф і нехибно влучає стрілою звіря, чи птицю, що вислідять її собаки. Горда, певна себе, вона не зносить суперництва і жорстоко карає ОРІОНА, що захотів дорівняти їй в мистецтві полювання: стріла Артеміди поклала кінець його зухвальству, а сам він був узятий на небо в сузір'я, що стало називатися його іменем (Оріон — наші КОСАРІ).

Після полювання Артеміда купалася в свіжій воді лісових, чи гірських, потоків серед гарних німф, між котрими вона вріжнялася, як місяць помежи зорями. Та лихо було тому, хто наважувався підстерегти богиню, під час купання. Ніщо не могло врятувати такого зухвальця від її гніву. Актеона, Арістейового сина і Аполлонового внука, за таку провину перекинула вона в оленя, і власні його ж пси роздерли його.

Культ Артеміди був переважно зв'язаний з культом Аполлона й Лето, і на Делосі і в Дельфах, і деінде, вони всі мали спільну божницю. Особливим же культом вона користувалася в Аркадії, країні гір та лісів: як богиня вільної природи, мала вона тут окрему божницю. Подекуди, як у Спарті, Артеміда, під іменем ОРТІЇ, приймала довгий час жертви людьми. Але пізніше ці криваві жертви були знесено. Все ж у Спарті ще довгий час перед її божницею, раз на рік, бичували в її шану дітей, а дівчата під час цієї церемонії, виконували в її честь різні танки.

У Римі, де дуже скоро місцеву Діяну ототожнили з грецькою Артемідою, головна її божниця знаходилася в лісі, над озером Немі. І тут культ Діяни відзначався кривавим характером, і жрець її божниці міг тільки тоді розпочати виконувати свої функції, як забивав свого попередника, дарма що його потім чекала така ж сама доля.

У плястичному мистецтві Артеміду - Діяну характеризують лук, стріли, сагайдак і смолоскип. Смолоскип визначав, що Артеміда несе світло вночі всьому світові і життя людям, як богиня народин.

Т. Шевченко, що добре знав і любив клясичну мітологію, іноді звав місяць Діяною:

...Із туману
Як кажуть, стала виглядать
Червонолицяя Діяна.
Я вже то думав спать лягать,
Тай став, щоб трохи подивиться
На круглолицю молодицю...
Чи теє — дівчину...

ДІЯНА ЕФЕСЬКА — персоніфікація плодючости природи, яка всім дає життя і всіх годує: її представляли в формі мумії з простягнутими вперед руками і з тілом, укритим постатями ріжних тварин. Декілька рядів жіночих грудей ясно визначали її ролю загальної мамки. Вона не мала нічого спільного з Артемідою - Діяною, богинею місячного світла. Правда, пізніше, коли грецькі колоністи прибули до Ефесу, вони до певної міри вплинули на дальший розвиток установленого вже культу, і тим можна собі пояснити, що на монетах Ефесу, з одного боку, ми знаходимо бджолу, атрибут давньої азійської Діяни, а, з другого боку, ланю, атрибут грецької Артеміди. Божниця Діяни Ефеської була славна на ввесь світ своїм багатством і красою. Тої самої ночі, як народився Олександер Македонський, божницю Діяни Ефеської спалив славолюбний Герострат, щоб бодай в такий ганебний спосіб передати вічності своє ім'я.

ДІЯСПОРА — розсіяння по всьому світі. Цей вираз пристосовується довший час і виключно до жидівського народу, що, після взяття й зруйнування Єрусалиму Тітом в 70 р. по Р. Хр., був розсіяний з Палестини по всій Римській Імперії, а пізніше і дійсно розселився по всьому світі. Тепер цей вираз пристосовується і до українців, що, після другої світової війни і поновної окупації України Москвою, пішли на масову еміґрацію і розсіялися буквально по всьому світі. (див. ЕМІҐРАЦІЯ). Українська діяспора дуже численна: поза українською суцільною етноґрафічною територією, кілька мільйонів осилилося — добровільно, та ще більше примусово в Азії. Проф В. Кубійович на пленарній конференції, УВАН в Нью Йорку 1. III 1958 констатував, що кожний четвертий українець живе в діяспорі. Він вираховував українську еміґрацію в країнах вільного світу, себто поза СССР з сателітами, 1,800.000: в США — 1 мільйон, Канада — 450.000, Арґентіна — 120.000, Бразилія — 120.000, Франція — 50.-Ооо, Англія — 25.000, Австралія і Нова Зеляндія — 25.000, Бельгія — 3.000, Параґвай — 7.000, Уруґвай — 5.000, Венесуеля — 2.000, інші країни, без Німеччини й Австрії — 3.000.

Жидівська діяспора втрималася протягом 2.000 літ і діждалася відновлення своєї національної держави. Українці в діяспорі, на жаль, далеко не всі виявляють належну відпорність на чужі асиміляційні впливи, але покищо — виконують своє головне завдання: тримають високо ідеологічний прапор вільної незалежної України, і то не тільки в політичній пропаґанді, але й особливо на полі культурної творчости. По всіх усюдах, в усіх країнах вільного світу знаходяться тепер українці, що стверджують українські національно - політичні й культурні ідеали української самобутности, і коли ще яких 20 років тому мало хто в світі знав, що таке Україна, і де вона знаходиться, то тепер нема, здається, куточка в світі, де б — бодай раз на рік, з приводу річниці проголошення державности, чи народження й смерти Шевченка, — не піднісся український національний прапор і не піднеслося домагання свободи для поневоленого українського народу. Треба надіятися, що такий стан речей триватиме аж до часу, покиУкраїна дійсно не стане вільною. Бо, як писав В. Липинський, — «Коли б Орликова еміґрація змогла була продержатися і передати при помочі відповідної організації свої ідеї не до закордонних архівів, а на територію України, і коли б вона могла таким чином паралізувати деструктивні впливи тодішніх «хитрих малоросів», що, в інтересах свого «сменовеховства» і зрадництва, погорду та знена-

вість до еміґрації ширили, — історія наша напевне складалося б інакше. І хай ті, що тепер несвідомо цькують чесну українську ідеологічну та організаційну працю, пам'ятають, що тільки такі зруйновані нації можуть воскресати, а не безсило в гробі борсатися, які духа свого, хоча б за межами Батьківщини, поза своїм тілом, живим зуміли заховати..» («Листи...» ст. 507).

ДМИТРА ДЕНЬ — 26.X. стар. ст. 8. XI нов. ст. Святим Дмитром називають гуцули осінь, як зиму звуть вони св. Миколою, а літо — св. Петром. Тому й в галицькій колядці св. Дмитро протиставляється св. Юрієві, як осінь, що приводить зиму, протиставляється весні, що приводить літо:

В святого Дмитра трубка з срібла,
В святого Юра труба з тура.
А як затрубив же святий Дмитро
Та й покрив снігом всі гори біло.
Святий Юрій як же затрубив,
Всю кригу розбив, дерево розвив...

На Дмитра кінчався сезон сватання, бо недалеко пилипівські запусти. Для незасватаних дівчат уже вважається сезон втраченим, і тому вони стають дуже смутні та сумирні: »До Дмитра кожна дівка хитра (себто перебірлива), а по Дмитрі хоч комин нею витри», — себто робиться дуже згідлива, годиться на кожного кандидата. «До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі стріне собаку та й питає: »Дядинько, чи не з сватами?» (Номис, 497).

На Буковині на Дмитра садили дерева — »щоб удавалися» (Зап. Ю. Зап. Отд. II, 359).

У суботу перед Дмитром, що звалася ДІДОВОЮ СУБОТОЮ, чи Дмитровою Суботою справляли поминки по померлих (див. ПОМИНКИ). Існувало забобонне вірування, що хто хотів би знати, чи не помре ще того року, мав би піти в Дмитрову суботу на цвинтар, сісти під дерево й чекати півночі: а тоді, якщо б дійсно мав того року вмерти, побачив би тіні своїх покійних родичів — вони проходили б тихо повз нього в довгих білих одягах...

Був ще й другий Дмитро — 15 травня. До цього Дмитра відноситься приповідка: »До Дмитра ніколи не сій гречки, не стрижи овечки» (Номис 452), бо можуть ще вернутися холода.

ДМИТРО, митрополит РОСТОВСЬКИЙ, в світі Данило Тупталенко (1651 — 1709), син київського сотника Сави Туптала, був ігуменом манастирів у Батурині й Глухові, архимандритом у Чернігові й Новгороді Сіверському, а вкінці митрополитом у Ростові на Суздальщині. Український церковний письменник і проповідник визнаний православною Церквою за святого Він ще в Чернігові зладив опис чудес Богородиці під заголовком «Руно орошенное» (1680 р.), а на Московщині, зорганізувавши українським звичаєм шкільний театр, сам написав для нього кілька творів. Написав також на музику вісім духовних кантів, чи псальм, і залишив по собі Щоденник («Діяріуш»), — але головний твір його життя «Четії — Мінеї» — величезна збірка житій святих, перший том яких було, проте, спалено, бо мав у собі забагато, (на думку московських шовіністів) українських слів і виразів, які в дальших виданнях були старанно вичищені, »поправлено по великоросійськой рграматіке». З «Діяріуша» знаємо, що св. Дмитро Ростовський дуже тужив на чужині за Україною і почував себе погано серед тої ненависницької атмосфери, в якій йому прийшлося жити, — в атмосфері «московської виключности, релігійної нетерпимости й запліснявілости, що з кожної літери творила догмат, кожної помилки неука переписувача, як святощів, додержувала..» (С. Єфремов), і навіть книги житій святих за відхід від «принятого тут словеноросійського языка» палила! (Див. БУКВОЇДСТВО).

ДМИТРО, ВОЄВОДА КИЇВСЬКИЙ — славний лицар на службі кн. Данила Романовича, що в 1240 р. так завзято й геройськи боронив Київ від татар, що навіть вороги перейнялися до нього пошаною, і Батий, взявши зрештою Київ, дарував йому життя — «за хоробрість».

ДМОВСЬКИЙ РОМАН (1864—1939) — один із основників і керманичів націонал - демократичної («вшехпольської«) партії, завзятий ворог українців. Був свого часу послом до російської Думи, і в ній головою Польського Клюбу. Під час війни був головою польського Комітету Народового в Парижі. Як польський делеґат, підписав Версальський договір. У роках 1919 — 1922 був послом до сойму в Варшаві. 1923 р. — міністром зак. справ. Де тільки міг, поборював змагання українців до незалежного державного життя.

ДНА — уосіблення якоїсь хвороби, мабуть гострого ревматизму. Про неї згадується в нашому літописі при описі смерти присяго-зломника кн. Володимира Галицького в 1152 р.: — «Ой, як би мене хто в плече ударив!» — скрикнув він, ідучи з церкви. І не міг рушити з місця, і почав падати. Але його підхопили на руки, занесли до покою, положили в теплу воду. Одні казали, що то йому дна підступила, інші інакше говорили, і багато ріжних здогадів робили... А як був час лягати спати, помер князь Володимир...»

Замовляння й молитви від дни зустрічаються в старих слов'янських рукописах: вони дуже нагадують замовляння від ГОСТЦЯ.

ДНО — символ найбільшої міри:«Вже мені до дна доходить», — себто, не можу більше витерпіти (Франко «Прип.» II, 4). «Спускатися на дно» — втрачати надію. «Піти на дно» — загинути.

ДНІПРО, СЛАВУТИЦЯ, грецький БОРІСТЕН, ДАНАПРАС — найбільша ріка України, третя в Европі, дев'ята в світі. Навкруги неї розвивалося все історичне, економічне, культурне й політичне життя. Дніпром із півночі прийшли в Україну варяги, а з півдня — християнство. Дніпром ішов головний в давнину торговельний шлях «із Варяг у Греки», яким що-весни в IX—X вв. і ще раніше спеціяльними човнами купецькі ватаги в усіх земель України - Руси плили до Царгороду. Місцем збору був Київ, у порогів човни перетягали берегом, відпочинок був на острові св. Елевтерія (пізніша Березань). На півночі ДНІПРОВИЙ ШЛЯХ розходився на двоє: одна віднога йшла з горішнього Дніпра, через річки системи Двини до р. Ловаті, до Ільмені, Волховом до Ладозького озера, Невою до Балтійського моря, а друга — з верхів'я Дніпра Двиною до Балтійського моря.

Найстарший опис Дніпра походить від грецького історика Геродота (485 — 425 до Р. Хр.), який писав: »Четверта ріка скитського Краю — Борістен, найбільша з їх рік після Дунаю. На мою думку, він — найкорисніша й найпродуктивніша з усіх рік скитських і взагалі всіх рік, за винятком хіба египетського Нілю... Завдяки йому скити мають найкращі й найвартісніші пасовиська для худоби. Риба в ньому найкращої якости і знаходиться в величезній скількості. Його вода найсолодша до пиття. Вона тече чиста серед інших каламутних рік... При його гирлі викристалізувалося само по собі велике зложище соли. У річці живуть великі риби, що не мають остей. Ці риби добре надаються до засолювання та виготовлювання багатьох інших страв, що заслуговують на подив...»

У 1550 р. був в Україні подорожник Михайло Литвин. Писав він про Дніпро:

«Бористен — найбільша й найбагатша ріка цієї країни, по ній спроваджують до Києва безмірну кількість риби та іншого краму... Цю ріку називають текучою медом і молоком, бо вона в своїх верхів'ях тече лісами з багатством бджіл, а нижче — степами з випасами і тому постачає силу меду й молока для населення».

У новіших часах оспівували Дніпро Т. Шевченко, М. Гоголь та інші письменники. О. Довженко записував 12. IX. 1954 в свойому «Щоденнику»:

»Люблю Дніпро — велику річку мого народу, чисте лаcкаве повітря, ясне небо, і широту у всьому, і стриманість у пейзажі, і величавий спокій. І ніде мені так не хотілося б жити, як тут, на чудесному, рівному березі.. Все в золоті, а Дніпро, що був два тижні темносинім, сьогодні став срібним...»

І Микола Щербак стверджував:

Я бачив, як Дунай несе спокійні води,
Як Сена закипа і рветься з берегів;
Я бачив Темзу в ніч, коли ревла негода,
Як Тібр, голублячись, несе вечірній спів;
Та все ж нема ніде!... нема на цілім світі,
Ріки славнішої, за тебе, Дніпре мій...

Д'О РЕНЕ — французький старшина, член місії ген. Табуї в Києві в 1917 р., що залишив книжку спогадів «Рік на Україні».

ДОБА — в науці довший період часу, що характеризується спільними рисами, так в історії — кам'яна доба, коли люди, не знаючи ще металів, вживали тільки знаряддя з каменю; в геології — палеозойська доба, мезозойська доба і т. д.; в поточному житті доба — одиниця часу, 24 години дня і ночі.

На підставі досліджень Лаврентієвського й ширшогоНовгородського, а потім Іпатієвського Літопису вчені прийшли до висновку, що уявлення доби, як одиниці часу, виробилося у нас досить пізно, десь аж у XIII ст. День і ніч — такі суперечні поняття, що з'єднання їх в одну спільність видавалося неможливим. Давнє слово «день» не можна вважати за рівнозначника доби: можна думати, що літописці, як от Іван Болгарський, рахуючи тільки днями, мали на увазі тільки світлу частину доби. Це видно хоч би й з того, що в випадку, коли треба було більшої точности, літописці перераховували окремо дні і ночі. Тільки після XIII ст. слово «день» у книжній мові стало визначати частину доби від сходу до заходу сонця. На світлу частину доби припадала більшість робіт людини, а тому вона займала найперше місце в свідомості. Ніч пригочувано до дня, як щось другорядне. Важлива вказівка Степанова (в Ізв. Отд. Русс. Яз. і Слов. Академії Наук, 1908, кн. II), що день кінчався вночі, але ніколи вночі не починався. Тому сучасна фраза «в ніч на Різдво» в старовину визначала ніч з 25 на 26 грудня. (Див. ДЕНЬ).

В давнину, крім дня і ночі, розріжняли ще такі частини доби: ВЛЯГОМО — коли лягали спати, ПЕРВОСНИ — перший сон.

ДОБРОЧИНСТВО — промисел степової пограничної людности, що відбувався коштом татар. Тих, що так промишляли, називали ДОБИЧНИКАМИ. Цю назву довший час прикладали до українських козаків.

ДОБРИНЯ — брат Малуші, жінки кн. Святослава. З намови Добрині новгородці випрохали собі в Святослава (в 970 р.) в князі його сина відМалуші — Володимира, з яким він від'їхав до Новгороду, а потім допомагав йому в боротьбі з кн. Ярополком за київський стіл і ходив із ним ним на волзьких болгар (985 р.).

Добриня, Володимирів опікун, став героєм стародавніх билин, в яких він виступає як Володимирів племінник. Народжується він в «княженецькім» домі і дістає відповідне своєму високому станові виховання: в ньому відно-

шенні з Добринею не може рівнятися ніхто з богатирів, і його відповідно до того й шанується. Народження його попереджається чудесним явищем — появою СКИМНА-ЗВІРЯ (див.), або ЗУНДРИКА-ЗВІРЯ (див.).

Головне завдання Добрині - богатиря — змієборство. Добриня - змієборець повторює типові риси святих зміеборців — Юрія, Федора, Дмитра, і визволена ним княжна відзначається рисами, запозиченими з релігійних леґенд.

ДОБРА ВОЛЯ — дорогоцінна риса громадських діячів, що дбають про мир у громаді і намагаються полагоджувати марні суперечки, які виникають з непорозумінь, або й злої волі декого із членів тої громади, що раді всяку дрібницю непомірно роздмухати. Про людей доброї волі сказано в Євангелії: «Блаженні миротворці, бо такі синами Божими зватимуться».

До християнства вважалося, що характер і доля людини нерозривно пов'язані з його расою чи народністю, і тому, напр., жиди вважали тільки себе вибраним від Бога народом, всі ж інші народи були приречені на загибіль. Те саме думали приналежні до інших народів та релігій. Тільки Христос перший повчав навчати, що не тільки жиди можуть здобути собі життя вічне, але й всі інші люди доброї волі, що коряться наказам любови до Бога й до ближнього.

ДОБРІСТЬ — прикмета справжнього християнина. Бувають добрі люди і серед не-християн, але християни без добрости — тільки з назви християни. Що більше добрости в людини, тим більше наближається вона до ідеалів християнства. Бетховен казав: »Я не визнаю ніякого іншого знаку вищости в людині, як тільки добрість». І Ромен Роллянд, що написав біографію Бетховена, зі своєї сторони зазначив: «Я не називаю героями тих, що зазнали тріюмфів думки, чи сили. Я називаю героями тільки тих, що були великі серцем... Де нема великого характеру, нема великої людини... є тільки ідоли, створені підлою масою. Успіх не має значення. Треба **бути** великим, а не ним видаватися».

Бо бути добрим — значить робити добро людям, не ждучи собі за те ніякої винагороди. Справжня добрість завжди скромна, і дає правою рукою так, щоб не знала ліва. Жан Жак Руссо дуже помилявся, коли навчав, що люди народжуються добрими, а їх псує цивілізація. Ні, деякі люди вже народжуються добрими, але більшості треба пройти добру школу життя, щоб стати справді добрими, треба пізнати страждання, щоб зрозуміти їх в інших людей і поспішити їм при нагоді на поміч. А залишатися добрим усе життя — значить виявити ту справжню велич душі, що про неї писав Ромен Роллян, бо часто під старість висихають джерела серця, і стара людина, як і дитина, занадто багато починає думати про себе, і менше про інших. Тому-то залишатися добрим усе життя, невважаючи на невдячність, невважаючи на забуття інших, незважаючи на цинізм скептиків і на фарисейство лицемірів — це вершок моральної вищости, до якого мало хто підноситься. Допомогти нещасному, хоч він того й не заслуговує; осушити сльозу, хоч і не надто щиру; облегшити чиюсь мізерію, піддати надії людині, що зневірюється, це все можуть повнити тільки люди дійсно добрі, дійсно великі душею.

Кант уважав за добрість тільки ту, що випливає з розуму, а добрість серця була для нього слабістю. Але вже Шопенгауер завважив, що розумовання для душевної величі таке ж безплідне, як і для справжнього мистецтва: кожне чисте чуття випливає з серця, а не з розуму, і справжня добрість — це вилив чуття, а не вияв розуму. Бо кожний вияв добрости — це добрий вчинок, це дія, а не розумовання. Той, хто робить добре діло, прокладає добру стежку для інших, той же, хто тільки говорить добрі речі, нікого не поведе за собою, якщо чинить зло, якщо робить злочини. Людськість завдячує далеко більше багатьом прикладам добрости, що їх давали святі, аніж тонким розумованням про добрість фарисеїв. Людина може бути доброю, не студіюючи жадних філософій, і чимало людей, що студіювали філософію й етику, дивували світ своєю безсердечністю.

Справжня добрість — активна, чинна, — вона поспішає назустріч чужим стражданням, вона вміє знайти засоби, щоб їх облегшити. Її два помішники — сила уяви і ніжність — дозволяють їй здогадатися вчасно про те, що людина іноді не хоче, чи соромиться висловити, і делікатною рукою перев'язати сховану рану, що кривавиться і отруює ввесь організм (див.) ДЕЛІКАТНІСТЬ.

ДОБРИЙ СМАК — прикмета висококультурних людей. Королева Ізабеля Еспанська, — та сама, що допомогла Христофорові Колюмбові відкрити Америку, любила говорити, що людина, яка виявляла добрий смак, пред'являла їй тим самим найкращого рекомендаційного листа. Розуміється, справа тут іде не про поверховий добрий смак, що виявляється в умінні добре вбратися, чи добре прибрати власну хату, — хоча й такий добрий смак засвідчує вищий ступінь, якщо не культури, то бодай цивілізації, — а про той добрий смак, що виявляється в умінні знайти в трудних обставинах належний жест, належний спосіб виразу тих чи інших почувань. Добрий смак ніколи не товаришить сухому педантові, засушеному в певних викристалізованих формулах, що, підходячи в одному випадкові, ніяк не підходять в іншому. Еспанський філософ Унамуно оповідав про одного пана, що, намагаючись потішити батька, що втратив сина, несподівано померлого в розквіті життя, сказав йому: — «Що ж поробиш, приятелю, всі ми маємо померти!» «Чи вас здиву-

вало б, — запитує, Унамуно, — якщо той батько обурився б на ту непристойність? Бо навіть і аксіома в деяких випадках може бути непристойною... Існують особи, що, здається, думають тільки мозком, тим часом, як інші думають усім своїм тілом і усією душею, кров'ю і серцем». Тільки люди, що думають і тілом і душею, і мозком і серцем, можуть мати справді добрий смак. Самого мозку не вистачає...

ДОБРО — вища моральна цінність; все те, що служить до морального піднесення й розвитку людини в наближенні її до найвищих ідеалів людства та до Абсолютного Добра — Бога.

Про добро, як волю до влади, див. ДЖУНҐЛІ.

ДОБРОЛЮБОВ НИКОЛАЙ (1836—1861) — московський критик і публіцист, приклонник імперіялістичної політики русифікації народів, але «цивілізованими методами». Національна відмінність українців від москалів видається йому маловажною «дрібницею»: «У нас нема причин, — писав він, — до роз'єднання з малоруським народом; ми не розуміємо, чому ж, якщо я Нижегородської губернії, а інший з Харківської, то між нами вже не може бути стільки спільного, як коли б він був із Псковської» (Ю. Бойко «Шевченко і Москва», ст. 40).

Пишучи про Т. Шевченка, який щойно повернувся з заслання, оповитий сяйвом мучеництва за свободу, Добролюбов, розуміється, не міг писати про нього так, як писав Бєлінський (див.), але все ж звужував його значення до ролі виразника психології селянина. На думку Добролюбова, все, що виходить поза рямки народности, примітивізму, стояло вже поза межами мистецьких можливостей Шевченка. Він писав:

«Його (Шевченкові) твори цікавлять нас зовсім незалежно від старої суперечки, чи можлива малоросійська література: суперечка ця стосувалася до літератури книжної, суспільної, цивілізованої, — як хочете називайте, — але вірші Шевченка саме тим відріжняються, що в них штучного нічого немає. Розуміється, помалоросійському не вийде добре «Онєгін» або «Герой нашого часу»; так само не вийдуть статті п. Безобразова про аристократію або моральні пані Тур про французьке суспільство...»

Таким чином, як завважив з цього приводу Ю. Бойко, Добролюбов фальшував Шевченка, в літературному доробку якого можна було знайти досить образів, що виходять далеко поза межі народнього примітивізму. Обстоювання з боку Добролюбова тези про «народність», себто фактично про примітивізм творчости Шевченка було властиво виступом проти розвитку української літератури, як «цивілізованої», «повноцінної» й рівновартної з іншими европейськими літературами. Не було в виступах Добролюбова проти української літератури та її творців тої брутальности, що визначили виступи Бєлінського, але виявляється в них той самий «душок» московського єдинонедєлімовця, що рішуче висловлювався проти розвитку української мови й виходу її поза межі простонародности.

ДОБРОНІГА, ДОБРОГНІВА МАРІЯ — сестра кн. Ярослава Мудрого, яку він в р. 1038-39 віддав заміж за польського короля Казиміра. Померла в 1087 році.

ДОБРУДЖА — країна між дол. Дунаєм і Чорним морем, що належить тепер Румунії. Коли ця країна належала ще Туреччині, тут знайшлися були запорожці після зруйнування Січі в 1775 р. Тут у місті Сеймені на Дунаю заклали вони Нову Січ, в якій було згодом 38 куренів, були слободи й хутори для нежонатих запорожців, була й своя церква. Але життя тут було трудне. Часті турецько-московські війни примушували їх виступати збройно на стороні турків проти своїх земляків і одновірців. Це мучило сумління і відбилося в народній пісні:

Ой наробили та славні Запорожці
Та великого жалю:
Що не знали, кому поклониться —
Та которому царю.
Ой поклонилися турецькому —
Під ним добре жити,
А за все добре, за одно недобре —
Що брат на брата бити...

До того ж московська аґітація за поворот «додому» не вгавала:

Ой пише Москаль та й до кошового —
А йдіте до мене жити,
А я дам землю та по прежньому —
По Дністер границю.
Ой брешеш ти, брешеш ти, вражий Москалю,
А ти хочеш обманити:
Ой як підемо ми у твою землю,
Ти будеш лоби голити...

Проте, як і в наші часи, траплялися переходи більших і менших груп. Один із таких епізодів відбився в опері «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського. Коли ж у 1828 р. почалася нова турецько-московська війна і запорожці одержали від турків наказ ставитися до війська, кошовий Осип Гладкий, зібравши коло 500 однодумців, перейшов із запорозькими клейнодами на московський бік. Він допоміг москалям переправитися через Дунай, за що москалі його щедро нагородили, але запорожці, що лишилися під турком, страшно потерпіли. Тих, що з'явилися до війська, турки заарештували, Січ зруйнували, а кого в ній захопили повбивали. Вирізано було тоді й хліборобське населення Добруджі, що, крім потомків козаків складалося з селян, що втікли від московського кріпацтва. По скінченні війни, заарештованих було випущено з в'язниць, але про відновлення Січі не було вже й мови. Хто міг, повернувся потай в Україну а інші віддалися хліборобству та рибальству. І тепер ще в Доб-

руджі знаходиться чимало українців, потомків тих запорожців та селян, що й після тої турецько московської війни 1828 р. продовжували втікали з-під московського ярма від панщини та від рекрутчини. Деякі осади в Добруджі до останніх подій другої світової війни зберігали цілком український характер, це такі місцевості, як Тульча, Вищий і Нижчий Дунаєвець (колишня Січ), Телиця, Моригіль, Караурман, Катарлез, Сулін, Чамурлія, Летя, Стара Кілія, Батлажанка, Ісакча, Ганчарка та інші. Запорожці, що під проводом Гладкого, піддалися москалям, дістали землі над північним берегом Озівського моря і, під назвою ОЗІВСЬКОГО ВІЙСЬКА, проіснували до 1863 р., як погранична сторожа.

ДОВБИШ — урядовець війська запорізького, що бив у барабани військові та бубни, чи кітли: «Гріми у бубони, довбишу, до бою!» (Куліш). «Для кари смерти козаки катів з давніх часів не мали, а коли треба було злочинців карати то довбиш, виходячи за місто, злочинцеві наказував злочинця вішати, чи інакшу кару, присуджену від товариства, вершити, і то такому злочинцеві, що сам смертній карі підлягав». (Ріґельман).

Довбиш займав досить визначне місце в загальній військовій гієрархії: «він був присутній при виконанню судових вироків, його посилано для приводу в Січ важливіших злочинців, для перевірки зборів, для енерґійнішого збору податків тощо (К. Ст. 1893. II, ст. 237).

Крім військового довбиша, були ще й довбиші полкові: «Кожний полк мав свою корогву свого сурмача і довбиша» (М. Грушевський «Ілюстр. Іст. України» ст. 245).

ДОВБНЯ — символ тупої впертости: «Була б добра довбня з його голови», — кажуть про тупоголову вперту людину (Ів. Франко — «Приповідки» II. 171). «То довбня, не голова» (там же).

ДОВБУШ (ДОВБУЩУК) ОЛЕКСА (1719—1745) — ватажок карпатських ОПРИШКІВ, син Василя Довбуша з Печеніжина. В опришки пішов 1738 р. разом із братом Іваном, з яким пізніше розійшовся: Олекса орудував на Гуцульщині й на Покутті (але заходив і на Поділля аж під Бучач, де замордував лютого пана Злотніцкого з родиною), а Іван — на Бойківщині, Самбірщині та Сяніччині. О. Довбуш мав загін найбільше в 30-50 люду і нападав, спираючись на співчуття місцевого населення, головно на панів та на жидів, — на селян же хіба з помсти, не для рабунку. Проти Довбуша висилано численні військові експедиції часом до 2.000 війська і нарешті забито його через зраду кохханки Дзвінки. Нарід опоетизував постать Довбуша і створив про нього багато леґенд; з його іменем зв'язується чимало пам'яток по всій Гуцульщині, як от комори Довбуша, хрест Довбуша і т. д., а також і ріжні літературні твори, як от «Камінна душа» Гн. Хоткевича.

В леґендах Довбуша представляється, як демоноборця, що забиває чорта, який дрочиться з Богом. За це сили небесні, представлені в образі сивенького чоловіка, мали його винагородити і запитали, чого б він хотів. А Довбуш каже: «Нічого не хочу, лиш аби над мене не було дужчого, буйнішого, жвавішого, аби мене не чіпали ні кулі, ні залізо, ні вогонь, і хочу, аби я ніколи не вмирав!» А той чоловік сивенький каже: «Ісус Христос був Бог та вмер, то й ти вмреш, але будеш жити, доки сам захочеш. Як схочеш смерти, то згинеш від ярої пшениці, від золотої (чи срібної) кулі і від золотого волоса, що в тебе на голові — як над тим 12 попів 12 служб відправлять... Іди і за це нікому не кажи: як скажеш, то загинеш...» Але Довбуш сказав свою таємницю Дзвінці, а вона свойому чоловікові, і Довбуш загинув. (М. Грушевський «Іст. укр. літ.» IV, ст. 79-81).

ДОВГАЛЕВСЬКИЙ МИТРОФАН — автор найкращих ІНТЕРМЕДІЙ нашого театру XVIII ст., що виставлялися між актами його більших різдвяних та великодніх драм, як от «Комическое Действіе» (1736 р.) і «Властотворний образ...» (1737). Інтермедії написано тодішньою українською мовою і виведено в них побутові картинки з життя усякого стану людей, причому козацтво представлено як оборонців покривдженого люду:

«Егей, коли б вп'ять, як була, козацькая слава,
Щоб розпустилась усюди, як пір'ями пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа уліті...
Як Бог поволить побрать турецькії діти.

Довгалевський був професором піїтики в Київській Академії і написав також підручник поетики.

ДОВГОЛІТНІСТЬ — в нормальних умовинах життя (коли нема війни та революцій, що передчасно нищать людське життя) наслідок морального й фізичного здоров'я людини, того гармонійного розвитку людського організму, що, за вирахунками сучасної науки, повинен би забезпечити яких 150 літ життя. Людськість завжди мріяла про довговічність, і ми й тепер коли когось вшановуємо, чи молимося за нього в церкві, бажаємо йому «многі літа». І Леся Українка писала в «Трьох хвилинах»:

«Ти довголітній будеш на землі», —
Ось де правдива вища нагорода
Народам, партіям та й одиницям...»

«Нагорода» за що? — власне за оте втримання морального й фізичного здоров'я, без якого неможлива довголітність, за оту зовнішню й внутрішню дисципліну, яку кожна людина мусить накладати на себе, щоб втримати моральне й фізичне здоров'я і — найголовніше — зберегти ту ясність духа, той душевний спокій,

без якого неможливий нормальний розвій людського організму і приходить його занепад, хвороби і — смерть.

Давні римляни знали про необхідність втримання не тільки фізичного, але й душевного здоров'я, але головний наголос клали на фізичні вправи, на фізичну, зовнішню дисципліну, що мала, мовляв, забезпечити й душевне здоров'я: «В здоровому тілі здорова душа», — казали вони. Святе Письмо Старого й Нового Завіту ставить наголос на моральну, внутрішню дисципліну: «Шануй батька й матір: добре тобі буде і довго житимеш на землі». І навпаки: «Хто злословить батька й матір, хай буде покараний смертю« (II Мойсея, XXI, -5, 17). Вже з дитинства людина повинна звикати до внутрішньої дисципліни, до розуміння необхідности переборювати вибухи звіринної люті, гніву, себелюбних забаганок і коритися приписам морального закону, з котрих один із найперших пошанування батька й матері. Той, хто з дитинства звикає шанувати приписи морального закону і розвиває в собі внутрішню дисципліну, зберігає на все життя рівновагу духа, забезпечує себе від страшних докорів сумління, від усіх тих пристрастей, що руйнують життя, і тим самим забезпечує собі моральне й фізичне здоров'я, що дають довголіття. Сучасна наука цілковито підтримує цю науку Святого Письма і доводить, що люди передчасно вмирають головно тому, що відійшли від приписів морального закону і в погоні за здобуттям матеріяльних дібр живуть вічно чимсь незадоволені, вічно до чогось чи когось заздрісні, вічно в полоні пристрастей та турбот, що руйнують серце, печінку й порушують взагалі нормальне функціонування всіх органів тіла. Тим-то в останніх часах виникла в медицині особлива наука ПСИХОТЕРАПІЯ, що намагається оздоровлювати хворого, впливаючи на його душевний стан. Найкраща психотерапія — дотримування християнської етики любови до ближнього, що, за приписами Святого Письма, починається в дитинстві з належного пошанування батька й матері (див. БАТЬКИ).

ДОВІР'Я — віра в добру волю іншої людини, в те, що вона не заведе, не обдурить. Взаємне довір'я між людьми — велика активна суспільна сила, без якої важко створити щось життєве і тривале, — вона, як висловлюється Ле Сенн, душа всього морального життя. Не маючи довір'я, людина не хоче співпрацювати і ризикувати; маючи довір'я, людина творить чудеса. Навіть тоді, коли те довір'я буває безпідставне. Навіть тоді, коли приятель, на якого ти рахував, тебе піддурив, а »вірна« дружина тебе зрадила. Все ж протягом довшого часу, — протягом років, ти знаходив підпору в довір'ї до цих людей, ти знаходив радість, зустрічаючи приязні тобі, як здавалося, особи, і певність, що ти можеш рахувати на них в чорні години нещастя, додавало тобі сил і завзяття переборювати труднощі життя. Ти жив і працював щасливий. І от тепер ти довідуєшся, що і приятель і дружина були зовсім не такі, якими ти собі їх уявляв. Ти терпиш тепер. Але, що значать теперішні твої страждання, що, зрештою, теж не будуть довготривалі, в порівнянні з тою радістю, яку ти відчував у минулому, повному довір'я? З тими успіхами, які ти досягнув, завдяки цьому довір'ї?

Китайський філософ Лао-Тце сказав: «Коли не маєш досить довір'я до інших, не знаходиш довір'я до себе». У такому розпачливому психологічному стані знаходиться під терором населення СССР. Ніколи і ніде в іншому місці світу людина не почувала себе такою самітньою, такою позбавленою тепла взаємного довір'я, як під московським большевицьким режимом. Там ніхто не має ні до кого довір'я, бо кожна людина знає, що вона оточена шпигунами поліційної системи, що тільки й чигають на те, щоб людину зрадити і включити в систему якихось примусових робіт. Навіть у родині часто, замість довір'я, панує підозра, бо надто повсіх усюдах процвітає донощицтво, і навіть діти одержують винагороди за те, що доносять на своїх батьків. Яка світла будучина може присвічувати режимові, в якому неможливе взаємне довір'я людей, що в ньому живуть і один за одним шпигують?

ДОГМА — безперечна правда, теза, яку приймається на віру, без критичної перевірки. У християнській Церкві за догми служать вирішення Вселенських Соборів (у православній Церкві — тільки семи перших). У католиків визнають за догми також твердження папи в справах віри, проголошені офіційно, «екс — катедра».

ДОГМАТИЗМ — нахил безапеляційно щось стверджувати, признавання безперечних правд, на яких ґрунтується те чи інше вчення. Догматизм необхідний в релігії, але дуже шкідливий в науці і взагалі в практичному житті, бо людський розум ще надто далекий від можливости пізнати абсолютну непохитну правду про стан речей в світі, і те, що було правдою вчора, сьогодні вже виявляється помилковим твердженням. «Небо вічне й незмінне», — проголосив був свого часу Арістотель. І його авторитет у середніх віках такий був великий, що його наукові твердження були догмами. Тому, коли Галілей відкрив з допомогою винайденого ним прототипу теперішнього телескопу, сателітів Юпітера, ввесь науковий світ поставився до його відкриття скептично: «Мені смішно з тих званих сателітів Юпітера», — заявив відомий римський астроном і математик Клявіус. Інші догматики, менш фанатичні, висловлювалися більш примирливо: «Може бути, що його новий струмент витворював сателіти». Галілей запропонував 10.000 скудів (тодішня срібна монета) тому, хто вибудує такий мудрий струмент, що

витворює сателіти. Та більшість прихильників Арістотеля відмовилася навіть і дивитися в телескоп в пошукуванні за плянетами, яких, за Арістотелем, там **не могло** бути, бо про них він ніде не згадував. Справжні науковці ніколи не грішать на догматизм, і готові прийняти кожний новий факт **після належної перевірки**. Науковці матеріялістичного світогляду, особливо ті, що виховалися під совєтським режимом, визначаються таким самим догматизмом, яким визначалися арістотелівці часів Галілея, і так само готові лише сміятися, коли їм приходиться чути про факти з духового життя, що не погоджуються з їх матеріялістичним світоглядом. Вони — скептики. І про них великий англійський вчений Бертран Рессел сказав: »Якщо догматизм шкідливий, то скептицизм безкорисний. Скептицизм і догматизм — дві абсолютистичні філософії: перший певний, що факти не існують, другий певний, що факти існують. Справжня філософія не повинна мати певність ні в одному, ні в другому». Вона повинна перевіряти, і лише перевірене приймати чи відкидати.

ДОЗОРЦЯ — гетьманський уповноважений, що наглядав за збором «індукти» і «евекти» в гетьманський скарб. Було їх, очевидно чимало. Називалися дозорцями також урядовці полку (як адміністративної одиниці) XVII — XVIII ст., які допомагали цехмістрам слідкувати, щоб ремісники не ухилялися від своїх цехових обов'язків. (Слабченко «Малороссійскій Полк...» 148).

ДОЙЛІДИ — теслі, служебні селяни XV ст. Назва «дойліди» взята з литовської мови.

ДОКТРИНЕРИ — люди засліплено віддані якійсь доктрині, поза якою не бачать фактів життя. Вузькість доктринерів — велика небезпека для розвитку суспільного життя. Ю. Липа писав у «Призначенні України»: «Бачимо не одну катастрофу державности, коли доктрину поставлять понад живим організмом, слова — понад життям.... Маємо приклад на експерименті сталінських доктрин. Всі совєтські доктрини в практиці справджувано до однієї: «Людина — ніщо, мета — все», і вони спинили не тільки духовий, але й фізичний зріст кількадесяти народів під серпом і молотом...» (ст. 213).

Проф. Масарик, президент Чехословаччини, також писав у 1921 р. про московських большевиків: «Це — страшні доктринери... Гадаючи, що вони мають абсолютну правду, вони покликуються на Маркса, як на Біблію.. Це — схолястики в найгіршому розумінні слова... Большевики — це люди одної книги, і такі завжди небезпечні.»

І француз А. Моруа, академік в свойому «Мистецтві життя» (1939 р.) відзначав: «Існують партійні провідники, що готові принести в жертву скорше свою країну, аніж свою доктрину, свої принципи. Справжній провідник, навпаки, каже: «Хай гинуть принципи, але хай живе батьківщина!»

Таким провідником своєї нації був Бісмарк, який казав у 1871 р.: «Коли йде про існування Прусії, то я піду на союз хоч і з революцією, і скрізь, де знайду допомогу...» І він, вірний слуга монархії, пактував проти Габсбурґів, що загрожували існуванню Прусії, з італійськими революціонерами-карбонарами і з угорськими бунтівниками.

Китайський філософ Чуанґ-Тце, що жив у IV ст. до Р. Хр., вустами одного з своїх символічних персонажів — Бога Північного Моря, так висловився проти шкідливої вузькоглядности доктринерів:

«Як я міг би говорити з жабою про велич моря, поки вона залишається сидіти безвилазно в своїй калюжі? Як міг би я говорити про сніг і лід зі південною пташкою, яка не вилітає поза межі свого літа? Як міг би я говорити з людиною про життя, коли вона залишається в полоні своєї доктрини?»

ДОЛҐОРУКІЙ князь ІВАН (1764—1823) — московський письменник, що залишив нам «Днєвнік путешествія в Кіев в 1817 г.», в якому, переїхавши московсько-етнографічний кордон у Сівську відразу відзначає: «... інша мова, інші звичаї...» «Дороги тут обсаджені деревами» — чого на Московщині не було. Говорячи про Церкву в Україні, помічає, що український обряд відріжняється від московського. В іншому місці знову відзначає: «Переїхавши з Москви до Києва помітиш велику ріжницю... в обрядах і співах.» Відмінна також архітектура церков — в Україні переважно трибанні, побиті білою бляхою. (Указом московського уряду за Павла І було заборонено будувати нові трибанні церкви українського стилю).

Пробувши деякий час в Україні московський князь-мандрівник пише: «Недалеко Ніжина зустрілися нам гуляки, я почув московські пісні, серце моє схвилювалося. Я вихилився з карети і закричав: — «Наші русскіє!» — Я їм зрадів, як приятелям: от що значить батьківщина! І чи після цього можна мене переконати, що я в своїй батьківщині, коли буваю в Україні, Курляндії чи Вятці?»

Переїхавши Чернігівщину, кн. Долґорукій писав: «Уважайте, що в тутешній країні по селах і містах багато церков, які побудував Мазепа. З одних уст моляться і про спасіння його душі і проголошують йому анатему!» Про Полтаву він відмітив, що жінки в ній носять французький одяг, «але чоловіки вперто тримаються свого українського одягу», виключаючи тих, які вступають до «реґулярної (московської) армії». «На чолі школи (гімназії) стоїть один бувший старшина кірасірських полків, відомий найбільше тим, що переклав Енеїду на малоросійську мову. Імени його не пам'ятаю.» Це був Іван Котляревський.

ДОЛГОРУКИЙ ЮРІЙ, син Володимира Мономаха, князь Суздальський, що тричі здобував собі велике князівство в Києві (в 1149—1150, 1150 і 1155—57), але дуже швидко його втрачав, бо кияни не любили його та його суздальців. Коли ж він помер після дволітнього князювання, кияни «пограбили його майно, а суздальців і дружину, що навів Юрій з собою, повбивали» (М. Аркас «Історія України», ст. 88).

Це ж Юрій Долгорукий збудував Москву в 1147 р., а син його Андрій Боголюбський (див.) так зруйнував Київ у 1169 році, що він надовго втратив своє політичне значення.

ДОЛИНА — вузька й довга заглибина в горах, нерідко з річкою. В народніх українських піснях долина часто символізує вулицю, а гори, між якими та долина знаходиться, її будинки:

І по горах, і по долинах
Сив голубонько літає,
Собі пароньки шукає,
Товариша викликає:
— Товаришу, рідний брате,
Виклич мені дівку з хати...

У протиставленні до гір, долина означає гірший стан, нещастя, горе: «Високі гори мають великі доли», — себто великі, визначні люди мають і великі трагедії, зазнають великі невдачі (Ів. Франко, «Припов.» І. 412). «Де високі гори там і глибокі доли», — змисл той же, що і в попередній приповідці, але крім того тут указується й на суспільні нерівності: де великі багатства, там і велика бідність (там же, ст. 413). «Гори й долини тяжко зрівняти», — як і соціяльні нерівності важко вирівняти. «Нема гори без долини», — нема щастя без клопоту (там же).

ДОЛКИ — ями, викопувані в таборах козацьких, в яких залягали козаки з своїми пищалями семип'ядними (П. Куліш, т. VI, ст. 163)

ДОЛИНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1722—1799) — оборонець українських національних прав супроти московського імперіялізму. Був він перше канцеляристом (з 1739 р.) в Ніженській полковій канцелярії, потім, із 1741 р. військовим канцеляристом (при Генеральній Військовій Канцелярії). З 1745 р. був він другим, а з 1754 р. першим ніженським полковим осавулом а пізніше головним економом гетьмана Розумовського. У 1767 р. лівобережне українське громадянство взяло участь у виборах до імперської Комісії для складання проєкту нового «Уложенія». Основне питання, яке хвилювало тоді широкі кола українського громадянства, це була справа державно-правного становища України. Ніженське й Батуринське шляхетство ухвалило в своєму наказі просити про дозвіл обрати гетьмана (гетьманство було знесено 1764 р.). Провідником цього шляхетства був підкоморій батуринського пов. Гр. Долинський. Російський ген. губ. ґраф П. Румянцев ужив був відповідних заходів, щоб вплинути, як пише проф. О. Оглоблин в «Укр. Літописі» (1954, II, ст. 41), на українських автономістів. Але ані зрада обраного депутатом ніженського земського судді Лавр. Селецького, ані висилка до Ніжина довірених осіб Румянцева — бунч. тов. Ол. Безбородька й секретаря «Малоросійської Колеґії» військового канцеляриста Петра Завадовського, які привезли «невідомо ким складений, без поради й згоди всього суспільства новий наказ», не зламали патріотичних настроїв ніжинського шляхетства, яке постановило стояти при старому наказі і, замість Селецького, який відмовився, вибрало депутатом Гр. Долинського.

Румянцев взявся за репресії. Вибори Долинського були скасовані, на неслухняних виборців накладено грошову кару, а далі всіх їх було звільнено з посад, які були віддані іншим особам звільнених же було наказано «до ніяких справ не вживати, що було в усій Малій Росії публіковано.» Їх було віддано ще й до суду, для чого їх було розшукувано «по домах й маєтках», викликано до Глухова, де й заарештовано. Слідство й суд, як оповідає проф. Оглоблин провадилися найбрутальніше. Обвинуваченим робилося спочатку «разние устрашенія і угрози, яко то тюрмою, посаженієм на хліб і на воду і другіє руґательства (знущання)...» Коли вони відмовилися визнати себе за винних і намагалися довести, що самий суд над ними, та ще й військовий, цілком незаконний, то частину з них було «взято під суворіший арешт, посаджено на хліб і на воду», а декого «посаджено було в сотенну глуховську в'язницю поміж злодіїв і скажених». Декого було потім засуджено на жорстокі кари, декого навіть на кару смерти, що була заступлена довічним засланням. Вони були «заковані в кандали і ведені через місто в Малоросійську Колеґію, а звідти виведені і посаджені під найсуворіший арешт з наказом вартовому старшині ні жінок, ні дітей їх, ані будького з їстивним до них не допускати». Також і Долинського було позбавлено всіх прав та засуджено на довічне ув'язнення.

Згодом московський уряд скасував цей жорстокий і безглуздий вирок і амнестував засуджених, але ніжинська демонстрація гучною луною розійшлася по всій Україні, і копії заяви протесту Долинського та його товаришів проти нелюдського з ними поводження московської адміністрації довго ще переписувалися та зберігалися в ріжних рукописних збірниках кінця XVIII ст.

ДОЛЯ — призначення. В цьому значенні знаходимо долю в Т. Шевченка: «Доле, де ти? Доле де ти? Нема ніякої! Коли доброї жаль, Боже то дай злої, злої...»

Але дуже часто доля — уосіблення якоїсь вищої сили, що кермує життям людини, скеро-

вує її на шляхи щастя, чи нещастя, удачі, чи невдачі, і тої чи іншої смерти. У народніх переказах та піснях ідея долі іноді так тісно зливається з ідеєю життя людини, з самою її істотою, що вона, як писав проф. М. Грушевський, тратить всяку окремішність, являється тільки абстракцією життя, того, що присуджено людині якимись вищими силами, якимись «судцями», що їх пізніше заступили представники роду — батько й мати, а ще пізніше — Бог і янголи. Гуцули, напр., оповідали, що, коли поліжниця мала родити — «двері й поличне вікно замикаються, а застівне вікно трохи відхилюється, аби приходили 12 судців і судили дитині долю. Всі 12 судців засідають на варцабі (підвіконнику) застівного вікна і судять там безперестанку, аж поки вродиться дитина. Кожний судця має свою хвилю, бо є 12 хвилин у кожної дитини, — котрої хвилини дитина вродиться, чи доброї, чи злої, такою буде. А судці судять так: зачинає всамперед найстарший судця і каже: «Якби цієї хвилини народився, то був би великий багач». А другий судця каже: «Якби цієї хвилини народився, то був би великий злодій і лайдак». Отже, тут суд виглядає досить пасивним і доля людини залежить від хвилини, в яку дитина народиться, і судці тільки констатують, в котру саме хвилину вона народилася (Мат. у. етн. НТШ. XVIII, ст. 100).

Це вірування в залежність долі, себто характеру й перебігу життя людини від моменту її народження виявляється і в багатьох піснях:

Породила мене мати в нещасну годину,
Дала мені злую долю, де ж її подіну?

Тут надателькою долі виступають уже не судці, а мати, як видно й з інших пісень та творів, на їх підставі уложених:

Уродила мене мати в зеленій діброві.
Та не дала мені мати ні щастя, ні долі. —
(Метлинський. 108).

Поруч із матір'ю виступає відповідальним за долю людини, — але значно рідше, — й її батько:

Марино, дитятко, чия ліпша доленька,
Чи Божая, чи батенькова?

Пісня відповідає, даючи перевагу новішим християнським уявленням:

Ліпша Божая, ніж батенькова:
Батенько дає та й вимовляє,
А Господь дає та й причиняє. (Чубинський. 264).

Та хоча функція надавання Долею з дальшою християнізацією нашого народу все більше переходить до Бога, та все ж і в тій пісні, що надає перевагу Богові над батьком, знаходимо ми опис надання долею, що, невважаючи на всі християнські атрибути, дуже живо нагадує давніше вірування в 12 судців. Справа тут іде вже не про дитину, а про молоду, що сидить на посаді:

Ой славен, славен Маріїн посад...
— Ой по чім же він так дуже славен?
По всіх віконцях янголи сидять,
Янголи сидять, доленьку судять,
А над дверима сам Господь стоїть,
Книжечку читає, доленьку роздає.

У нас вірили, що, коли людина народжується, янгол торкається верхньої її губи, і від того на все життя залишається людині на пам'ять стежка від носа до рота. Тоді ж янгол навчає дитину всього доброго й потрібного, але дитина негайно забуває те, чого її янгол навчив, і дальше її життя, то тільки пригадування янголової науки, як жити, щоб шлях життя був добрий, або навпаки — цілковите її забуття, коли життя погане. (Л. Білецький «Іст. у. літ.», І ст. 39).

Книжка долі, яку читає Господь, образ літературний, запозичений з літератури. Давні римляни знали Фата Скрібенді, їхні Парки, що, як і етруські боги долі, записували долю. Давні греки книги долі не знали, але новогрецькі Мойри не тільки визначали, але й записували все, що трапиться новонародженому, на його чолі, чи на його носі. Звідти і в нас відомий вираз: «Йому так уже на роду написано...» — «на роду», себто при народженні, в книзі долі. Так богатиреві Іллі було записано не бути вбитому в бою. Тому і в нашій весільній пісні співається:

Хто ж тобі та цей посад дав
Із долею щасливою, із доброю годиною?
— Од Господа Бога писали Його писарці,
Темної ночі при свічці. (Черкащина. Киев. Стар. 1893, III).

Відповідно до заміни в новіших віруваннях давніх судців, а потім батька-матері, Богом та янголами, що дають і записують долю, в весільних обрядах замість давнього символізму наділення долею обсипанням молодих хмелем, збіжжям і под., бачимо ми вже кроплення свяченою водою:

Кропи нас, мати, свяченою водою,
Правою рукою, доброю доленькою,
Випроводжай нас щасливою годиною. —
(Чубинський, 181, 604).

Доля нерідко в'яжеться з ДОМОВИКОМ, мабуть, як із генієм житла, представником роду дідів, прадідів. Сам рід, усібленню якого давні слов'яни приносили жертви, давав долю новонародженому, як новому членові роду. Поруч і з Родом-Дідом фігурувала тут і символічна мати роду — РОЖАНИЦЯ. Іноді бувало й кілька рожаниць, які тоді з матері перемінялися в дів долі. Про відношення Рожаниць і Роду до долі писав свого часу просторо ак. А. Веселовський в «Разысканіях в обл. дух. стиха», — і ми тут над цим більше не спинятимемось, бо, зрештою, в віруваннях українського народу останніх століть зв'язок долі з Родом і Рожаницями проступає не надто виразно (див. ДОМОВИК).

Поруч із віруванням в природженість долі, що присуджується людині в момент її народження і в залежності від чистого випадку, проти якого й сам Бог нічого не може (у народній пісні співається):

Ой Боже мій милосердний, чи то Твоя воля?
Чи в світі є така другая, як та моя доля?
— Не нарікай, доню, на Божую волю,
Тільки нарікай, доню, на лихую долю. —

виступає часто й вірування в долю, як уосіблену істоту, що вже не так тісно в'яжеться з людиною, а існує від неї окремо: людина ту свою долю зустрічає, покидає, закликає, іноді навіть б'є, проганяє від себе і — заслуговує на кращу долю. Тут не можна не бачити впливів християнського світогляду, що не може визнати долі людини за наслідок гри випадкових обставин, але дивиться на неї, як на вияв Божого Промислу і законів вищої етики. Тому доля, — себто, властиво, нова доля, — надається не тільки під час народження, але й в інші вирішальні моменти життя:

Ой іде Маруся на посад,
Зустрічає її Господь сам
З долею щасливою, з доброю годиною...

Тут доля ще не уосіблена і, щоб бути щасливою, вона має ще потребу і в «добрій годині», але ось маємо колядку, в якій доля вже зовсім уосіблена:

... Закликав Господь в оконенько;
— Ой вийди, вийди, господаренькуІ
Господар вийшов, Богу ся вклонив:
— Щоб мені Господь доленьку дав!
— Обозрися, господареньку,
Чи світить зоря на подвіроньку?
— Вже вийшла та й засвітила.
Всю челядоньку розвеселила.
А за зоренькою доленька йде.
Стала вона ся допитувати:
— Для кого ви столи стелете?
— Ми тут, доленько, трійцю робили,
Трійцю з вощеньку до Божого домоньку.
Яла ся допитувати:
— Яку вам доленьку дати?
— Дай нам, доленько всім здоров'янько.
Бо підемо в багаті домоньки.
Понесемо трійцю з вощоньку.
Поставимо на престолоньку,
Трійця буде ся світити,
Ми ся будемо Богу молити — (Грушевський «Іст укр. літ.», IV, ст. 357).

Подекуди на Катерину, а подекуди під час різдвяних свят, дівчата кликали долю, вилазячи по черзі на ворота. Згадка про цей звичай кликати долю знаходимо і в піснях:

Ой піду я до Дунаю, гукну-крикну не помалу,
Озветься моя доля по тім боці моря...

Або:

Дівчина задумалася, де доля поділася.
Обізвалася доля край бережечка моря.
Обізвалася друга: — «Дівчино моя люба,
Дівчино ж моя люба не йди ти за нелюба».

На Київщині записано оповідання про двох жінок, гарну й негарну, що були посварилися. Негарна й каже: — «Я хоч і негарна, та зате моя доля хороша, а ти от і хороша, та зате твоя доля погана...» Умовились перевірити, зварили кожна своїй долі борщу та каші, принесли на перехрестя. Поставила погана жінка біля хреста свої горщики, розв'язала їх, зверху поклала чистеньку ложечку, одійшла трохи та й каже: — Доле, доле, іди до мене вечеряти! (тричі). Прийшов гарний панич, усе покоштував, завернув у рушничок гроші і, не знати, де й подівся. Коли ж покликала гарна дівчина свою долю, прийшла вона в вітрі, в бурі, що пісок несе, дерево гне і ламає, таке куйовдиться, що Господи! — да така препогана, обірвана, кудлата та ще й з хвостом. Виїла, виїла все з горшків, поперекидала, побила їх та й пішла собі (Чубинський, Труди, III, 427).

У казках людина, що має таку лиху долю, часто змагається з нею, намагається всіма силами змінити її характер і поведінку, або просто утікає від неї, або засаджує в якусь бодню, в якій її й топить, чи десь закопує. Цей мотив особливо розробляється в казках про заздрісного брата (див. ЗЛИДНІ).

Проф. Сонні, розібравши в Київ. Універс. Изв. за 1906 р. українські та московські оповідання про долю, прийшов до висновку, що наша доля — це давня римська Фортуна. Ідея про долю так тісно, мовляв, в'яжеться з римським релігійним світоглядом, що тільки на римському підложжі могло вирости оповідання про д в і долі — лиху й добру, ліниву й діяльну. Казки цього змісту існують тільки в крузі старих римських стичностей — у східніх слов'ян, у сербів, грузинів, румунів, греків, італійців та еспанців.

ДОЛЬНИЦЬКА МАРІЯ (нар. 1894) — малярка мистець особливо в емалях та в енкавстиці (див. ЕНКАВСТИКА).

ДОМЕСТИК — керманич, а часто й композитор церковного співу у Візантії, а потім і в Україні, після того, як св. Теодосій завів у київському Печерському манастирі Студійний церковний устав. (див. ДЕМЕСНИК).

ДОМЕЦЬКИЙ ГАВРИЇЛ — український письменник, вихованець Київської Академії, що намагався, як архимандрит Симонового манастиря в Москві, піднести рівень освіти в Московщині. Але його було обвинувачено в тому, що він «Симонов манастир перебудував по свойому, прикрасивши його ріжними латинськими штуками» а до того ще й «Київ надмірно хвалив». У 1709 р., мабуть, у зв'язку з «зрадою» гетьмана Ів Мазепи його було заслано до Іверського манастиря. Звідти він повернувся в Україну, але тут незабаром помер.

ДОМІНІКАНИ — ченці чину св. Домініка (1170—1221), що вславилися своєю безщадною боротьбою з єрессю альбіґензів у Франції і створили свій чин (орден) у 1215 р. Домінікани провадили свою діяльність і в Україні. Вже на р. 1233 припадає вістка Длуґоша, що київський князь Володимир Рюрикович (1223—1235) вигнав із Києва домініканів, боячись успіхів їх католицької проповіді. Тоді мали вже домінікани в Києві церкву Богородиці і при ній манастир. Папа Григорій IX у своїй булі з 1234 р. до київських домініканів обіцяв їм папську опіку супроти переслідувань, яких вони зазнавали. Той же Длуґош подає вістку з 1238 р. про створення домініканського манастиря в Галичі (М. Грушевський «Іст. Укр.-Руси», III, 299).

Мати св. Домініка, коли була вагітна на нього, побачила увісні собаку, що тримав у зубах розпалену головню, якою запалював світ, — цей образ прибрали домінікани для свого ґерба, славлячи себе, як «Доміні-кані», себто собаки (кані) Господа (Доміні). Папа Григорій IX доручив їм у 1232 р. провадження інквізиції.

Тома Аквінський, найбільший теолог католицького світу, і Саванарола, найпалкіший католицький проповідник, були домінікани.

ДОМОВИК — дух господи. Милорадович засвідчував в своїх «Зам. о малор. демонологіїї» (Кіевск. Стар. 1899), що вже в XIX в. в середній Україні про домовика зберігалося дуже мало вірувань. Далеко більше збереглося їх у східній Україні, на Харківщині, тощо, і Хв. Вовк теж стверджував, що в українських фольклорних збірниках домовик якщо й фігурує, то хіба в одному - двох оповіданнях з явними слідами московських впливів («Студії»... 179).

Але після того, як вийшли в світ тт. XXXII і XXXIII «Зап. НТШ» із «Знадобами до української демонології« В. Гнатюка, виявилося, що вірувань в українського народу про домовика і в XIX в. ще було досить багато, і що вони в багатьох відношеннях зберігаються з відповідними віруваннями в домовика не тільки в інших слов'ян, але й в італійців, французів (зокрема провансальців) та інших народів. Та й не могло бути інакше: родинна господа в добу загального анімізму не могла залишатися без свого духа - покровителя, що перше зливався з дідом, пращуром, а пізніше, з поширенням християнства, почав поволі переходити в одну з постатей нечистої сили, часто — дивним чином! — навіть добродійної.

Уже згаданий Милорадович стверджував, що в далеких кутах України домовик зберігав риси пращура — приймав участь у праці господаря, давав йому поради, стежив за тим, щоб не псувалися давні звичаї, не дозволяв жінкам спати голими (слідкував за пристойністю) чи ходити з непокритою головою (IX. ст. 398).

В. Гнатюк також констатував, що »домовик бере участь у всіх справах господаря, подаючи йому нераз добрі поради, він не терпить сварки та бійки і любить тишу та лад. Уважає, щоб у родині дотримувано всі старовинні звичаї і карає, коли хто їх переступає. Не любить, щоб жінки ходили простоволосі, і то не тільки вдень але й вночі, або щоб спали без сорочок. Відьми бояться його (теж характерно! Є. О.), бо він не дасть їм украсти молока від корів свого господаря, — коли ж відьми крадуть у когось іншого, то він часом присусіджується і видудлює надоєне молоко, — бо він таки любить молоко і їсть цукор (Знадоби II, II, 420-21).

Взагалі якщо з домовиком жити в злагоді, то від нього буває велика поміч: він ріже січку вночі; як господар жне, збирає колоски; як господар возить снопи, кидає їх на скирту; як оре, визбирує з борозни кам'янці (там же, ст. 424). Підкладає коням сіна, чи вівса, взагалі ходить за худобою і так береже майно, що ніхто й нічого не може вкрасти (425).

Ці вірування вказують в ньому давнього пращура, але інші вводять нас у світ нечистої сили. Оповідали, напр., що домовики постали з крапок води, які поробив чорт, умочивши палець і потім ним стріпнувши позад себе (Чубинський «Труди», I, 192). Може постати домовик і з семилітнього збігляняти. (Знадоби... II, 400).

Можна й виховати собі домовика, — тому звуть ХОВАНЦЕМ, ГОДОВАНЦЕМ, ВИХОВАНКОМ. Для цього треба, мовляв,, взяти зносок, що його поклала курка, коли її підвіяв вихор, прив'язати його собі під ліву пахву і проносити 9 діб. Тоді не можна ні митися, ні дивитися на образи, ні хреститися, ні взагалі молитися. Із зноска вилізе маленький домовик. Його належить зараз же висадити на горище і годувати несоленими стравами. Якщо хто дасть йому солену страву, то домовик сердиться, шпурляє посудом, а коли це повторюється, то зриває дах і вибирається геть, забираючи з собою щастя та добробут. Якщо ж хто годить домовикові - хованцеві, то й домовик йому в усьому сприяє, але по смерті забирає собі душу господаря. Домовика можна й купити, але покупець мусить виректися Христа й Богородиці, топтати хрест й плювати на нього та підписати свою душу кров'ю з мизильного пальця. Хто не вміє ним командувати, може легко загинути (Знадоби, ст. 7-8, 408-09).

Коли б хто хотів побачити домовика, мусів би простояти на Страстях три роки підряд з запаленою свічкою і приносити її додому незагаслою; тоді обійти з нею хату і вилізти на горище: домовик там лежить у куточку — у багатого господаря він вкритий шерстю, у бідного — голий. Якої масти шерсть у домовика, такої масти треба й худобу тримати, щоб водилася (Знадоби, II, 399). На Харківщині казали, що, крім на страсний четвер, домовик показу-

ється ще й під Різдво, Новий Рік, Великдень, а іноді й в інший час (Милорадович ст. 398). Тут ми маємо рештки вірувань в домовика, як пращура. Але, як утілення нечистої сили, домовик може приймати найріжнороднішi форми й вигляди...

Крім горища, домовик перебуває найбільше в стайні, де ходить за кіньми. Але, коли не взлюбить якого коня, може й заїздити його до смерти. Щоб домовик не їздив уночі на конях та не заїжджував їх, тримали в стайні також цапа: тоді домовик їздив цапом, а коневі давав спокій. Нерідко він заплітав коням особливо гриви, це звалося ЧОРТОВЕ ГНІЗДО.

Жили домовики і за пічкою, чи на припічку, і в Галичині вірили, що ті домовики, які жили на припічку, особливо були ревні до господарства. На Придніпрянщині казали про щасливих людей, що вони «у печурці родились», і що їм «чорт діти колише». І в цих останніх віруваннях, зв'язаних із пічкою, можна вбачати рештки вірувань про домовика, як пращура. Заслуговує на увагу також вірування галицьких бойків, що дідько, себто домовик, що з Діда став дідьком, живе в каганці («Маяк» 1843, XI, 47). Тут маємо один із характерніших виявів давнього культу вогню.

Іноді домовик поселюється й поза хатою, на подвір'ї в порохнявілому дереві, якщо токе поблизу знаходиться (Знадоби, II, 410).

Коли господар переходить жити до іншої хати, то домовик іде за ним, бо він зв'язаний не з хатою, а з родинною господою. Якщо господар, переселюючись, не забуде покликати з собою домовика, то йому добре буде вестися на новому місці, але якщо забуде, домовик сердитиметься й мститиметься. Часом господар поставить хату на недобрім місці, тоді домовик не дає йому спокою, поки він не перемінить місця (Б. Грінченко «Матер...» II. 74).

Іноді домовик виступає, як віщун. Коли він уночі стукає в святому кутку або клацає щиколдою, або викликає кого з хати, то треба тому чекати смерти. А також, коли домовик уночі бігає по хаті і неначе з ким бореться, або коли в хаті і тихо лежить, але голосом, неначе жінка десь далеко, тужить, то це значить, що господарство скоро залишиться без господаря. Іноді домовик душить людину вночі. Тоді та людина повинна в думці спитати, чи то на добре, чи на лихе. Якщо на добре, то домовик нічого не скаже, а якщо на лихо, то він хухне на людину, важко дихне, ніби вітер подує. І тоді то вже жди якогось лиха,— найчастіше, що хтось умре в родині. (Білгородщина. Етн. Зб. НТШ. XXXII, 402—03).

Домовика можна позбутися. Його можна навіть убити, ударивши його навідлгіг. Якщо ж ударити його після того звичайним буком по голові, то він відживе (Знадоби I, 179). Домовика, як і всяку нечисту силу, може й грім забити. Можна позбутися домовика й посвятивши тричі хату, — тоді він, мовляв, перенесеться за дев'яту межу і там і залишиться (Знадоби I, 182, 184).

ДОМОВИНА, ТРУНА — дерев'яна, металева, чи кам'яна скриня, в якій ховають тіло покійника. Кам'яну домовину св. Володимира в літописі названо «Корстою», і ця назва зустрічається й пізніше в Лаврентіевському літописі, де під 1092 р. говориться про продавців домовин, «які продали корсти од Филипова дне до м'ясопуста сім тисяч...» Це слово, що в повноголосі дає «коросту», яка в живій мові визначає кору, — між іншим і ту, що формується на тілі від гною та бруду, — виказує, чим були колись наші домовини: великим шматком кори, знятої здерева, в вигляді корита. Корито походить також від кори. Ця кора в кінцях зшивалася, і виходив з того гостроносий човник, і з такого корита мали люди, відповідно до потреб, або домовину, або човен.

Та іноді, особливо без належних приладів, кора не все гарно з дерева здіймалася, — тому покійника часто просто обкладали шматками кори, а то й замотували в якусь тканину, чи шкіру. Також, замість кори, почали додавати дерево: замість здирати кору з дерева, видовбували в ньому колоду. М. Грушевський, описуючи похоронний обряд наших пращурів, писав про труну: «Вона має ріжні форми: часом це видовбана, або випалена вогнем колода, або дві колоди — одна за труну, друга за віко; часом ця труна збивається залізними цвяхами з колод або вона нарешті робиться з дощок, і ці труни непомітно переходять в прийняті потім у християнських часах домовини, так що не завсіди їх можна відрізнити...« («Іст. УР», I, 334).

Звичай класти покійника в труну, у слов'ян свого часу, здається, не був надто поширеним. Так, у болгар ще в XVIII ст. тіло просто опускалося в землю. Так само не було труни довший час і вЧерногорії: тут просто були дошки, якими обставлялося тіло покійника. Те саме було і в давній поганській Русі - Україні. Покійник, що його тіло палили, не мав потреби в труні, але, як засвідчували Ібн Даста, Масуді та сила ріжних могил, не мав у ній потреби й той, кого ховали просто в землю. Переносна труна ввійшла в ужиток порівнюючи в небагатьох народів, і тільки в пізніші часи її вжиток загально поширився. Не було переносної труни в австралійців, папуасів, індійців, негрів і багатьох азійців. Не було її і в давніх греків. У римлян почали вживати труни, порівнюючи пізно, і навіть у Німеччині ще в XVIII ст. місце труни займала торба, або просто рядно. У Реґенсбурзі в 1742 р. труп зашивали в рядно, відносили на кладовище в громадських ношах, там здіймали його з нош і складали в яму. У Цюріхському кантоні в Швайцарії існував такий самий звичай — тіло зашивалося в рядно і переносилося на лавці, без труни, на кладовище. (Анучін в «Древності« XIV, ст 86).

Роблення домовини, себто останньої хати, як її іноді називають на Гуцульщині (Мат. у. етн. НТШ, V, 243) або «нової хати» у Т. Шевченка в поемі «Сотник» («Як положать отамана в новій хаті, заголосить, як та мати, голосна гармата..»), супроводилося обрядами, які з одного боку мали на меті дати покійникові останній комфорт, а з другого — забезпечити майстрів від самого покійника. Деяке уявлення про ті обряди дають описи на Гуцульщині Шухевича:

«Столярі роблять ДЕРЕВИЩЕ на обістю перед хатою, в якій лежить мерлець. Деревище вони лагодять з трьох поздовжних дощок, збитих у головах і ногах коротшими лодвами, а вкривають четвертою дошкою — віком. У деревищі дитини протинають у головах з правого боку одно віконце, а для старого — двоє, щоб міг із своєї хати дивитися. (На Буковині казали, що через те віконце має душа по 40 днях вертатися до тіла (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 151) Є. О.). У ті віконця кладуть часто скло. Як деревище готове, складають у нього столярі ввесь свій залізняк, закривають деревище віком, обмивають собі над ним руки, а домашні запалюють свічку, притикають її до хліба і так кладуть його на деревище, а, окрім того, горня з водою і хустку. Потім усі стають на коліна коло деревища і, помолившись, кличуть столярі три рази: «Прощайте нас!» Домашні відповідають: «Прощаємо!« Хліб і хустку з деревища дістають робітники на знак прощення, що гніву на них нема за те, що робили деревище. Крім того, дістають вони умовлену плату за «хату». (Мат. у. етн. НТШ. V, ст. 243).

На Наддніпрянщині труну роблять запрошені майстри. Один із них міряє тіло і відзначує, які мають бути дошки. Дошки збивають кілками. Уважають, щоб дошки збивати серцем до середини (в самій середині дерева є серце), а на віку вирізують завсіди хрест та малюють його зеленою краскою — натирають вирізані місця сочистим зіллям. Між тим домашні частують майстрів горівкою й хлібом, і кожний з них, випивши, каже: «Най Бог прийме-» Про домовину кажуть, що то — хата (Етн. Зб. НТШ, XXXII, 237). Коли домовина готова, вносять її до хати і кладуть попри лаву, на якій лежить покійник. Привідця в роботі бере гибель і відстругує три тріски на дні деревища, а за ним те саме роблять інші майстри: «То дає знак, аби знав, котрі були майстри до того, аби їм нішо не шкодило: за те, що я робив, маєш там три тріски за мене». І в пояснення додають: «Як хто береться робити деревище, то мусить знати від себе (якесь закляття), а як не знаєш, то не берися, щоб не було біди». Потім кожний з майстрів бере по черзі ніж і, обернувши вістрям угору, робить на дні і побічницях домовини по три хрестики: — «Аби жадна нечиста сила туди не зайшла!». Під голову кладуть трісок із домовини, вистелюють її полотном. Дають під голову також білої овечої вовни: — «Аби йому не твердо лежати, аби його душа була така біла — чиста, як вовна!» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 244, 245). Віко прибивають звичайно кілками, цвяхами — не можна, «бо не зігниють.» (там же, ст. 146). І всю домовину збивають звичайно кілочками з дерева, не цвяхами, бо, як пояснювали на Святинщині, «Христа дуже боліло, як його прибивали цвяхами» (там же ,ст.311).

На Буковині труну робили з п'яти дощок. Внизу, замість однієї дошки, клали вербові галузки, на які й клали тіло покійника. Труну вистиляли ріжним зіллям та білим довгим полотном. Фарбували її також на зелено девдером (Зап. Ю. Зап. Отд. II, ст. 350).

На Волині труну робили з дощок і фарбували їх на чорно, також оббивали ситцем. Середину труни вистеляли зіллям, посвяченим на Спаса. Із того ж зілля робили подушку під голову. (К. Ст. 1896, IX, ст. 236-255).

З найдавніших часів відомий звичай класти до труни ріжні речі, яких, мовляв, покійний потребуватиме на тім світі. Цей звичай дотримався до наших часів, хоча і в дуже обмеженому вигляді. На Борзенщині до труни «кладуть ікону, яку перед тим беруть із судника і ставлять у головах. Ікону кладуть в труну обов'язково. Крім того на дно труни під тіло покійника кладуть копійку, а з боку — шапку й палицю. Це було покладено і в труну П. Куліша. Робиться це для того, щоб під час загального воскресення людина хутко могла зібратися в дорогу» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 395).

Беньковський і Ленчевський стверджували, що і на Волині до труни клали чоловікові шапку або з правого боку біля голови, або, як на Овруччині під ліву руку, під пахву. (К. Стар. 1899, VII, 70-78).

Беньковський теж засвідчував, що на Волині кожному покійникові дають в труну хустку — її прив'язують збоку. Але, додавав він, — цей звичай не так поширений, як звичай класти до труни, чи кидати в яму, чи зав'язувати в ту саму хустку, причеплену збоку, гроші. Вони служать, як кажуть одні, щоб довго не стояти у брами на тім світі: «Як є гроші, то відкупишся, а нема, то довго простоїш. Інші кажуть, що ці гроші служать для тих, хто раніше був похований на тому самому місці, бо, як будуть гроші, то покійник заплатить за свою частину, і його залишать а не буде, то проженуть...» (К. Стар. 1896, IX, 255). Звичай давати гроші покійникові для перевізника Харона, що перевозив через пекельну річку на той світ, був ще в давніх римлян.

На Теребовельщині насамперед вверчували в труну в головах осиковий кілок, щоб мерлець не ходив. У тій самій цілі давали до труни дві тріски, зложені навхрест. Інші тріски, що залишалися від роблення труни, теж ки-

дали до труни (в інших місцевостях ці тріски похоронні звичайно несли на річку, або в яке інше місце, де ніхто не ходить, (Етн. Зб. XXXII, ст. 216) — це мерцеве «тверде ложе». На спід під мерця клали полотно, також і згори: для господаря обрус, для господині рантух, для дитини — крижмо (там же ст. 375).

На Горличчині давали до труни восковий шнурок — «щоб небіжчик виліз по нім швидко з гробу, як буде ставати на суд». Дають також і гріш у руку, щоб зложив Богу жертву та щоб викупився (там же, ст. 206).

На Борзенщині тіло вкладали в труну чоловіки, найближчі до покійника. І несли труну також чоловіки, близькі покійникові. (Там же ст. 395). На Горличчині вкладав тіло «хто будь, чи свої, чи чужі» (там же. ст. 206). Але на Старосамбірщині та Турчанщині до труни теж «кладуть свої, рідні», з тим, одначе обмеженням, що «отець не кладе до гробу дитини, чоловік жінки, діти — батьків» (там же ст. 216).

На Надвірнянщині тіло до труни клали «сміливіші». А тоді хатні вкидали в домовину під голову гроші, примовляючи: «Тату (чи як там), продайте мені щастя, — так, як ви мали, аби й я мав». (Там же ст. 245-246).

ДОМОВИНА УКРАЇНИ — переяславська угода, що її підписав Богдан Хмельницький із Москвою. Т. Шевченко в поемі «Суботів» символічно представив її в Богдановій церкві:

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока:
Ото церква Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали...
— — — — —
Нехай так і буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди!
Не смійтеся, чужі люди!
Церква - домовина
Розвалиться, а з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

ДОМОВИНИ — весільний обряд, домовляння перед весіллям щодо кількости весільних гостей, дарунків і тому подібне (Чубинський «Труды»... 14. 560. Метлинський 165).

ДОН ЖУАН — символічний тип світової літератури легкодушного зводника жінок, свавільного, цинічного егоїстичного розпусника. Початок леґенди Дон Жуана знаходиться в севільських хроніках XVII ст., в яких оповідалося про Дон-Хуана де Теноріо, одного з 24-ох головних вельмож еспанського королівського двору, що провадив розпусне, неморальне життя, але все проходило йому безкарно, завдяки його високому становищу. Але ось він викрав доньку командора Тонсало де-Ільоа, а коли батько хотів помститися за збезчещення доньки, Дон-Хуан проколов його шпадою. Родина не змогла добитися справедливої кари убійці і зводникові. Забитого командора було поховано в церкві францісканів у родинному гробі. Але ченці-францісканн не захотіли терпіти далі розпусного життя Дон Хуана і вирішили його скарати. Одного дня Дон Хуан отримав листа від невідомої жінки, ніби молодої красуні, яка призначила йому побачення пізно вночі в церкві францісканів. Дон Хуан прибув на побачення, але з нього вже ніколи не вернувся, навіть і тіла його не було знайдено, а францісканн поширили чутки, ніби Дон Хуан прибув до манастиря з ціллю зневажити кам'яний монумент забитого командора. Але камінна постать ожила, земля розпалася, і Дон Хуан живий провалився в пекло... Чернець того манастиря Ґабріель Теллець під прибраним іменем Тірса де Моліна перший обробив цю леґенду в літературній формі, пустивши її в світ, як театральну драму під назвою «Севільський ошуканець і камінний гість». З того часу ця леґенда знаходила обробку в творах найбільших письменників світу і за французькою вимовою, що поширилася завдяки п'єсі Мольєра, присвяченій цій леґенді. Дон Хуан став Дон-Жуаном.

У першій половині XIX в., під впливом романтизму, постать Дон-Жуана набуває нових рис представника «людини, сповненої ідеалу краси, що намагається втілити його в жіночій статі: кожна жінка — то певний етап до ідеалу, але не повне його виявлення, — звідси розчарування, нові шукання і нові пригоди» (Л. Білецький).

У нашій літературі тему Дон-Жуана розробили Леся Українка в п'єсі «Камінний Господар» та С. Черкасенко в драмі «Дон-Хуан і Розіта». Про твір Лесі Українки писав в «Українському Слові» в Парижі відомий наш театролог проф. В. Ревуцький:

«З певністю можна встановити, що «Камінний Господар» Л. Украіки — одна з найкращих і найвизначніших п'єс в ряді численних п'єс про Дон Жуана по самобутності й ориґінальності вирішення варіянту головної леґенди. Це дає певне місце драмі Л. Українки в світовому театрі ..» «В пляні льокально-патріотичному поставлено ясно питання про неспроможність людей дон-жуанської вдачі стояти при кермі державного життя. З погляду загально-людського — неспроможність будьякої людини ста-

ти на невідповідне її вдачі становище. У цьому поєднанні льокально-патріотичних моментів і загально-людських — величезна сила п'єси «Камінний Господар» Л. Українки, її національна символіка й цілковито самобутнє тлумачення теми про Дон-Жуана...»

Проф. Л. Білецький присвятив розглядові «леґенди про Дон-Хуана в українській драматургії» статтю в «Самостійній Думці» (1934), в якій з приводу твору С. Черкасенка писав:

«Драматург відважно пориває цей тип паничика, якого нераз такими яркими барвами змальовували Т. Шевченко, Квітка-Основ'яненко і П. Мирний та інші українські письменники: і ось за цією рідною традицією українського осуду наш письменник скидає його з постаменту, на який піднесли його світові письменники і схилили перед ним голови, а серед них чеські, польські, московські і навіть сама Леся Українка; розкриває його дійсне обличчя і показує всю брехню, всю поверховність, усю легковажність цього всесвітнього брехуна, що руйнував моральні основи, обкрадав честь і душу та сіяв зло і смерть навкруги себе. Драматург рішуче відкидає всю ту філософію та містику кохання й статі, якою обкутали цю постать посередні письменники, оголює його духове обличчя і в такій цинічній його поставі безжурного зальотника показує українському суспільству, викривши всі соціяльні й особисті кривди, ним заподіяні жінці з найбіднішого осередку — селянської й міщанської верстви. З цього становища драма Черкасенка глибоко символічна для українського побуту. У ній так відчувається селянка - українка і панич (москаль, чи поляк), цей доморослий «аристократ», що не лишає й подонків міської вулиці та корчми, що й там він свій, бо гроші має...» (стор. 236).

Таким чином, українська драматургія в обробленні теми про Дон-Жуана не пішла за світовою романтичною традицією, а витворила свій — різко неґативний — погляд на цей вічний тип зрадливого коханця.

Ів. Котляревський, в своїй «Енеїді» вмістив тодішніх українських Дон-Жуанів у пекло:

І ті були там лигоминці.
Піддурювали що дівок,
Що в вікна дрались по драбинці
Під темний тихий вечерок;
Що будуть сватать їх брехали,
Підманювали, улещали... (III, 77).

ДОН-КІХОТ — герой роману тої ж назви Михайла Сервантеса (1547—1616), символічна постать надмірно ідеалістичної людини, що палко й завзято боронила свої ідеали лицарської чести в обороні покривджених, знаходячи їх, на жаль, часто там, де їх у дійсності немає. Поміж його численних бойових виступів найбільш символічний БІЙ З ВІТРЯКАМИ, які Дон Кіхот приймає за ворожих велетнів. Звідци ДОН-КІХОТСТВО — відважне й саможертвенне поступовання в справах, що не мають великого практичного значення і викликають поблажливі усмішки більш реалістичних людей типу САНЧА ПАНЧА. Проте, є в героїзмі Дон-Кіхотів щось гідне великої пошани, це — їх непідкупна вірність прийнятій ідеї. «Практичним, матеріялістичним «малоросам», всім отим нашим «землячкам», що по-московськи, мовляв Т. Шевченко, «цвенькають», герої нашого національного відродження довгий час видавалися тільки смішними Дон-Кіхотами що непотрібно воюють за давно померлу Україну. Та життя виказало, що їх «дон-кіхотство» було потрібне й багатовартісне. «Маса може собі сміятися з усіх Дон-Кіхотів, але одні з них лишаються завше смішними героями, тоді як за іншими колись плентатиметься та сама маса на своїх осликах» (Іванейко). «Ослики» — натяк на Санча-Панча, що їздив осликом за Дон-Кіхотом.

ДОНОЩИЦТВО — найбільш ганебне діло, що його виконують люди, надто морально звихнуті, або слабодухи. «Зрадливий чоловік сіє незгоду, а донощик і приятелів розводить», — каже Святе Письмо (Приповістки Соломонові, XVI. 28). А тим часом Москва, як червона, так і біла, все культивувала це суспільне лихо, цього спричинника страшного морального занепаду людини. З давніх часів у московській державі одні доносили на других. Самі московські князі, щоб вислужитися перед татарськими ханами, доносили їм на своїх суперників. Бояри доносили царям один на одного. Московська держава запровадила була особливий закон, що кожна людина, яка б вигукнула «Слово й діло Государеве», повинна б була бути схоплена разом із усіма, на яких указувала, і в найближчій поліції донощик мав право й обов'язок оповісти про ніби відомий йому злочин. При чому всіх тортурували нещадно...

Розуміється, цю систему донощицтва застосовувано й прищеплювано й в Україні. Московський військовий начальник писав до воєводи Головкіна: «Для нашої безпеки на Україні треба насамперед сіяти розбрат між полковниками й гетьманом. Коли народ знатиме, що гетьман не має такої влади, як мав Мазепа, я сподіваюся, що він почне робити доноси. Не треба бути дуже суворим до донощиків. Якщо їх прийде двоє давати брехливі відомості, третій скаже правду, і гетьман та полковники будуть на сторожі... Я вже вам про це писав і ще сьогодні повторюю: потрібно, щоб у всіх прикордонних містах полковники були у сварці з гетьманом...»

Давнє — діли й пануй! А для цього донощики — найкраще знаряддя. Цікаво, що й московські письменники та літератори досить яскраво й образово описали в багатьох творах це московське донощицтво з часів Івана Грозного, але не тільки ним не бридилися, а, навпаки його виправдували. Пушкін писав в пое-

мі «Полтава» про донос на гетьмана Мазепу, як про «донос на гетьмана-злодея царю Петру от Кочубея». А царський уряд поставив тим донощикам — Іскрі й Кочубеєві — пам'ятник у Києві, щоб і інших спонукати доносити на «мазепинську зраду». Та український нарід засудив на ганьбу донощика Кочубея і таврує донощицтво «кочубеєвщиною».

Московський совєтський уряд ще більше удосконалив донощицтво в СССР. Він поставив у Москві пам'ятник піонерові Павлуші Морозові, що доніс поліції на свого батька, і на нього вказується, як на приклад, що треба наслідувати всім підсовєтським дітям. По школах, в комсомолі, по всіх організаціях молоді виховувалося дітвору в дусі донощицтва, і це дало свої наслідки — ввесь СССР так пересяк шпигунством і донощицтвом, що німці, окупувавши значну частину совєтської території за другої світової війни, побачили себе примушеними вивісити таблиці: «Доносів не приймається!» Яка ганьба!

ДОНЯ, ДОНЬКА — член родини, якого правне становище значно ріжниться від становища сина. Донька визначена долею створити пізніше нову родину на продовження чужого роду, і перебування її в родині батька звичайно тільки тимчасове. Тому й приповідка каже: «Годуй сина для себе, а доньку для людей».

Відлучення доньки від батьківського вогнища було першим актом шлюбного обряду в клясичних народів. Тому також в Індії, Греції, Римі доньки не отримували спадку по батькові. Те саме було у германців, чехів і в південних слов'ян. Салічна Правда франків встановлювала, що доньки не мали права наслідувати земельної власности, а в старих германських Правдах доньки могли переймати спадок тільки тоді, якщо в них не було братів.

Ті ж норми звичайового права існували і в нас, в Україні: доньки, що мають братів, виключалися від спадщини по батькові, вони мали право тільки на посаг, а спадкоємками бути не могли. За браком синів, спадок діставали й доньки, але це була вже, як пояснював проф. М. Грушевський, уступка від князів, що мали б діставати спадщину, коли б не було синів — уступка боярському станові, що хотів затримати — через посвоячення — боярські землі в своїх руках («Іст. У.-Р.» III, 373).

Але вже Милорадович відмітив був у Киов. Стар. (1904, V, 292-93), що дійсне становище доньки в родині було відмінне від правного, бо якщо син був бажаний батькові для допомоги в господарстві, то й донька була бажана матері. Крім більшої придатности до хатньої праці, дівчина все більш слухняна, спокійна, весела. Коли донька виростає й починає заробляти на стороні, її заробітки часто в неї й залишаються, а не йдуть до батька, як заробітки сина.

ДОРА — покроєні шматки паски, хліба, сиру, ковбаси, тощо, — всього, що приладжується до свята Великодня і що несуть потім до церкви святити (Мат. у. етн. НТШ. VII, 233—34).

Д'ОРВІЄ АНРІ — французький письменник, який перший у світовому письменстві написав чисто літературний твір про Мазепу — повість «Спогади Аземи». Виводячи постать гетьмана на широкому тлі тогочасних політично-суспільних відносин в Україні, автор наділив його високими позитивними прикметами. Дуже гарний опис у повісті бенкету царя Петра і Мазепи, на якому виявляється твердий намір гетьмана за всяку ціну боронити права рідного народу. Коли цар заявляє, що його не задовольняє протекторат над Україною, і він хоче стати її повновладним володарем, Мазепа відповідає: «Ярма, до якого звик московський народ, ніколи не прийме вільна душа козацького роду».

ДОРОГА — засіб сполучення між різними місцевостями, пристосований до подорожей пішки та возами. «Ой ти, козаче, ти хрещатий барвіночку, хто ж тобі постеле у дорозі та постілочку?» (Метлинський, ст. 81).

Христос про себе сказав в євангелії Івана (XIV. 6) «Я — дорога, і правда, і життя: ніхто не приходить до Отця (інакше), як тільки Мною». Тільки шляхом виконання заповітів Христових, тільки вірою в Нього і життям, згідним із наказами християнської етики, може людина дійти найбільшого духового довершення — дійти до пізнання Бога.

І казав ще Христос: «Входіть вузькими дверима, бо широкі ті двері й розлога та дорога що веде до загибелі, і багацько таких, що ними входять; вузькі ж двері, і тісна та дорога, що веде до життя, і мало таких, що її знаходять...» (Матв. VII, 13-14). «Вузькі двері» й «вузька», чи «тісна дорога» — це власне трудна дорога заповітів Божих та життя праведного. Величезна маса людства воліє йти широкою дорогою матеріяльних насолод та марної людської слави, що не дає — і не може дати — духового довершення.

Виступає дорога, і як символ смерти, як останньої подорожі: «Смерть — неминущая дорога» (Номис, 8243). «Нехай мруть, та нам дорогу труть, а ми сухарів насушимо та й за ними рушимо» (Номис, 8282). «Дорога далека — звідти не йдуть, письма не шлють і словесно не переказують» (з голосіння на Катеринославщині, Р. Філ. В. 1884, IV, 183).

Служить дорога і за символ всякої справи взагалі: «Вибрався в велику дорогу», — розпочав якусь трудну довгу справу (Франко — «Пипов.» II, 34). «Чого мені в дорогу встряваєш?» — себто, чого встряваєш в мої справи. «Я простими дорогами ходжу» — себто, я пос-

тупаю чесно, відкрито, і навпаки: «Я твоїми дорогами не ходжу», — себто я не вживаю твоїх негідних засобів (див. ВИЇЗД).

ДОРОШЕНКО ПЕТРО (1627—1698) — гетьман України (1662—1676) — «Сонце Руїни» — одна з найсвітліших постатей тих трудних часів, невтомний борець за об'єднання всіх українських земель в одній незалежній державі. Внук гетьмана Михайла Дорошенка (1623—1625), що залишив по собі в Україні світлі спогади, двадцятилітнім юнаком він вступив в лави військ Хмельницькоого, а в 30 років був уже полковником свого рідного Чигиринського полку. Після смерти Б. Хмельницького, П. Дорошенко підтримував Ів. Виговського, завзятого ворога Москви. Коли ж Україна з вибором Ів. Брюховецького на Лівобережжі, а Тетері на Правобережжі, розділилася на дві частини, з яких одна орієнтувалася на Москву, а друга на Польщу, почав П. Дорошенко шукати засобів, щоб об'єднати всю Україну, і нав'язав зв'язки з татарами. Медведівський сотник Опара перший пішов цією дорогою: він оголосив себе гетьманом з ханської руки і прийняв від хана потвердження (1665 р.), але скоро самі татари скинули його й заарештували, а козакам на гетьмана запропонували Петра Дорошенка. «Був це чоловік великого духа, — писав про нього проф. Мих. Грушевський, — душею і тілом відданий визволенню України і, приймаючи булаву з рук ханських, вертався він до старої гадки Хмельницького поставити Україну в невтральне становище між Москвою, Польщею й Туреччиною і запевнити їй повну свободу і автономію. Не вдоволяючись опікою ханською, він прикладом Хмельницького заводить переговори з Туреччиною та заручається її підмогою. Дорошенко признав султана своїм зверхником, а той обіцяв помагати Україні визволитися всій, в етнографічних її границях — до Перемишля і Самбора, до Висли і Німана, до Сівська і Путивля. Хан дістав наказ від султана в усьому допомагати Дорошенкові.» У своїх замірах Дорошенко знаходить повну підтримку тодішнього українського громадянства, а серед нього спеціяльно духовенства. Митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський переїздить до столиці гетьмана Дорошенка — Чигирина.

Дорошенко виганяє з України, нищить московського прибічника Дрозда і об'єднує під своєю булавою все Правобережжя. Тепер завданням його є приєднати й Лівий беріг Дніпра. Якраз тоді Москва, відчуваючи несилу втримати в своїх руках усю Україну, підписує в Андрусові мир з Польщею, лишаючи собі лише Лівобережжя з Києвом на правому березі Дніпра. Це одверте порушення Москвою обіцянки, даної Богдану Хмельницькому щодо визволення всієї України від поляків, як і московська орієнтація лівобережного гетьмана Брюховецького викликають загальне обурення на Україні. Всі чекають захисту від Дорошенка.

Ураховуючи народній настрій, Дорошенко рушає за Дніпро, де Брюховецький, збанкрутувавши в своїй політиці підлабузництва до Москви, підіймає проти неї заколот. Нарід радісно вітає Дорошенка Козаки Брюховецького вбивають свого ватажка і переходять на Дорошенків бік. Москалі тікають з Лівобережжя, і воно з'єднується з Правобережжям під булавою Дорошенка. Справа об'єднання Наддніпрянської України, здається, вивершена.

Та раптовий напад поляків на Поділля змушує Дорошенка спішити туди організувати оборону. А тимчасом на Лівобережжі прибічники московської орієнтації беруть гору, запрошують московське військо окупувати їх землі та на з'їзді в Новгород-Сіверському обирають своїм гетьманом полковника Дем'яна Многогрішного. Україна знову розпадається на дві частини.

Проти Дорошенка шириться рух і на Правобережжі. Уманський полковник Михайло Ханенко веде таємні переговори з поляками. Його підтримує Запорізька Січ на чолі з своїм кошовим Іваном Сірком. Перед обличчям грізної небезпеки Дорошенко звертається згідно договору до Туреччини по допомогу.

Навесні 1672 р. приходить султан з великим військом. Він об'єднується з Дорошенком, облягає і здобуває Кам'янець Подільський, громить поляків та їх прибічника Ханенка і з'єднані турецько-козацькі сили рушають у наступ на Галичину. Польща просить мира. Вона зрікається України для Дорошенка і Поділля для турків та обіцяє ще платити данину. Але перемогу цю здобуто ціною тяжких утрат та спустошення правобережних земель.

Дорошенко задумується знову над приєднанням Лівобережжя і погоджується навіть визнати московську зверхність з тим, щоб Україна мала повну автономію внутрішнього життя. Але Москва вважає його небезпечним за самостійницькі погляди, а новий гетьман Лівобережжя Іван Самойлович, обраний на місце Многогрішного, намовляє не йти на погодження з Дорошенком. Самойлович бачив, що міць Дорошенка похитнулася, що Польща зміцніла після поразки і почала знову війну з турками, бачить нову діяльність Ханенка, бачить, що союзники Дорошенка турки і татари брутально поводяться з українським населенням, не шанують православних церков, руйнують села, забирають людей у неволю, а провину за це нарід складає на Дорошенка.

Самойлович вирішив скористатись цим і в 1674 р. виступив проти Дорошенка з своїми козаками та москалями. Та проти його сподівань Дорошенка підтримали і запорожці з Сірком і турки та татари. Самойлович поспішно відступив.

Але Правобережжя являло собою суцільну руїну. Нарід тікав за Дніпро. Переїхав туди й Ханенко. З невеликою кількістю вірних йому козаків Дорошенко сидів як у пастці в гетьманському замку на чигиринській горі.

Самойлович ще раз вирішив спробувати щастя і з своїми козаками та великим військом москалів, підійшов до Чигирина. Дорошенко не мав чим боротися і бачив, що нема за що власне й боротися, і склав булаву. Йому було обіцяно, що він зможе жити до смерти в Україні.

Але обіцянки не дотримано. Москва боялася Дорошенка. Його повезли до Москви, тримали кілька років у почесному ув'язненні, потім поставили воєводою у Вятці, де він був з 1679 до 1682 р. і нарешті оселили в селі Ярополче Волоколамського повіту під Москвою, де він прожив ще 18 років, переживши всіх своїх сучасників: Сірка, що помер у 1680 р., Самойловича, що вмер на засланні в 1687 р. Помер Дорошенко в 1698 р. коли на Україні вже гетьманував Мазепа.

(С. Л. В. «Неділя» 6. II. 1949).

Т. Шевченко, оглядаючись на тодішнє вже помосковлене в значній частині «малоросійське громадянство», писав із жалем:

Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі...
— — — —
І забули в Україні
Славного гетьмана.

Але, слава про великого українського патріота, що всю свою діяльність присвятив був боротьбі за волю й єдність України, збереглася не тільки в народніх піснях, які оспівували, як Дорошенко «веде своє військо, військо запорізьке хорошенько», а й відбилася в українській літературі, де образ славного гетьмана змалювала Л. Старицька-Черняхівська в драмі «Гетьман Дорошенко». Добу Дорошенка зобразили також Марко Вовчок у повісті «Маруся», що мала великий успіх також у Франції, де її введено до шкільних програмів, і Спиридон Черкасенко в драмі «Про що тирса шелестіла».

ДОСВІД — пережите й перепробоване людьми; все, що людина пізнає через зовнішнє й внутрішнє сприймання, при чому цілковита відмінність ситуацій, в яких переживається та чи інша подія, дає ті наслідки, що звичайно «чужий досвід мало кому служить», і молодь майже ніколи не хоче використовувати мудрости, набутої в гірких досвідах старших. Старі кажуть: «Щоб розуміти й командувати, треба мати досвід», — і розуміють під досвідом часто тільки довгу низку прожитих років; молоді кажуть: «Досвід визначається не довгим часом, а інтенсивністю життя». — і вважають, що жили і живуть вже досить інтенсивно, щоб мати досить досвіду і мати право не слухатися чужих порад. А тим часом не досить жити інтенсивно, чи як кажуть, динамічно, щоб мати належний досвід, бо досвід означає тільки те, що ми в стані і хочемо здобути з нього, інакше не було б з одної й тої ж події надто відмінних висновків. Необхідний якийсь вищий принцип, якась вища засада, що освітлювала б ті чи інші події і давала напрямну досвідові. Щоб досвід набув вартість, необхідна співпраця думки й чину, умудреної думки старих і інтенсивного чину, чи дії, молодих, з їх синтези зроджується той досвід, що накопичується в століттях і породжує та розвиває знання й культуру. Філософ, що звик думати над книжками, не міг би дійти до правдивих висновків, коли б він не приймав під увагу чужих досвідів, освітлених світлом свого власного минулого досвіду. З другого боку було б не можливо розвиватися духово, живучи тільки серед собі подібних, в обмеженому колі повсякденних ідей і подій. Відправною точкою в досвіді має бути власне переживання, власне спостерігання (зовнішнє чи внутрішнє), але щоб воно набрало загальної вартости, мусить пройти через призму порівнянь з переживаннями й спостереженнями інших, і то не тільки вузького кола ближчого оточення, а й його широкого світу, що знаходиться в книжках, цих акумуляторах людського досвіду.

ДОСВІТКИ — див. ВЕЧЕРНИЦІ.

ДОСВІТОК — час перед народженням дня, коли темні сили ночі тратять свою силу: »Чорт би й не віддав, та на лихо йому досвіток захопив» (Рудченко, II, 25). Звідси — надія на скорий прихід сонця і на зміну на краще. Загально відома поезія П. Куліша «У досвіта встав я..», де висловлено таку символічну надію на недалеке вже відродження України:

Ой скоро світ буде,
Прокинуться люди,
У всяке віконце
Засіяє сонце...

ДОСТОЄВСЬКИЙ ФЕДІР (1822—1881) — один із найбільших письменників не тільки московської, але й світової літератури, змосковщений нащадок українського роду. Батько письменника Михайло був із духовного роду і скінчив Кам'янець - Подільську семінарію, а донька письменника Любов, в своїй книжці спогадів пригадує, що «один із литовських Достоєвських, може останній, переселився в Україну — коли не знати — прийняв православіє, мабуть щоб оженитися з православною українкою, і став православним священиком, а опісля, після смерти жінки, архиепископом. Цей— вже український — Достоєвський, основник українського роду Достоєвських, називався після родинної традиції Степаном. Нащадком цього Степана був дід письменника Андрій, про якого нічого не знаємо, бо його син, а батько письменника Михайло посварився з батьком і братами поїхав до Москви, щоб студіювати медицину і став основником московського роду Достоєвських. . . »

Також С. Любимов в кн. І. Альманаху «Літературная Мисль», що вийшов у Ленінграді 1923 р., писав, що «прізвище Достоєвських не раз зустрічається в літописах »южно-русского» краю. Рід Достоєвських походив із тубільців

України, що була під Польщею, належав до середньої шляхетської родини Поділля і Волині. В давнину в XVII ст. непохитні борці за православну віру та «руську» національність у боротьбі з католицтвом та польською культурою, представники роду Достоєвських часто згадуються в документах та актах, що торкаються України. (див. Архів Юґо-Зап. Россії», ч. VI т. Ії, дод. ст. 71, 73, 74 і інш.). Як представники інших багатьох дворянських родин України Достоєвські охоче приймали священичий сан та вступали в черці. Найвидатнішою особою з-поміж них був Акіндій Достоєвський, ієромонах київопечерського манастиря, що жив у XVII ст.»..

Свою замітку С. Любімов кінчає словами:

«Дуже можливо, що українське походження **Ф. М.** Достоєвського та не цілком **втрачені, а** скорше приглушені, племінні його властивості спочуття, одідичена боротьба за православну віру, що спадково провадилася багатьма поколіннями його предків, об'єднаний вплив двох культур — західньо-латинської та східньо-православної, що змагалися між собою протягом низки століть в Україні, допоможуть розгадати та витлумачити нам деякі сторони багатогранної та глибокої діяльности великого письменника...»

Як би там не було. Ф. Достоєвський, що вже народився і виріс у Москві, став одним із визначніших теоретиків і пропаґаторів московського месіяністичного імперіялізму, що знайшов своє застосовання в червоній Москві: «Всякий великий нарід, — писав він, — вірить і повинен вірити, коли хоче довго жити, що саме в ньому і тільки в ньому одному міститься **спасіння світу,** що живе він тільки для того, щоб **стояти на чолі народів і приєднувати їх усіх до себе**, вести їх у згідному хорі до остаточної мети, всім їм призначеної». (т. XI. 1895 р. ст. 18-29) «..Все у нас, не зважаючи на всю ріжноголосицю все ж зводиться до однієї спільної думки — **загальнолюдського єднання...** Отже, коли російською національною ідеєю є кінець-кінцем тільки всесвітнє загальнолюдське об'єднання, то це означає, що вся наша вигода в тому, що б усі, припинивши до часу всякі сварки, **стали росіянами і націоналістами...»** (ст. 22-23).

Чи не ясно? — щоб об'єднатися, все людство повинно обмосковитися, прийняти команду Москви!

Врештою, цей заповіт Достоєвського й перейняли на себе московські большевики, дарма, що Достоєвський був консервативним монархістом, і можливість перетворення Росії в комуністичну деспотію, яку він по пророчому передбачав, його жахала, надто, бо він знав психологію московського народу. Один із персонажів його роману «Бєси» Верховенський — батько, так висловлюється: «О росіяни (москалі) це паразити серед інших народів. Росіяни повинні б бути знищені для добра людства. Свята наша жебрачка Росія — країна селянська, жебрачка небезпечна... вона радітиме кожному бунтові, — треба тільки розтлумачити...» «Розтлумаченням» займався інший герой цього ж роману, Верховенський — син, тип майбутнього большевика. Недовчений студент, що багато їздив за кордон, так повчав керовану ним «п'ятку», в якій він власноручно «зліквідував» студента Шатова, запідозреного в донощицтві: «...Все наше діло в тому, щоб усе рушилося — і держава і мораль. Залишимось тільки ми, що загодя визначили себе для прийняття влади. Запросимо розумних до себе, а на дурних поїдемо верхи... Треба перевиховати покоління, щоб зробити його гідним свободи...»

Достоєвський відчував жах перед видивом, яке мав, перетворення людства, опанованого Москвою, в «муравлище», організоване в дусі соціялістичних доктрин: загубивши релігійну віру, позбавлене вищих животворчих ідей, російське «муравлище» не тільки не зможе в остаточному сповнити месіяністичного призначення Росії, але мусітиме само загинути: «Ніяка комуна його не порятує: будуть лише загально . солідарні жебраки - старці, що віддалися всі спільно в рабство»... «Буде казарма, спільні мешкання, найбільш необхідне, атеїзм, спільні жінки без дітей... і за все це... ви берете все мою особистість!»

Це був протест успадкованої української індивідуалістичної душі проти московської отарности, протест одиниці, свідомої своєї гідности, своєї самовартости, проти передбаченого наміру її знищення в казарменно - підбитому безформенному безправному натовпі.

ДОТЕП — влучне слівце, що вмить засвічує в душі іскри веселости. Не дурно Новаліс називав дотепність «духовою електрикою», а Янкелевич — «гнучкістю духа й рухливістю уяви».

«Щоб правити народом, — писав Мопасан («На волі»), — потрібний лише добрий дотеп. Блискучий гумор заступає в нас місце геніяльности, влучний дотеп освячує людину, робить її великою для потомства.. Побіжний погляд, кинутий на наше (французьке, Є. О.) минуле, виказує, що наші великі люди всю свою славу завдячують лише щасливому дотепові. Найогидливіші володарі ставали популярними через влучні дотепи. Слова, слова, нічого тільки слова, іронічні, чи героїчні, веселі чи глузливі, все вели перед у нашій історії. Кльодвік, слухаючи оповідання про муки Христа, скричав: «Чому я не був там з моїми франками?!» Цей володар, щоб панувати самому, повирізував своїх родичів і союзників, доконавши найжахливіших злочинів. Але на нього дивилися, як на цивілізованого побожного монарха: — «Ах, чому я не був там із моїми франками?!» Людвік IX, хоч і був дійсно святим, не лишив нам ні одного цікавого слівця, яке варто було б запам'ятати. Тим-то його панування представляється нам страшенно нудним, повним казань і церковних

церемоній. Генрік IV., це майстер. Скритий підступний, облудний, киринник, яких мало, дурисвіт, гуляка і пияк, що не вірує ні в Бога, ні в чорта, він здолав, завдяки кільком дотепним слівцям, здобути собі славу лицарського короля, чесного, шляхетного й великодушного. Перед битвою в Іврі він сказав: «Діти, коли вам забракне прапорів, єднайтеся всі довкола мого білого стандарту: ви його знайдете па шляху, що провадить до слави й перемоги».. Як міг не перемагати той, хто вміє так промовляти до своїх вояків? Але чим він з'єднав собі па віки французькі серця, так це висловом, якого не вимовляв досі ні один володар: — «Коли Бог дасть мені віку, я хочу, щоб в моїм королівстві не лишилося такого бідака, що не мав би — бодай в неділю — на тарелі курку..» Ось як опановується юрбу! Цими словами Генрік IV раз на все вирізьбив своє обличчя в пам'яті нащадків. Назвіть лиш його ім'я, і вже бачите перед собою білий стандарт і чуєте смачний запах вареної курки... Коли б Людвік XУI здобувся хоч на один дотеп... він уникнув би ґільотини. Наполеон І кидав жменями слова, що хапали за серце його вояків...» (За ЛНВісником 1928, УІ, 167-68).

Цю науку французьких королів перейняли московські большевики. Що це, як не дотепи, їхні, вже присипані порохом забуття, гасла — «Мир хатам, війна палацам!» Досить побувати в Москві, щоб переконатися, що всі старі палаци давніх вельмож залишилися і набудовано чимало нових, в яких позасідали нові вельможі. Але той дотеп, захопив був серця мільйонів обездолених людей царської Росії. Чи ж не дотепом було й інше гасло: «Земля селянам, фабрики робочим», коли ми знаємо, що і земля й фабрики опинилися в посіданні невеличкої купки людей (Політбюро Партії), що засіла в Кремлі, озброєна наймодернішою зброєю державного терору? Або славнозвісне гасло — «самовизначення народів включно з правом на повну незалежність » — чим не дотеп?!

Усі виступи Хрущова — це постійна гра на дотепах, яких він кидає повні пригорщі в кожній своїй промові.

Наш український нарід дуже дотепний. Але його дотепи іншого роду. Вони просякнені гіркою мудрістю віків, що наказує йому пам'ятати: «Як москаль каже сухо, то певно буде по вуху!» «Москаль тоді правду скаже, як чорт молитись стане». «Од чорта одхрестишся, а від москаля не одчепишся». «Москаль чоловік добрий та руки в нього довгі». «Тату, тату! лізе чорт у хату! — Дарма, сину, аби не москаль!«

ДОТИК — магічний акт. Люди магічного світогляду вірять, що всі речі сповнені якоюсь магічною силою, яку в науці прийнято називати ОРЕНДОЮ; що святіша річ, то більше в тій речі магічної сили. Завдяки дотикові здійснюється перехід тої магічної сили з одної речі на другу: зубний біль, напр., можна, мовляв, вилікувати, доторкнувшись якоїсь тварини з гострими здоровими зубами, і то навіть дуже посередньо, напр., вкусивши хліба, який гризла миша. Тому новонародженому хлопцеві пуповину перерізували на книзі, щоб йому вчення йшло добре, а дівчині — на ткальнім гребенці, щоб вміла добре ткати. Тому закопували в землю ріжні речі, що ніби підносять родючість ґрунту.

Поняття оренди, себто магічної сили, має подвійну рацію, позитивну та неґативну, подібно до того, як і ТАБУ означає і святий і нечистий, себто однаково — недотикальний. У самогубцях, злодіях, розпустниках діє зла сила, неґативна оренда, що також, мовляв, переноситься через дотик. На вірі в цей перехід злої оренди побудовано низку обрядів вигнання, чи вбивства «козла відпущення», якого навантажується гріхами всієї людської спільноти. (III кн. Мойсея, XVI, 21-22, 26).

Дотик до святих речей, наповнених особливо сильною орендою, як камінь-фетиш, частина жертвенної тварини, зброя, тощо, становлять найважливішу частину присяги. Рація всіх цих актів одна й та сама: вступаючи через дотик у зв'язок з магічною силою, людина тим стверджує, що, коли б вона порушила присягу, то ця сила мала б обернутися проти неї.

Відкривання деяких частин тіла для зміцнення магічної сили якоїсь дії дуже часто ще й ускладнюється дотиком відкритої частини тіла до речі, на яку треба вплинути. На Поліссі, жінка, садячи капусту, придушувала розсаду голим коліном, що мало ніби вплинути на ріст і якість капусти. Подібний магічний вплив тіла спостерігається й там, де чарування відбувається через дотик навіть і одягненого тіла, у випадках, коли дотик не являється супровідним актом а виступає самоціллю. В обрядах КАЧАННЯ людина виявляла бажання привести своє тіло в якнайщильніший контакт із об'єктом — землею, пашнею, росою, тощо, — і то так, щоб усі сторони тіла якнайповніше діткнулися об'єкту, чого неможливо осягнути інакше, як качанням по землі.

ДОШКА НЕЗАПИСАНА — символ душі новонародженої дитини. Його вживали вже Платон та Арістотель, і він знаходиться в проповідях Симеона Полоцького (1629-1680). Чиста, незаписана дошка зустрічається часто і в збірниках емблем, починаючи від XVI ст.

ДОЩ — остуджена водяна пара, що літом сповнює атмосферу і при охолодженні, краплями падає на землю. При сильнішому охолодженні вона перетворюється в град, а зимою в сніг. У такого хліборобського народу, яким усе був український нарід, дощ природньо користувався великою увагою. У колядках на Різдво, коли думки селянина звернені на закликання добробуту в новому господарському році, дощик прославляється, як дорогий гість, що приходить до господаря разом із сонцем та місяцем: Кожний

в гостей хвалиться своїми дарами господареві:
— Ой чим же ти ся похвалиш, дробен дощику?
— Ой як я спаду мая місяця,
То ся зрадує жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця...

Без дощу не росте жадна рослинність. Тому з дощем в'яжеться взагалі ідея росту: коли йде перший весняний дощ, діти вибігають простоволосі під дощ, щоб швидко рости (Етн. Зб. НТШ. V, 162).

Вертаючись до колядок, завважимо, що дощик. один із трьох гостей-товаришів, фігурує все на третьому, себто найважливішому, найпочеснішому місці, бо, як він сам висловлюється в одній колядці:

...Нема над мене:
Ой як я впаду три рази на яр,
То зрадуються жита, пшениці.
Жита, пшениці, всякі пашниці.

У багатьох колядках на цьому третьому, почеснішому місці замість дощу. фігурує сам Господь:

Вихваляється третій товариш,
Третій товариш — сам Біг небесний:
Як же я спущу дрібного дощу,
Зрадується мені ввесь мирний світок...

В одній групі колядок, що походять із найріжніших місцевостей України, роля дощу, замість зосередковуватися на чисто хліборобській функції. набирає загальнішого значення, як і в останній нашій колядці з третім товаришем — Богом небесним, себто поширюється на «ввесь світок», як одна з трьох космічних сил:

...Місяць береться заморозити
Гори, долини і верховини,
Глибок-поточеньки й бистрі річеньки;
Сонечко береться розморозити
Гори, долини й верховини,
Глибок-поточеньки й бистрі річеньки:
Дощичок береться зазеленити
Гори, долини й верховини...

Потебня, а за ним і М. Грушевський, за поміччю українських і загальних аналогій, визнали, що місяць тут символізує зиму, сонце — весну, а дощик — літо.

Та не все буває дощ жаданим селянинові. Іноді, як іде він занадто часто, та ще й у жнива, може він завдати великої шкоди. Тому й казали в Україні, що «Як дощ часто іде, то на небі тоді Бога нема, а самі боженята» (Дикарев, 92), які, очевидячки. не дуже то дбають про людський добробут. або й не вміють реґулювати, як слід, атмосферичні явища. Тоді, як і в часи великої посухи, приходять на допомогу спеціяльні заклинання дощу, чи проти дощу, які походять, очевидячки від ріжних давніх знахарів, хмарників, тощо. Вони затрималися до наших днів головно, як дитячі пісеньки, але в них ще досі відчувається відгук давніших жертвоприношень:

Дощику, дощику.
Зварю тобі борщику.
В невеличкому горщику,
Поставлю під дуба,
Лини, як з луба —
Цебром, відром, дійничкою
Над нашою пшеничкою.

Або:

Дощику, дощику,
Зварю тобі борщику,
В новенькому горщику,
Поставлю на дубочку:
Дубочок схитнувся,
А дощик линувся —
Цебром відром, дійничкою
Над нашою пашничкою...

Коли ж дощу забагато, кричали:

Не йди. не йди, дощику!
Наварю ті борщику,
Поставлю ті в кутику,
На червонім прутику,
Прутик ся хитне,
Та й ся хмара розійде...

Або:

Геть, хмари, геть, хмари,
На ліс, на татари!
До нас, сонце, до нас, сонце,
Бо ми — християни!

Або:

Дощику, перестань,
Я поїду на пристань —
Богу молиться,
Христу поклониться.
А у Бога сирота
Отворяє ворота
Ключиком, замочком,
Золотим платочком...

Тут цікавий образ (з Черкащини) відчиняння воріт — випускання сонця.

Крім замовлень, зустрічаємо й чимало обрядових дій, зв'язаних із віруванням в можливість викликати чи стримувати дощ. відповідно до принципів імітативної магії: ховаючи втопленика, поливали його водою, щоб був дощ (Номис 740). Сюди ж відноситься обливання людей. чи навмисно зробленої ляльки; купання в річці дівчини відьми, чи теж відповідно зробленої ляльки; копання ям по ярах, коло джерел — зачепивши воду підземну, можна, мовляв, викликати й воду небесну і т. д.

Були дуже поширені вірування, що відьми, збираючи росу й переховуючи її в горшках десь у пивниці. могли затримувати дощ і тим викликати посуху (Чубинський, Труди... I, 20). У 1709 р. дворянку Яворську було віддано на тортури з обвинуваченням в тому, що вона ніби затримала дощ. У 1711 р. таке ж обвинувачення було піднесено на Волині проти кількох жінок (К. Стар. 1889, III, 384).

Коли при сонцю дощ іде, то в нас казали: «Сонце світить, дощ іде, чарівниця масло б'є», або: «Сонце світить, дощик кропить, чарівниця масло робить» (Етн. Зб. НТШ. V, 162). Такий дощ звали також «свинячим дощем», бо під час нього звичайно, свині з вереском бігали, бо

докучали їм розігріті сонцем наразити, або «рудавиною», бо як такий дощ зачепить полотно, простерте на сонці для білення, то воно порудіє, або «його руда з'їсть» (там же).

У всьому світі було поширено вірування про подружнє єднання неба і землі: небо дощем запліднює землю. Знаходимо це вірування в індуських Ведах і давнєгрецьких поемах Гомера і Есхіла. Розвиваючись із цієї первісної концепції, дощ взагалі зробився символом запліднення: загальновідомий міт про Данаю, яку запліднив Юпітер золотим дощем. Ту саму концепцію зустрічаємо ми і в наших весільних піснях, де злива порівнюється з статевим єднанням молодого подружжя, а добрий урожай — з народженням дітей, як наслідком тої зливи. Тому, коли в день шлюбу йде дощ, то це вважається в нас за добрий знак. Те саме в Болгарії Сербії, Московщині, Німеччині, Тіролі, Норвегії Греції (Див. ДАНАЯ).

У зв'язку з цим символічним значенням дощу в весільних піснях, набрав дощ значення символу взаємної любови і в інших піснях, що співаються поза весіллям:

Скриплять мої ворітенька
(себто не зачиняються — дівчина любить)
На мороз, на мороз?
Горить моє біле личко:
Либонь буде дощ, буде дощ
(отже, не мороз серця, але дощ — любов).
Ой дощику, поливайчику,
Поливай, поливай,
Козаченьку до дівчини
Прибувай, прибувай....

У цій концепції набирає цілком ясного значення й пісня:

Червона калино, чого почорніла?
Чи суші боїшся, чи дощу бажаєш?

Калина — символ дівчини, «суша» відповідає «морозові» попередньої пісні, а дощ зберігає те саме символічне значення.

Зрошуючи поля й ниви селянина, дощ, як ми вже бачили в колядках, забезпечує йому добробут відкриває шлях до багатства. Тому «коли сниться дощ то віщує багатство» (Франко, «Прип. III. с. 134). Тому й жиди в Україні дуже раділи коли на їх КУЧКИ йшов дощ, «ворожили собі з того, що матимуть багато грошей». «То вже, як іде дощ на кучки, то так жиди тішаться, так голови під окап підставляють, ніби то не дощ а готові гроші на них капають» (Етн 3б НТШ. V, ст. 200).

Ми вже з того всього могли бачити, що дощ в Україні тішиться великою шаною і, загально кажучи його символіка — світла, радісна. А все ж краплі дощу нагадують й інші краплі — краплі сліз і тому маємо ми трохи й іншої символіки: «Коли сниться гарячий дощ, то віщує плач» Франко, III. с. 134). Наші заробітчани в Німеччині казали, що, коли йде дощ не слід виїжджати на роботи, бо прийдеться часто плакати (Перв. Гром. Київ, 1926, с. 28). Також дощ під час вінчання, всупереч загальному віруванню, багатьом в Україні (а також у Прусії), віщує сльози (Сумцов в К. Стар. 1889, I, 85). Також про дощ із сонцем казали на Херсонщині, що то «відьма плаче». (Ястребов, III, 65).

Проф. Потебня завважив, що в українських народніх піснях, дощ символізує не тільки сльози, або — як причина повені — сум, але й чутки та плітки: «У чужому селі дощик іде, а в нашому чути». «У чужих селах дощі йдуть, а на наші села річки течуть» (себто: там плітки, а в нас, як наслідок, — горе). «Ой не піде дрібен дощик без тучі, без грому, ой не піде дівка заміж та без поговору. Настучиться, нагрючиться, дрібен дощик піде, — набрешуться вражі люди, дівка заміж піде...»

ДОЩЕЧКА — весняна забава на Буковині, в якій дівчата, побравшись за руки, вимощують руками вигідну «дощечку», якою й переходить під пісню-гагілку обрана для цього дівчина. У Галичині ця забава й зв'язана з нею гагілка називаються ЖУЧЕНЬКО. Див. також ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА.

ДРАБИНА — дерев'яний прилад з двох доземних дощок і значного числа поперечних щаблів, щоб ними взлізати нагору. Символ суспільної нерівности: «Що Бог у небі робить? — Драбину — одних підсаджує вгору, других в долину (Франко «Прип.» I, 89). «Бог кожному дає драбину — одному вгору, другому — вдолину» (там же, II, 49).

Драбина — також символ шляху до неба. В Україні загально вірили, що душа все змагає до неба. Щоб допомогти їй піднестися вгору, на Вороніжчині ставили на могилі (на хресті) а іноді й у вікні драбинку. Іноді клали і в гріб невеличку драбинку, а на поминки пекли коровай і на ньому теж випікали драбинку. Ці хліби з драбинками носили також до церкви на офіру (П. Глядківський в Перв. Громад. 1929, III. 192). На Курщині пекли драбинки на Вознесення — хліби звичайно з 5 щаблями. Їх вішали перед образами, щоб Господь по тій драбинці легше піднісся на небо. В урожайні роки ці драбинки робили довші, а в неврожайні — менші, бо «тоді небо ближче». (Зап. НТШ. т. 88 ст. 234).

Цей звичай виник, мабуть, під впливом біблійного сну патріярха Якова, який, по дорозі до Месопотамії, заснув і бачив увісні величезну драбину від землі аж до неба, а по ній ходили вгору і вниз янголи. Ця драбина символізувала втілення Слова, що мало народитися від роду Якового і зійти, в послідовних поколіннях, аж до землі, де Слово мало зробитися тілом і небо єдналося з землею, і найвищі речі єдналися з найнижчими, і Бог єднався з людиною Тому і в нашому церковному мистецтві драбина фігурує як одна з емблем Богородиці. У Толковій Псалтирі 1687 р. в одному з 12 меда-

льйонів, що оточують образ Божої Матері, знаходиться й драбина — «лествиця небесная, нею же Господь к нам сніде...» В «Акафистах» 1625 р. теж намальовано Богородицю в образі драбини: долі лежить Яків і дивиться на неї, а по ній іде янгол а в горі серед хмарок, стоїть Христос (Зап НТШ, т. 140, с. 149. Новицький).

Маги Персії теж уявляли собі, що душі праведників підносяться до сонця — місця вічного раювання — проходячи через сім воріт з семи ріжних металів, поставлених на величезних сходах. Св. Авґустин писав, що щаблями ріжних чеснот можна дійти до гори драбини, де знаходиться найвище добро.

ДРАБИНЯК — дуже худий, миршавий кінь. Взагалі худобу, що у неї видно ребра, в Україні звали — драбинчастою: «Мені віддайте тільки одну драбинчасту кобилу». (Стороженко). Драбиняком звали й драбинястий віз, бокові сторони якого складалися з драбків-драбинок.

ДРАГОЛЮБ — приворотне зілля: «Ти, Одарко, ти голубко моя, що ти мені за зілля дала? — Дала тобі драголюбчику, ти Іванку, мій голубчику» (Чубинський, Труди. V, 34). На Херсонщині це зілля, разом із іншим, святили на Маковія, а потім варили й давали пити — «якщо пече всередині» (К. Стар. 1889, VII, 524).

ДРАГОМАНІВ МИХАЙЛО (1841-1895) — один із визначніших політичних і громадських діячів України XIX ст., видатний історик і етнолог. Як учений, він перший в українській етнології й фольклорі став на ґрунт порівняльних студій. Був доцентом київського університету, але за свою політичну діяльність був позбавлений катедри і виеміґрував із України (1876) із спеціяльною метою — голосити в Европі правду про українську справу і поборювати царський самодержавний режим. Перебуваючи закордоном, перше довший час у Женеві, в Парижі, в Італії, а потім, до кінця життя, як професор Софійського університету в Болгарії, він дійсно безнастанно містив більші й менші статті про Україну в ріжних чужинецьких наукових і популярних виданнях, бороняч и права України на свободу та протестуючи проти тих переслідувань, яких зазнавав український нарід під московським царським режимом. Його перу належить просторий відділ про Україну в всесвітній географії Елізе Реклю; йому ж належить протест проти переслідувань українського друкованого слова в Росії, поданий на міжнародній літературний конґрес 1878 р. Не будем тут відзначати дальші його виступи в закордонних виданнях але не можемо все ж не згадати його брошури в французькій мові «Пригнічена нація», в якій він дуже речево виклав для освічених европейців українську визвольну справу в тодішній її фазі, насвітливши історію України в цілковитій її самобутності та незалежності від Москви та підкреслюючи її міжнародню вагу для всієї Европи. Закінчував він свою брошуру таким характеристичним уступом:

«Тут ми спиняємося і просимо всі публікації які симпатизують протестові пригнічених проти тиранів, розмножити цю статтю цілковито або в суттєвих частинах, щоб увесь світ міг довідатися, як напередодні XX ст. в Европі ще існують муки інквізиції, як кидають до тюрем людей за те, що вони хочуть читати Євангелію рідною мовою; також, щоб західня Европа могла знати, що в близькому сусідстві з нею існує нарід який протягом кількох віків боровся проти азійських кочовиків на шляху, яким ці останні йшли, щоб дістатися до цивілізованих країн і що він їх відбивав, щоб захищати европейську цивілізацію, підставляючи ворогові свої відкриті груди; що цей нарід, нарешті, пролив рясно свою кров за національну свободу і рівність, і, якщо через нещасливий збіг обставин він нині перебуває в стані політичного закріпачення, то ці засади свободи й рівности все залишаються основними засадами його морального існування. Власне, в ім'я цих засад, в ім'я цивілізації й братства народів Україна звертає свої очі в бік усієї Европи і чекає від неї опори й заохочення».

Драгоманів був усе життя послідовним соборником, — він «відкрив» Карпатську Україну і дав Ганнібалову клятву включити її в загальний український визвольний рух, поставивши ширше від Франкового «Від Кубані до Сяну» гасло: «Від Кубані до Тиси». На Галичину він звертав особливу увагу і зробив багато для піднесення її культурного й політичного рівня: «Галичина мені така ж рідна, як і Полтавщина», — казав він і підтверджував свої слова ділом, як про це засвідчував і Ів. Франко, його учень, що нераз повставав проти свого учителя, називаючи його, з огляду на його пересякненість московською культурою, «Ґенте Рутенус, націоне Руссус», — себто «народністю українець, національно — москаль».

У передмові до II-го тому опублікованого ним листування з Драгомановим, Ів. Франко писав (у 1908 р.): «Не можу не висловити свого щирого жалю щодо деяких уступів моєї передмови до І го тому листів Драгоманова. Тепер, обіймаючи всю її цілість, я розумію ясно, як мало ми, його учні, розуміли його за його життя, як мало ми здібні були піднестися на ту висоту знання і поглядів, на якій він стояв і з якої не спускався ніколи. Він був для нас правдивим учителем, і вповні безкорисно не жалував праці, писань і упімнень і навіть докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, вирослих у рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи европейської цивілізації. Можна сказати, що за вуха тяг нас на той шлях, і коли з генерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального і нашого народнього діла, то це в най-

більшій мірі заслуга покійного Драгоманова».

І трохи далі Франко називав Драгоманова «чоловіком високої душі і високого розвою, якому справді ніщо людське не було не то чуже, але й байдуже. Незвичайна різносторонність його інтересів, незвичайна живість і ясність їх зрозуміння йшла впарі з незвичайним критицизмом розуму, критицизмом вродженим, а не подиктованим ніякою доктриною, і з не меншою суцільністю й гармонією його вдачі, сконцентрованої на високій, ідеальній основі».

У передмові до «Громади», яку Драгоманів почав у 1876 р. видавати в Женеві, він написав знаменні слова: «Кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському — єсть видаток із української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї ні звідки...»

До такого переконання, — яке на ділі, на жаль, дуже часто порушувалося, — Драгоманів прийшов далеко не зразу: довший час на ньому надто тяжіла московська культура й московська мова, на якій він співпрацював у ріжних російських виданнях. Та поволі, він переживав корисну еволюцію і, зробившись переконаним соціялістом прудонівського (не-марксистського) напрямку, тісно пов'язав свій соціялізм («громадівство» в його термінології) з українською визвольною справою: «Коли українець, котрий не став громадівцем, — писав він, — показує тільки, що він не додумався, чи не довчився до кінця, також саме й громадівець на Україні, котрий не пристав до українців, теж не довчивсь, не додумавсь до кінця, не поборов у собі пана чиновника».

На ґрунті цієї засади стався остаточний розрив між Драгомановим та його товаришами-українцями з польськими та московськими соціялістами, серед котрих було чимало й українського походження. Їм Драгоманів із товаришами закидали, що вони, бувши «малоросами», нічого не роблять для свого справжнього народу. Найближчий співробітник Драгоманова Подолинський виголосив був для них доповідь, в якій доводив, що, виховавшись в Україні, отже коштом українського народу, загально-російські соціялісти «нічогісінько не роблять для свого рідного краю». З відповіддю виступив киянин Дейч, який викликав нею серед українців таке обурення, що українці пірвали зносини з своїми російськими товаришами і вийшли з спільної організації. Тоді Драгоманів видрукував статтю в одному французькому соціялістичному журналі, а польські й московські соціялісти відповіли в інших журналах. Про це Драгоманів писав: «З часу надруковання у французьких соціялістичних часописах протесту проти мене... з приводу моєї статті в «Ля Ревю Соціяліст», в якій я вказував на централістично-національні тенденції в російських і польських соціялістичних колах, я припинив всякі стосунки з російськими й польськими соціялістами еміґрантами, як спільнотами, і зберіг лише особисті стосунки, і то з небагатьма...»

У своїй публіцистичній і політичній діяльності Драгоманів, з нашої теперішньої точки погляду, наробив чимало шкоди: він надто захоплювався «поступовістю» московської літератури і «всеросійськістю» московської культури, в наслідок чого, напр., і А. Пушкін, з його антиукраїнським і шовіністично-московським наставленням видавався йому «нашим» поетом; він надто виразно був, за висловом Ів. Франка, «Ґенте рутенус, націоне руссус», і саме тому не зрозумів і знецінив літературне й національно-революційне значення творів Шевченка; він надто довго й завзято вірив у можливість визволення України не в процесі національної революції (порівняй Шевченкове: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте!»), неможливої, на його думку, з огляду на могутність російської імперії та стан некультурности й несвідомости народніх українських мас, а в процесі спільної з «поступовими» московськими колами боротьби проти царського деспотичного режиму; він надто довго плекав у своїх писаннях оту ідею «спільного котелка» з російською, а властиво московською демократією, що так фатально заважила була на розвою нашої національної революції 1917—1919 рр. і що породила так зв. ДРАГОМАНІВЩИНУ (див.). Та в тих своїх фатальних помилках був він, на жаль, тільки людиною свого часу, а не прозорливим генієм, в роді Шевченка, що випередив свою добу на яких сто літ. Вплив Драгоманова на його сучасників був тим більший, що визначався він не тільки великою освітою, справді західньоевропейською культурою та непересічною духовою енерґією, а й щирою відданістю своїм ідеалам та намаганням служити правді, як він її розумів: «Сія вся завсіди само приложиться, коли ми будемо шукати поперед усього правди», — писав він, вважаючи, що «всі гріхи простяться, окрім гріхів проти народу й людського розуму». Тому й Ів. Франко писав ще раз про нього в 1910 р. в «Молодій Україні», як остаточну свою про нього думку:

«Не соціялістичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то й ненависним для реакційної частини нашої суспільности, а власне його пропаґанда, що так скажу, одноцільвости людської одиниці, пропаґанда щирости, простоти й постійности в сповнюванню прийнятих на себе обов'язків, явного й рішучого висловлювання згідного з тими переконаннями. От сі, майже чисто етичні принципи, — то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов у галицьку суспільність. І тим він поклав одну з головних основ нашої регенерації (відродження Є. О.). Присоромлені показом своєї іґнорації в справі загально-людської освіти, болюче захоплені драгоманівським поглядом про обов'язки інтеліґентного чоловіка супроти маси ро-

бочого народу, деякі молоді галичапи кинулися до праці. (Тут Ів. Франко має на увазі й себе самого, Є. О.). Вони хапали, відки могли матеріял, щоб виробити собі, яко мога, суцільний світогляд, читали, сперечалися, сварилися і знову сходилися».

ДРАГОМАНІВКА — українська абетка, яку пробував запровадити М. Драгоманів, уживаючи її в своїм листуванні і в своїх виданнях від 1876 року до смерти, але вона не прищепилася.

ДРАГОМАНІВЩИНА — демократично-ліберальний та соціялістичний рух із його космополітизмом федералізмом і москвофільством, що охопив був Україну в початках XX ст.. не без ідеологічних впливів М. Драгоманова. Йому закидають тепер у великій мірі те, що Україна збудилася «приспаною» — непідготованою психічно — в вогні революції. «Усміі впливи драгоманівської ідеології слідно в нас скрізь, — писав Д Донцов у ЛНВіснику (1923, III, ст. 260—66). — Коли провід революції захопили в нас люди, які мріяли не про власну державність але про «торжество соціялізму», не про консолідацію сил нації, лише про зміцнення «спільного революційного фронту» з Росією, в їх словах і ділах бачимо всю ідеологію Драгоманова».

Також в «Катехизмі Українського Державника» читаємо: «... Драгоманів був державником російським, а не українським. Тому й культ особи Драгоманова у нас був культом української недержавности. Наслідки драгоманівщини були катастрофальні, тому що драгоманівщиною перейнялася була найактивніша частина української молоді по обох боках Збруча. Нею перейнявся був І. Франко, Павлик, О. Терлецький (Заревич) і цілий ряд молодших у Галичині На Придніпрянщині драгоманівщина зродила всяких соціялістичних сектантів, які, знехтувавши українську державно-історичну традицію опинилися врешті в большевицькім таборі.. »

Проте, не треба забувати, що й Леся Українка вийшла з драгоманівської школи і часто, як напр., у листі до О. Кобилянської з 29. V. 1899, згадувала свого дядька, як свого вчителя якому завдячує багато з своїх поглядів на науку, релігію, громадське життя і т. д. Як безпосередню вказівку на відгук впливів М. Драгоманова на творчість Лесі Українки досить вказати за М. Зеровим на поезію «До товаришів» з 1895 р. Та відзначаючи за Л. Шишмановою що Леся Українка була «духовою дочкою» Драгоманова під час свого перебування в Болгарії (1894 р.), визнаючи за Л. Старицькою-Черняхівською, що «пробування у М. Драгоманова ще зміцнило Лесину освіту і поширило її світогляд», що Леся все життя своє «заховувала щиру любов і велику пошану до свого дядька і лишилася вірною заступницею його ідей». М. Зеров відзначає два одмінні типи учнів Драгоманова: «Одні, як Павлик, цілком зосталися в полоні його яскравої індивідуальности, своїх власних стежок не прокладали, а якщо й різняться між собою, то тільки характером і мірою своєї участи в драгоманівськім культі. Другі, як Франко, засвоїли собі тільки зерно драгоманівської науки, але зростили його по-своєму, зазнавши інших повівів та впливів, і плід дали свій власний, перейшовши в історію з власними часом різко окресленими обличчями...» («До Джерел», ст. 152). Отже і Л. Українка належить до тих «других»: «Зобов'язана дядькові багатьма поглядами, багатьма розумовими своїми інтересами, завжди підтримуючи в собі культ його думки, вона здобулася проте на певну розумову самостійність і сама зробила з його науки всі потрібні їй висновки» (там же, ст. 153),

ДРАҐУНИ — рід кінноти, який з'явився вперше в XVI в., щоб битися кінно і пішо, але потім вони перетворилися в справжню кінноту, що відріжнялася від іншої кінноти тільки своїми одностроями. Московські драґуни далися в знаки українському населенню, як окупаційне військо. Вже в 1709 р. розміщено було в Україні 10 московських драґунських полків, яких удержання коштувало українцям річно вп'ятеро більше за всі податки на гетьманський уряд та всі інші власні потреби. Французький спостерігач Де Монті писав у 1729 р.:

«Козаки, не зважаючи на 18.000 московських драґунів, що тримають Україну в тяжкому ярмі і неволі, тільки й шукають нагоди, щоб повстати проти гнобителів і привернути давню вольність». (Р. Млиновецький, «Іст. у. нар.», Мюнхен, 1953, ст. 303).

Драґуни ж відіграли головну ролю в знищенні Січі в 1775 р., як останнього остою української колишньої незалежности. Це відмітила народня пісня:

Гей обступили прокляті драґуни усі степи й усі плавні,
А вже ж уступили та дві дивізії та в покровські базари...

ДРАЙ-ХМАРА МИХАЙЛО (1889—1938?) — талановитий поет і вчений філолог, професор київського університету (ІНО), один із «п'ятірного ґрона нездоланих співців-неоклясиків», яких він прославив своїм відомим сонетом «Лебеді» 1928 р., в якому відбив сумний стан підсовєтської літератури (див. ЛЕБІДЬ). Ще в 20-их роках гостро критикований за «непролетарську» творчість, був заарештований остаточно в 1935 р. і засланий до концтабору на Колиму, де й помер від виснаження. 16. IV. 1938 р він писав своїй дружині:

«Я дуже-дуже схуд. Запаси товщу, що відкладалися в мене на животі і на грудях, зовсім

зникли Груди — шкура та кості: всі ребра видно На руках і ногах поналивалися жили, як у старих людей. Більш за все руки болять мені бо руками доводиться більш за все працювати, а вони ж у мене слабосилі, як у дитини».

20. VIII. 1938 р. він писав чи не востаннє:

«Я не можу тобі писати... Якщо я не спочину, падаю на роботі, і **тоді мене підвішують...** Ноги опухли..»

М. Драй-Хмара залишив нам цінні праці — «Леся Українка. Життя і творчість» (К. 1926) та «Віла Посестра на тлі сербського та українського епосу» (К. 1929) Крім того збірку поезій «Проростень» (К. 1926), далеко не повну. Численні його переклади, мабуть, загинули в архівах НКВД.

ДРАКОН — див. ЗМІЙ.

ДРАХМА — срібний старо-грецький гріш, що про нього згадується в Євангелії. Чотири драхми йшли на один СТАТИР.

ДРЕВИНСЬКИЙ ЛАВРЕНТІЙ — «чашник землі Волинської», член кількох православних Братств, учасник Берестейського собору в 1596 р. член Соймової Комісії 1632 р. в справі церковних суперечок, що прославився своєю сміливою промовою в соймі 1620 р. в обороні православних:

«... Почавши від Кракова в Короні, як помножається слава Божа за поміччю тої новови-думаної унії? Вже по більших містах церкви запечатані маєтності церковні попустошені, по манастирях худобу замість монахів замикають. Перейдемо до в кн Литовського — там робиться те саме, навіть у містах, пограничних з Московською державою. У Могилеві й Орші церкви запечатано священиків розігнано. У Пинську те саме вчинено: манастир Лещинський на корчму обернено. Через це діти сходять зі світу без хрещення, тіла мертвих вивозяться з міст без церковного обряду, як стерво; люди без шлюбів живуть у нечистоті, не сповідаючися не причащаючися зі світу сходять. Невже ж не самому Богові обида? Невже не буде мститися за це Бог?

«Перейдім до інших кривд і утисків нечуваних Чи то не кривда народові нашому руському що не кажучи про інші міста, чиниться у Львові? Хто грецького закону, не уніят, той не може мешкати в місті ані торгувати на локті і кварти ані до цехів не може бути прийнятий Коли хто умре, мешкаючи в місті, того мертве тіло не можна провести через місто з церковною церемонією ані до хорого з Тайнами Господніми іти не вільно. А в Вильні чи не утиски то? чи чуване коли? Коли мертве тіло під замком хочуть провезти через замкову браму (якою ходять і їздять всі навіть жиди й татари) то ту браму замикають так що православні мусять мерця свого виносити іншою брамою, якою тільки гній міський вивозять. Навіть води не можуть докупитися і велику в тім мають кривду... Давно вже великі, нечувані кривди поносить народ наш руський як у Короні, так і в в. кн. Литовськім...» (скорочено за проф. М. Грушевським «Іст. Укр.-Руси», т. VII. ст. 445—46).

Разом із шляхтичем Ело-Малинським Древинський заснував у Крем'янці в 1633—37 рр. Богоявленський манастир із школою, шпиталем і друкарнею.

ДРЕВОДІЛІ — теслі і столярі давньої України-Руси існували їхні спілки. В одному оповіданні з XI ст. князь, задумавши збудувати церкву, кличе «старійшину древоділям». «На кожнім кроці стрічаємо згадки про дерев'яні будови, стіни, мости: кам'яна будова з'явилася під чужим впливом і була дуже рідка. Дерев'яна посудина — відра, бочівки, «каді», «ладки», «лукна» мусіли бути дуже широко уживані як і всяка дерев'яна домова обстанова». (М. Грушевський, «Іст. Укр.-Руси». І. ст. 264).

ДРЕГОВИЧІ — одне з слов'янських племен що дуже скоро ввійшло в склад Київської держави. Жили дреговичі на правобережжі Дніпра між Прип'яттю й Зах Двиною, де було багато болот (дреговичі — «люди з болот»).

ДРЕНТЕЛЬН ОЛЕКСАНДЕР (1820—88) — московський шовініст, від 1878 р. шеф жандармів і начальник «III отделенія» Як генерал-губернатор Київщини Поділля й Волині (від 1881 р) вславився переслідуванням українського руху. В 1883 р. він заборонив на підвладній йому території всі українські театральні вистави. Коли ж йому звернули увагу, що «малоросійський» театр грав у Петербурзі перед самим царем він відповів: — «У Петербурґе ето театр а в Кієве — ето політіка». Дрентелева забобона тривала понад 10 років.

ДРИМБА — музичний струмент із пружинного заліза походженням з Азії, у формі підкови: під час гри його тримають у зубах, викликаючи звук ударами пальця. «На дримбі гріх грати, бо то на ній жиди грали, як вели Христа розпинати». (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 192). Свою нелюбов до дримби виявляв свій нарід і тим що називав дримбою також нечепурну, нехлюйну жінку, або навіть і вуличницю.

ДРІБНИЦЯ — маленька, незначна річ, незначна подія Уже Полібій, грецький давній історик (205—123 до Р. Хр.), писав, що «якась дрібниця, нічого не вартісна річ, часто викликає дуже поважні події». І Паскаль кинув крилате слово: «Коли б Клеопатра мала трохи коротший ніс вся історія землі була б інакша...» У цих словах чимало перебільшення, але все ж не можна заперечувати факту, що особливо в країнах із деспотичним урядом найменші дріб-

ниці можуть мати значні наслідки. Історики зазначають що нещасливий для Наполеона вислід бою під Бородіном, в великій мірі був наслідком нежитю, що мав того дня великий французький завоойовник. «Маленька причина, що значно впливає на людину, може мати великий вплив на її суспільне оточення, пропорційне суспільному значенню тої людини» (Ґюго).

Шопенгауер писав: «Саме в дрібних речах, що в них людина не зважає на свою поведінку, виявляє вона свій характер, — у незначних вчинках, іноді просто в манерах, можна легко спостерегти той безмежний еґоїзм, що не оглядається ні на кого, і що виявиться потім і в важливіших речах, хоча й намагатиметься бути, по можливості прихованим. Коли якась особа поводиться без стриму в щоденному житті, в тих дрібницях, про які існує вираз: «Де мініміс лекс нон курат» (на дрібниці закон не зважає), коли вона шукає по всіх усюдах тільки власний інтерес і свої вигоди, чи привласнює собі те, що має служити іншим, і т. д., то ця особа — можете бути певні! — не має в серці почуття справедливости, вона буде злодієм і в великих справах кожного разу, як закон, або сила, не в'язатиме їй рук. Не дозволяйте такій людині переступати поріг вашої хати! Я тверджу, що людина, яка порушує правила свого клюбу, свого товариства, порушить так само й закон держави, як тільки зможе це зробити, не ризикуючи карою...» («Афоризми про мудрість життя»).

Яке значення має дрібниця в господарському житті, про це довідуємося з історії Стандарт-Ойл-Компані, яку створив Рокфеллер. Відвідуючи одного разу свою фабрику, він спинився перед складною машиною, що прилютовувала накриття в бідонах нафти. Здавалося, що він тільки задивлявся на її чудову вправність, але насправді він рахував краплі металю, що їх потребувала машина для прилютування накриття в кожному бідоні: було їх 39. Рокфеллер запитав, чи хтось із інженерів перевірив, скільки в точності треба було тих крапель. Виявилося, що ніхто не звернув увагу на таку дрібницю. Але коли це було зроблено, то виявилося, що 37 крапель не вистачало, але з 38 краплями накриття прилютовувалося так само добре, як і з 39. Ця одна крапля заощадила Ойль-Компані 50.000 долярів на рік.

А проте, треба стерегтися звертати надто багато уваги на дрібниці, бо є люди, що за дрібницями не бачать головної справи, і тим її гублять.

ДРІБНИЧКОВІСТЬ — шкідлива прикмета малих людей, що за деревами не бачуть лісу, за дрібницями не бачать важливішої справи. Американський суддя Йосип Саббат із Чікаґо одного дня, підводячи підсумки понад 40.000 розводових справ, у яких йому прийшлося бути арбітром, проголосив: «Дріб'язковість майже завжди була причиною родинного нещастя». А Франк Гоґан, прокуратор нью-йоркського дистрикту з свого боку ствердив: «Більша частина випадків, що приходять під розгляд наших судів, походять з дрібничковости. Цинічна образа, хатня сварка, грубий жест, вульґарне слово, лайка — ось ці дрібні речі, через які люди починають битися і приходять до вбивства. Дуже рідко коли трапляються дійсно непоправні поважні випадки. На загал же, незначні научки нашому самолюбству, замахи на нашу марнославність — ось де причини половини злочинів у світі». (Д. Карнеджі «Як прогнати турботи і почати жити...»).

Дізраелі любив говорити: «Життя занадто коротке для дрібниць». А. Моруа писав також: «Ці слова Дізраелі були мені помічні в багатьох неприємних випадках: занадто часто ми даємо себе турбувати дрібницями, які того не заслуговують... Живемо в цьому світі з перспективою небагатьох років перед собою, і витрачаємо багато годин на турботи, від яких за кілька тижнів не залишається навіть згадки».

Здавалось би, що трагічна наша недоля повинна була витворити серед нас героїчну, високого стилю поставу до життя, де зникає дрібничковість повсякденних турбот та маловажних справ просто тому, що ми постійно в контакті з найбільшою, спільною нам усім турботою.

Здавалось би, — писала Д. Віконська в «За силу і перемогу» (Львів, 1938), — що далекі перспективи національної будучини повинні відвести увагу нашу від «злоби дня» на ширший, вищий плян. В огні, розпаленому спільним, палким протестом, повинні збліднути всі особисті порахунки. Невблаганна, жорстока дійсність повинна була — здавалось би — витиснути на душі та на чолі кожного з нас печать, що вже здалека сяє своєю повагою, що здалека її пізнають по особливому достоїнству, особливій непохитній солідарності, коли йде про національні справи, по особливій героїчній поставі супроти всіх без винятку великих і найбільших, але й менших та біжучих, дрібних справ життя. На жаль, замість героїчної духовости, що змагає до великого, розвинулася в нашому народі, особливо в заможнішій його частині, дрібна амбітність, сварливість, короткозора дрібничковість».

Не дурно журнал «Дажбог» писав у 1935 р. з приводу «Слова о Полку Ігоревім»: «Автор «Слова» ставить своїм твором на ввесь ріст проблему чому Україна не може оборонити своєї багатої землі перед напором ворожої сили, не вважаючи на хоробрість, живучість і саможертви... Українці не можуть оборонити землі тому, що беруть малі речі за великі, а вороги користають із незгоди і свари і нападають на Україну... Через такі рани упала княжа держава, і ці рани заховалися незгоєні до сьогодні.. »

Добра половина еміґраційних сварок — і то не тільки приватних, а й особливо політич-

них, за першенство партій, за право говорити від імени нації — постали в нас на ґрунті дрібничковости, яка не дає можливости витворити супроти поневолювача батьківщини єдиний спільний визвольний фронт.

ДРІЖДЖІ — мікроорганізми, грибки, що спричиняють ферментацію (окисання) деяких речовин і що їх уживають до ферментації тіста. Вони були в нас символом швидкого росту: «Росте, як на дріжджах».

ДРІК — стручкова ростина з жовтими запашними квітами. В Італії символізує охайність, господарність, у нас виступає, як оберег від відьом:

У нашім купайлі кущик дроку,
Щоб не діждала відьма року!

ДРІЯДИ — лісові німфи клясичної мітології. У Шевченка символ великої краси:

У холодочку під платаном
Дівча заквітчанее спить,
Дріядам нічого робить
Перед такою красотою,
Перед богинею такою...

ДРОВА — дерево, порізане на паливо. Символ діла, справи: «Де дрова рубають, тріски літають», — де роблять велике діло, не можна зважати на дрібні клопоти та страти. «Що більше дров то більший вогонь», — що більше доложено зусилля, тим більші й наслідки.

«СИРІ ДРОВА» — символ горя:

Сирі дрова, гіркий дим,
Оженився б, нема з ким...

Або:

Ой закурила, затопила сирими дровами,
Нема ж мого миленького з чорними бровами.

Коли сире дерево в огні сичить та шипить, казали що то там грішна душа покутує (Етн. Зб НТШ V. 167).

«Вербові дрова, а гарбузяна їда — то готова біда» (Ів. Франко, «Припов.», II, 50).

ДРОГОБИЦЬКИЙ ЮРІЙ (✝ 1494) — визначний український учений, астроном, автор першої книжки виданої українцем Вона була видана в Римі 1483 р. під заголовком «Прогностик» писана клясичною латинською мовою і присвячена тодішньому папі. Крім астрономічно-астрологічних студій, знаходяться в книжці й згадки про рідні авторові міста — Львів і Дрогобич при чому зазначено, що тим часом, як Краків і Познань належать до Польщі, а Буда до Угорщини так Львів і Дрогобич належать «до Руси» Підпис автора знаходиться в кінці книжки: «Маґістер Юрій Дрогобич із Руси, доктор філософії і медицини університету в Больонї» (Італія) Больонський університет відкрито в 1119 р і він був першим університетом у світі Першу згадку про Ю. Дрогобича знаходимо в актах краківського університету під іменем «Ґеорґіус Міхаеліс Донаті де Дрогобіч». В 1473 р. він був уже маґістром. Виїхавши до Італії, зробився професором больонського університету, а в рр. 1481-82 був його ректором. Викладав астрономію. Був також професором і віцеканцлером Істрополітанської Академії (першого університету в Угорщині, в Прешбурґу, перенесеного згодом до Будапешту). Між 1485-88 рр. повернувся до Кракова, де був професором на медичному факультеті. Тут же й помер. Особа Юрія Дрогобича — яскраве свідоцтво високої культури українського народу в XV ст. та його зв'язків із західнім світом.

ДРУЖБА — нежонатий товариш молодого на весіллі (Чубинський, «Труди», 95-96). Іноді дружба — те саме, що й ДРУЖКО.

«Ой, дружбо, дружбо, тяжка твоя служба!» — скаржився весільний дружко, що мусить ставитися на кожний поклик весільного старости (Ів. Франко, «Приповідки», II, 52).

ДРУЖИНА — в давній Україні-Русі княже військо. Дружина становила єдину певну опору князя, бо безпосередньо з ним була зв'язана і від нього залежала. Тому ДРУЖИННИКИ інакше звуться «КНЯЖИМИ МУЖАМИ». Дружина походить від слова друг, і означала приятелів товаришів князя: «Ця назва підкреслювала ті свобідні відносини які дійсно, не тільки в теорії, але в значній мірі й на практиці існували між дружиною і князем «Зв'язує дружинника з князем свобідна умова: кожної хвилини він може його покинути й перейти до іншого князя, хоча б і ворога, не підпадаючи ніякій пімсті або карі...» (М. Грушевський, «Іст. Укр.-Руси», III ст. 302). Княжі мужі звалися ще й БОЯРАМИ Вони складали властиву, чи більшу дружину. Але була ще й менша дружина — ОТРОКИ або ДІТСЬКІ. Старша дружина сповняла функції княжої прибічної ради, займала вищі місця в адміністрації та в війську «Отроки» — були звичайними вояками, а в мирні часи сповняли всякі поручення на княжім дворі, або на провінції в ролі помічників старших дружинників у їх управі.

ДРУЖКА — подруга молодої на весіллі. Одна з дружок має назву СТАРШОЇ ДРУЖКИ. Дружки можуть бути тільки дівчата: «Завтра заплети кісоньку в дрібушку, та вже ж тобі не ходити в дружки». (Метлинський). Дружка з свашкою збирають барвінок на вінок (ВІКОПЛЕТИНИ), а потім усі дружки супроводять молоду в її поході селом з запросинами на весілля. Коли молодій, при обряді запросин щось дарять дарунки збирають дружки, які потім відводять молоду додому, де вона сідає на посад. Після приїзду молодого, дружка просить у старости благословення «пришити молодому на шапку квітку». Скінчивши пришивати вінок, дружка одягає шапку молодого на себе і, ставши на лавці, відмовляється віддати інакше, як

за викупне. Торг тривав звичайно досить довго аж поки дружко, заплативши викуп, не діставав шапку і не одягав її на голову молодого.

Після розподілу короваю і останньої прощальної вечері, перед від'їздом молодої до хати молодого, дружкам нагадували, що їм пора прощатися з молодою: «Вона вже не ваша, вона — наша». Дружки відходили, співаючи: — «Прощай, прощай, ми вже йдемо, уже твоє дівування з собою беремо». Старша дружка, прощаючись із молодою, брала її за руку і вдавала, кіби хоче забрати її з собою, але молодий не пускав, тримаючи молоду за полу, аж поки всі дружки не попрощаються. Тим часом співало: «Нате вам, дружечки, дівування моє, шапку і вінок і перший почпнок». Дівчата спинювалися ще раз під вікном запитуючи, де ключі молодої. Молода відповідала: «Ключі в пшеницю я закинула, щоб заміж вийшли всі ви в найближчі м'ясниці; ключі я в овес закинула, щоб ви всі пішли тою самою, що й я, дорогою». (Вовк, «Студії», ст. 278).

ДРУЖКО — головний розпорядник українського весілля, вже жонатий товариш молодого Називали його також СТАРШИМ БОЯРИНОМ. Роля його була досить невиразна і підлягала значним змінам. З одного боку, він головний розпорядник весілля, а, з другого боку, він в усіх своїх діях залежить від старости, від якого на кожну річ має брати благословення. Він заступав молодого, ніби той був неповнолітній він займав для нього місце біля молодої на посаді, частував святим хлібом, краючи коровай він посвячував молодого в усі містерії гіменея, і навіть р е а л ь н о заступав молодого в випадку його несили, або цілковитої недосвідчености. Тому дружко мусів бути обов'язково жонатим, але ще досить молодим. «Шал обуяла як молодого дружка», казали нераз на когось несамовитого, і для того, хто бував на українському весіллі, — завважував Номис, — і бачив як там ніби казився дружко, б'ючи горшки й тарілки, відмахуючи гопака по черепках і поливаючи їх горілкою — «щоб було м'якше ногам», — та захоплюючи все товариство в божевільний танець, де все викривляється, скаче співає півнем, хрюкає свинею, — цей вираз цілком зрозумілий.

Хв Вовк звертаючи увагу на факт, що дружком бував майже завжди старший брат молодого і тільки коли такого не було, запрошували в дружки когось із жонатих товаришів, пояснював ролю дружка, як пережиток тих часів коли молодий був ще дійсно неповнолітнім, і його фактично заступав старший брат. Тому в першій частині весілля, аж до заручин, жених і дружко мали чисто пасивні ролі, — активну ролю грав тільки староста, що провадив усі переспраги. Аж по закінченні пересправ виходив наперед дружко: він викуповував у дружки шапку молодого садовив його за стіл і виходив разом із ним. Йому доручали йти спати у дівчини разом із молодим. У церемонії, що відбувалася перед від'їздом молодого по молоду, дружко водив матір навкруги діжі. Він був вождем дружини молодого і провадив поїзд. Він забороняв молодому пити напій, що ним частували молодого на подвір'ї в молодої та розбивав чарку з тим напоєм. Він ішов із старостою до хати молодої, зводив бій із братом, чи братами, молодої і платив їм викуп за місце біля неї де мав сісти молодий. Він же розподіляв дарунки між членами родини молодої; покраявши коровай, він ним частував.

ДРУКАРНЯ — майстерня, де друкуються книжки, часописи журнали, тощо. Мистецтво друкування винайшов Йоган Ґутенберґ (1400—1467), який в 1445 р. відкрив у Майнці першу друкарню, де протягом двох років надрукував Біблію, що й була першою друкованою книгою Першу друкарню в Україні створив у 1573 р. у Львові, на Підзамчі, московський друкар Іван Федорович, який мусів був утікти з Москви, бо там визнали друкарство за чари і першу його друкарню спалили, а самого Федоровича ледве не вбили. У Львові Федорович видрукував «Апостола» в 1574 р., що й була першою книжкою, друкованою в Україні. Зі Львова, де з друкарнею було досить тяжко, Федорович переїхав до Острога і там видрукував у 1581 р. славнозвісну Острозьку Біблію. Потім повернувся до Львова, де й закінчив своє життя. Його друкарню купив єпископ Гедеон Балабан, і вона стала основою друкарні Ставропігійського Братства у Львові. Слідом за львівською та острозькою друкарнями виникли друкарні й по інших тодішніх українських центрах та навіть по селах, як от у Паньківцях на Поділлі (1601), Дермані на Волині (1601), у Стрятині (1604), Крилосі (1605), у Києві (Печерська Лавра 1616), в Угерцях в Галичині (1618) та інші.

Та з того часу, як Петро I, наказом із 5. X 1720 р., підпорядкував київську й чернігівську друкарні російському патріярхові й заборонив друкувати інші книжки, крім старих церковних, та й то після перевірки в Петербурзі, український характер церковного, а потім і світського, друкарства не тільки в Києві й Чернігові, але й по всіх інших містах, куди сягала московська влада, був цілком знищений. Друкарні, замість поширювати й поглиблювати українську й вселюдську культуру, перетворилися в струмент русифікації українського населення.

ДРУКАРСТВО — мистецтво друкування книжок часописів і т. д. Воно веде свій початок від перших ґраверських спроб, коли вирізувано на дерев'яних та металевих дошках рисунки та з них роблено відбитки на папері. Найстарші такі відбитки в Римі з часів Авґуста й Траяна. Для винаходу рухомих літер, при помочі яких складається речення, велике

значення мало виливання окремих літер для витискування речень на оправах книжок і виливання окремих дощок із текстами (перші в Голляндії). Ці винаходи припадають на першу половину XV ст. Винайдення способу складання текстів з допомогою рухомих літер деякі дослідники приписують Лавр. Костерові в Гарлемі (Голляндія) в 30 рр. XV в. Але дійсно революційною була праця Йогана Ґутенберґа, що заклав першу друкарню рухомих літер 1445 р. у Майнці.

Перша книжка латинською мовою на слов'янській території виходить у Кракові 1473 р., а слов'янською (чеською) — в Пільзні 1475 р. Перші кириличні книжки, що поширювалися головно в Україні, почав друкувати в Кракові Швайпольт Фіоль в 1491 р. це були Октоїх і Часословець.

Найбільшу революцію в друкарстві зробив винахід лінотипу та ротативної машини. У другій половині XIX ст. склад був ще ручний, складачі брали літеру за літерою, складали з них слова, а далі рядки. Така праця вимагала багато часу, велику кількість робітників і колосальну кількість черенок. У 1867 р. Гіполіт Марінові виставив свою першу ротативну машину, що давала 96 тисяч примірників часопису на годину та сама їх складала й числила. Але ще більшу революцію в друкарстві викликав Оттмар Merґенталлер, що впав на думку виливати рядки і винайшов лінотип, який відливає рядок з допомогою матриць, що падають із 90 каналів, сполучених із клявішами, на яких працює пальцями лінотипіст, що заступає багатьох колишніх складачів.

Друковане слово давно вже стало необхідністю нашого життя і величезним чинником історії — політичної, наукової й культурної — світу. На жаль, останніми часами, головно, завдяки зусиллям Москви, воно, замість служити людству для все більшого й кращого пізнання й поширювання справжнього знання і науки, починає все більше служити, як знаряддя політичної пропаґанди урядів, жадних влади, для витворюваня неправдивого, але корисного їхнім цілям уявлення про стан речей у світі.

Друковано слово на службі тотолітарної держави — страшна зброя обману й засліплення.

ДУАЛІЗМ — світогляд, що визнає боротьбу в світі двох протилежних космічних сил — Бога і Антибога (Сатани), що втілюють принципи добра і зла, світла і темряви.

У давньому старослов'янському світі випробленого дуалізму не помічаємо, і хоч між нижчими «божеськими» істотами зустрічаємо небезпечні людям, та вони тільки небезпечні, а не злі принципово, і в слов'янському Олімпі не можна вказати напевно ніяких представників злого, темного принципу. Дуалістичні погляди починають ширитися в Україні разом із християнством, і, хоч Кордуба намагався в ЛНВіснику (1931 р., VI) довести «Сліди мітологічного дуалізму в Галичині» шляхом протиставлення географічних назв, що містять у собі згадки про Чорного і Білого Бога, та не міг виказати, що бодай якась із названих місцевостей походила ще з дохристиянських часів.

Великі сліди дуалістичних вірувань знаходимо ми в тих леґендах богомильського походження, що оповідають про сотворення світу. Цікаво також, що в дуалістичних мотивах української леґендарної творчости, як відмітив К. Штепа у «Первісному Громадянстві» (1927, ст. 126) відбиваються уявлення явно позабіблійного походження, — уявлення, що ведуть нас до Ірану або до того синкретичного середовища, де зароджувалася канонічна і апокрифічна традиція первісного християнства: Сатанаїл уявляється тут не сотворінням Божим, як у Біблії, а істотою споконвічною і майже рівною Богові щодо сили й могутности: він фіґурує ніби побратим Божий і бере участь у творенні світу, хоча й паскудить при цьому діло Боже; він же виступає і як творець людини в її сучасному матеріяльному стані — уявлення відоме з маніхейського богомильства.

М. Грушевський відзначив, що українська дуалістична леґенда про сотворення світу входить у величезний ланцюг варіянтів цієї теми, що тягнеться від балканських земель до центральної Азії. Наскільки в своїх крайніх — східніх і північних — варіянтах ця тема незалежна від християнських джерел, питання ще не ясне. Західньо - полудневі варіянти з значною правдоподібністю в'яжуться з дуалістичною маніхейсько - богомильською доктриною, яка колись поширювалася в передній Азії, в чорноморських і балканських, а також у французьких та італійських землях. Українські варіянти і тут мають визначний інтерес, даючи яскраві й повні відбитки цієї теми в цілім комплексі дуалістичної доктрини. І пізніше, коли космогонічні дуалістичні леґенди вже широко мандрували в народі, і коли з другого боку і християнство ширило свої офіційно - релігійні дуалістичні погляди, український нарід не приймав ані одних, ані других дуже поважно, протиставляючи, як єретичному, так і догматичному думанню свій пантеїстично - магічний світогляд, в якому злі духи набирали характеру небезпечних, але ні в якому разі не абсолютно злих і ворожих сил. У світогляді українського народу чорт все набирав явно кумедних рис, як зовнішньо (гачкуватий ніс, хвіст, німецький фрак), так і психічно, пошиваючись раз-у-раз у дурні та виявляючись дуже часто повною нездарою. Демонології, як стрункої й викінченої системи в Україні так-таки й не витворилося, і навіть у віруваннях у відьм дуалістичний елемент — у відмінність від европейського заходу — відограв незначну ролю. (ДЕМОНОЛОГІЯ).

ДУБ — ідеальне дерево української народньої символіки—

Тонке, високе, в корінь глибоке,
В корінь глибоке, в листя широке,
В листя широке, в корінь дуплаве,
В корінь дуплаве, зверху кудряве...»
(Гнатюк, II, 78).

Від дуба, як ідеального дерева, пішли й інші слова — як дубина, дубець, діброва — що відносяться до всіх дерев взагалі. І сам дуб іноді заступає в символіці інші дерева, особливо як друге ідеальне дерево — ВЕРБУ.

У пережитках культу дерев в Україні дуб займає визначне місце. Як здогадуються, дуб був деревом Перуна і тому йому під ним приносили жертви. Констянтин Багрянородний оповідав що Русини молилися під великим дубом на острові св. Юра (Хортиці) і жертвували тому дубові птахів, м'ясо і хліб. У Густинському літописі збереглася згадка, що перед ідолом Перуна вогонь «із дубового древія непрестанно палаху». Також Галицький літопис згадує під 1302 р. «Перунів дуб». В 1909 р. в Десні, поблизу манастиря Пустинного Миколи знайдено дубовий стовбур із вправленими в нього чотирма кабанячими скилицями. Всі вчені, які студіювали знахідку, одноголосно визнали, що той стовбур мав належати якомусь «святому дубові». (Про нього стаття В. Козловського в «Первіс. Гром.» 1928, I). Спогад про жертву дубові зберігся і в дитячих заклинаннях ДОЩУ (див.).

У народніх піснях дуб символізує чоловіка, найчастіше батька:

Ой у полі дубочок зелененький —
Отож мій батенько рідненький...

Або:

Ой на річці, на Дунаї
Там липочка потопає,
Та поверх гілочка випливає,
Вона дубочка прикликає:
— Та подай, дубочку, хоч гілочку!
— Та нехай тобі кленок дає,
Що він з тобою вірно живе....

Тут дуб — батько, клен — коханий. А ось замовляння хлопцеві від плачу: «Дубе, дубе, ти чорний. У тебе, дубе, біла береза. У тебе дубочки — синочки а у березочки — дочки. Тобі дубе й березо, шуміти та рости, а рожденому та хрищеному рабу Божому спати та рости...»

«Який дуб такий син: який батько такий син» «Да нема дерева ранішого від дубочка, да немає родуріднішого від батенька..»

Але іноді дуб символізує й парубка: «Аби дубки а березки будуть« (Номис. 8868). «Ой у полі дубок зелененький, да то в мене братічок рідненький (Чубинський, V, 455). «Чом дуб невеселий? — Лист туча прибила. Козак невеселий — лихая година». (Чубинський. V, 1208).

Взагалі ж кажучи, дуб — чоловік, береза — жінка: »Ти — дуб я — береза, ти п'яний, я твереза» (Франко, «Прип.» II. 54).

Але іноді дуб, як дерево взагалі, заступає друге ідеальне дерево — вербу, що, загально беручи, символізує жінку, чи дівчину:

Ой не стій, дубе, при дорозі,
Там тобі, дубе, горе буде,
Як тій невістці у свекрухи:
З ночі до ночі на роботі,
Прийде додому — у скорботі.
Стань собі, дубе, у садочку,
У хрещатому барвіночку,
У запашному василечку:
Там тобі, дубе, добре буде
Як тій донечці у матінки:
З ночі до ночі у таночку,
Прийде додому — у віночку... (Метлинський).

Маємо низку пісень про «сухий дуб, що горить дуже». Це — символ любови, кохання. Звідти й гра еротичного характеру «ГОРЮ ДУБА» (див.).

Іноді до любови приєднується ще й турбота:

Ой сухий дубе, гориш дуже,
Паше полум'я через воду,
Ой через воду на слободу,
Де Катерина біль білила,
А біль білила, шиття шила,
І к тому шиттю говорила:
— Ой, шиття моє білесеньке,
Ой як піду я за милого,
То виперу тебе в Дунаєчку,
Висушу тебе на сонечку,
Скачаю тебе на столичку,
Сховаю тебе у скринечку....

Але:

...Ой як піду я за нелюба,
То виперу на калюжищі,
Висушу тебе у димнищі,
Та скачаю тебе на землищі,
Сховаю тебе у бидниші...

Проф. Потебня, що заналізував цю пісню, додавав що сухий дуб, що горить, окрім символічного значення кохання, може бути зближений і з обрядовим «дубом», себто високою жердиною з приладованим на ним колесом (сонцем), яка місцями, за Максимовичем називалася власне СУХИМ ДУБОМ. (Руск. Філ. Вестнік» 1883, I, 124—25).

У приказках дуб часто символізує якусь важливу справу, поважне діло: «За єдним разом дуба не зрубаєш» — велике діло вимагає часу, зусиль. «Зелений дубе! Коли тото буде!» — справа ще надто далека до здійснення (кажуть коли хтось щось обіцює). «І грубий дуб від малої сокири падає». — вміло вжиті засоби переборюють великі труднощі. «Який дуб великий а яка жолудь дрібна» — з малої справи часто бувають великі діла, або й інакше: великі гідні пошани батьки дають іноді негідне потомство (Франко «Прип.» I. 53-54).

Дуб — натуральний символ здоров'я, сили, могутности: «Хлоп — як дуб» — кажуть про здорового дебелого парубка. І навпаки: «Вели-

кий дуб, а дупловатий», — кажуть про високу, але хоровиту людину. На Чернігівщині, викупавши вперше дитину, виливали викупану воду на дубовий кілок: «Щоб здорове росло, як дубовий кілок» (К. Стар. 1898, V, ст. 284). З огляду на міцність, кріпкість дубового дерева, кожну міцну палицю називають ДУБИНОЮ, а биття палицями прибрало гумористичної назви ДУБОВОГО САЛА:

Та пішов милий од хати до хати
Своїй милій лікарства шукати:
Та виніс милий дубового сала,
Як помастив спину, аж шкура одстала.
(Чубинський, V, 406).

Був у нас дуб і символом непохитности, твердого, гордого характеру:

«Я в правді твердий, так, як дуб...
(«Енеїда», Котляревський)

Твердо гордо дуб стоїть:
Ані лютії морози,
Ані бурі і погрози
Не могли його звалить.
Як той дуб, ти гордо стій:
Хай ні зради, ні догани,
Ані муки, ні кайдани
Дух зломить не можуть твій.
(Б. Грінченко)

ДУБАСОВ ФЬОДОР (1845 — 1912), адмірал, генерал - губернатор, що в 1905 р. здавив селянське повстання в Україні.

ДУБЕЛЬТ ЛЕОНТІЙ (1792 — 1862), голова корпусу жандармів за Миколи І і всемогучий начальник «ІІІ відділу» царської канцелярії, себто тайної поліції. Він допитував кирило - методіївців і особливо неприязно ставився до Шевченка. За саму навіть виявлену до Шевченка симпатію та заступництво за нього він грозив карами. Так, княжні Репніній, що прохала пільги для Шевченка, він наказав, щоб «не втручалась у справи Малоросії», коли не хоче зазнати прикрих наслідків.

ДУБРОВА, ДІБРОВА — дубовий ліс. В українських народніх піснях часто символ дівчини:

Шуміла діброва, кой ся розвивала.
Плакала дівчина, кой ся віддавала.
Не шуми, дуброво, та й не розвивайся,
Не плач, дівча, не плач, та й не віддавайся. (ЗНТШ, 18999, ІІІ, 184).
Ой зеленая дубровонько, чом не гориш, але куришся?
Ой молода дівчинонько, чом не робиш, але журишся?
Ой як би я суха була, горіла бим, не курилася
Ой якби я мужа мала, робила бим, не журилася.

Діброва суха, або підпалена — дівчина засватана, зелена діброва — дівчина на відданню. (Потебня в РСФ, 1883, І, ст. 123).

ДУҐЛАС — французький посол в Росії при Єлисаветі. У реляціях до свого уряду дня 16. ІІ. 1756 р. він писав:

«Я маю всі підстави гадати, що населення в Україні дуже пригнічене, хоча й не так, як за попередніх часів. Дух незалежности, що так довго панував у козацькій нації, живе й досі в Україні. При першій революції, що так часто буває в Росії, можна, як завжди, чекати відгуку в Україні...»

Дуґлас, «спритний і елеґантний шотляндець», як його змальовує дослідник французьких архівів п. І. Борщак, швидко ввійшов у довір'я царського двору, подобався цариці Єлисаветі і познайомився і з українським гетьманом К. Розумовським, про якого писав 2. V. 1756:

«Це — симпатична людина з нахилом до доброго життя, що для нього він оддасть усе. До великих справ ця людина не здібна». Цю думку про гетьмана Розумовського ствердив пізніше наступник Дуґласа Д'ЕОН ДЕ БОМОН (див.).

Маючи на увазі неминучу війну з Прусією, Дуґлас радив свому урядові 19. VI. 1756 р. нав'язати безпосередній контакт із українськими козаками, що, на випадок війни, складатимуть головну силу імперії, бо «самі росіяни під цим оглядом мало що варті...»

ДУДА, ДУДЕК — податок в Україні під Польщею за право хрестити дітей, що його побирали жиди до Хмельниччини. «Піднялися за оранди, за жидівські дуди, що терпіли — не стерпіли люди...» (П. Куліш).

ДУДА, КОЗА — музичний струмент, рід складної сопілки,, що складається з шкіряної торби (міха) і кількох цівок: грач натискає рукою міх і жене таким чином повітря до цівок сопілок. «Біда, як дуда, куди йде, то реве» (Номис, 2369).

ДУДАР — майстер, що робить дуди, і грець на дуді: «Заграй мені, дударику, на дуду, тепер же я своє горе забуду...» В поборових реєстрах 1578 р. в Мостах Вел. записано було одного дударя, і в Любачеві одного дударя, а в 1583 р. в Сокалі — два дударі, в Острополі теж, вОлиці 4, в Константинові 3, в Турийську 2... М. Грушевський пояснював: «Дудар означає властиво музику, що грає на козі, але ця назва уживалася й далеко ширше, покриваючи в значній мірі ріжні чинності скомороха». (Іст. УР, VI, ст. 389—90).

ДУДЕК, ДУДОК — давня польська монета, що коштувала три польські гроші, і тому називалася також — ТРОЯК. Від цієї монети, що платили звичайно жидам, що за Польщі орендували церкви, за хрещення дитини, і цей податок звали Дудеком, чи Дудою (див.).

ДУДКА ЧУДЕСНА — частий мотив українських казок. Особливо відома казка про калинову дудочку, вирізану з куща, що виріс на могилі вбитої дівчини (чи хлопця). Варіянти цієї казки знаходяться в великій кількості в світовому фолкльорі.

ДУКА — волоський господар, якому Туреччина віддала була в 1681 р. Правобережну Україну, стративши гетьмана Юрія Хмельницького.

ДУКАТ — золота монета з великою кількістю чистого золота, вагою приблизно 3,50 гр. Виникла вона в Венеції в 1284 р., де й одержала цю назву. У другій половині XVI в. дукати карбувалися майже по всіх країнах Зах. Европи, звідки перейшли в Україну, де їх звали також Червінцями. В Україні були в обігу в обігу головно дукати Нідерляндів та Угорщини. Значно рідше, ніж звичайні дукати («поєдинкові»), траплялися дукати подвійні. Поєдинкові дукати цінувалися в два таляри, і тому мали назву ДВОТАЛЯРНІ. На московські гроші поєдинковий дукат дорівнював — 1 руб. 20 коп. (Наук. Зб. УВАН, I, 1952, ст. 131).

ДУКАЧ — монета, яку носили жінки в намисті: «І внучатам із клуночка гостинці виймала: і хрестики, й дукачики, й намиста разочок Ориночці...» (Т. Шевченко).

ДУКАЧ, ДУКА — багатій; «Іде багач, та йде дукач, п'яп валяється, з козацького отамана насміхається: за що тая голотонька напивається?« (Метлинський).

ДУЛЕВИНА — дуже міцна сталь із міді (92%) й цини (8%). Її вживають і вживали на виріб гармат: «Нічого, друже, не журися, в дулевину себе закуй...» (Т. Шевченко).

ДУЛІБИ — одне з українських племен, що на Західній Волині та на Побужжі — на захід від деревлян і на схід від українських хорватів. З ім'ям дулібів зв'язане літописне оповідання про обрів (аварів V—VII ст), що з них знущалися, запрягаючи до возів дулібських жінок. Але прийшов час, і авари пропали без сліду, а витривали дуліби залишилися далі господарювати в тихій волинській стороні.

ДУЛЯ — образлива комбінація з трьох пальців. Показувати дулю в усій Европі вважається образливим, а у нас в Україні навіть і згадувати дулю вважалося непристойним. У колядці де Мати Божа просить Христа дати їй золоті ключі «одімкнути різні пекла, випустити грішні душі«, згадується що тільки одну душу не треба не випускати.

«Що отця й неньку налаяла,
Хоч і не налаяла та подумала,
Старшому братові дулі давала...»

У чому властиво полягає образливість цього жесту? У тому, що дуля з найдавніших часів уважалася охоронним засобом проти нечистої сили: отже, наставляти дулю проти когось значить — зараховувати його до нечистої сили. Уже знаходжувані в етруських гробовищах численні амулети в вигляді дулі вказують, з якої далекої глибини віків походить вірування в магічну силу дулі. І ще й досі амулети, подібні до етруських, вживаються в Італії та в Еспанії, для охорони немовлят від зурочення.

У нас на Харківщині, щоб вилікувати око від ячменя, показували йому двічі — з відповідним примовлюванням — дулю (Етн. Зб. НТШ XXXIV, ст. 164).

В українській частині Курщини казали, що коли парубок надіне кашкет дашком назад, а в руках із пальців зробить дулі та й покладе одну руку в кишеню, а другу за пазуху, відьма негайно це відчує й почне злоститися: по тому її можна пізнати (В. Гнатюк. «Знадоби..» II, ч 772). Ястребов в «Летописі» (III, 67) подав таку рецепту на заспокоєння собак, коли вони насідають: треба зціпити зуби, затиснути вуста й кулаки, міцно стиснувши дві дулі. Потім показати собаці дулю, примовляючи: «Як моя дуля мовчить, так і ти мовчи», і присісти на карачки. Собаки від того затихнуть. Цікаво, що ця властивість «втишати», себто внерухомлювати і позбавляти голосу, зустрічається і в латиських казках, і то в максимальній мірі: там вартовий, що не хотів пустити хлопця - чарівника до палацу, моментально кам'яніє, як той дає йому далю. (В. Миллер «Лат. нар. сказки» 51).

ДУМАННЯ — діяльність розуму, в якій ми усвідомлюємо зовнішній світ і нашу в ньому ролю та призначення. Справжня велич людини походить із тієї діяльности розуму, з того зусилля яке вона зробила, щоб перемогти свою звірячу частину, щоб стати власне людиною, що думає. Паскаль колись говорив, що вся людська гідність полягає в здатності думати, бо саме думання — діяльність типово людська. Коли ми говоримо про людську діяльність, не думаємо про людину, що бігає, що плаває, що ходить, що чогось метушиться, але про ту ціль — себто про ту думку, — що заложена в тому біганні, тому плаванні, тому ходженні, тому метушінні.

Тільки та ціль та думка визначає гідність людини. Андре Моруа писав, що кожна думка — це зарис дії, вчинку. Залежно від цих зарисів — не без пізніших поправок — зложиться пізніше весь образ нашого життя. Щоб добре діяти, казав Паскаль, нам треба пильнувати добре думати. Люди думають з допомогою мови, слів. І в тому є своя велика небезпека. Бо ж слова це ж тільки символи речей а не самі речі. Колись люди, що не мали ще добре розвиненого розуму і добре розвиненої мови, думали руками, а людина, що думає руками, — писав Ан-

дре Моруа, — «поводиться з речами обережно, кладе поволі камінь за каменем, робить рух за рухом. Її розважність забезпечується самою трудністю праці... Натомість для людини, що думає словами, все приходить надто легко, віддаль між поповненою помилкою й карою за неї надто велика... Жонґлюючи словами, людина забуває, який важкий тягар відповідальности лежить за ними». («Мистецтво жити» 12). Слово, а значить і виявлена в ньому думка, має таку велику силу, що давні люди приписували йому магічні властивості. Індуси Кіплінґа шукали якогось магічного слова, що мало дати їм владу над людьми й речами Слова такого не знайдено, і не могло бути знайдено, але людське думання, — зокрема щодо влади над людьми й речами , себто щодо техніки, розвинулося надто односторонньо, і ми, усвідомлюючи все більше зовнішній світ і засоби його опановання, все менше звертаємо уваги на вияснення нашого в ньому справжнього призначення, і над тим варто подумати.

ДУМИ — поетичні оповідання про якусь історичну особу. Вони не мають сталої поетичної форми, а ні сталої музичної будови, це — так звана «вільна рецитація», музична деклямація. Складали думи учасники й очевидці подій, безпосередньо після події. Від них переймали думи народні співаки і виголошували їх під супровід кобзи, або бандури. Стиль дум описовий, широкий образовий. Найдавнішу вістку про думи знаходимо ми в Анналах польського історика Сарніцького з 1587 р. Він писав, що смерть шляхтичів, братів Струсів, у боротьбі з волохами в 1506 р. найшла відгомін у піснях, які українці звуть «думами». Найдавніший запис думи (про козака Нетягу) походить із 1684 р.

Думи можна поділити на старші й молодші. Старші — це ті, що в них оспівано боротьбу з татарами й турками. Належать сюди невільницькі думи й думи навчальні. Походять вони з XVI і першої половини XVII ст. Думи молодшої формації відносять переважно до часів Хмельниччини. У них менше ліризму, ніж у старших думах, менше моралізаторства, але помітне, поруч із реалістичним відтворенням подій гумористичне та сатиричне забарвлення, якого майже не знаходимо в старших думах (за винятком головне думи про Олексія Поповича).

ДУМКА — українська народня пісня сумовитого характеру й вільної форми. Цю назву запровадили деякі польські й чеські композитори також для музичних творів повільного ритму й меляхолійного характеру на теми українського музичного фолкльору.

ДУМКА ГРОМАДСЬКА — думка більшости населення країни, що виявляється головно в пресі і формується головно пресою. Крім преси на формування громадської думки впливають промови на ріжних зборах, мітинґах, передвиборчих зібраннях, тощо, і ріжні форми усної й друкованої пропаґанди. Вже в давньому Римі існувала приповідка «Вокс популі — вокс деї» — себто, «голос народу — голос Бога». Вже тоді, як бачимо, було намагання піднести значення громадської думки, — думки більшости населення, народу, — до значення надприродньої сили, непохитної й непомильної в своїх осудах. І якщо з розвитком монархічних урядів, більш-менш абсолютистичних, значення громадської думки звелося до мінімуму, бо в великих централізованих державах, без належних засобів комунікації, а значить і поширення думки, не було навіть і можливости засягнути думки «народу», то з поширенням демократичних урядів з одночасним поширенням преси, залізниць і телеграфу, громадська думка набирає все більшого значення. І ми бачимо, що міністри, президенти і навіть папи нерідко намагаються впливати безпосередньо на громадську думку, даючи інтерв'ю в пресі, щоб позискати ту думку для тої чи іншої важливої справи. Коли кардинал Лявіжері розпочав кампанію проти невільництва, папа Лев XIII благословив його місію, але й звернув його увагу на необхідність з'єднати собі громадську думку: «Громадська думка більш, ніж коли, панує в світі, — треба насамперед на неї впливати. Ви зможете перемогти тільки завдяки громадській думці...« З цього приводу Д. Д. писав у ЛНВістнику в 1928 р. (X, ст. 180): «Церква осуджує поділ (власне, відділення Є. О.) Церкви від держави, але в півн. Америці ніодин патріот - католик не буде обстоювати цю тезу. Де вихід? Вихід власне в праці цієї громадської думки, яка переконала Ватикан, мимо п. 55 Сілябуса, що теперішній стан відділеної від держави Церкви — законний і не заслуговує осуду... Подібно в Церкві православній: хто, як не громадська думка, спонукав російського патріота й ворога України архиєпископа київського Антонія (див. Антоній Храповицький) виголосити привітну промову на отворенню українського університету в Києві в 1918 р. в присутності гетьмана?»

Особливого розвитку досягає вплив громадської думки в такій демократичній країні, як США. Про це писав, між іншим, Б. Боцюрків в «Сам. Україні» (1957, XII, 6—7):

«...Через Конґрес та його Комітети, через реґулярні вибори Президента і членів Конґресу, американська громадська думка має змогу впливати на закордонну політику США у значно більшій мірі, ніж це має місце в інших країнах. Намагання політичних партій і членів конґресу втриматися при владі впливають на закордонну політику США в напрямі пристосування її до змінливих настроїв американської публіки, чи там голосніших її складників. Домашня партійна боротьба іноді надриває традицію надпартійної закордонної політики, приводячи до деяких зовнішньо - політичних кроків, яких мета — не так далекосяглий національний ін-

терес, як використання настроїв публіки на користь тої чи іншої партії...

«Коли немає усвідомленої загрози ззовні, типічне ставлення американської «людини з вулиці» до закордонної політики — байдужість і ізоляція, яким у випадку усвідомленої загрози, приходить на зміну надмірний емоціоналізм та інтервенція. Реаґуючи на зовнішньополітичні події все з опізненням, — вказує Волтер Ліпман, — та легко підпадаючи ілюзіям, що їх родить бажання, американська громадська думка хитається між крайностями надмірного оптимізму і песимізму, ідеалізму і цинізму. Американський оптимізм, тенденція до спрощування складних проблем і імпровізація в засобах — неминуче приводять до розгубленості песимізму і цинізму, коли сподівання не здійснюються, а прості розв'язки розбиваються об складність ситуацій. Звідси й нестійкість американської громадської думки по відношенні до СССР : найменший тактичний відступ большевиків зразу викликає в США неоправданий оптимізм, тоді як невелика невдача американської політики приводить до зневіри й іритації».

Що ж до СССР, то і там громадській думці надається великого значення, але там її **штучно** формують, не шкодуючи для цього жадних засобів через цілковито опановану й контрольовану пресу та радіо і постійно й систематично організовувані збори й мітинґи з спеціяльно підготовлюваними промовцями - демагогами і з кадрами поліції, що не дозволяють на висловлення й поширення думки, яка б не годилася, а тим менше йшла всупереч бажанням і намірам московської партійної диктатури. Фактично, в системі терору, що його зорганізувала московська партійна влада, справжньої громадської думки в СССР не існує, а заступає її офіційна думка Центрального Комітету Комуністичної Партії.

Відограє чималу ролю громадська думка і в житті української еміґрації, де вона формується завдяки головно численній патріотичній пресі що боронить етичні цінності української нації і в першу чергу її ідеали незалежного національного й державного життя. Про ролю громадської думки в житті недержавної нації писала свого часу в львівському «Новому Часі» п. Милена Рудницька: «В житті недержавної нації громадська опінія стає не лише збірним сумлінням нації, але вона мусить часто заступати також функції державного апарату, законні норми та екзекутиву влади. Вона, громадська опінія, стоїть на сторожі національних інтересів і національної чести; вона піддержує свідомість живої єдности недержавної нації, завдяки їй нація, не вважаючи на своє покалічення, лишається суцільним монолітом. Без громадської опінії нація не викресала б зі себе таких цінних прикмет, якими є національна солідарність, активний патріотизм і готовість на жертви Відпорність супроти противника і відмежування себе від чужого громадянства — це також благородні наслідки громадської опінії, яка береже національний організм від винародовлення і деморалізаційних посторонніх впливів. Ніколи одначе громадська опінія недержавної нації не реаґує так справно, як у випадках, коли вражене спільне почуття національної чести. Тоді обурена публічна опінія відіграє ролю того бациля, що, викликуючи гарячку в хорому організмі, помагає йому гарячково знищити недугу».

ДУНАЙ — старослов'янське слово, що тепер означає річку Дунай, але його пень знаходиться в назвах усіх інших головних рік України — Дін, Донець, Дніпро, Дністер — і в народніх піснях заховалося його давнє значення води взагалі, причому Дунай чергується в піснях не тільки з річкою, але й з озером та морем:

По тім боці Дунаю, Дунаю,
А я, молоденька, гуляю, гуляю.
По тім боці батько гука:
— Перевези мене, донюшко.
(Чубинський, V, 759-60).

Тим часом в іншій пісні бачимо:

Стоїть дочка над морем,
Прийшов до неї рідний батенько:
Перевези мене, моя донечко.
(Там же, 510)

Або:

Там дівчина журилася,
Що від роду відбилася...
Як піду я до Дунаю,
Гукну - крикну не помалу, —
Озветься моя доля
По тім боці синього моря...
(Там же, 563)

Дунай — також повінь:

Ой за горами вода дунаями.
Ой там козаченько коня напуває. (760)

Вживається Дунай навіть, як синонім глибокої криниці:

Було ,мати, не вважати, що я единиця,
Було мене утопити, де Дунай криниця...

Дунай також — велика віддаль: «Далась мене моя мати, за Дунай . . .» себто дуже далеко (Потебня в РФВ. 1886, II, 678).

ДУНДУК — індик. Символ сердитого злісного діда:

По сей плачу його байдуже,
На просьби уважав не дуже:
Злий з сина був старий дундук...
(Котляревський. «Енеїда», III, 33).

ДУПЛО — порожнява в дереві, що робиться від вигнивання. В розумінні порожнечі дупло символізує порожню голову і, значить, дурня:

Чому дуба не рубати, бо він дуплинастий?
Чому хлопців не дурити — вони ж дурноваті
(Чубинський, V, 901).

Але по дуплах дерев живуть різні тварини, та колись і люди радо використовували дупла великих дерев для власного захисту, тому дупло

вживається й за символ житла: «У своїм дуплі сиди в теплі», — себто в своїй хаті треба користуватися вигодами господарства «Час тобі своє дупло мати», — кажуть уже старшому парубкові (Франко «Прип.» II, 58). «Засів у дуплі, як той ведмідь», — кажуть у нас про відлюдка.

У Т. Шевченка дупло — символ занепаду. Зрештою в такому змислі знаходимо ми приповідку і в Номиса: «Великий дуб, та дуплинастий, порохнею напхатий...» (6342). У цьому ж розумінні вжито цей символ і в Шевченка:

...Заснула Вкраїна
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла,
А в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала...»
(«Чигирин»).

Акад. Ст. Смаль-Стоцький так коментував цей уривок: «Прогноєне в калюжі, в болоті серце стало дуплом холодним. Серце, що звичайно вважається огнищем гарячої любови до рідного краю, до всього рідного, до народу, огнищем найвищих етичних поривів, стало холодним до всього того, до всього доброго, так що там, як у холоднім дуплі, могли тепер загніздитися гадюки-вороги, ворожі настрої ворожі замисли щодо рідного краю, рідного народу...» (ЛНВ, 1927, VII-VIII, с. 272).

ДУРЕНЬ — людина не сповна розуму. Дурневі бракує здатність абстрактно й логічно думати та ясно висловлюватися — вада інтелектуальна; здатність розуміти наставленя й поведінку інших — вада суспільна; здатність зробити щось точно, відповідно до задуманого — вада механістична. Зате має він аж забагато впертости. Не треба змішувти впертости дурня з витривалістю розумного. Людина витривала добре продумала свої пляни, передбачила можливі невдачі й трудноці і шукає все нових засобів щоб дійти до наміченої мети; людина, подурному вперта, нічого не передбачає. Вона вперта тому, що не може відірватися від нав'язливої ідеї, яка нею опанувала, і через брак уяви не може передбачити наслідків, як своєї впертости, так і можливих та потрібних змін у заповзятій позиції. «Скоріш дурень одурить розумного ніж розумний дурня на розум наведе» (Номис 6155). Але саме тому нема жадних підстав лаяти дурня і намагатися скерувати його на правдивий шлях, його треба тільки жаліти і по можливості, не допускати до відповідальних постів.

ДУРМАН ДУРНОП'ЯН, ДИВДЕРЕВ — отруйна ростина з родини пасльонуватих, походить з над Чорного та Каспійського морів і до нас занесли її цигани. З неї добувають атропіну. У нас була символом несамовитости: «Запінилась посатаніла неначе дурману із'їла...» (Котляревський, «Енеїда»).

ДУРНИЧКА — здобуте без власних зусиль. Тільки те, що здобуте власною працею та зусиллями, має вартість, здобуте ж «на дурничку», як легко приходить, так легко й втрачається. На жаль, надто багата українська земля привчила була українця до того, що йому все надто легко давалося, і не дурно Котляревський в «Наталці Полтавці» скаржився: «Що перш дурничкою доставалося, то тепер або випросити (теж велике зусилля! — Є. О.) або купити». Недурно й Гоголь змалював був портрет козака Пацюка, якому самі — без всякого його зусилля — вареники в рот падали... Д. Віконська писала у своїй гарній книзі «За силу й перемогу» (Львів, 1938):

«Осягнути, або дістати якусь річ легким способом, можливо без усяких особистих зусиль — досі ідеал нашого пересічного громадянина. . . Це ідеал духово та морально низько розвиненої людини з рабською психікою, ідеал людини без особистої (моральної) гідности, особистих амбіцій та високих вимог до себе, — ідеал людини, якій чужий панський жест д а р у в а т и іншим, але яка зате охоче приймає або й вижебрує (дивись вище цитату з Котляревського, — Є. О.) дурнички. У цьому лакімстві на «дурнички» вся безодня рабської покори та психічної наївности нашого брата, — рабської покори людини, яка не звикла сама собі здобувати потрібне, тільки очікує й радо вітає «дурнички» з панської ласки, щоб зараз потім жалітися та нарікати на осоружних «панів». (ст. 133).

На жаль, цей апетит на дурнички поширюється в нас на полі міжнародньої політики, і багато українців, замість прикласти всі власні зусилля для виборення української незалежности, все надіються на «панську» ласку, що їм хтось цю вимріяну українську державність подарує! Треба бути свідомим того, що поки ми самі своїми власними зусиллями всієї об'єднаної нації не викажемо нашої здібности не тільки здобути державу, але й потім її — як важко здобуту вартість! — втримати, ніхто нам тої України не подарує.

ДУТЕЛЬ — порожній горіх. ДУТЕЛЯ З'ЇСТИ — вмерти: «Гібсон і дутеля із'їв...» (Котляревський, «Енеїда», VI, 27).

ДУХ — животворна сила в людині, що протиставляється матерії і над нею панує. Дух тісно пов'язаний в людині з душею. Вони, як каже французький філософ Лявель, «постійно провадять діялог між собою, але ніколи не зливаються», бо душа — індивідуальна, особиста, окрема в кожної окремої особи, а дух, походячи з одного спільного для всіх джерела, намагається кермувати всіма душами. Він — посередник між душею і тілом, і в цій боротьбі між духом і тілом зроджується свідомість душі, яка схиляється то в бік духу, підносячись до героїчних вчинків, як наслідку перейняття духовістю, то

підпадаючи змисловості, що приходить із спокус тіла.

Дух, за висловом Кайзерлінґа, це насамперед — випромінювання, змагання до все більшого поширення, це постійне намагання давати, не брати. І що більше одуховлена людина дає, тим більше вона духово багатіє: духові багатства ніколи не зменшуються від їхнього поширення на інших, а тільки ще більше зростають, як от доводять нам приклади всіх святих, і взагалі всіх дійсно добрих і люблячих людей.

ДУХ СВЯТИЙ — третя особа Святої Тройці, якій належиться найбільша шана, за словами Христа: «Усякий гріх і хула проститься людям, а хула на Духа не проститься людям. І хто скаже слово проти Сина Чоловічого, проститься йому, а хто скаже слово проти Духа Святого, не проститься йому ні в сьому віку, ні в будучому...» (Мтв. XII, 31-32).

Зі Святого Письма знаємо, що Дух Святий двічі виявляв себе в видимих символах: голуба під час Христового хрещення і вогненних язиків, коли зійшов на апостолів. Ісус Христос після свого вознесення післав Його своїм учням, як утішителя, і таким залишається він для всіх християн, що молитвою до нього починають щоденні молитви та церковні Богослужби: «Царю Небесний, Утішителю, Життяподавче...» Вони просять Його, щоб він прийшов і вселився в них, привносячи з собою всі свої великі дари правди, миру й життєвої творчости. Праведна душа — храм Святого Духа.

ДУХА СВЯТОГО СВЯТО — другий день ЗЕЛЕНИХ СВЯТ: «До Святого Духа тримайся кожуха, по Святім Дусі бери сірак по кожусі» (Ів. Франко «Прип.» III, 79). Але й по Зелених Святах бувають іноді ще холодні дні, тому: «До Святого Духа, не скидай кожуха, а по Святім Дусі ще в кожусі».

ДУХОВІСТЬ НАРОДУ — духові прикмети, що визначають його життя й культурну творчість. Вони — наслідок численних попередніх культурних впливів і їх опрацювання, згідно з власними уподобаннями геніяльніших його представників. Тому духовість одного народу невідмінно ріжниться від духовости інших народів, бо кожний нарід підлягав іншим впливам, і в кожному народі були інші чинники, що асимілювали й перетворювали чужі культурні цінності та творили на їх підставі власні. В духовості українського народу, як то видно з численних опрацьованих в цій «Енциклопедії» тем, ми ще й досі розріжняємо різні нашаровування, з котрих найдавніше — вірування примітивної давньої людности, потім впливи різних попередніх поганських релігій — азійських, грецької, римської, єгипетської — найсильніші впливи християнської релігії, а понад ними ще й впливи сучасної технічної цивілізації та безбожницької розкладової пропаґанди московських демагогів. Все це складає духовість української нації, відбивається в творах її мистецтва, в нашому поступованні, в нашому думанні «Мала Енциклопедія» — книга української духовости.

ДУХОВЕНСТВО — окремий стан людей, присвячених духовним, головно релігійним і церковним, справам. Кожна релігія, кожна Церква має своїх священослужителів, що виконують культові церемонії та задовольняють духові потреби вірних. У Старому Завіті Господь повелів Мойсеєві посвятити Арона на первосвященика, а синів його на священиків, а все покоління Левія на левітів, себто нижчих служителів при Скинії. Тоді Господь повелів Мойсеєві помити Арона й синів його і, на знак посвячення, помастити оливою. У Новому Завіті Ісус Христос, яко Вічний Первосвященик помив учням своїм на Тайній Вечері ноги, освятив їх причастям Тіла й Крови Своєї, під виглядом хліба й вина, і наказав їм священодіяти на Його спомин (Луки, XX 19). А, воскресши, з'явився учням і сказав їм: «Яко же послав мене Отець, так і я посилаю вас». І, це промовивши, дихнув і сказав знову: «Прийміть Духа Святого. Кому відпустите гріхи, відпустяться їм; кому задержите, задержаться...» (Ів. XX, 22-23) «Дана мені всяка влада на небі й на землі, ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх во ім'я Отця і сина і Святого Духа, навчаючи їх додержувати все що Я заповідав вам» (Матв. XXVIII, 18-20). А в день П'ятидесятниці зійшов на них Дух Святий і довершив їх освячення, як слуг Христової Церкви: «Так нехай кожний розуміє нас як слуг Христових і впорядників таїн Божих», — писав ап. Павло Корінтянам у першому посланні (IV, I). В поміч Апостоли висвятили рукоположенням сім дияконів, — «мужів доброї слави, повних Духа Святого та мудрости». (Діянія, VI, 3) і тим поклали початок першої ступені священства. Але на очолювання окремих церков Апостоли наставляли пресвітерів (старших), які почали називатися єпископами, (себто наглядачами) Церкви, але вони ще не були архиєреями. Коли ж церкви намножилися, і апостоли вже не мали змоги скрізь самі керувати, почали наставляти своїх заступників із повною архиєрейською владою, щоб вони наставляли пресвітерів (себто священиків) гідних нагороджували, а негідних судили (І Тим. III 5; V, 17, 19-20, 22). Після апостолів стали рукополагати їхні наступники, і таким чином установилося Апостольське Переємство священства через архиєреїв від одного до другого з поділом на три ступні — архиєреїв-єпископів священиків-пресвітерів, що втратили свою назву єпископів, і дияконів. З виникненням манастирів виник ще поділ духовенства на чорне (чернецтво) і біле світське духовенство.

Від часів Константина християнське духовенство здобуває собі привілеї, які за середньовіччя роблять духовенство першим станом суспільства. І хоча в Візантії духовенство було

менш привілеґійоване, ніж на Заході, але в Україні воно відразу заняло становище, подібне тому, що мало на Заході. Володимир Великий та Ярослав Мудрий признали духовенству право на власний суд, який судив церковних людей у всіх справах, а всіх інших — у справах, що торкалися безпосередньо віри й моралі. До церковних людей тоді належали не тільки члени духовного стану і їх родини — ігумен, священик, диякон, попадя, попович, проскурниця — але й люди, що шукали захисту при церкві, різні старці та каліки, «прошеник» — що добув чудесне видужання; «задушний чоловік» — невільник, пущений на волю за чиюсь душу; «сторонник» — прочанин, і інш. Єпископам по містах було дано догляд за мірами й вагами: вони берегли справедливости — «не умножати, ні умаляти...»

По упадку старо-української держави, в наслідок переслідувань з боку поляків, що намагалися зробити українців католиками, в міру того як виявлялася неспроможність самоого духовенства відбити цей наступ на українську православну Церкву, зростає поволі вплив мирян, що на деякий час — через БРАТСТВА — перебирають на себе відповідальність за долю всієї Церкви і за належне поводження духовенства, що надто — особливо в вищій гієрархії — компромітується. Така залежність українського духовенства від суспільства затримується і за козацької держави, коли населення набуває право вибору священиків. Засаду вибору духовенства населенням визнано було ще до Хмельницького. Автор «Апокрісісу» писав: «Миряни признають за собою безперечне право вибирати гідних гієрархів і ніхто проти їх волі не повинен ставитися на підставі антіохійського собору.» Хмельницький затвердив це право в своїх договорних статтях. Громади дуже дорожили цим своїм правом і запрошували до себе осіб, які користувалися доброю славою. Якщо та особа ще не була висвячена, то громада домагалася її висвячення. Бували випадки, коли громада проганяла священиків, яких без її згоди присилав єпископ. Проте, з часом, хоча й гетьмани противилися «новим і ніколи не бувалим порядкам», їх спротив і спротив населення був зломаний і громади втратили право вибору священиків, а священики, що за часів Хмельниччини були здобули своєю героїчною обороною прав української православної Церкви великої популярности й пошани, поволі почали перетворюватися в попихачів московської влади. Уже за Петра І-го кожний священик перед прийняттям парафії мусів присягати на вірність цареві і крім цього обіцювати, що про все буде доносити «куди слід». Релігійні українці хотіли бачити в священикові вчителя, пастиря і взірець моральности, але найчастіше знаходили в ньому напівосвіченого і моральнохиткого попихача поліційно-бюрократичного апарату, що змагав до «обрусенія» України. Наслідком такого стану речей українські селяни, пізнаючи, що «неправда ввесь світ зажерла», як писав М. Райгородський (проф. М. Вікул) в «Розбудові Нації» р. 1934, ст. 75), «ставали часто піддайними супроти вчень різних сект і подібних релігійно-раціоналістичних напрямків, як це особливо було в другій половині XIX ст. та маркантно здійснилося в українському русі штундистів».

М. Грушевський так характеризував цей стан речей: «Рахуючися з тенденціями російського уряду, що часами загострювалися, часами трохи слабшали, але загалом усе йшли до тої самої мети — можливого ослаблення культурної сили й моральної відпорности українського народу, українське духовенство, і його єрархія зокрема, загально беручи, покірно і навіть запопадливо виконувала урядову волю, а навіть ішла назустріч її бажанням. Ця верства, що колись концентрувала в собі все свідоміше, що було в українськім народі, була так би сказати його мозком, тепер цілком стратила розуміння його інтересів, або відчужилась від його потреб і збайдужніла до всього, що лежало поза її власними клясовими інтересами, взятими в найбільш тіснім і матеріяльнім розумінні... Суспільність цілком збайдужніла до цих царських служальців у рясах, що іменувались без її волі, виробили собі ласку у царському уряду і зобов'язувались до повної й безмежної служби йому (включно до обов'язку доносити владі відкрите на сповіді, оскільки воно містило б у собі яку небезпеку для держави). Заходи коло відновлення колишньої виборности єпископів, підіймані з українського боку за Єлисавети і Катерини в 1740-1760 рр., лишились без успіху. Катерина, сконфіскувавши церковні маєтності і зменшивши, скільки можна, число і людність манастирів, перевела єпископів і монахів на платню від держави і тим дала останню форму їх залежности. Церковна продукція завмерла під тяжкою цензурою...» (*«З історії релігійної думки на Україні»*, 1925, ст. 94-95).

І все ж невважаючи на таке помосковлення назверхньої форми церковного життя, при якому, коли настав час визволення Української Православної Церкви, не знайшлося в Україні єпископів, які б могли й хотіли висвятити інших Єпископів для Української Автокефальної Церкви, український селянин, а з ним й широкі верстви близького до нього нижчого духовенства не заломилися в своїй релігійній свідомості і видали з себе героїчне й славне духовенство, що прийняло зі славою мученицький вінок від нових московських вандалів, коли на те прийшов час...

ДУХ ЧАСУ — напрямні політики й культури даної доби. У підставах людської духовости, — писав Кайзерлінґ, — лежить підсвідомість, «справжній психічний організм, який має ту особливість, що він виходить поза особистість майже в усіх напрямках. З одного боку він втілює в собі расу, себто минуле й май-

бутнє, одночасно з сучасним; з другого боку він залишається відкритим всім психічним (духовим) впливам. Завдяки цій спеціяльній прикметі всі люди в'яжуться між собою в тій їх підсвідомості і так витворюється існування того, що ми називаємо духом часу якоїсь доби. У цьому великому психічному організмові свідомість займає тільки малу, ясно окреслену частину, що вже тим самим зачинена більшості можливих впливів і переживань...» («Світова революція», 1934 ст. 185).

Єпископ Фультон Шін також писав у своїй «Філософії релігії»: «Між духом часу одної якоїсь доби і духом часу наступної не існує точне розмежування, бо історія не має точних меж: одна доба заходить у другу, але студіювання духу часу цих епох загально виказує, що те, що одне якесь покоління вважало за правду, наступне заперечує. Раціоналізм уважався за правду в свої часи, але наступний романтизм вважав його помилковим. В пізнішу добу сієнтифізм (культ науки й техніки) відмовився признавати романтизм, а в наші часи темпоралізм відкидає сієнтифізм». (1956, ст. 13).

Наполеон говорив: «Нарід можете повести тільки тоді, коли йому покажете будучину... Станьте на чолі ідей вашого віку, і ці ідеї підуть за вами, підтримуючи вас. Ідіть за ними слідом, і вони потягнуть вас за собою. Виступіть проти них, — і вони зіб'ють вас із ніг...»

Але — саме тому, що дух часу надто змінюється і фактично відбиває в собі ту чи іншу ідейну моду, що вже в другому поколінні буде заперечена, виникає небезпека для тих, хто «одружується з духом часу однієї доби, залишитися удівцем в наступну добу». Такої небезпеки зазнав, наприклад М. Драгоманів, що був провідним українським діячем XIX ст., з його демолібералізмом, соціялізмом, масонством, федералізмом, анархізмом, але в XX в зазнав цілковитого заперечення. Натомість Т Шевченко, що не тільки йшов з духом часу своєї доби, а навпаки йшов проти нього, і в часи цілковитого поневолення українського народу складав свій несмертельний «Заповіт», майже сто років пізніше провадить своїми ідеями українську націю до світлої мети, яка пізнішому Драгоманову вважалася нездійсненною і тому надто нереальною і шкідливою.

ДУША — несмертельна частина людської особистости. В усіх часах з самого зародження магії і появи перших примітивних релігій вважалося, що справжня вищість людини над тваринами полягає не в її розумі, і не в її волі чи вмілості але в існуванні в неї душі. — її неможливо було визначити і зрозуміти, але її відчувалося. Було неможливо її заперечити бо тільки вона й з'ясовувала сутню істоту людини, що в'язала її з якимсь вищим світом. Людина магічного світогляду побудувала на цьому відчуванню існування власної душі цілий світ інших душ, що кермували природою і несподівано втручалися в життя людей. Релігії зв'язали душу з вищим світом богів, в якому вона зароджується і до якого, по смерті, повертається. В тому властиво визначили вони справжню вищість людини — в несмертельності її душі.

У нашого народу нема ясного погляду на те, звідки у людини береться душа: одні вважають, що душа бере свій початок від матері і тоді входить у тіло дитини, як вона вперше в тілі матері порушиться; інші думають, згідно з християнськими навчаннями, що душа походить від Бога — але де ті душі, що мають прийти на світ, знаходяться, ніхто не знає. Але в усякому разі кожна людина має свою душу, і тим власне відріжняється від інших тварин, що мають не душу, а — пару. Тому й про лиху людину нераз злісно говорять, що «в нього нема душі, як у псі», або: «У нього зовсім нема душі, лиш пара» (Етн. Зб. НТШ XXXII, 322). Але так говорити і називати людську душу «парою» — то вважається за великий гріх: «То вже не чоловіка так образив, а самого Бога, бо душа від Бога» (Етн. Зб. НТШ. V, 182).

Подекуди, як от на Снятинщині, припускали, що й тварини мають душу, але — «лиш досмертну дочасну», і вона теж подібна до пари: «З коня з корови або іншої худобини не виходить душа по смерті, лиш гине разом із нею» (там же XXXII 308). Але й тут бувають винятки, в яких ми зустрічаємося з віруваннями про переселення душ: «Грішна душа входить у звірину, у пса, у кота, у коня, у вола, у свиню і в тій звірині мусить покутувати, доки звірина живе». «... Якщо в звірині покутувала душа людська, то по смерті вона або піде по нагороду, або, якщо ще не спокутувала, то піде далі в другу худобину покутувати» (там же)

Нема ясного погляду й на саму людську душу: з одного боку, це якась безтілесна істота, що перебуває в тілі людини, дає їй життя й свідомість, терпить і радіє з людиною і з людиною нерозривно зв'язана до самої смерти, а, з другого боку, це ніби якийсь дух, що тільки тимчасово живе в людині, покидає її під час сну, відбуває далекі подорожі і приймає найрізніші образи й постаті, оособливо після смерти людини, коли душа може з'являтися і як маленька людина з прозорим чистим тілом, і як дитина з крилами (янголочок), і як біле ягнятко, і як золота пташка, бджола, муха, тощо. І взагалі душа уявлялася як щось матеріяльне настільки, що «коли покійник у хаті, не можна підметати підлоги, щоб не вимести душі покійника; не можна мазати хати, щоб не замазати душі». У Заславському повіті на Волині саме тому не мазали хати дев'ять днів після смерти (К. Стар. 1896, IX, 236—55). На Снятинщині — «як сідають на лаву, або на стілець, то наперед дмухають на те місце, бо вірять, що на тому місці може бути душа (покійника), бо був би гріх на неї сісти» (Етн. Зб. НТШ, XXXII, 324).

Не було одного спільного погляду й на місце перебування душі в тілі. На Снятинщині і в багатьох інших місцевостях вважали, що місцем перебування душі служить ямка під шиєю, яку звичайно й зовуть ДУШКОЮ (там же, ст. 322). Матері, голублячи дітей, кажуть часто: «Цьомай маму в душку». Дехто каже, що: «Душа всередині біля серця» (там же), а то й просто в серці: «Тут, — кажуть, поклавши руку на серце, — тут душа і сумління» (там же). Але були поширені вірування, що душа знаходиться в голові, або в легенях, або навіть у печінці (там же, ст. 306). А опир має душу в мізинцеві на лівій руці: «Якби в упиря утяти той палець, то він зараз би помер, бо душа зараз же вийшла б...» (там же).

Про вихід душі з тіла говорили різно. Одні казали, що, як людина умре, то душа виходить через рот, із останнім віддихом... Хто ж обстоює, що душа перебуває в голові, каже: «Душа при смерті виходить очима. Як чоловік послідній раз глипне очима, то й душа в тій мінуті виходить...» (там же, ст. 305). Це вірування в'яжеться з віруванням що вбачає душу у чоловічку ока (там же, ст. 324). Були й такі, що вірили, ніби душа виходить із тіла через тім'я (там же, 325).

Коли людина вмирала, ставили на стіл воду, щоб душа скупалася, як вийде з тіла, і охолола. Багато людей оповідали, ніби й бачили, як вода значно порушилася, як людина сконала (там же, ст. 204).

На Волині казали, що коли біля тіла літає велика муха та сідає на тіло, не можна її гнати геть, ані тим більше вбивати, бо то, мовляв, душа покійника крутиться біля свого колишнього земного житла. Часто душа покійника в образі мухи залишається в хаті до 40 днів (К. Ст. 1896, IX. Беньковський). Таке ж вірування записано й на Полтавщині (Етн. Сбор. Імп. Геогр. Общ. 1853, I. Іваниця).

На Снятинщині казали, що душа покійника так довго не відходить від свого тіла, аж поки до гробу не віднесуть: «Люди собі думають, що душа маленька, і для того її ніхто не може видіти. Одні кажуть, що душа ходить по тому стебелечку, що валяється по хаті, по землі, а другі кажуть, що ховається у той віник, що ним хату замітають, а інші кажуть, що душа сидить на вікні коло свого тіла. І для того кладуть віник коло порога у хаті і не вільно його брати у руки нікому і ним замітати по хаті, аби не копірувати тим заміганням покійного умерлого душу. Одні кажуть, що душа стоїть коло тіла та й умерлий, як довго лежить у хаті, то все чує, що говорять за нього, лиш говорити не може, бо у нім нема душі...» (Етн. Зб. НТШ. XXXII. 323—24). Багато вірять, що душа залишається в хаті, аж поки по душі не подзвонять (там же, ст. 306).

На Волині і на Полтавщині, за посвідченням Беньковського та Іваниці, після того, як покійника винесуть із хати, ставили в передньому кутку, під образами, на столі, де лежало тіло, для душі покійника чарку горілки або частіше — меду, і цілушку хліба з сіллю. На всіх вікнах ставили посуд із водою. Народ вірив, що перших три дні після розлуки з тілом душа знаходиться невідлучно в тій хаті, де помер покійник, і по ночах їсть і п'є. Так само і в Галичині казали, що душа не повинна бути голодна. Тому клали на вікно нове горнятко з водою, півбоханця хліба та й казали, що душа п'є і їсть, а потім сідає родичам мухою на руку і дякує за поживу (там же, 324).

Дуже поширене по всіх усюдах вірування, що до 40 днів душа покійного блукає світами, — «скрізь по світу, де чоловік бував за життя, і збирає гріхи» (там же, 306). Інші казали, що душа збирає гріхи, поки тіла не поховають (там же). Після 40 днів душа являється до Бога на суд, і їй тоді визначається, де їй бути. У Галичині, як я вже відзначив, було вірування в переселення душ на покуту. На Ясельщині, напр., оповідали, що душа за кару йде десь під дерево, чи під якусь будівлю, чи під камінь у землі і покутує. Хто порушить той камінь, чи зітне те дерево, або розбере будівлю, той мусить умерти. Багато по селах було порожніх хат, що їх покинули мешканці, бо чули в них голоси, або бачили небіщиків. Зокрема у лемків дуже багато оповідалося про покутування душ (там же, ст. 210). Душі покутують також у коні — бо «кінь тяжко тягне, б'ють його а потім ще й доріжуть». Покутують також у псі, бо «пес гавкає, мерзне узимі на дворі». Але душу можна звільнити від покути. Треба для цього давати гроші на молитви за них, самим молитися, давати за них хліб, і так, мовляв звільняється душа від покути (там же, ст. 308).

Щасливі душі пробувають у Бога. Поводиться їм добре. Сидять вони за столами, вкритими білими обрусами. Перед кожною душею стоять найріжнородніші страви й напитки та засвічені свічки. Душі їдять і п'ють, але ні страв, ні напитків не зменшується, бо вони їдять і п'ють не самі страви, а тільки пару, що йде від них.

Душі грішників мучаться в пеклі й голодують, бо їх годують тільки попелом, — стає їм легше тільки тоді, коли на цім світі їх поминають. У Галичині загально вірили, що як вибирається з печі хліб, — «треба його зразу умити холодною водою, бо душі в пеклі тільки того холоду й мають...» (там же, ст. 326. Див. також ТІНЬ, СТРАТЧИНИ, МЕРЛЕЦЬ, ОПИР).

Душа — найдорожче на світі: «Люблю, як душу» (Метлинський). Тому «душечка» — пестливе слово, і то не тільки для жінок, але й для чоловіків: «Ой, кріп та ромен, та петрушечка... кучерявий Іване, моя душечка...»

ДЮБРЕЙ ШАРЛЬ — французький літератор; коли вибухла українська революція, був професором французької літератури при київсь-

кому університеті. Написав цікаву книжку — «Два роки в Україні — 1917-1918», в якій описав бурхливі події тих днів, виявляючи симпатію до змагань українського народу визволитися з московської неволі.

Приїхавши 17 вересня 1919 р. до українського уряду, що знаходився тоді в Кам'янці, Дюбрей подав С. Петлюрі доповідь про причини невдачі української місії в Парижі в її дипломатичній діяльності: «Місія невдало складена. У склад її входить багато членів некомпетентних, що не знають французької мови, а також дипломатичних звичаїв, без певних, означених завдань. Немає єдности в напрямку, ні дисципліни. Кожний член місії бажає удавати великого дипломата і провадити персональну політику. Панує повна незгода між членами (є три табори: сторонники цілковитої незалежности, федералісти і галичани). Боротьба всіх проти всіх. Вони не потурбувалися ввійти в порозуміння з прихильниками України в Парижі і слідувати їхнім порадам. Своїми інтриґами перед представниками держав Антанти, аби пришвидити один одного своїми протилежними заявами французам, американцям та англійцям, вони викликали проти себе обвинувачення в нещирості й анархічності. Вороги України, — поляки і москвини, влучно використали ці непорозуміння, щоб доказати державам Антанти, що Україна не центр організованости і ладу що не можна базуватися на українській державі, що Україна — нове Мехіко, захоплене анархією ще гіршою, ніж анархія Московщини і большевицьких країн. Але з другого боку, інтриґи й безглуздя членів Української Місії надокучили політичним діячам Антанти, які передусім бажають встановити лад на Сході Европи, але бояться бачучи те, що робиться в Українській Місії в Парижі що не знайдеться певного міцного ґрунту в Україні». (Більше про цю доповідь у І. Мазепи. «Україна в огні і бурі», II, 104—105).

ДЮНКЕРК — укріплене місто порт. над Па-де-Кале. Тут у 1645 р. коло 3 000 українських козаків брали участь у лавах французької армії під командою славноавісного Конде в боях проти еспанців. Доносячи 20. X. 1645 р. кард Мазаріні про захоплення Дюнкерка, Конде зокрема відзначав «відвагу козаків, що дуже добре билися» а майже 20 літ пізніше, в 1665 р в листі до польської королеви Марії Люїзи ще раз згадував: «Я добре пізнав цих чудових козаків у Фляндрії». (І. Борщак - «Франція і Україна»).

ДЮРАН-ҐРЕВІЛЬ ЕМІЛЬ (1838—189?) — французький вчений і письменник. У 60-их роках був лектором французької мови у Петербурзі і в нього збиралися московські й українські письменники. Дюран студіював українську мову і написав у 1876 р. розвідку про Шевченка у французькому «Журналі Двох Світів».

ДЯДИНА — жінка дядька. Символ скупости: «Бодай чорт у дядька служив, а до дядини по платню ходив» (Номис, 7814).

ДЯДИНИ — звичай справляти в вівторок першого тижня після Великодня поминки по дядьках і тітках.

ДЯДЬКО — в Україні не тільки батьковий та мамин брат, а й всякий чужий чоловік середніх літ. Називання чужого чоловіка дядьком — це формула ввічливости, що має під собою історично-культурну підставу в давньому матріярхаті. На чужинців ця назва не поширюється: «Не випадає москаля дядьком звати» (Номис, ч. 850).

СОБАЧИЙ ДЯДЬКО — вовк.

ДЯК — церковний співак і чтець, походить від скороченого диякона. Дяки вчителювали по школах козацької України і пізніших часів. Їх звали також УСТАВНИКАМИ. Були майже всі вони священичими синами, мали деяку освіту і пізніше деякі з них самі приймали свячення. За своє вчення діставали плату збіжжям та іншими натураліями. Крім того учні мали за обов'язок час-до-часу давати їм окремі приноси й дарунки. За шкільні підручники служили часослов і псалтир, на яких діти вчилися абетки та удосконалювалися в читанні. Початки читання показували на складах, як от Котляревський оповідає про Енея:

І всіх почав сам мордувати,
Поверху по складах складати
Латинськую тму, тну, здо, тло...

Письма вчили уставного (звідки й назва Уставники) і каліґрафували його на старий взазок З біографії Т. Шевченка знаємо, яку важку школу пройшов він у дяка-п'яниці Богорського, у якого він вивчив граматику, часослов, псалтир але від побоїв якого мусів зрештою «втекти у світ, шукати людей, щоб добру навчили...»

Дяк став улюбленою постаттю українських народніх сатиричних пісень та комедій, в яких він грає ролю карикатурного Дон Жуана. Таким знаходимо його в творах Котляревського, Гоголя та інших. Проф. М. Сумцов вказав свого часу, що іронічні пісні про женихання дяка, маючи під собою, без сумніву, місцеві побутові підстави могли запозичатися і з західньо-европейської літератури, де залицяння духовних осіб широко оброблялося в новелях, фацетіях та співах міненсинґерів.

ДЯКЛО — податок натураліями в. княз. в Литовсько-Руській державі. Грамота Жиґимонта з 1431 р. звільнила панських і боярських підданих від дякла (Грушевський «Іст. Укр.-Руси» V ст. 50). Також земським привілеєм в. кн Казимира з 1447 р. підтверджено звільнення шляхетських підданих від дякла (там же, ст. 53). В інвентарі 1598 р. маєтности кн. Радивила в Луцькому пов. серед обов'язків селян

зазначено: з волоки «дякольного» жита пів маци: «Мають те жито посіяти на двірських ґрунтах і заборонувати...» (там же, ст. 213).

ДЯТИНИ — звичай роздавати на третій день Великодня свячену пасху, яйця й ковбаси бідним, що існував колись в Україні, спеціяльно на Миргородщині («Основа», 1862, I, 55).

ДЯТЛИ — птахи з сильним, довгим, клиноватим дзьобом, що, лазячи по стовбурах дерев вишукують собі, вибиваючи з-під кори, хробачків та інших комах. В Україні поширені вірування, що дятли ніби знають розрив-траву якою можуть відчинити будь-який замок. Щоб дістати цю траву, треба, мовляв, забити гніздо дятла дерев'яним кілочком. Дятел перше спробує свого дзьоба, а потім принесе розрив-трави. Тоді треба постелити під деревом червону хустку: дятел злякається, думаючи, що то — вогонь, і впустить траву. Аналогічні оповідання були й в білорусів, чехів та німців. Зрештою, вже Пліній оповідав, що дятел може ввійти в кожне замкнене помешкання, відчиняючи замки травою (М. Сумцов у К. Стар. 1890 V, ст. 332).

Оповідали, що дятел, як і зозуля, був колись людиною, але потім так уже йому Бог дав, що став він дятлом і воює постійно з комахами стукочучи дзьобом по дереві. Коли б хто прислухався до дятлиного кубла, почув би, як дятел стогне: у нього болить голова від того постійного стукотіння (Куліш «Записки...», II, 36).

Звуки від ударів дятла відмінюються залежно від сили удару і властивостей кори. На цій ріжноманітності звуків, мабуть, і ґрунтувалися різні давні ворожіння про сприятливе чи несприятливе значення того стукотіння для подорожніх. Ще в князівській Русі-Україні існували подібні вірування: бачимо це не тільки в «Слові о Полку Ігоревім», але і в інших пам'ятках літератури. В одному Сборніку XV в. читаємо: «Веруєм в потки і в дятла», а в «Златоструї» XII в.: «... в врани і в дятли...» Пліній оповідав що одного разу на голову претора Люція Тубера сів дятел і звіщував йому, що його батьківщина загине, якщо не уб'ють його (дятла) але якщо Люцій його уб'є, сам загине. Люцій, щоб порятувати батьківщину, не завагався паразитися на смерть, убивши дятла. У Галичині вірили що коли дятел стукає в стіни хати то має вистукати смерть (Етн. Зб. НТШ XXXII ст 303). Так само і на Чернігівщині, де теж багато лісів, а значить і дятлів вірили що коли дятел стукає в ріг хати знадвору віщує смерть (там же ст 393).

Проф. Максимович уважав, що в народньопоетичній символіці дятел служив вказівкою на повернення додому, але, крім «Слова о Полку Ігоревім», інших джерел не подав.

ДЬОГОТЬ — густа рідина, що виникає при сухій перегінці кам'яного вугілля, дерева й інших органічних речовин; уживається до смарування осей при возах, і т. п., а також проти гниття. По всій Україні дьоготь вважали також за охоронний засіб проти нечистої сили. Від уроків ставили дитині під ліжком дьоготь в начинні. На Буковині робили це для забезпечення від наслідків зносин із жінкою, що мала місячку (тоді жінка вважалася нечистою). (Мат. у. етн. НТШ. VIII, ст. 37). Робили також хрест дьогтем на воротях, щоб мерлець, а особливо упир, не міг повернутися додому. Заливали дьогтем також уста мерцям, що їх уважали за упирів. (Єфименко в К. Стар. 1883, VI. 377). У Галичині дьоготь святили і робили ним хрести на дверях стаєн і хлівів проти чарівниць та відьом. Робили це звичайно перед Юрієм. (Етн Зб. НТШ. V, 191; XXXIV, 101). Охоронну силу дьогтю знали й в інших країнах. У Македонії мати обкурювала дитину дьогтем протягом 40 днів, а також робила дьогтем знак хреста на колисці. (Кузеля, «Дитина...», I ст 37). Мазури вимащували хрести дьогтем на Купала від чар, і подібні ж охоронні заходи відомі і в сербів. Походження цього забобону треба шукати в сильному й не дуже приємному запаху дьогтя, а також у його клейкості, що напр., допомагає боронитися від комах, частого уосіблення нечистої сили.

Як засіб проти нечистої сили, дьоготь у застосуванні до людини символізує ганьбу, сором. В Україні давніше дуже часто практикувалося вимащування дьогтем голови і воріт, як кара за чужоложство, а також взагалі за позашлюбні статеві зносини, особливо супроти дівчат. Іноді ця кара поширювалася і на винних у крадіжці. Оповідали ніби цієї кари зазнав був і Мазепа коли ще був при дворі польського короля. (Уманець, «Мазепа» 20). Проф. М. Сумцов здогадувався, що вимащування голови дьогтем прийшло до нас з Заходу, де, напр., у Франції в XV в. винних у чужоложстві вимащували чимсь клейким а потім обсипали пір'ям Вимащували дьогтем і обсипали пір'ям і в Німеччині (К Стар. 1889, XI, ст. 294—95). У нас коли після «комори», виявлялося, що молода втратила була вінок ще до весілля, обурені весільні гості вимащували стіни й ворота хати батьків молодої.

Вживали дьоготь і проти хвороб, напр., пили його проти пропасниці (Етн. Зб. НТШ. V, 191) Також коли дитина мала глисти в Галичині мастили їй дьогтем під носом: «Цей запах спротивиться глистам, і вони повиходять» (там же).

ЕАК — мітологічний суддя підземного царства давніх греків. За життя був сином Зевеса і німфи Еґіни, царем мірмідонів на острові Еґіні. У Котляревського в «Енеїді»:

...У пеклі єсть суддя Еак;
Хоть він на смерть не осуждає,
Та мучити повеліває,
І як звелить, і мучать так..

ЕВГЕНІКА, ЕВГЕНЕТИКА — наука про способи уздоровити і облагороднити расу. Вона спирається головне на теоріях про спадковість і поділяється на позитивну і неґативну: перша має мати на меті розмноження більш здатних, обдарованих і здорових людей, а друга — обмеження народжень людей малоздатних, хворих фізично та психічно. Алексіс Каррел, відомий фізик і біолог, лавреат Нобеля, писав у своїй книжці «Людина, цей невідомий»: «Евгеніка може мати великий вплив на долю цивілізованих рас, і хоча і не може регулювати розмноження людей, як інших тварин, то проте, мабуть, зможе перешкодити розмноженню божевільних та ідіотів. Мабуть, буде необхідно примушувати кандидатів на шлюб іти на медичні оглядини так само, як це робиться для службовців готелів, шпиталів і великих склепів. Проте, щоб евгеніка була дійсно корисна, необхідно, щоб вона була **добровільна**. Належним вихованням можна було б дати зрозуміти молоді, на які катастрофи вона наражається, одружуючись в родинах, де існує сифіліс, пістряк, сухоти, неврастенія, божевілля та ідіотство... Ніякий злочинець не завдає більших нещасть, ніж той, що заражає своє потомство нахилом до божевілля. Добровільна евгеніка — не порожня мрія. Правда, люди кажуть, ніби любов вільна, як вітер, і їй не накажеш, але це вірування спростовується в деякій мірі фактом, що деякі молоді люди закохуються тільки в багатих; якщо любов може слухатися грошей, то вона може прислухатися і до не менш практичних міркувань — міркувань здоров'я...»

У 1922 р. Парлямент стейту Ореґон у США ухвалив закон, що кожна особа, яка має вступити в шлюб має перше представити лікарське свідоцтво, і цей закон ухвалила також значна кількість інших стейтів.

Одним із перших українських евгеністів був наш славний географ С. Рудницький, який в 1920 р. у віденській «Волі» пропаґував між іншим **«примусове** статеве стерилізування осібняків обтяжених епілепсією, умовою хворобою, хронічним алькоголізмом і морфінізмом, деґенеративною неврастенією і гістерією, проґресивними стадіями туберкульози, сифілісом, хворобою Базедова і т. п...» Подібні засоби примусової евгеніки застосував був Гітлер у Німеччині (див. СТЕРИЛІЗАЦІЯ), але проти них з усією силою повстала католицька Церква. — (Див. ЕВТАНАЗІЯ).

ЕВЕКТА — мито на вивозний крам із України гетьманської, що існувало до 1754 р. Це мито йшло в скарбницю гетьмана.

ЕВЕН ЕМАНЮЕЛЬ — член французького парляменту від Парижу, бувший голова міської управи Парижа, який 14 липня 1919 року приймав у брами Майо в Парижі переможні в першій европейській великій війні французькі війська. Він написав книжку «Проблема незалежности України і Франція», яка вийшла в 1931 р. з передмовою Едуарда Сульє, теж паризького депутата до парляменту і віце-президента комісії закордонних справ, в якій Евен був членом. У ній він писав: «Падіння давньої Росії повернуло життя багатьом пригніченим націям. Падіння СССР викличе одного дня відродження цілої низки націй, які не змогли остаточно звільнитися в рр. 1817—1920. Поміж цими націями Україні, як здається, призначено грати першу ролю: її 30 мільйонів мешканців роблять з неї могутню націю. Коли вона відвоює собі право на життя, вона не дозволить більше нікому урядувати в ній проти її волі».

ЕВНУХ — людина, позбавлена органу розродження. Хлопців з гарними сопрановими голосами звалашували, щоб вони зберігали свої сопранові голоси. З таких евнухів складався славний хор Сікстинської (папської) капелі в Ватикані. Евнухи відогравали значну ролю при султановому дворі в Туреччині, де їм довіряли охорону гаремів. Позбавлення органу розродження впливає від'ємно на психічний і фізичний розвиток людини: евнухи мають загально бідну кров, кволі м'язи, видаються передчасно постарілими. Серед евнухів ніколи не було ані великих філософів, ані великих науковців, ані навіть великих злочинців, — їм бракує фізичної й психічної енерґії.

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ — теорія, що ввесь світ, враз із ростинним і тваринним світом та людськістю, розвинувся поволі і ступнево з найпримітивніших первісних елементів. Першим проголосив закон еволюції Лямарк у застосуванні до органічного життя, як вічний перехід від простішого до складнішого, що відбувається в наслідок спадкового накопичення змін, викликаних впливом оточення. 24 листопада 1859 р. Дарвін оголосив свою теорію еволюціонізму в книзі під заголовком «Походження ріжних родів тварин», в якій розвинув теорію натурального підбору більш придатних до життя що усувають менш придатних. У 1907 р. Вернон Келлоґ видрукував книжку «Сучасний дарвінізм», в якій виявив, що теорія еволюціонізму Дарвіна має в собі стільки суперечностей що породила аж 12 ріжних теорій, які одна одну поборюють. Досліди виявили, що закону еволюції не вистачає, щоб з'ясувати походжен-

ня й розвиток різних родів тварин. Тим часом, як давня теорія еволюціонізму припускала, що еволюція відбувалася поволі, ступнево, шляхом накопичення спадкових надбань, і в світі ширилася крилата фраза Ляйбніца, що «природа не робить скоків», себто надто революційних змін. Де Врі (в 1910 р.) виказав, що власне поява нових родів рослин і тварин завдячує не повільній еволюції, а різким несподіваним МУТАЦІЯМ, себто власне отим революційним змінам. Тепер уже ніхто не сумнівається що зміна родів відбувається саме шляхом несподіваних змін, яких причини не піддаються ще науковим виясненням.

З царини біологічних наук, еволюціонізм поширився і в царині наук суспільних, зробившись зброєю в руках матеріялістичних ідеологів що на його підставі почали обґрунтовувати теорії безбожництва. На думку еволюціоністів теорія еволюції робить непотрібною віру в Творця світу.

Тим часом, сама по собі теорія еволюції світу зовсім не суперечить необхідності його попереднього створення. Якщо теорія еволюції, що має в собі ще багато внутрішніх неясностей і суперечностей, намагається з'ясувати, **як** виникло й розвинулося життя на землі, вона безсила з'ясувати, **чому** воно виникло. Мусить існувати якийсь вихідний пункт кожного руху, мусить існувати хтось, хто дає початок рухові, а що еволюція — це розвитковий рух, наперед мусить існувати Хтось, хто дав перший поштовх тій еволюції, мусить існувати Хтось, чия воля зродила й покермувала тою еволюцією, і створила ті умови, в яких та еволюція може відбуватися.

ЕВПРАКСІЯ — донька кн. Всеволода Ярославича (1077—93), найвизначнішого сина Ярослава Мудрого, що намагався втримувати єдність київської держави і утримував зв'язки з Візантією та Зах. Европою, говорячи п'ятьма мовами. Вона вийшла заміж вперше за маркґрафа Саксонського; повдовівши в 1089 році, вийшла заміж вдруге за німецького імператора Генріха IV, але не маючи щастя в подружжі, втекла в 1094 р. до славнозвісної маркґрафині Матильди Тосканської і, за її посередництвом, вдалася до папи Клімента III, який передав її справу з Генріхом IV на розгляд собору в Констанці, і потім у П'яченці (1095 р.): Генріха тоді було виклято, а Евпраксія повернулася до Києва де 1109 р. померла. Її життя — найяскравіший приклад тих живих зв'язків, які княжа Україна посідала з володарськими дворами Західньої Европи.

ЕВРАЗІЙСТВО — напрямок, споріднений з давнішим московським слов'янофільством, що був значно поширився, після першої світової війни й большевицької революції, серед московської імперіялістичної еміґрації. Евразійці твердили, що західня европейська культура гине, а на її місце має прийти нова культура з Азії, що об'єднає східні елементи культури з західніми. Вони ж поширили та спопуляризували назву ЕВРАЗІЯ, яку іноді вживано було в науковій термінології на означення Европи й Азії, як одного суходолу. Але евразійці надали цій назві іншого змісту: під Евразією вони почали розуміти третій суходіл, що ніби лежить між Европою й Азією та захоплює землі, починаючи від Сяну аж до Сибіру й Туркестану, себто фактично покривається з теренами, які евразійці хотіли б бачити в складі Московської імперії. Першим літературним виявом ідеології евразійства був збірник «Ісход к Востоку», що вийшов 1921 р. в Софії (Болгарія). Евразійство було засадниче вороже українському національному рухові, бо намагалося створити з усіх народів московської імперії один «евразійський» народ, і український національний рух стояв тому на перешкоді. У цьому відношенні воно однозгідне з червоним московським імперіялізмом, який і далі, вже зі смертю евразійства, здійснює його ідею і творить із народів СССР один «советський» нарід, вихований, розуміється, в пошані до московської культури і московської мови, що нею, мовляв, розмовляли Ленін та інші московські комуністичні святці.

ЕВРОПА — персонаж грецької мітології, донька фінікійського царя Аґенора, дівчина незвичайної краси. В ній закохався сам Зевес, який, прийнявши вигляд білого бика, привабив своєю красою гарну дівчину, коли вона вийшла на берег моря. Бик так сподобався Европі, що вона почала з ним гратися і, коли той ліг на землю, задоволено приймаючи її жарти, скочила йому на спину. Бик зараз же схопився і, на здивовання й переляк дівчини, кинувся в море й поплив до острова Крети. Тут він прийняв звичайну постать чоловіка і зробив Европу матір'ю Міноса й Радаманта, а дехто додає й Сарпедона. У цьому міті відбилися здогади греків про давню колонізацію Крети фінікійцями і він служив темою багатьох мистецьких творів, з котрих найкращий архитвір Веронеза.

ЕВРОПА — найменший з п'яти великих суходолів світу, славний історією й культурою своїх народів, що підбили були собі цілком три інші суходоли, а четвертий — Азію — в значній мірі, створюючи так зв. европейську цивілізацію, в основі якої лежать грецькі наука та мистецтво, римське право і християнська релігія.

Французький письменник Поль Валері писав: «Те, що ми завдячуємо Греції, мабуть, найбільше нас ріжнить від решти людськости. Ми завдячуємо їй методу думання. З цієї дисципліни вийшла потім наука... Скрізь, де мали якесь значення імена Цезаря, Ґая, Траяна й Вірґілія, де імена Мойсея й св. Павла, імена Арістотеля, Платона і Евкліда мали однакову повагу, — там була Европа. Всяка порода і всяка земля, що була поволі романізована, християнізована і — щодо її духа — піддана дис-

ципліні греків, цілковито европейська... Европейську людину не можна означити ні з поміччю поняття раси, ні мови, ні звичаїв, лише — **напруженістю її бажань і розмахом волі...»** — («Вісник, 1938, XII, ст. 863).

Нема сумніву, що Україна своєю культурою й своїми історичними зв'язками, хоча й ввійшла була в XVII ст. в склад Російської імперії, належить до Европи. Про це писав дуже виразно проф. М. Грушевський: «Український нарід належить до західньо-европейського народу не тільки силою історичних зв'язків, які протягом століть зв'язали українське життя з західнім, а й самим складом народнього характеру. Єсть з того погляду глибока ріжниця між характерами українським і великоросійським (московським. Є. О.), глибоко відмінним від европейського...» («На порозі нової України», ст. 19). «Давні зв'язки України з ґерманською й кельтською культурою Подунав'я в часах передісторичних; масовий наплив скандинавського елементу в добі формування Київської держави; за Ярослава, його синів і внуків, незвичайно широкі династичні зв'язки з німецькими князівствами і всякими іншими державами й державками, які стояли в сфері німецької культури» — все це, без сумніву тісно в'язало Україну з Европою (там же, ст. 13). «Тим часом, як Московщина все більше розгублювала спадщину, одержану від Київської держави, і все більше поринала в східніх — вірніше, середньо і північно-азійських впливах, Україна жила одним життям, одними ідеями з Заходом... Культуру й мистецтво XVII-XVIII вв. до самого кінця гетьманщини, треба назвати західніми і головно німецькими, почасти італійськими та французькими, що приходили і безпосередньо і посередньо — через польську верству... Тільки з кінцем XVIII в., з упадком гетьманщини (упадком автономного устрою і українських установ та повною їх ліквідацією в 1780 рр.) західні впливи слабнуть і упадають під натиском примусового російщення українського життя, і українське життя й культура вступають у період російський...» (там же ст. 14-15).

Питання, чи Росія належить до Европи, віддавна займало багатьох дослідників, причому чимало москалів самі перші заперечували цю приналежність, так Н. Данилевський (1822-1885) у своїй голосній колись книзі «Росія і Европа» писав: «Чи належить Росія до Европи? На жаль, чи на радість, на щастя чи на нещастя — ні, не належить!» І Достоєвський: «У нас до того все особливе, все відмінне від Европи в усіх відношеннях, що европейських наслідків неможливо добитися на нашій землі». І навіть Бєлінський: «У географічному відношенні Росія завжди була европейською державою але одного географічного положення для европейськости країни мало...» (Цитовано в ЛНВ. 1926, Х, 167).

Італійський академік Бонфанті в своїй доповіді на інтернаціональному конґресі імени Вольти в 1932 на тему «Европа та її цивілізація» також зазначив: «Европа — це не географічний суходіл, а історичний витвір. Вона обіймає насамперед ті країни, де влада Риму поширила й зміцнила греко-римську та середньоземноморську цивілізацію, а далі — ті країни, що в них в середні віки та сама греко-римська цивілізація поширилась мирно і без явного панування Риму, отже країни головно німецькі. Московський цар Петро I перейнявся був також ідеєю ввести й Росію до европейської цивілізації, але його намір збанкротував...»

Другий доповідач на тому конґресі п. Сесса почав свою цікаву доповідь «Большевицька Росія в відношенні до Европи» в такому ж дусі: «Большевицька Росія в відношенні до Европи представляється одиницею окремої цивілізації. Якщо царська Росія мала риси, які її відріжняли від Европи, то большевицька Росія не має більше нічого спільного з західньо-европейськими цивілізаціями...»

Тим-то й М. Хвильовий, коли зрозумів нарешті справжній характер большевицької Москви закликав був українську молодь орієнтуватися в культурно-цивілізаційному відношенні не на Москву, а на Европу:

«Ви питаєте, яка Европа? Беріть, яку хочете: минулу-сучасну, буржуазну-пролетарську, вічну-мінливу. Бо і справді: Гамлети, Дон Жуани, чито Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасності, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські... Тут ми нарешті стикаємося з ідеалом громадської людини, яка в своїй... психофізіологічній основі вдосконалювалася протягом багатьох віків і є власністю всіх кляс... І піп Лютер і робітничий ватажок Бебель належать до одного типу европейської громадської людини... Цей кляснчний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій і т. д. динаміці... Це — европейський інтеліґент у найкращому розумінні цього слова, Це, коли хочете — знайомий нам чорнокнижник із Вюртемберґу що показав нам ґрандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це — доктор Фавст, коли розуміти його, як допитливий людський дух..» («Думки проти течії» Київ, 1926. ст. 44-46). І далі Хвильовий, цитуючи Плеханова, який писав: «Щоб з успіхом іти слідами Мікель Анджеля, треба вміти мислити й почувати так, як мислив і почував великий фльорентінець», Хвильовий додає, що мистець «повинен зрозуміти абстрактну Европу», як країну напружених почувань і волі: «Наша основна вимога — уміти думати й почувати. У нашу епоху великих заворушень, великих дерзаній і великих польотів, ми інакше не уявляємо собі художника. Тому ми й тягнемо його до психологічної Европи...» (там же ст.88). На питання — «на яку з світових літератур мусить узяти курс» українська література, він відповідає: **«У всякім разі не на російську, і це рішуче і без усяких застережень.** Від російської

літератури, від її стилю українська поезія мусить яко мога швидше тікати. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою». (Л-НВ, 1926, X, 175-176). В останній фразі промовив комуніст, що не може відмовитися від «політичного союзу» з Москвою, але його розуміння не-европейськости московської літератури і культури, та її шкідливости для України висловлено ясно. (див. також ВІКНО В ЕВРОПУ).

ЕВРОПЕЙСЬКІСТЬ — комплекс усіх ознак европейської культури та цивілізації. Европейськість — не тільки зовнішня форма, що проявляється в знанні европейських мов, европейської культури, в европейському одязі. Це — внутрішня ознака, що обіймає собою духове єство людини і підносить її на вищий щабель людської духовости й творчости. Европейськість це те, що М. Хвильовий назвав «психологічною Европою» (див. ЕВРОПА).

ЕВСЕВІЄВЕ ЄВАНГЕЛІЄ — старо-українська пам'ятка з 1283 р., переписана з болгарського оригіналу. Важлива для історії української мови. Її описав К. Голоскевич.

ЕВТАНАЗІЯ — навмисне прискорення смерти невилікувально хворого, щоб позбавити його зайвих мук. З точки погляду матеріялістичного гуманізму, зайві страждання невилікувально хворого повинні спонукати його близьких усунути ці страждання, як безумовне зло. Для матеріялістичного гуманізму страждання — це взагалі безглузде зло, яке треба по можливості усувати, а тим більше страждання невилікувально хворого, що невимовно терпить. Але для християнина страждання освячує людське життя, надає йому гідности, сприяє розвиткові тих духових якостей, потрібних у Царстві Духа, де ті, що плачуть, будуть втішені, як заповів Христос (Матв. 5, 4). Тому для християнина евтаназія — тільки вбивство, бо ніхто не має права позбавляти інших життя і заступати своєю волею й розумінням волю Божу.

До того ж приходять й інші міркування морального характеру: де кінчається жаль і милосердя до того, хто терпить, і починається жаль і милосердя до себе самого, що мусить ходити біля того хворого? Евтаназія надто близько стикається з ЕВГЕНІКОЮ (див.) і чисто матеріялістичним підходом до людських істот, яких трактується на рівні з тваринами, забуваючи про їх право на життя і на страждання. Надто часто забувається про випадки, коли хворі, проголошені від лікарів невилікувальними, зазнавали чудесних оздоровлень.

У Німеччині вже в 1931 р. почали лікарі обговорювати в медичних журналах придатність евтаназії у випадках хронічно-хворих. А в 1936 р., за Гітлера винищування фізично-нездатних і суспільно-небажаних було вже так широко признано, що в тих же офіційних медичних журналах уже згадувалося, як річ само собою зрозуміла. У 1939 р. вже була створена, з наказу Гітлера, організація для офіційного практикування евтаназії, якій всі національні установи мусіли представляти своїх небажаних хворих — звичайними бюрократичними паперами. Рішення про застосування евтаназії належало спеціяльній комісії експертів, яка виносила ті свої рішення, навіть не бачивши хворих, так що, напр., один із цих експертів вирішив евтаназію 2.019 хворих протягом 17 днів (Кортес Пля «Наука і суспільство», Б. Айрес, 1950, ст. 123). Вибір хворого, призначеного на евтаназію, перейшов зрештою по шпиталях в руки другорядного персоналу, і навіть звичайних фершалів та сестриць жалібниць (яка іронія ця остання назва!). Спокуса евтаназії надто небезпечна: почавшись ніби з жалощів до хворого, кінчається в найбільш безжалісний спосіб винищуванням тисяч людських істот, що хтось, чомусь, перебираючи на себе Божі прероґативи, визнає негідним життя! (Див. ЕВГЕНІКА).

ЕГІДА — охоронний щит Зевеса. Звідти — бути під чиєюсь егідою значить бути під чиєюсь охороною.

ЕГОЇЗМ — себелюбство. Що любов до себе — природна річ, на це вказав Христос, наказавши любити ближнього, як самого себе. Без любови до себе, без належної дози здорового егоїзму, що випливає з природного інстинкту самозбереження, не можливе було б духове удосконалення людини, не можливий був би розвиток взагалі культури й цивілізації. Та проте задовольнятися любов'ю до себе, жити тільки для себе, піклуватися про задоволення тільки власних потреб і бажань, — значило б звужувати власне життя, обмежувати свій духовий світ і, зрештою, замість розвивати свою духову особу і підносити її на все вищий щабель, значило б збіднювати душу й творити з себе того черствого, всім несимпатичного егоїста, що визначає повне змізерніння духового життя. Бо жити — не тільки брати, але й давати. Тільки думаючи й про інших і турбуючись про них, та живучи для них, живе людина повним життям. «Наші вчинки — ніби тінь, що ми кидаємо на світ. Щоб скоротити цю тінь, себто наш вплив на світ, треба лише зменшити нашу постать. І навпаки, щоб зробитися великим, найкраще бути щедрим...» (Гюйо). Див. АЛЬТРУЇЗМ).

ЕГОТИЗМ ЕГОЦЕНТРИЗМ — хворобливе виродження егоїзму, спроєктовання всіх явищ світу до своєї власної особи, як найбільш вартісної й цінної. Кількість людей, що для них решта світу цікава лише постільки, поскільки вона може бути їм чимсь корисна, на жаль, незвичайно велика. Це — люди, які, зрештою, ще дуже мало відійшли від звіринної натури: ліс для вовка існує тільки для того, щоб він

міг жити. Право крілика. чи заяця. на життя — річ для вовка незвичайно кумедна й незрозуміла. а право людини його переслідувати й вбивати — верх підлоти й розбійництва. Егоїст відкидає подвійний заповіт Євангелії — любити Бога і ближнього — і ставить на престіл замість одного й другого свою власну особу:

Слухай, чоловіче:
Да не будуть тобі бозі другі,
Тільки моє засмаглеє обличчя. (Хвильовий)

Д-р Мод. Левицький свого часу, підводячи в «Укр. Трибуні» підсумки наших невдач, завважив: «Чого-чого, а помилок ми наробили багато; це кажуть нам і чужі люди, не розуміють і ті з наших людей, що не заражені проклятою хворобою егоцентризму, себто сліпою впевненістю у своїй непогрішимості та своїй вищості над загалом, люди, що не заплющують очі на власні помилки... Всякий українець глибоко певний і переконаний, що він найщиріший, найвірніший син своєї батьківщини, і що власне його, а не кого іншого, Вищий Промисл, чи Доля, чи хто там, обрав і призначив «утерти сльози неньці-Україні». І заходиться утирати ті сльози кожний на свій лад, кожний за своєю рецептою, та так утирають, що, замість сліз, уже й кров потече з очей, і ті материні мало не осліпнуть.»

І д-р Я. Ярема також відмічав: «Егоцентрична постава, що дає перевагу всьому особистому над усім загальним, була в українській історії майже повсякчасно й генетивно першою причиною таких частих національних катастроф від першого розвалу української державности (XII—XIII вв.). Першу ролю в процесі кожночасного політичного розкладу грав цей самий примітивний егоцентризм, для якого княжий престіл, чи гетьманська булава, волость чи край, нарід і держава були тільки об'єктами, так чи інакше придатними для цілі, а ця обмежувалася чисто особистими користями й приємностями, або в іншому випадку — щастям своєї родини. Родина була найчастіше тим найширшим суспільним світом, поза межі якого вже не виходили інтереси наших чільних людей, у дуже багатьох випадках...» («Українська духовість...» 1937. ст. 57—58).

Але крім цього примітивного, матеріялістичного егоцентризму існує ще й інший — егоцентризм духовий, спіритуалістичний: «Спіритуалістичний егоцентризм, що впродовж віків опановував українське духове життя, осягнув свою найвищу точку в ученні Сковороди, що боготворив ідивідуальне духове «я», кладучи його центр усього буття та утотожнюючи його з космосом та самим Богом... Тому єдино вартісне пізнання — це самопізнання. бо. пізнаючи себе самого, пізнаю все, а насамперед Бога і так стаюся справжньою. внутрішньою людиною рівною Богові. Отож: — «Пізнай себе! Збери розгублені думки зі світу, ввійди в себе!». «Хто проникає у своє внутрішнє, бачить Бога». «Царство Боже є в нас. хто пізнав себе. той пізнав скарб Божий...» І тому самопізнання визнавав Сковорода за єдину потрібну діяльність у житті, завдяки якій перетворюється людина в наскрізь духовну істоту й тим осягає єдино важну ціль у житті...» (там же).

«Ідеали егоцентричного спіритуалізму викликали завжди живий відгомін у душі української народньої маси, а їх подвижники користувалися особлившою славою й симпатією, не зважаючи на історичні обставини, які вимагали більш зовнішнього героїзму. Та цей не знаходив того відгомону, що внутрішній героїзм дійсних або леґендарних людей, що, не турбуючись ніякими небезпеками, з яких не виходила їхня батьківщина, у якійсь там самітній келії, чи печері, змагали до ідеалу внутрішньої досконалости і щасливости. Те й робить нам зрозумілою ту незвичайну популярність, якою користувався впродовж віків київський «Печерський Патерик» серед нашого освіченого й неосвіченого народу... В українському політичносуспільному житті егоцентричні тенденції проявляються постійно в ріжних формах і родах того відосередкового, партикулярнистичного й свободолюбного ІНДИВІДУАЛІЗМУ (див.), що з одного боку спиняв поступ у процесі перетоплювання необ'єднаної етнічної маси в одне себесвідоме політичне нероздільне ціле, з одною центральною владою, а з другого боку приводив скоро раз установлену та ще не утверджену загальну організацію до розкладу й упадку...» (там же).

ЕҐАН ЕДМУНД (1841—1901) — мадярський економіст. вищий урядовець угорського міністерства хліборобства, що дослідив катастрофальний стан українського населення на Закарпатті під нестерпним визиском місцевих корчмарів-лихварів, у наслідок якого це населення масово еміґрувало до США (див. ЕМІҐРАЦІЯ). Він склав тоді докладне звідомлення про наслідки своїх досліджень і представив його з проєктом необхідних реформ. Це його звідомлення вийшло і в українській мові у Львові під заголовком «Економічне положення руських селян на Угорщині». Але ця його діяльність викликала нагінку на нього з боку зачеплених у звідомленні осіб, і спричинила його передчасну смерть.

ЕҐЕРІЯ — римська русалка, німфа, дорадниця царя Нуми Помпілія. Про нього розповідали, що він понадавав римському народові мудрі закони — церковні і світські, і ті закони ніби піддавала йому Еґерія, що була його надхнителькою, музою. Т. Шевченко, пишучи свого «Невільника» теж звертався до своєї музи. до своєї «єдиної думи пречистої»:

...Ти вітаєш,
Як у того Нуми
Тая німфа Еґерія...

ЕДДА — дві збірки скандинавських мітів і леґенд, першу з них зібрав ісляндський священик Семунд Сіґфуссон, другу ніби Сноррі Стурлюсон (— 1241).

ЕДІП — мітичний цар Теб, що вбив свого батька Лая і одружився з власною матір'ю Йокастою. Цар Лай був попереджений від оракула про долю, яка загрожує йому від його сина, і, коли Едіп народився, покинув немовлятко на горі Сітероні, але там знайшли його пастухи і віднесли до короля Корінту, який виховав його, як сина. Виріспи і довідавшись від оракула, що він не повинен ніколи повертатися до своєї батьківщини, бо вб'є там батька й одружиться з матір'ю. Едіп, вважаючи, що його батьківщина — Корінт, вирішив еміґрувати, але по дорозі до Теб зустрів Лая і, посварившись із ним, убив його. Тоді сфінкс пустошив околиці Теб, пожираючи кожного перехожого, хто не відгадував його загадок. Креон, заступник Лая, приобіцяв трон і руку королеви Йокасти тому, хто вб'є сфінкса. Едіп відгадав загадку сфінкса, і той кинувся в безодню й загинув, а Едіп перебрав королівство і одружився, без свого відома, з власною матір'ю. Коли ж оракул відкрив поповнені Едіпом злочини, Йокаста повісилася, а Едіп вирвав собі очі й пішов із Теб у супроводі вірної йому доньки Антигони. Цей міт послужив темою для багатьох творів світової літератури, з котрих згадаємо трагедію Софокла «Едіп цар», і «Едіп у Кольоні», Сенеки — «Едіп», Корнеля «Едіп» Вольтера — «Едіп» і інш.

Тема цього міту — убивство батька та одруження з матір'ю — ввійшла в український народній фольклор, як тема про великого грішника, де вона прикладалася до леґендарної історії Юди Іскаріотського. Прототипом її послужила апокрифічна повість про біблійного кровосумішника Лота.

ЕДОМ — «РУДИЙ», друге ім'я Ісава, Якового брата. Від нього й країна, заселена його потомками — едомітами, чи ідумеями, називалася Ідумеєю. Знаходиться вона на півд. схід від Мертвого моря. У Шевченка в переспівах Давидових псальмів читаємо про «злих едомлян», які насміхалися з ізраїльтян, що знаходилися в Вавилонському полоні:

Розкажіть нам пісню вашу:
Може й ми заплачем;
Або нашу заспівайте,
Невольники наші!

Тут едомляни представлені, як уже зденаціоналізовані ренеґати жидівського народу, що, цілком ототожнюючись із вавилонянами, на службі в яких знаходяться, називають колишніх земляків своїх невольниками, і глузують з їх національної трагедії. Але полонені не втратили почуття своєї гідности:

— «Якої ж ми заспіваєм
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме, —
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині!
І язик мій оніміє,
Висохне лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо!
І Господь наш вас пом'яне,
Едомськії діти,
Як кричали ви: Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Сіон святий!..»

Тих Едомських дітей і у нас було подостатком в часах національної революції та пізнішого нищення культурних і церковних пам'яток нашого святого Сіону — «сторозтерзаного Києва».

ЕЗДРА — автор «Книги Ездри» в Біблії. Був священиком і за перського царя Артаксеркса II. вивів у 458 р. до Р. Хр. більше число жидів із Вавилонської неволі до Палестини.

ЕЗОП — батько европейської байки, сучасник Солона і Пізістрата, народився в Фриґії десь у VI ст. до Р. Хр. Був перше рабом. Цар Крез дуже його любив і протеґував йому, коли він зробився вільним. Згинув він десь коло 550 р. до Р. Хр. від дельфійців, які були люті на Езопа за одну його сатиричну байку. Езоп своїх байок ніби не писав, а тільки переказував, записували ж їх пізніші його прихильники. В Римі другий звільнений раб, Федр, деякі байки Езопа звіршував. ЕЗОПОВА МОВА — це мова, що в ній треба здогадуватися про вкладений в неї потаємний змисл. Багато письменників в країнах з тоталітарним режимом примушені писати Езоповою мовою. Тому в СССР виробилася спеціяльна наука — читання між рядками того, чого там не написано. У цій науці найбільші спеціялісти — слідчі політичної поліції, які вичитують таке, що авторам і не снилося.

ЕЗОТЕРИЧНЕ ЗНАННЯ — таємне знання — неприступне загалові. Навчання давніх філософів, як, напр., Пітагора, в значній частині було езотеричним. Змисл езотеризму полягає в психологічній й педагогічній правді, що високі ідеї неприступні й незрозумілі нерозвиненим духово людям (див. ВУЛЬҐАРНІСТЬ), які, замість мати від них користь, їх лише згидять і спрофанують. Тому й Ісус Христос алеґорично навчав: «Не давайте святого собакам і не кидайте перел ваших перед свинями, щоб не потоптали їх ногами своїми й, обернувшись, не порвали вас...» (Матв. VII, 6).

ЕКВІЛІБРИСТИКА — вміння втримувати

рівновагу в трудних позиціях, як, наприклад, їздячи стоячки на конях, чи ходячи по линві; мистецтво циркових артистів, що його примушені навчатися й бюрократи СССР, щоб втримуватися на своїх посадах, невважаючи на часті карколомні зміни так зв. «генеральної лінії» партії. Це трудне мистецтво, і його далеко не всі навчаються.

ЕКЗАРХ — почесна назва найвищих державних достойників у візантійській імперії. У церковній єрархії екзархами перше звалися єпископи тих міст у римській імперії, де був осідок вищої політичної влади; потім екзархом називався заступник патріярха, або його намісник. Таких екзархів-намісників царгородські патріярхи призначали і в Україну; був екзархом Ґедеон Балабан (1569—1607) львівський епископ, що боронив православіє, в 1582 р. не допустив введення в Україні григоріянського календаря, так зв. «нового стилю», і за свою опозицію Берестейській унії (1596 р.) дістав титул «екзарха Руської Церкви»; був ним і архимандрит Никифор, протосинкел царгородського патріярха, голова протиуніятської частини Берестейського собору, що його вислав був в Україну патріярх на просьбу кн. Острозького. Тим часом патріярх помер, і поляки замкнули екзарха, як ніби турецького шпигуна, до Марієнбурзької фортеці, де він і помер; титул екзарха мав і митроп. П. Могила.

У новіших часах московські патріярхи, щоб рятувати впливи своєї Церкви в Україні, призначали туди своїх екзархів: так, в рр. 1921—1937 православна автономна Церква в Україні мала своїми екзархами архиеп. М. Єрмакова і митроп. К. Дякова. І теперішній митрополит Київський поневоленої москалями України носить титул Екзарха України.

Папа Римський, як вселенський патріярх католицької Церкви, надав титул екзархів українським католицьким епископам в США і в Канаді, бо вони там мають спеціяльні завдання провадити вірних східнього обряду на території західньої (латинської) Церкви. В 1951 р. створено екзархат для вірних східнього обряду в Бразілії, а в 1957 р. і для українців католиків у В. Британії.

ЕКЗЕГЕЗА БІБЛІЙНА — богословська наука, що спеціяльно присвячується вияснюванню неясних, чи малозрозумілих, текстів Святого Письма.

ЕКЗЕКУЦІЯ — виконання присуду, а також насильне стягнення податків Олександра Єфименкова, відома дослідниця історичного побуту українського народу під Польщею, писала також про ЕКЗЕКУЦІЮ ДЛЯ ВИПЛАТИ БОРГІВ: «Якщо селяни пили в борг у орендаря-жида, і потім не мали грошей на уплату борга, панський двір (на домагання орендаря) висилав до хати боржника своїх слуг, які залишалися в його хаті й жили на його кошт доти, доки селянин не знаходив десь засобів виплатити борг. Причому вислані слуги допускалися, за виразом тодішніх документів, «ріжних вимислів», себто непосильних витребеньок...» (I, ст. 130).

ЕКЗОГАМІЯ — заборона женитися з членами свого роду. В екзогамії виключається можливість кровосумішки. Навпаки, ЕНДОГАМІЯ — це заборона дружитися поза своїм родом, і з того безпосередній наслідок — постійна кровосумішка. З усього нашого давнього весільного ритуалу видно, що в наших предків панувала сувора екзогамія, яка приводила до зближення родів і племен. Проф. В. Щербаківський писав: «Завдяки своїм екзогамним звичаям кожний рід-плем'я не мав причини ставитися вороже до іншого роду-племени, а навпаки ставився приязно, і це (таке відношення, Є. О.) перенеслося й на чужі народи, оскільки ті чужі народи своєю аґресією не виводили українських племен з усіх можливих меж терпеливости.» (ЛНВісник, 1948, I, ст. 78).

ЕКЗОТИЗМ — замилування в мистецтві до далекого, чужого, в корені речей відмінного від власного оточення.

Закидувано замилування в екзотиці Лесі Українці, бо вона любила брати теми для своїх драматичних поем із життя давнього Вавилону, Єгипту, Греції, Риму, перших християн... М. Зеров заперечував екзотизм у творах Лесі Українки: «Кінець-кінцем її вавилоняни й єгиптяни мають сучасну психологію, а її американські пущі, середньовічна Еспанія, Рим і Єгипет — то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю».

Коли ж большевицька критика, читаючи між рядками (див. ЕЗОПОВА МОВА), закинула Зерову, що він, відкидаючи екзотику в драмах Лесі Українки, знаходить «психологічну близькість» Зерова до перших християн, то М. Зеров відповів, ще раз стверджуючи: «Мені зовсім не ходить про те, щоб підкреслити свою чи когось іншого близькість до перших християн, давніх римлян чи англійських реформаторів. Мені важно з'ясувати тільки, чи маємо ми право уважати мистецьке трактування їх життя за екзотику. Вирішую я це питання неґативно. Дуже далекі від греків або романських народів багатьма сторонами життя, ми стоїмо з ними все-таки в одному історичному ряді, становимо ріжні етапи в розвитку одної, «середземноморської», цивілізації. Екзотика для нас це — Індія, Ґоґенове Таїті («Ноа-Ноа»), американська прерія з Куперовським Чингагуком та Слідопитом. Екзотика починається з протиставлення чужого й далекого нашому культурному світові. Про який же екзотизм маємо говорити тут, коли Л. Українка виповняє постаті своїх героїв, мовляв за Словацьким, «вулька-

нічною душею нашого віку»? («До джерел», ст. 179).

ЕКЛЕЗІЯСТ — старозавітна повчальна книжка, що входить у склад Біблії, перейнята духом глибокого песимізму щодо вартости земного життя, бо в ньому, мовляв, все — «марнота над марнотами, все марне!» «Що було колись, те буде й знов, і що діялося, те й діятиметься, і нема нічого нового під сонцем». «У кого більше мудрости, в того більше й смутку; і хто прибільшує знання, той прибільшує й гризоти...»

ЕКСКОМУНІКАЦІЯ — найвища церковна кара католицької Церкви, що відповідає АНАТЕМІ православної Церкви: вона означає виключення з церковної спільноти з позбавленням прав, які в'яжуться з приналежністю до Церкви.

ЕКСЛІБРІС — рисунок, відбитий ґраверським чи друкарським способом на листку паперу, який приліплюють на відвороті книжкової палітурки. На ньому фігурують звичайно ім'я власника бібліотеки та ріжні емблеми, герби, тощо, що характеризують спеціяльні зацікавлення власника бібліотеки: це ніби духовий портрет тої людини. Вперше Екслібриси з'являються в Німеччині при кінці XV в., — першим знаним ґравером екслібрісів був Дюрер. В Україні екслібриси відомі з XVI ст. — міської бібліотеки в Бардієві (на Пряшівщині) та бібліотеки оо. Василіян в Холмі. В половині XVIII ст. виконував екслібриси український ґравер І. Филипович. У новіших часах над відродженням і поширенням екслібрісів працювали М. Сосенко, Ю. Нарбут, В. Кричевський, О. Кравченко, П. Ковжун, О. Кульчицька, І. Падалка, О. Сахновська, П. Холодний, В. Січинський, С. Гординський, М. Осінчук та інші.

В 1931 р. Асоціяція Незалежних Українських Мистців організувала український відділ на міжнародній виставці екслібрісів у Льос Анжелісі (США), що мав великий успіх і екслібріси П. Ковжуна, а на дальшій виставці і М. Осінчука, були відзначені спеціяльною нагородою.

ЕКСТАЗА — вища форма релігійного захоплення, в якому власна самосвідомість людини цілком нищиться. Людина відчуває, що її свідомість здіймається поза межі нормального й входить у безпосередні взаємини з надзмисловим світом, із самим Богом.

Ямбліх, грецький філософ-неоплятонік IV ст по Р. Хр., запевняв, що людина в стані божеського надхнення губить усі людські почування, волю, життя і охоплюється іншим, божеським життям. Деякі з сучасних дослідників подібний екстатичний стан вважають необхідною приналежністю кожної взагалі релігії, і, напр., проф. Боголюбов у своїй «Філософії релігії» відзначив, що завдання кожної так зв. натуралістичної релігії полягає не в тому, щоб привести людину, як особу, до єднання з Богом, як з іншою, найвищою Особою, а в тому, щоб ріжними штучними засобами привести ту людину, здавивши в ній все людське, в такий стан, що в ньому та людина почувала б себе ніби поринёною в божестві. Тому, осягнувши такого стану, людина в своїх власних очах, як і в очах інших вірних, перестає бути звичайною людиною, стає ніби сама — богом, і в цій певності й називає себе іменем свого бога. З таким характером містичне переживання виступає в натуралістичних релігіях рішуче на всіх щаблях їх розвитку. Так на островах Таїті людину, що на неї найшла екстаза, називають богом увесь час, поки та екстаза триває. Подібне самообожування спостерігалося і в культурних народів клясичного світу: служителі Вакха називалися в оргіястичній екстазі Вакхами, вірні бога Сабазія — Сабазіями і т. д.

Зовсім що інше бачимо ми в юдаїзмі та в християнстві, в яких зв'язок людини з Богом не природний, не натуралістичний, а моральний. Тут зближення людини до Бога, релігійна екстаза приходить не в наслідок якихось штучних засобів, як от несамовитого крутіння, тощо, а піднесенням духово-моральних сил людини в сильному напнятті віри й любови. Тут екстаза не супроводиться нищенням особистих прикмет людини Старозавітні пророки, що відчували себе в найтіснішому зв'язку з Богом, бачили й чули Його, відчували Його Дух у собі, Його слово, Його силу. В Ізраїлі відчування Бога перетворювалося в справжнє видіння, і то таке сильне й реальне, що людина не знала — «куди піти від лиця Божого». Те саме містичне переживання знаходимо в ап. Павла, що хоча й «розіп'явся з Христом» і запевняв, що «живу уже не я а живе Христос у мені», — все ж зберігав свою особовість, і ніколи не робився Христом, а все залишався Павлом (Див. МІСТИЦИЗМ).

І наш Гр. Сковорода, як він оповідав своєму учневі Коваленському, переживав екстазу: «... Відчув він перед усім якусь свобідність, легкість і надійність ї, скупивши коло цього настрою всю волю й бажання, почув у собі якийсь незвичайний рух і силу. Раптом якась солодка течія наповнила його душу, і вся внутрішність від неї запалала вогнем, що почав свій оборот у жилах. Від того він почав не ходити, а бігати, захоплений, не почуваючи у себе ні рук ні ніг, немов зложений з огненого єства що носилось в просторі «кругобуття». Світ щез саме тільки почуття любови, певности, спокою і вічности проникало його...» (М. Грушевський «Із історії реліг. думки на Україні», 1925 ст. 144).

ЕЛЕГІЯ — ліричний вірш сумного настрою Т. Шевченко писав багато елегій, як от — «Мені однаково...»

ЕЛІЗЕЙСЬКІ ПОЛЯ — давньо-грецький рай де панує вічна весна, і перебувають праведники, улюблениі богів. Французи назвали Елізейськими полями — великий парк у Парижі а Елізейською палатою — резиденцію (з 1871 р.) французького президента Республіки.

ЕЛІКСИР — напиток цілющої сили.

ЕЛІТА — керівні кола, вершки суспільства, духова аристократія нації. «... Наш народ втратив свою еліту, себто вищі та середні верстви, вже тому два століття. Через те, коли вибухла революція 1917 р., вона застала наше суспільство не тільки мало свідомим національно, але й скаліченим соціяльно. Наслідком цього після вибуху революції ми не мали змоги організувати міцного проводу ні за доби Центральної Ради, хоч фактично у нас тоді існував єдиний національний фронт, ні за влади Скоропадського (панували російські консервативні сили), ні за доби Директорії. Все це пояснювалося насамперед тим, що революція застала наше суспільство без розвиненої провідної верстви. А тому, що провідні верстви звичайно творяться не роками, а поколіннями, ми фактично не маємо ще й досі своєї еліти у властивому значенні цього слова. Те, що у нас є, можна назвати лише зародками нашої еліти, та й то вихованими переважно під чужими режимами, під впливом чужого виховання й чужих традицій...» (І. Мазепа. «Підстави нашого відродження». 1949, ст. 144).

ЕЛЛІОТ — майор, член англійського парляменту. 29 липня 1931 р. він запитував в Палаті Послів міністра зак. справ — чи зроблено який поступ для полагодження української справи в Польщі, а якщо ні, то чи не думає він поставити цю справу на обговорення в найближчому засіданні Ради Ліґи Націй. Заступник міністра зак. справ п. Дальтон відповів, що «нема звістки про дальший поступ цієї справи. Рішення чи ставити цю справу на обговорення Ради Ліґи Націй, чи не ставити, буде взяте після засідання Комітету Трьох, якому доручено цю справу, і який зійдеться в вересні ц р. в Женеві.

31-го липня 1931 р. майор Елліот знову запитував Гендерсона, міністра зак. справ Англії, чи він узяв під увагу листа, який переслали йому недавно з підписами низки осіб, щоб він, як голова Комітету Трьох, ужив свого впливу в справі переговорів між польським урядом і українськими парляментарними провідниками в справі відшкодування за життя й майно українців знищені під час пацифікації 1930 р., а також у справі Автономії Галичини. МайорЕлліот зажадав щоб Гендерсон поставив українську справу на обговорення вересневої сесії Ради Ліґи Націй Міністер Гендерсон відповів: «Я вчора одержав листа, про якого мені згадує шановний посол. Розуміється, я візьму під увагу, пропозиції, поставлені в листі, але було б завчасно говорити вже тепер про заходи, які в цій справі слід би вжити...»

ЕЛЬФИ — лісові духи німецької мітології. Представляли їх то добрими, то злими, то прегарними, то бридкими. Звичайно, маленькими на зріст.

ЕМАЛЬ — мистецький рисунок на золоті, вкритий прозорою поливою, вогнотривалою склистою масою. Мистецтво емалі виникло десь у перських краях, звідки перейшло до Візантії, де осягло особливої довершености, в X—XI ст., коли розвивається мистецтво емалі і в Україні та в Зах. Европі. В Україні ми знаходимо емалі вже в перших століттях по Р. Хр. на ґотських виробах, але свого вершка досягло в нас емальове мистецтво, під впливом Візантійського мистецтва, в XI—XII ст. Українська старовинна емаль це головне **ФІНІФТЬ** — себто т. зв. **ПЕРЕГОРОЖЕНА ЕМАЛЬ.** Техніка її вироблювання полягала в тому, що на золотій (майже виключно) дощечці робили рисунок тоненькими дротиками (перегородками), а місця між ними заповнювалися властивою емаллю в вигляді порошку, що при високій температурі в печі топився і застигав у різнокольорову масу, тісно пов'язану з золотом. Незвичайна технічна трудність цих виробів полягала, як пише проф. М. Грушевський, в тому, що треба було пильнувати, щоб перегорожі було зроблено з тонкої, одностайної стяжечки; щоб вони були добре замкнені, щоб фарби не перемішалися; щоб склиста маса заповняла поля одностайно та топилася рівномірно. Краса такого образку полягає в гарнім рисунку золотих ліній, в провороcті й чистоті тонів барв. На цім пункті, як зазначає проф. М. Грушевський, українські вироби не дорівнювали візантійським первовзорам, хоча й стояли на дуже високому рівні (Іст. У.Р. — III, 443).

ЕМБЛЕМА — відзнака, річ, що має символічне значення. Спочатку емблемами називалися невеличкі барельєфи на рухомих пластинках на мистецькому посуді, на одягах, тощо, що, при бажанні, можна було й здіймати. Потім емблема зробилася взагалі символічним зображенням ідеї за посередництвом речі, що її символізує. Звичай вживання емблем майже такий давній як і історія людства, і багато емблем знаходимо ми між єгипетськими гієроґліфами, і в св. Письмі знаходимо багато про них згадок, як от. напр., на грудях в Аарона, первосвященика бачимо ми 12 самоцвітів, що символізували 12 колін Ізраеля.

За часів барокку поширилися в Европі, ЕМБЛЕМАТИЧНІ ВІРШІ, себто вірші, писані до емблем в їх пояснення.

В Україні знали цю емблематичну літера-

туру Заходу. Дещо з неї було навіть і перекладено, як от із латинської збірки німця Ґуґо та еспанської Саавeдри. Наш Гр. Сковорода теж присвятив чимало праці емблематиці і подав у своїх творах її теорію: «Старі мудреці мали власну мову, вони змальовували свої думки образами, ніби словами. Ці образи були фігури небесних та земних сотворінь. Напр., сонце визначало правду, кільце — вічність, голуб — соромливість, бусел — побожність» і т. д. (Дм. Чижевський — «Іст. у. л.», 67). З інших наших письменників присвячував чимало праці емблематичним віршам Теофан Прокопович. Він навіть збирався видати цілий їх цикл на спомин митр. Варлаама Ясинського.

Відміною емблематичного вірша був у нас ВІРШ ГЕРБОВИЙ, — дуже улюблений, особливо при присвятах книжок. У такому вірші треба було дати пояснення до того малюнку, що був у гербі особи, яку треба було прославити. Ось, напр., вірш на герб митр. П. Могили:

,Два мечі в справах лицарських сміливість
(показують;
Лілія з хрестом віру християнську знаменують;
У тім дому щирая побожність обитаєть,
А слава несмертельная навіки обітаєть.

ЕМІҐРАЦІЯ — переселення з батьківщини в якусь чужу країну. Еміґрація буває з причин економічних, в шуканні кращого заробітку, це т. зв. ЗАРОБІТЧАНСЬКА ЕМІҐРАЦІЯ, що в свою чергу ділиться на еміґрацію сезонову, тимчасову, і на еміґрацію постійну. Початок заробітчанській західній заокеанській еміґрації дало українське Закарпаття в 70 рр. минул. століття, і звідти ввесь час, аж до першої світової війни еміґрація — виключно до США — була найсильніша. Викликало її катастрофальне господарське, суспільне, культурне й національно-політичне положення українського населення під мадярським режимом. За прикладом закарпатців пішли незабаром, ще в 70 рр. галицькі лемки та бойки, також до США. З початком 90 рр. вийшли перші еміґранти з Галичини до Канади. У половині 90 рр. пішла еміґрація до Бразілії і почасти до Арґентіни. В останній вона зробилася масовою тільки між двома світовими війнами, коли США обмежили з 1924 р. іміґрацію з Польщі до квоти 6.500 люду, а Канада в 1930 р. зовсім припинила іміґрацію, з огляду на економічну кризу.

З наддніпрянської України еміґрація йшла виключно до Азії, де вона скупчилася головно на Зеленому Клині на далекому сході і в середній Азії в т. зв. Сірому Клині, на прикордонні Сибіру й Казахстану. За обрахунками проф. В. Кубійовича за 20 років перед першою світовою війною вимандрували з наддніпрянської України яких 2.000.000 людей. За совєтським переписом 1926 р. в Азії жило тоді 2.100.000 українців, але це число без сумніву, применшене: фахівці статистики, приймаючи під увагу природний приріст населення, вираховують число українців на той рік принайменше на 3.000.000 людей. За той же приблизно час з західніх земель України, з земель кол. Австро-Угорщини, а пізніше Польщі, Румунії й Чехословаччини виеміґрувало до США, Канади і Півд. Америки теж до 2.000.000 людей. Їхали ті люди в світ за очі, шукати щастя-долі без усякої опіки — ані державної, бо своєї держави не мали, ані навіть громадської, бо під окупаційними режимами громадське життя не могло належно розвинутися, щоб заопікуватися еміґрацією і тому в величезній пропорції ці маси людности, яких не супроводила в дорогу українська інтеліґенція, і які залишалися залишені на власні сили, для української нації пропадали: або гинули фізично, якто було головне в Бразілії, або асимілювалися в чужинецькому оточенні, як от США, або, замикаючись у свойому ґетто, як закарпатці, залишалися на тому низькому культурному рівні, з яким виїхали, як «русини», не визнаючи український визвольний рух за свій...

Все вищенаписане відноситься до т. зв. заробіткової еміґрації, що залишала батьківщину через господарські труднощі, шукаючи собі заробітку, якого не може знайти в себе дома, чи то через перенаселення, чи то через спеціяльні умовини колоніяльного визиску, що його практикують окупаційні режими в окупованих країнах. Маси заробітчанської еміґрації звичайно знаходяться на дуже низькому культурному рівні і еміґрують, не усвідомлюючи собі п о л і т и ч н и х причин, що викликали той незносний господарський стан, який примушує їх до еміґрації. Тому й на еміґрації, в чужих землях, заробітчани звичайно не беруть участи в політичному житті ані власної залишеної країни, ані навіть тої країни, до якої переїхали, шукаючи тільки того, щоб якнайкраще матеріяльно влаштуватися.

Але, крім заробітчанської еміґрації, існує ще й еміґрація ПОЛІТИЧНА. Її складають активніші й свідоміші члени нації, що в деякі моменти своєї діяльности бачать себе примушеними виеміґрувати закордон, щоб або уникнути арешту, або порятувати життя, або й мати кращу можливість провадити ту саму політичну діяльність, якої, розконспіровані, не можуть уже провадити дома, на батьківщині.

Наша перша численна політична еміґрація припадає на другу добу козацької державности, коли, після нещасливого Полтавського бою в 1709 р., гетьман Ів. Мазепа з вірними йому козаками мусів еміґрувати до Туреччини. Тоді з Мазепою вийшов на еміґрацію ген. писар Пилип Орлик, якого по смерті Мазепи було обрано гетьманом; небіж Мазепи Андрій Войнаровський прилуцький полковник Дмитро Горленко полковий обозний Ів. Ломиковський, ген. осаул Григ. Герцик та інші. Пізніша діяльність Пилипа Орлика та його сина Григора складає найсвітліші сторінки української політичної еміґрації помазепиної доби.

Тоді ж в 1709 р. і запорожці, по зруйнуванні Січі, через зраду Галаґана, перенесли свій кіш на татарську територію до Олешок, недалеко устя Дніпра. Тут запорожці пробули 19 років. У 1775 р., після остаточного зруйнування Січі, переважна частина запорожців не захотіла залишитися під московським ярмом і воліла піти «під турка жити». Уже в літі 1776 р. зібралося запорожців-еміґрантів на Тилигулі та під Хаджібеєм до 7.000. Московський уряд намовляв тих запорожців вертатися додому, а від турецького уряду вимагав видачі тих запорожців. Та запорожці не мали жадної охоти слухатися Москви, і турки відмовлялися вертати їх силою. У 1778 р. їх формально прийнято під турецьку владу, дозволено їм заснувати нову Січ, мешкати і вільно промишляти, а за те мали служити султанові пішо і кінно. Російський уряд твердо домагався, щоб Туреччина не тримала запорожців біля російської границі, і султан наказав перевести козаків за Дунай, де вже перше подарував був їм землі, але вони не хотіли туди переїздити. Цей наказ не сподобався запорожцям, і частина їх таки вирішила повернутися в Україну, де з них було витворене «Чорноморське Військо». Інша частина запорожців звернулася до німецького імператора Йосифа, щоб їх прийняв до себе. Їх прийнято й поселено в Банаті, над долішньою Тисою. Вісім тисяч запорожців оселилося там в 1785 р. Деякі з них потім повернулися до Туреччини, де було створено нову Січ біля міста Дунавця на Дунайському гирлі. Ця Задунайська Січ протривала до 1828 р., коли почалася турецько-російська війна, і тодішній кошовий Осип Гладкий піддався москалям. (див. ДОБРУДЖА і ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ).

Після козацької еміґрації більше масової політичної еміґрації з України аж до пореволюційних часів не було, хоч не бракувало окремих одиниць, що, як М. Драгоманів, В Дорошенко, о. Агапій Гончаренко та інші, мусіли кидати рідні землі та йти на чужину.

Трагічний вислід наших визвольних змагань спричинив нову хвилю української політичної еміґрації 1919—1920 рр. У перших місяцях 1919 р. виїхали через Відень до західніх держав кілька тисяч урядовців УНР, найчастіше, як члени місій УНР. У травні 1919 р. перейшла Карпати гірська бриґада Української Галицької Армії (УГА) майора Чирського до Чехословаччини. Незабаром туди ж подалася і значна частина галицької та буковинської інтеліґенції. Влітку 1920 р. перейшла до Чехословаччини бриґада УГА ген. Кравса, а о листопаді 1920 р. перейшла Збруч до Галичини армія УНР. Як і дві перші військові групи, і цю було роззброєно і інтерновано. До Німеччини й Чехословаччини дісталася тоді й деяка частина галичан із УГА. Але по кількох роках галичани вернулися додому, і на еміґрації залишилося їх небагато. Наддніпрянська ж політично-військова еміґрація, за вийнятком незначних груп т. зв. «змєновеховців», пізніше большевиками зліквідованих, до яких належав, на жаль і перший президент УНР, проф. М. Грушевський, залишилася на чужині, і витворила значні культурні цінності, головно в Чехословаччині, Німеччині та Франції. Настрої еміґрантів тих часів між двома світовими війнами відбив поет О. Олесь в своїй збірці «Чужиною»:

В вигнанні дні течуть, як сльози,
Думки в вигнанні сплять, як мертві,
Солодкі спогади сичать, як змії,
Душа ридає, як дитина;
Душа розірвана, як рана,
Бальзам далеко так, як сонце,
А сонце... сонце, як і щастя,
Там, там, лише в краю коханім...

Окрему політично-військову еміґрацію створила Карпатська Україна в березні 1939 р., коли, після проголошення 15. III. 1939 р. державної незалежности цієї країни і після нападу на неї Угорщини, члени Карпатської Січі та інші активніші українці мусіли, рятуючись від мадярських переслідувань та окупації країни, виеміґрувати з батьківщини головно до Німеччини.

Величезною «мандрівкою в світ за очі», за влучним виразом д-ра Ст. Барана, якого статтю в цій справі в «Укр. Вістях» ми тут використовуємо, був вихід коло чверти мільйона українців з усіх наших земель у рр. 1943-1944, що рятували своє життя від большевицької навали. Ця еміґрація ріжнилася від нормальної еміґрації тим, що не знала навіть назви країни, до якої простувала. Ці еміґранти не знали, де вони остаточно опиняться і чи знайдуть взагалі десь прожиток для себе. Але вони воліли всякі ризики й терпіння, аніж життя під червоним московським режимом у поневоленій Україні. Зрештою ця величезна маса нової еміґрації, після кількалітнього перебування по таборах в Німеччині та в Австрії, знайшлася в головному за океаном, де значно підсилила культурно старшу еміґрацію: тоді, як у старшій еміґрації, як ми вже зазначали було дуже мало інтеліґенції, в новій еміґрації інтеліґенти складали дуже високий відсоток (до 20%). Про цю нову еміґрацію д-р Ст. Баран в уже згаданій статті писав:

Точне число українців, що після закінчення другої світової війни в 1945 р. залишилися в Західній Німеччині й Австрії, годі устійнити, зокрема число тих, що мешкали поза таборами. Не всі вони зголошувалися до українських комітетів, що провадили й національну статистику. Нерідкі були випадки, що росіяни (москалі) подавалися за українців, щоб під українською фірмою легше виїхати. Вони вже на кораблі подавалися як руські і як такі виступають на місцях свого нового поселення. На основі статистики Центрального Представництва Української Еміґрації (ЦПУЕ) в Західній Німеччині та українських комітетів

в Австрії й деяких інших матеріялів число українців у Зах. Німеччині на рр. 1947-48 можна прийняти приблизно 250.000. в Австрії до 40.000, з яких чимало згодом переїхали до Західньої Німеччини. Врахувавши біля 10.000 членів Першої Української Дивізії з італійського полону, одержимо приблизну цифру до 300.000 усієї української еміґрації, яка після 1945 р. опинилася в межах згаданих держав і створила континґент кандидатів на виїзд у рамках організації ІРО

Подана цифра біля 300.000 не вичерпує ще цілком числа тих українців, які в час другої світової війни і після неї пішли в дальшу мандрівку -- в світ за очі. Деякі малі групи українців опинилися в країнах Близького Сходу (Туреччина, Сирія, Ливан, Ірак, Персія --- одиниці в Ізраїлі), а більші групи навіть і на Чорному Континенті — в Марокко і в брітанській колонії Танганайка на південь від Судану.

Крім давніших країн нашого заморського поселення — США, Канада, Бразілія, Арґентіна, меншою мірою Уруґвай і Параґвай, прийшли нові країни — Венесуеля, для менших груп і одиниць, Болівія, Колюмбія, Перу, Чіле. Нині, мабуть, нема ні одної країни південної й середньої Америки, у яких не було б українців, принаймні одиниць. З нових країн поселення, досі в нашій заокеанській еміґрації незнаних, найбільше число українців поселилося в Австралії, які започаткували там ширшу національно-культурну організацію з власною пресою й мають добре матеріяльне забезпечення. З Австралії одиниці дісталися й на острів Тасманію. Та і в найдальше від України віддаленій Новій Зеляндії є також група українців, переважно старшого віку. (Див. ДІЯСПОРА).

ЕМІҐРАЦІЯ ВНУТРІШНЯ — добровільний відхід від участи в політичному й громадському житті країни в наслідок непогодження з режимом, що панує. Як зазначив проф. В. Державин, позиції внутрішньої еміґрації в Україні під совєтським режимом сформулював дуже чітко М. Зеров в своїй поезії з 1920 р., писаній московською мовою, і присвяченій Б. Якубському:

І на стезах. нам уґотованих.
Ми відім только, верь-не-верь.
Разбойнічков, уви! раскованих,
І распоясанную звер.
Но нас не тронет злая ланіща.
Ми очертім волшебний круґ,
А в круґе, — Муз святие капіща
І ціцероновский досуґ...

Проте, не треба думати, що ця внутрішня еміґрація залишається завжди пасивною. Ні! Той же В. Державин пише далі про М. Зерова:

«Проти цієї розперезаної звірини поет із мужнім стоїцизмом боровся в літературі продовж півтора десятиліття своєї творчої діяльности — боровся, з одного боку, самою вже ідеальною мистецькою досконалістю своїх віршів, таких просякнених бездоганною красою поетичного слова, що вони вже самі в собі немов спростовували вбогу вульґарно-пролетарську естетику та примітивний, матеріялистичний світогляд (що панували й панують під московсько-совєтським режимом. Є. О.), — а з другого боку, боровся мистецькою методою алюзії, себто тлумачачи певний історичний або леґендарний образ, як алеґоричну подобу сучасности (приблизно так само, як це робила Леся Українка в деяких драмах і драматичних поемах — зокрема в «Оргії»). (Див. ЕКЗОТИЗМ) ...«Отже внутрішня еміґрація Зерова і рештки неоклясиків — це не «втеча» від сучасности, не елементарне прагнення «від псів гавкучих солодко спочить, од нищ іх душ. підступства і тривоги» (сонет «Суниці»)... Епічна в основі своїй поезія Зерова мала дві тональності — ліричну й сатиричну; якщо першою поет славив несполучну з «пролетарським світоглядом» античну й ґетеанську калокагатію — ідейну основу всеевропейського а далі й українського національного світогляду - - то сатиричною він склав непроминальні образи «соціялістичного» варнарства, що діятимуть і тоді, коли від публіцистичних полемік лишаться тільки самі матеріяли культурно історичної документації...» («Орлик», 1948 III. ст. 16).

Добровільна еміґрація — не опозиція: опозиція бере активну участь в політичному житті країни внутрішня еміґрація від усякої участи в політичному житті добровільно усувається, хоча від того переслідувань не уникає як виказує приклад того ж таки М. Зерова.

ЕМІҐРАНТЩИНА — хворобливі вияви еміґраційного життя, як наслідок нідірвання від рідного краю й втрати високих ідеалів служіння батьківщині. Замість служби ідеї батьківщини що повинна присвічувати еміґрантові в його важкому житті на чужині, починається служба дрібним партійним груповим та віроісповідним інтересам і запекла боротьба між ними, в якій гине розуміння спільного ідеалу і спільних інтересів. За деревами зникає ліс. Відомий письменник Артур Кестлер писав, що «еміґранти гризуться за ідеї гірше, ніж пси за кості». Пояснював він це тим, що еміґрантові трудно знайти творчу, конструктивну працю, що дається кожному в державній системі, і тому вони гризуться. Часом гризуться за ідеї, але частіше за першенство власної ідеї, яку вважають виключно спасенною, а всі інші — шкідливими. Таким чином починається боротьба, в якій особистий момент грає першу ролю. Йде боротьба за особистий погляд, за особисту амбіцію.

В. Лазовінський писав в «Укр. Слові» в Парижі: «Чи рідко зустрінете людину, яка не бере в руки тієї чи іншої газети, або книжки, лише тому, що видало її немиле їй середовище? Ніх-

то не питає, що в книжці написано. Важно, що видали «не наші», а значить — нічого доброго там не може бути. Чи дивно після цього. що фермент ненависти й роздору йде в найширші маси і там загніжджується?... Хвороблива психоза вгризається в душі людей, як іржа в залізо. Замість підходити до справ зі здоровим розумом підходиться до них із упередженням і наставленням — «не піддамся, не уступлю; я йому докажу. щоб знав, з ким діло має!»

Серед еміґрантщини головна справа — шукання винного: шукання винного чи то взагалі в нашому національному нещасті. чи взагалі в якійсь особистій невдачі. чи уразі. Про це теж писав В. Лазовінський: «Знайти винного стає самоціллю. Полагодження справи зовсім не важне. Праця, виконання обов'язку — все це ніщо супроти погоні за винуватим, при чому дуже часто ви не довідаєтесь. яка ж властиво вина того винуватого. А коли покопаєтесь глибше. то таки покажеться. що в основі ненависти й жадоби помсти лежить якась маленька, дрібна марна, особиста уразa...»

Де два б'ються, третій користає. Той третій — ворог, окупант батьківщини. Він, як пише той же Лазовінський, — «одного дня стверджує. що йому зовсім не треба зусилля, щоб розбити нашу організованість. Ні! Йому треба лише посварити Івана зі Степаном, і він осягне дуже багато. Навіть осягне паралізацію нашої сили в загальній погоні за винним І ніхто з нас не хоче перший побачити, що винні вже тут усі, бо всі програли через взаємне переслідування...« Христос казав: «Хто без гріха, нехай кине камінь перший!..» І тим закликав він до великої терпимости й зрозуміння, що нема нікого без гріха, і що тому всім треба стриматися кидати один в одного камні... Цей наказ Христовий — єдиний лік на важкі й небезпечні хвороби еміґрантщини.

ЕМОЦІЙНІСТЬ — здатність легко зворушуватися, давати себе опанувати почуванням. Всі дослідники української духовости прийшли до висновку, що українці визначаються емоційною вдачею, себто, що в їх житті емоції, почування. відіграють надто велику ролю і часто беруть гору над інтелектом і волею. Приймаючи під увагу. що розвиватися й рости можна тільки на ґрунті того, що вже маєш, мусимо ми цю нашу емоційність не викорчовувати, не насилувати. але зберігати, намагаючись осягнути всебічного розвитку нашої особистости, себто розвиваючи одночасно й інтелект і волю. В. Липинський писав у своїх «Листах»:

«Наша емоціональність. наш політичноруїнницький. занадто чуттєвий темперамент може стати неоціненною творчою силою. коли ми його шкідливі політичні наслідки надолужимо організованим і сталим вихованням у наших людей від ранньої молодости... розуму та волі. Бо ця наша емоціональність, якої не можна набути в жадній школі, при логіці, розумі, пам'яті й волі. які відповідною школою збільшити можна. дозволить нам нашою запальністю. буйною творчою імаґінацією і великою пристрастністю зробити в короткий час те на що інші нації. з холодним і нечутливим темпераментом, потребували багато більших зусиль і багато більше часу» (ст. 429).

Українській емоційності я присвятив цілу розвідку в «Проблемах, кн. І. Українська душа» в-во Ключі, 1956 р. і відсилаю до неї цікавих, що хотіли б про неї довідатися більше.

ЕМОЦІОНАЛІЗМ — погляд, що емоції, почування найголовніший первень душевного життя.

ЕМОЦІЯ — схвилювання, душевний порух, почування (любови, ненависти, обурення, заздрости гніву і т. д.). Треба відріжняти емоції. як почування, відрухи нашої духової істоти від фізичних відчувань холоду, тепла, болю і т. д.

ЕМПІРИЗМ — філософський напрямок. що вбачає в експерименті себто в досвіді, єдину форму пізнання світу. Розвиток експериментального методу в науці дав їй величезні здобутки і спричинився до величезного технічного поступу. Проте він має свої межі. Є чимало явищ світу, яких не можемо перевірити експериментально, але було б дуже нерозумно їх тільки тому заперечувати. Емпірично, досвідним шляхом не можна доказати існування явищ духового світу. але тим не менше вони існують.

Емпіристи — це Томи невірні, що, щоб повірити мусять особисто побачити і руками помацати. Але Христос сказав: «Блаженні ті, що не бачили, а увірували...« (Івана, XX, 29).

ЕМСЬКИЙ УКАЗ (18. V. 1876) — таємний указ російського уряду за царя Олександра II, виданий в Емсі, в Німеччині, про заборону друку й поширення книжок українською мовою. Ним заборонялося: 1. довозити книжки й брошури, друковані за кордонами Росії; 2. друкувати й видавати в Росії ориґінальні твори й переклади українською мовою, крім історичних пам'яток та красного письменства. Щодо останніх. то заборонялося користуватися іншим правописом крім офіційного московського («ярижки»). Крім того, вони підлягали попередній цензурі; 3. виставляти українські п'єси, відбувати публічні читання українською мовою і друкувати українські тексти до музичних нот.

Емський указ називають також «указом Юзефовича» помічника попечителя київської шкільної округи що як запеклий ворог українського руху відіграв велику ролю в виданні цього ганебного указу і дальших його наслідків — закриття Півд. Зах. Відділу Географічного Общества, що зібрав був і видав дуже цінні етнографічні матеріяли; закриття прихильної українцям газети «Киевский Телеграф», усунення низки професорів з київського уні-

верситету і т. д. Проти Емського указу гостро протестував у 1878 році на Міжнародньому Літературному Конґресі в Парижі Михайло Драгоманів (див.).

ЕНВЕР ПАША (1870—1922) зять останнього султана, проводир молодотурків, що запровадили республіку в Туреччині; в 1911 р. воював проти італійців в Триполітанії; за першої світової війни був головним командантом турецької армії, міністром війни і властивим керманичем турецької закордонної політики за світової війни. По розгромі Туреччини в 1918 р., з кінцем 1918 р. зник був на короткий час з політичного обрію, щоб виринути потім в туркестанських степах, перше, як союзник большевиків а потім як їх завзятий ворог, які його й зліквідували. У листопаді 1914 р., з дорученняГоловної Української Ради, що, перед наступом російських військ на Галичину, перенеслася була до Відня, відвідали Енвер-пашу в Константинополі д-р Л. Цегельський та д-р Ст. Баран. Останній описав цю зустріч у львівському «Ділі» ч. 94 (1. V. 1924).

«... (У понеділок 9 листопада 1914 р.) о год. 4 по пол. прийняв нас Енверпаша в палаті міністерства військових справ. При вході військова сторожа спрезентувала зброю (віддала пошану Є. О.) а дижурний офіцер завів нас до великої залі офіційних прийнять, де за хвилинку з'явився Енвер-паша у мундурі турецького генерала. Д-р Цегельський промовив коротко про ціль нашого приїзду і подав брошуру д-ра Ст. Рудницького »Україна унд Украйнер«, яку ми роздавали всім у кого були. Енвер-паша став говорити з нами цілком ділово німецькою мовою, якою володів дуже плавно. Розгорнувши мапу України сказав, що Украйнна й Туреччина мають спільного ворога в Московщині, і тому українські державницькі змагання зрозумілі й симпатичні кожному туркові, і Туреччина бажала б собі, щоб теперішня війна зродила самостійну й незалежну українську державу. При цьому згадав, що він гаряче бажає, щоб вернулися ті часи, коли провідники козацької держави (Дорошенко, Орлик) обезпечення України бачили в тісному союзі з Оттоманською державою. Став розпитувати про наші військові організаціїї і довідався про УСС та їхнє призначення. Питав також, чи можлива революція в Україні, чим поставив нас у досить клопітливе становище. Ми відповіли, що на збройну революцію під цю пору, з огляду на воєнні відносини, годі рахувати, але евентуальний розгром Росії середніми державами спричинить без сумніву проголошення української держави. Цю справу трактував Енвер-паша зовсім поважно кажучи, що процес творення національних держав не спиниться на кордонах Росії як свого часу не спинився на кордонах історичної оттоманської держави, а в постанні української держави бачить він найліпшу охорону Туреччини перед російським натиском. Дивлячися на мапу України, запитав нас, як поставиться українська держава до татар на Криму, який, очевидно, на його думку, буде належати Україні. Заспокоїла його наша відповідь, що в демократичній українській державі, кримські татари одержать самоуправу. Прощаючися з нами, побажав нам здійснення наших змагань та щоб ми стали добрими сусідами...» (див. ТАЛААТ-БЕЙ).

ЕНҐЕЛЬ ЙОГАН ХРІСТІЯН (1770 - 1814) — німецько - австрійський історик. У своїх працях він торкався й історії України, особливо в «Історії Галича й Володимира» (нім. мовою), що вийшла 1793 р. в Відні і давала виклад історії галицько - володимирських земель до 1772 р., і в «Історії України й українських козаків» (Галле, 1796), що була взагалі одною з перших праць із історії України. В передмові до неї він писав: «Україна, з точки погляду території, рівна королівству; це плідна земля, щедро обдарована природою; це— гранична межа між культурною Европою і нецивілізованою Азією, пасовисько й ворота численним азійським ордам, що намагалися залити Европу, і вже тим самим вона заслуговує на велику уважність. Тепер Україна входить у велику Російську імперію. Але як це трапилося, що вона опинилася під Росією? Як це трапилося, що незалежні козаки знайшлися під московським ярмом? Як це трапилося, що москалям пощастило накинути кайдани козакам, що були свого часу жахом турків, татар і поляків? Як це трапилося, що місце конституційного гетьмана, приналежного до козаків, заняв московський губернатор? Історія козаків мала також великий вплив на історію Польщі, Швеції, і Трансильванії. Без неї не можна уявити собі розквіт і занепад Польщі...«

ЕНДОГАМІЯ — одружіння межи членами того самого роду, чи племени, чи навіть родини. Ендогамія процвітала свого часу в Єгипті фараонів і шлюб межи братом і сестрою вважався там благословенним від богів. Див. ЕКЗОГАМІЯ).

ЕНЕРҐЕТИЗМ — теорія, що в основу світу і подій у ньому покладає фізичну енерґію. Основником її був славний хемік Оствальд, який намагався розв'язати проблему переходу матерії в духовість шляхом застосовання поняття енерґії, що лежить в основі всіх явищ світу. Пізніші досліди над атомами, що їх вважали колись за неподільну частину матерії, виказали, що атоми це зовсім не матерія, а сконцентрована колосальна енерґія, яка творить світ у собі і кориться власним математичним законам (див. АТОМ). Та все ж, і досліди над атомами не могли ствердити правдивість енерґетизму,

щодо ототожнення фізичної й духової енерґії. Усі форми фізичної енерґії виявляються нам, як рух, переміщення в просторі. Отже всі форми фізичної енерґії можуть бути зведені до чогось спільного, саме до того переміщення в просторі. Але думання, напр., як духова енерґія, не має з цим нічого спільного: воно ніколи не з'являється нам рухом, переміщенням у просторі. Саме тому фізична й духова енерґія поняття цілком відмінні, і лише метафорично можна охоплювати їх одним і тим самим терміном — енерґія. (Любак «Вартість спіритуалізму», Париж, 1912).

Тим часом поняття енерґетизму з фізики й хемії перекинулося до філософії й літератури. Про це писав у нас І. Гончаренко в ЛНВ (1928, I »Французький роман енерґії»): «Віталізм щораз більше занойовує поле біології, прибираючи нову форму, зодягаючись у привабливіші шати неовіталізму. У Німеччині, Франції, Італії постають нові теорії зі спільним напрямком всіх тенденцій.. Всіх їх лучить одна інтенція — енерґетизм. Він виринає на поверхню не тільки в науках органічних а передається суґґестивно й на тих, що нічого спільного з тими науками не мають. Безперечно, зростання та ширення нових течій відбувалося й відбувається поволі, але вже тепер можна сміло твердити, що енерґетизм проник скрізь, просяк навіть і в літературу та філософію. Мимохіть згадується ім'я Ніцше, філософа волі до сили, філософа Вілле цур Махт, що закликає всіх до активної, творчої праці, до прояву тої якостевої енерґії, що ніде ні в речах, ні в фактах не подибується.. Вирисовується, виформлюється нова ментальність з подивом до сили, з екзальтацією енерґії з погордою до слабости, з релігією успіху, з вірою в енерґетизм, тощо...» (ст. 59).

У нас справжнім проповідником енерґетизму в найбільш його безоглядній формі виступив Д. Донцов У статті «Криза української літератури» (ЛНВ, 1923 IV, 354-64) він писав: «Говорячи про творче надхнення, писав Шіллер до Ґете: «В мене коли будиться почування, зовсім нема предмету означеного і спрецизованого. Передовсім мою душу наповнює якийсь музичний настрій, ідеї являються потім».

Для кого — завважує Донцов, — найважнішим був цей настрій тому було байдуже про ідеї. Для нього суттю був сам душевний патос, сам рух, якого першою прикметою — для Ґюйо — була сила, брутальна сила, яка правда буває «зародком моральної енерґії», але яку він цінить не за це лише за те, що вона зроджує «спонуку до великих бажань» — моральних, чи ні, все одно. Що більше, він каже, що «енерґійні почування незломна хоч би й насильна воля все мають у собі щось добре і гарне навіть коли хиляться до зла і гидоти». Для сторонника енерґетичного світогляду важні отже були не «моральна оправданість вчинку, лише сама сила, сама воля до чину; для того з круга його обсервацій не виключені ніякі мотиви людських учинків, «ні любов, ні жажда чести і пр. ні навіть і злочин». Тут ідеал не в його довершеній формі, лише в стремлінні до нього, він родиться в болю і муках, в боротьбі проти всього, що гидке і бридке. В цю естетику таким чином, опріч «зла», «гидоти» і »злочину« входить і негарне, як конечний момент. І якраз тому, — завважує Д. Донцов, — не могла засвоїти цеї естетики наша література. «Героїчні» емоції були для неї за аморальні,, а «героїчні« типи за злі, за гидкі, за злочинні. Вони не личили її ідеалові гармонійної, незмінної краси, яка в самім виявленні людської волі лиш тоді добачала елементи краси, коли ця воля була звернена «на гарну ціль», яка ніколи не думала, що й квіти й терни ростуть на одному й тому клаптику землі...»

І Д. Донцов продовжував: »Генії світової літератури знали про таємну спорідненість усіх речей, тьми і світла, добра і зла. Вони знали що з ненависти родиться любов, з ночі день з гріха покута,з упадку піднесення; знали що ніхто майже не здобувся на таку любов до Месії як Марія Маґдалена; що ніхто не вірував у нього так, як розп'ятий розбійник; що Церкву збудовано на тім камені, на тім Петрі, що тричі відрікався Христа; що ніхто так добре не пізнав обличчя правдивого Бога, як Яків який боровся з ним.. (див. ДІЯЛЕКТИКА. Є. О.). Вони знали, що здібність душі до великого напняття сама в собі велика цінність; що з цього непогамованого, хоч би й морально байдужого Дранґу одержимих духом скорше виростуть не тільки квіти зла, але й добра, ніж із добрих намірів тих, що ніколи не грішать — з лінивства або з браку нагоди..» (ст. 354 - 55).

Того ж 1923 року Д. Донцов знову писав у ЛНВіснику в статті «Про Молодих» (XI, 267 - 280): «Революція, яка здетронізувала святих позитивізму, принесла на їх місце інтуївізм у філософії (Берґсон), і експресіонізм у мистецтві (в поезії його звали перше «символізмом»). Новий світогляд безоглядно рвав з усім старим Це був бунт в ім'я всього стихійного, підсвідомого людської душі. На місце розуму прийшло відчуття на міце законів — особисте «хочу»; на місце феномена — містика. На початку ж усього поставлено волю, що не знає компромісів а властиво її праформу — неясний гін. Світ з'явився знов, як гра бурливих свавільно - бушуючих сил, як хаос, де ніщо вже це є але все щойно стає. Людське «Я», його невсипущий активізм стали самоцінністю, незалежно від їх цілей і змісту». Етичний патос і «аморальність», фас і нефас, насолода творця і злоба руїнника все змішалося в культі нагої сили і влади яка ненавидить усе миршаве, засуджене на смерть і яка є однаковою запорукою перемоги в нашу епоху розвіяних ілюзій, без-

прикладної нужди і війни всіх проти всіх...» (ст. 268).

Нема чого й казати, що енерґетизм у такому розумінні не має нічого спільного з християнською етикою, яка суворо осуджує всякі злочини, якими б гарними словами й фразами вони не вкривалися б. Німецький гітлеризм і московський комунізм були навіть надто енерґетичні, але мільйонам людей, що їм прийшлося жити під тими «енерґетичними» режимами, і в голову, певно, не приходило захоплюватися тим їхнім «невсипущим активізмом», як «самоцінністю». (Див. також ВОЛЮНТАРИЗМ).

ЕНЕРҐІЯ — внутрішня духова напруга, здатність здійснити свою волю. Арґентінський філософ Хозе Інґеніерос твердив справедливо, що «не досить мати в житті ідеал, треба ще й робити зусилля, щоб його осягнути«. Але всяке зусилля залишиться марним, якщо в ньому бракує належної енерґії, належного духовного напняття. Енерґія — це не якась гола сила, це думка, перетворена в розумний чин. Той, хто кидається на всі сторони, не обдумавши як слід, що має робити, не осягне своєї цілі, ані той, хто надто багато думає, але не перетворює свою думку в чин, в дію. Акція і думка повинні йти рівнобіжно — «як компас», що вказує шлях, і стерно, що на нього провадить» (Інхеніерос «Моральні сили» ст. 29). Перший наказ людського життя — навчитися думати, другий — мати досить енерґії, щоб здійснювати задумане. Марно й злочинно витрачається енерґію, коли задум не відповідає законам людського співжиття, що ґрунтуються в Европі і в Америці на християнській моралі.

ЕНКАВСТИКА — малювання восковими фарбами. »Українська Загальна Енциклопедія« твердить, що енкавстику ввів Памфіл, маляр IV в., але ще римський письменник Пліній Старший (нар. 23 р. по Р. Хр. згинув у 79 при вибуху Везувія), що написав »Історію природи« в 37 томах, згадував про малювання фарбами з воску. Енкавстика була свого часу дуже поширена для малювання образів та портретів, але з поширенням олійних фарб в XIV ст. її призабуто. Пізніші мистці намагалися повернутися до малювання восковими фарбами, але це їм не вдалося. Лише українська малярка МАРІЯ ДОЛЬНИЦЬКА розкрила давню таємницю: пунійський віск, вживаний при енкавстиці треба мішати з морською водою. Про цей її винахід писали в 1949 р. в американській пресі.

ЕНКОЛПІОН — складаний нагрудний хрест старокняжої доби. Він складався з двох частин — спідньої й верхньої. Один такий енколпіон знайдено було в Києві в рр. 1892-94. На верхній частині хреста в 5-х маленьких колах виображено Ісуса Христа (посередині), а на раменах хреста двох чоловіків і двох жінок з написами «Натася, Олена, Семон, Дамиян». Цей хрест безсумнівної творчости місцевих київських ювелірів незвичайно тонкого виконання з інкрустацією золотом і емалем доніс до нас імена святих в точній траскрипції і звучанні мови сучасників. Написи виконані тонким київським уставом. Два святі, Семон і Дамиян, виображені гладко - оголеними, з невеликими вусами, укладеними на козацький лад. Відбитку можна бачити в «Свободі» 13. XII. 1957, де й стаття проф. В. Січинського «Важлива українська епіґрафічна пам'ятка».

ЕННО ЕМІЛЬ — французький консул в Одесі в рр. 1918-1919, що своїми ворожими українській визвольній справі інформаціями Антанті, завдав багато шкоди українському народові.

ЕНОХ — старозавітний патріярх, син Яреда та батько Матусаїла. Прожив він 365 років, а що жив побожно, взяв його Бог живим на небо (Мойсея V, 21-22). В апокрифах, що були поширені в Україні, оповідалося, що Сатані, при його приході в світ в вигляді Антихриста, мають протиставитися Енох та Ілля, що, обидва, були взяті живими на небо і не зазнали природної смерти. Вони мають закликати людей до каяття й виявляти брехню й злочини Антихриста, який їх за це уб'є, і тіла їх лежатимуть кілька день без похорону, аж поки Бог не воскресить їх. Апокрифічне слово Методія Патарського про кінець світа, оповідаючи про це, полемізувало з тими, які твердили, що від крови Еноха й Іллі загориться земля. Але наші народні оповідання, як указував проф. М. Грушевський, висловлювали саме цей осуджений погляд, що земля горітиме від крови пророків, властиво Іллі, що, як признаний переможець Сатани, заступає всіх інших («Іст. у. літ.» IV, ст. 614 - 15).

ЕНОХОВА КНИГА — апокрифічний збірний апокаліпсіс, приписуваний допотопному патріярхові Енохові, але складений десь в 167 - 64 рр. до Р. Хр. Дійшла вона до нас тільки в етіопському перекладі з жидівського первотвору та в старослов'янському з якоїсь християнської переробки. Її впливи дуже відбилися в старожидівській та християнській літературі, а зокрема в апостольських посланіях та в Апокаліпсисі Івана. Вона вплинула також на українські уявлення про загробний світ і страшний суд, на оповідання про «хожденія по муках», тощо.

ЕНТЕЛЕХІЯ — жива таємнича сила організму, що надає йому властиву йому форму. Так назвав її німецький біолог Ганс Дріш, що запозичив цю назву в Арістотеля. До нього в біології панувала теорія, що намагалася з'ясувати ввесь життєвий процес фізико - хемічними

процесами. В нормальному розвиткові яйця з кожної окремої його частини розвивається окрема, і лише ясно визначена, частина організму: з одної частини яйця — нервова система, з другої частини — стравохід і т. д.Роблячи досліди над яйцями екінодермів, Дріш у початку цього століття виявив, що повний зародиш виходить з одного шматка яйця. З того він зробив висновок, що та частина яйця, яка в нормальних умовинах народжує якусь одну — і лише ту — частину організму, в ненормальних, особливих умовинах може розвинути й будьяку іншу частину організму. Кожна частина яйця, — казав Дріш, — рівносильна, бо з неї може розвинутися будьяка частина організму. Але чому тоді в нормальних умовинах розвивається з неї тільки одна якась частина і то завжди та сама? Очевидно, існує якийсь вищий принцип, якась жива сила, що дбає про побудову живого організму і накидає кожній окремій частині яйця її точне призначення та розподіляє наново ролі коли нормальні умовини розвитку порушені. Отже оцю вищу побудовну силу, що її ніяк не звести до фізико - хемічних процесів, Дріш і назвав ентелехією. Дріш уважав, що він своїм відкриттям назавжди унеможливив теорію, що робила з живого організму якийсь механізм: добрий мені механізм що в ньому кожна частина може зробитися будьякою іншою частиною, і заступити одна одну в залежності від необхідности побудови всього організму!

Клясичні досліди Дріша були перевірені після 1928 р. цілою низкою інших дослідників, які виявили, що рівносильність частин яйця триває дуже короткий час, після якого кожна його частина одержує вже незмінне призначення. Певного моменту, ніби на знак якоїсь магічної палички трапляється щось таке в яйці, що примушує кожну його частинку розвиватися тільки в певному точно визначеному напрямку. Але що саме? Чому саме? Це залишається таємницею що проте цілком виключає залежність від самих фізико-хемічних процесів і робить необхідним визнати якийсь керівний принцип. Славний дослідник Вільям Мак Дуґал відкинув для нього назву «ентелехії» і назвав його просто душею. З другого ж боку, християнські проповідники XVIII в. називали Христа — «понадприродною ентелехією незвичайною монадою». (Ф Шін. «Філософія релігії». 19).

Італійський філософ Тільґер писав: «Модерна біологія знову усвідомила глибоку загадку живої й органічної матерії. Вона тепер ясно бачить, що між формою, яку приймає живий організм і фізико-хемічними процесами, які розвиваються в його середині нема нічого спільного Ніякий математичний геній не буде здатний вивести із пізнання цих процесів знання форми й організації живої істоти. Як пояснити, що з фізико-хемічних процесів які відбуваються в організмі, виходить не нерозбірний хаос, але жива істота, в якої всі частини гармонізують між собою в одній системі, що здається побудованою згідно з розумним пляном, встановленим наперед? «Життя — творець форми», — проголошував славний ембріолог Браше. Але що таке це життя, що обробляє матерію, як архітект будинок, але не ззовні, як архітект, а з середини? Таємниця. Але — і це найважливіше — біологія тепер визнає, що є таємниця, і не вірить більше, як ще недавно, що все може бути з'ясоване фізико-хемічними процесами, що відбувається в організмі. Існує щось, що не можна з'ясувати тими процесами. І це щось власне — форма організму, що робить його живою особою». («Моралiта», 1938, 15—16).

ЕНТУЗІЯЗМ — радісне захоплення, що побільшує вдесятеро духову енерґію й осягає те, що скептикам видавалося недосяжним. Ґюйо писав, що світ належить ентузіястам, які поводяться з будучим так, ніби воно вже сучасне. Ентузіязм тісно зв'язаний з надією й вірою в скоре здійснення ідеалу і поривае до акції на приспішення цього здійснення. Ентузіям — це ідеал який зробився пристрастю і запалив вогнем героїзму молоду душу. Бо ентузіязм — прикмета молоді: молодь без ентузіязму — це квітка без пахощів. Ст. Ґрабський писав у «Львівському Кур'єрі Ранішнім» в 1929 р.: «Питаються одні, чи молодь не занадто запальна. Не про те належить питатися. Молодь незапальна, молодь більша розважна — стане старою нездар, коли дозріє. Про одно лиш треба питатися: чи її запалюють шляхотні почування, віра, честь, любов до Батьківщини, чи почування лихі — жадоба кар'єри, сервілізм, охота уживання без праці ..» (ЛНВ. 1929, VII, 691).

Ентузіязм — вогонь душі, що зогріває й розпалює й інші душі й поривае їх до чину. Це ж про ентузіязм думав Т. Шевченко, коли молився й закликав до Бога:

Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб серце пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило...

Не дурно ж і описуючи свого пророка, писав він:

Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його текли, лились
І в серце падали глибоко
І ніби тим вогнем пекли
Холодні душі...

А в листі до Брон. Залеського з 10. II. 1857 р Т. Шевченко висловив думку, що й науці треба щось більше за просту аналізу фактів: «Ботаніці й зоології треба захоплення, інакше ботаніка й зоологія буде мертвим трупом між людьми А захоплення це здобувається тільки глибоким розумінням краси, безмежности, симетрії та гармонії в природі...» Мистець же має ту привілегію, що допомагає й іншим відчувати ту красу та її Боже походження: «Не досить

бачити милуватися прекрасним, розумним добрим чолом людини, треба нарисувати його на папері і милуватися ним, як сотворінням Бога. Ось чого треба для повні нашої радости, для повні нашого життя...»

ЕОЛ — син Зевеса і німфи Меналіппи, володар вітрів грецької мітології, що викликав і морські бурі:

Еол оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій буть погоді...
Якраз на морі і гора!
Все море зараз спузирило.
Водою мов в ключі забило...
(Котляревський. «Енеїда», І. 9).

ЕОЛОВА АРФА — так звав М. Зеров Лесю Українку: «З неї справді була еолова арфа, що підхоплювала своїми струнами всі повіви ідейних вітрів та бур:

Буйний вітер замовк. пролетівши,
Але арфа ще довго бреніла...
(«До джерел», ст. 179).

ЕОС — АВРОРА — богиня ранішньої зорі клясичної мітології. Була вона гарна й добра. Руки в неї були рожеві. і рожеві були її пальці. Весела й здорова, вставала вона щоранку зі свого ліжка й. одягнувши золоту кирею кварно впрягала свої швидкі коні — Лямпа (сяйво) і Фетонт (іскрокида), щоб сповіститити світові й людям про незабарну появу денного світла.

ЕПЕТИЦІЯ — мандрівка незаможних учнів Київської Академії XVII—XVIII вв. по Україні щоб здобути собі засобів утримання співами молитов і кантів, виголошуванням діялогів та панегіриків, грою інтермедій, трагедій і т. ін. За прикладом Академії й інші наші школи XVIII в. мали такий звичай.

ЕПІГОНСТВО — наслідування й пропаґування ідей якогось великого попередника без його таланту.

ЕПІГРАМА — короткий віршований дотеп, скерований проти якоїсь особи.

ЕПІКТЕТ — грецький філософ І ст. по Р. Хр. побіч Сенеки та Марка Аврелія був головним представником римського стоїцизму. В своїх поглядах дуже наближався до етичної науки християнства і його афоризми були відомі в Україні з давніх давен, фігуруючи в ріжних збірках. «Брати, — писав Епіктет — ждіть вашого Бога. Бо коли він зробить знак і звільнить вас від пісї служби підете тоді до нього». Він навчав, що кожний збирає те, що сам сіє, і що так чи інакше а муситиме спокутувати свої злі вчинки. Все в житті має свою заплату...

ЕПІКУР (341—270) — грецький філософ, який вчив, що всесвіт твориться з ріжної випадкової комбінації атомів, які падають в порожню просторінь і творять тіла. Боги існують, але вони не беруть участи в житті світу: вони споглядають його спокійним зором, бо їхній стан — найвищий спокій і щастя. Людина повинна наслідувати богам, щоб осягнути той божеський спокій і щастя. Шукаючи щастя, люди йдуть за вложеним в них інстинктом і бачать щастя в насолоді, в приємності. Але справжня насолода, що робить людей щасливими — не фізична насолода, не втіха тіла, що ніколи не дає людині остаточного задоволення і часто залишає по собі страждання і хвороби, але втіха душі, шукання правди, роздумування на самоті, спокійна розмова з приятелями, вдячне пригадування минулого. Щастя полягає не в відчуванні втіхи, а в відсутності страждання і болю, в божеській ясності й спокою духа.

ЕПІКУРЕЇЗМ — шукання приємности в житті за гаслом «лови момент!», поринання в чисто змислові насолоди тіла з нехтуванням всякого ідеалізму: Епікуреїм у цьому розумінні має дуже мало спільного зі справжнім ученням Епікура від якого імени він ніби походить. Прикладом нього примітивного епікуреїзму може служити ода «До Пархома» Петра Артемовського:

Чи будеш жив, чи вмреш, Пархоме, не журись,
Журись об тім чи є горілка...

ЕПІЛЕПСІЯ — падавка, чорна неміч, нервова хвороба, що виявляється в дітей алькоголіків та сифілітиків. Може набирати дуже небезпечних форм, коли епілептик, зберігаючи зовнішньо цілком нормальний вигляд, насправді діє в стані підсвідомости: у цьому стані може поповняти ріжні злочини, про які, прийшовши в себе нічого не пригадуватиме.

ЕПІТАФІЯ — напис на надгробку померлого з датами народження та смерти, а деколи з думками та храктеристикою небіщика. Юрій Липа написав сам собі пророчу епітафію, в якій читаємо:

Я смертю вирізьбив. — ти стань і прочитай:
Одно святеє в світі — кров людей хоробрих.
Одні живуть могили — вірних Батьківщині...

Юрій Липа загинув, повнячи обов'язки лікаря в Українській Повстанській Армії (УПА).

ЕПІТЕТ — поетичний прикметниковий додаток, що підкреслює якусь ознаку речі — (орел вільнокрилий, старець безпритульний), або емоціональне відношення до предмета (зловісні чутки, мерзенний зрадник).

ЕПІТИМІЯ — церковна кара, покута.

ЕПІТРАХИЛЬ — частина церковного одягу священика, без якої він не може виконува-

ти священичі функції Це ніби подвійний дияконовий ОРАР, зшитий посередині, що його священик одягає на шию так, що він вкриває всю передню частину тіла. Він символізує благодать, яку приймає при свяченні священик, а також тягар священичого сану.

ЕПІФАНІЯ — «поява», грецька назва свята Богоявлення. Див. ВОДОХРИЩА.

ЕПОПЕЯ — велика героїчна, чи побутова поема, складена з окремих поем, що творять одну цілість, як от «Іліяда» й «Одісея» Гомера, індуська «Магабгарата», фінська «Калевала», перська «Шагнаме». У нас — «Попіл Імперій» Юрія Клена.

ЕРБЕН КАРЕЛЬ (1811—1870) — чеський поет. Переклав на чеську мову «Слово о Полку Ігоревім» та український літопис. Балади Ербена переклав на українську мову Є. Іваненко.

ЕРІДА, ЕРІС — грецька богиня незгоди, сестра й товаришка Ареса, бога війни. На весіллі Пелея й Тетіди кинула богиням яблуко з написом «найкращій» і тим викликала суперечку між Герою, Атеною й Афродитою, яку вирішив на користь Афродити Паріс, син троянського короля Пріяма, спричинившись тим до славнозвісної троянської війни.

ЕРІНІЇ — ФУРІЇ — богині пімсти й кари клясичної мітології. Гезіод оповідав, що вони народилися з крови Урана (небо) якого покалічив власний син Кронос (час). І так перший кривавий злочин у найдавнішій родині богів породив зараз же пімсту і кару. Есхіл та інші поети називали їх доньками Ночі, чи Пітьми, але в цій генеалогії треба вбачати тільки поетичні образи. Спершу не знали точного числа Еріній. Евріпід перший заговорив про три Еринії але тільки в еленістичну добу знайдено їх імена: одна з них звалася Алекто (Невгомонна), друга — Тісіфона (та, що карає за душогубство), і третя — Меґера (Ненависна). Трагічні поети створили з них живі й жахливі постаті. Есхіл представляв їх потворами, подібними до Ґорґон та Гарпій, але безкрилими. Замість волосся на голові в них росли гадини, язик був висунутий з рота, і зуби постійно скреготали: чорне вбрання було стягнене закривавленим пояском Еринії Евріпіда мали інший вигляд: то були дівчата з волоссям теж у зміях і в одежі, вкритій кров'ю. Полюючи за своєю жертвою, освітлювали вони світлом смолоскипів кожний крок злочинця, аж поки він не божеволів або взагалі не гинув. І потім, у підземному царстві, на них лежав обов'язок карати злочинців і позбавляти їх будь-якої надії на можливий рятунок Жахливі богині ніколи не брали участи в бенкетах богів, і радощі життя були їм не знані.

Ів. Котляревський дав цікавий образ Еринії (у нього вона тільки одна), не називаючи її у своїй «Енеїді» при описі в пеклі Плутонового двора:

Мерзенне чудо це стояло
І било під двором в клепало,
Як в панських водиться дворах;
Обмотана вся ланцюгами,
Гадюки вилися клубками
На голові і на плечах.
Вона без всякого обману
І щиро без обиняків
Робила грішним добру шану,
Ремнями драла, як биків;
Кусала гризла, бичувала,
Кришила, шкварила, щипала,
Топтала, дряпала, пекла,
Вертіла рвала, шпигувала,
І кров із тіла їх пила...

Хоча Еринії не переслідували нікого, крім злочинців, саме ім'я їхнє наводило жах, і тому давні греки називали їх Евменідами (Милостивими). В Аттиці Ериніям був присвячений Колонський ліс, де ховався, шукаючи спокою, нещасний цар Едіп (див.), якого все життя переслідували страшні богині, за злочини, ним несвідомо поповнені.

У мистецтві звичайно представляють Еринію ніби на полюванні — зі списом, луком і стрілами а також із смолоскипом, чи гадюкою в руці Іноді тримає вона в руці дзеркало, у яке злочинець може себе побачити. Для підкреслення ідеї, що Еринії — ці втілення докорів сумління — скрізь доженуть злочинця, Ериній представляють часто крилатими.

ЕРОС — КУПІДОН — бог любови клясичної мітології син Ареса (Марса) і Афродити (Венери). Його представляли, як гарного хлопчика з луком і стрілами. Од стріл Ероса, — казали греки, — навіть Зевес не може захиститися бо сила любови перевищує всі сили людей і богів, які всі мусять платити йому данину. Що Ерос був сином Афродити, богині краси це теж зрозуміло, бо власне краса зроджує любов. Та мати швидко помітила, що її дитина чомусь не росте. Шукаючи поради, звернулася вона до Теміди, богині всесвітнього ладу, і та їй сказала що дитина виросте, якщо матиме товариша Афродита породила тоді Антероса — взаємність і дійсно, — поки Антерос залишається з Еросом Ерос росте, але як Антерос його покидає Ерос знову стає дитиною. Змисл цієї прегарної алеґорії ясний: любов і прихильність ростуть, якщо знаходять взаємність.

Не треба думати, що Ерос представляє тільки тілесне кохання. У широке розуміння любови входить і дружба, і почуття товариської солідарности, і приязнь та згода. Тим-то Ероса шанували в грецьких гімназіях, себто спортових установах, разом із Гермесом та Геркулем.

Спартанці і Кретяни мали звичай приносити Еросові жертви перед боєм, щоб Ерос післав їм згоду й товариську солідарність.

Але від давніх греків не могли заховатися й ті страждання, що їх Ерос часто приносить душі, яку греки представляли в образі ПСІХЕЇ (див.). Прегарний міт про Ероса й Псіхею дійшов до нас в обробці Апулея.

ЕРОТИЗМ — літературний напрямок, що присвячується описові психічних і фізичних переживань, зв'язаних із статевими відносинами.

ЕРОТИКА — твори літератури, що мають змістом змислове кохання, яке під пером деяких письменників переходить у порноґрафію.

ЕРРАТИЧНИЙ КАМІНЬ, ЗАШИБАНЕЦЬ — залишок льодовиків, що принесли ці камні з підбігунових околиць. Зашибанці України походять із Скандинавії та Фінляндії.

ЕРУДИТ — начитана вчена людина. Всі філософи й всесторонньо освічені люди були ерудитами, бо не знати книжок своїх попередників, значить наражатися писати про речі, вже давно висвітлені, і відкривати речі, вже давно відкриті, — але не всі ерудити були філософами й суспільно корисними людьми. Св. Авґустин знав таких ерудитів, що готові були на довгі словесні бої за вимову тих або інших слів, але забували про найбільш елементарні свої обов'язки в відношенні до ближнього. І Сенека теж завважував у «Листах до Люцілія»: «Яка користь з того, що ви знаєте, скільки було років Патроклові чи Ахіллові, чи якими морями мандрував Улісс? Чи не було б краще, коли б ви навчили мене, як не помилятися в житті?.. Ви навчаєте мене погодження музичних нот, — чи не краще було б, коли б ви навчили мене бути в погодженні з самим собою, щоб була послідовність в мойому поводженні?»

Вольфанґ Ґете, один із найбільших поетів і ерудитів світу висловлювався: «Зрештою, мені ненависне все те, що мене тільки навчає, не збільшуючи одночасно моїх духових сил...»

Еспанський філософ Унамуно теж писав: «Ерудиція чи те, що в моїй батьківщині зветься ерудицією, звичайно буває тільки формою духової ліности. Вона процвітає, на нещастя, саме в тих містах і осередках, які найбільше рятуються від внутрішнього духового неспокою. Ерудиція звичайно викриває в Еспанії смердючу рану морального боягузства, що отруює колективну душу. Вона буває звичайно для багатьох ніби опіюмом щоб гасити бажання і тривоги, буває звичайно засобом до того, щоб не думати власною головою, обмежуючись на виклад того що сказали інші...» («Таємниця життя», 135).

ЕСЕЙ — літературний жанр, в якому автор відмічає й унаглядною якусь одну сторону життя, одну якусь його проблему, не претендуючи на її цілковите висвітлення. Есей, що з англійського значить «спроба», ввів у літературу французький письменник Монтень. Після нього покористувався цією формою короткого нарису з філософічним роздумуванням англійський філософ Бекон (в 1597 р.).

ЕСКУЛАП — бог медицини і здоров'я давнього Риму, що відповідав грецькому АСКЛЕПІЮ. Був він сином Аполлона і німфи Короніди. І дійсно, кому, як не синові Сонця, що палкими променями сушить болота, розганяє тумани, приносить тепло, та німфи, що її ім'я походить від «короне» — ворона, птиці довгого життя, бути богом здоров'я?! Різні міти вказували на різні місця народження Ескулапа, але раз-у-раз лежать ті місця серед пишної природи, відкритої соняшним променям і багатої на течівну воду. Проте, самий момент народження був досить трагічний. Артеміда, караючи німфу Короніду за порушення обітниці дівочої незайманости, забила її своїми стрілами, і Аполлон ледве вспів вихопити з її лона маленького Ескулапа, коли тіло матері вже горіло на вогні. Аполлон віддав малого на виховання центаврові Хіронові, і власне той навчив його лікувати різні хвороби Але коли Хіронів учень пішов надто далеко і почав воскрешати мертвих, Гадес, цар підземного царства, побачив у тому порушення своїх прав, і Зевес, визнаючи йому рацію, забив Ескулапа блискавкою. Аполлон, щоб помститися за сина, позабивав тоді ціклопів, що виконували Зевесові блискавки, і за те мусів піти на вигнання з Олімпу.

Культ Ескулапа-Асклепія був поширений в усій Греції, але особливо була славна його божниця в Епідаврі (Арґоліда), до якої, як до лікарні, з'їздилися хворі з усієї Греції. У Римі культ Ескулапа поширився з 291 р. до Р. Хр. з нагоди якоїсь страшної пошести. Тоді, за порадою сівіллівських книжок, римляни вислали делеґацію до Епідавру, щоб вона привезла грецького бога здоров'я. І тоді сам бог, прибравши образ великого змія, попов за римськими послами і вліз за ними на корабель. Коли корабель приплив до Риму, бог вибрав собі осідок на Тібрському острові, і пошесть відразу припинилася.

Ескулапа згадує Т. Шевченко в останній своїй поезії з 14-25 лютого 1861 р.:

...А поки те, да це, да оне,
Ходімо просто навпростець
До Ескулапа на ралець,
Чи не обдурить він Харона
І Парку-прялку...

На жаль, не зміг уже нічого зробити Ескулап для нашого великого поета...

ЕСТЕТИЗМ — культ мистецтва і краси, як найвищого добра. В літературі XIX стол. най-

Яскравшими «представниками» естетизму були Оскард Вайльд і Д'Ануццьо, які доходили до повного аморалізму, захоплюючись «гарними» злочинами. У нас поміркований естетизм знаходимо в М. Коцюбинського, в Ольги Кобилянської, в критика Євшана, і особливо в київській школі неоклясиків на чолі з М. Зеровим та М. Рильським. Останній дуже виразно накреслив засади естетизму в поезії «Під осінніми зорями»:

...В тобі, мистецтво, у тобі одному
Є захист: у красі незнаних слів,
У музиці, що вроду, всім знайому,
Втіляє у небесний перелив;
В тобі, мистецтво, у малій картині,
Що більша над увесь безмежний світ!
Тобі, мистецтво, і твоїй країні
Я шлю поклін і дружній свій привіт.
Твої діла — вони одні нетлінні.
І ти між квітів найясніший квіт.

Проте, ніби інстинктовний, підсвідомий естетизм дуже сильно відзначав з найдавніших часів весь український нарід, що помічалося до останніх часів і в нашому селянстві, яке дуже дбало про естетичний вигляд не тільки своїх біленьких хат, але й ріжного домового приладдя, прикрашуваного вишивками та мереживами. Тому мала рацію О. Лятуринська, коли писала в У. Літ. Газеті (1957, XII):

«Потяг до краси, поетичної музичної творчости в українців — це не первень «ґетівської душі» і не гелленський первень. Цей первень у нас виплизав із прадавньої віри в соняшних богів, у вічне Добро і Світло, і може лише б тут визначення краси співпадало б із платонівським: краса — це добро, благо, мораль...»

ЕСТЕТИКА — наука про гарне в житті і в мистецтві та про почування, що краса в нас викликає. Основником її був Олександер Бавмґартен (1714 - 1762), німецький філософ, що й вжив вперше термін «естетика».

У нашого великого поета і мистця Т. Шевченка естетика була, як писав П. Зайців, тільки органічно-складовою частиною його християнської філософії, що в усьому гарному вбачала Всемогутнього Бога — «навіть в дрібному листочку найменшої рослини». В листі до Толстого, віцепрезидента петербурзької Академії Мистецтв він писав: « Поширювати через гравюру славу славних мистців, поширювати в громадянстві смак і любов до доброго й прекрасного — це найчистіша, найугодніша молитва до Чоловіколюбця і, по змозі, некорислива прислуга людству». В свойому ж «Журналі» під датою 24 VII. 1857 р. він відмічав: «Для матеріяліста, що йому Бог видмовив свого радісного почуття розуміння Його благодаті, Його нетлінної краси для такої напівлюдини кожна теорія краси ніщо більше, як дурне базікання...» («У. Лт. Газета» Мюнхен, 19і58, III, 1).

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ — вроджене в людині, хоча часто й неусвідомлене, відчуття ритму, симетрії й гармонії. Творення форм та ритмів, які збуджують естетичні відчування в тих, хто їх бачить чи чує, це — найелементарніша потреба нашої вдачі. Ще удосвіта цивілізації почала людина вживати своїх примітивних приладів, щоб відображувати на дереві, на камені та на слонівці профілі живих істот. З цього приводу проф. М. Грушевський писав:

«Щоб примітивна людина, взагалі не витривала в настроях, недисциплінована, нездатна діяльности постійної, зрівноваженої, методичної, могла виконувати такі довгі й тяжкі технічні завдання, як то ми у неї бачимо, був у тім невідмінно потрібний елемент забавний, естетичний — елемент мистецької творчости і естетичного задоволення. Тільки під цею умовою робота може захопити, і цим пояснюється з одного боку те нерозривне мішання в примітивній продукції чисто практичної і естетичної сторони: напр., велика роля, яку грає в таких виробах орнамент, а з другого — затрачування величезної й довгої праці, поруч предметів практичного вжитку, на виріб яких небудь окрас. Примітивна людина, виробивши протягом певного часу якийсь знаряд, зброю, збудувавши човно, чи дім, потім нераз довгими роками, навіть із покоління в покоління, здобить свій виріб. Довго часом поколіннями, він і виробляє і доскональть якийнебудь предмет практичного вжитку, — скажім кам'яну сокиру, і стільки само часу й праці витрачає на точення й шліфовання намиста чи іншої окраси. Це поясиюється тим, що для нього як одно, так і друге — однаково предмет творчости, в якій нерозривно змішуються мотиви утилітарні й естетичні, і він працює над сокирою й човном, як над творами мистецтва, шукаючи в цій роботі вдоволення своїм естетичним вимогам і потягові до забави. Цим пояснюється елемент краси, який сильно виступає в примітивній творчості, не спутаній вузько-раціоналістичним, виключно практичним розрахунком. Свобідна ж творчість неминуче підлягає потягам артистичним...» (Іст. у. літ. I, ст. 28-29).

Цікаво що, як завважив Алексіс Каррел, естетичне почуття переживає розум: і ідіоти й божевільні можуть доконувати мистецькі твори. А проте, як завважив той же А. Каррел, в нашу надто промислову добу, це вроджене людині естетичне почуття, що примушує господинь дому подавати на стіл прегарно уложені страви, а цукорників витворювати в їх недовготривалих тортах справжні твори мистецтва, часто не знаходить свого належного пристосовання: робітник на фабриці тисячі раз на день повторює той самий одноманітний рух і з якоїсь речі все одну й ту саму частину, ніколи всю ту річ — таким чином він не має можливости вжити свого естетичного почуття і взагалі в повності своїх творчих здатностей. «Він — ніби сліпий кінь, що ввесь день крутиться навкруги одного й того

самого паля, качаючи воду з колодязя». Люди, що відчувають естетичне задоволення в своїй праці далеко щасливіші від тих, хто продукує тільки для споживу. Промисловість, у теперішній своїй формі, відобрала робітникові всю творчу оригінальність і все естетичне задоволення, що з неї походить. Це одна з головних хиб сучасної промислової цивілізації. (А. Каррел «Людина, цей невідомий...» ст. 149-150).

ЕСХАТОЛОГІЯ — наука, що студіює вірування про кінець світу і супровідні явища. Українські есхатологічні леґенди видав Ів. Франко. Головніші й характерніші з них передрукував В. Грушевський в своїй «Історії укр. літ.» (т. IV, ст. 511-616). Уявлення про повільне, але постійне виродження світу, що приводить до особливо жахливих наслідків в його останні часи, можна простежити від Ірану до Скандинавії, і від Скандинавії до Китаю. Аналогії виявляються не тільки у головних рисах, але і в таких подробицях, як порівняння людських чотирьох поколінь із чотирма все менш цінними металами — золотом, сріблом, міддю і залізом. У наших українських есхатологічних леґендах перемішуються мотиви евангельські та канонічного Апокаліпсису не тільки з подробицями, взятими з ріжних апокрифів, але й з елементами дуалістичних (богомильських) леґенд та з деякими мітологічними образами місцевого походження — «не зовсім ясними в своїх початках» (М. Грушевський). Ось одна з цих леґенд:

«Як буде кінець світу, то будуть такі знаки: сім літ дощу не буде, і буде воювати цар на царя, брат на брата, отець на сина, син на вітця, і всі люди зненавидяться. Тоді чорт буде зіп'ятий (знятий) з ланца, що на нім стоїть прип'ятий від початку світа. Візьме терновий вінець на голову, ребра собі проб'є й буде казати, що він — Господь Бог. А Ілія-пророк при кінці світа прийде на цей світ умирати і буде ходити всюди по світі і буде людей навчати і буде казати: «Дайтеся на муку, а не дайтеся на підмову, бо то — злий дух!».

«А той чорт буде возити з собою воду, але то не буде вода, а тільки з великодньої п'ятниці зола: хто в великодню п'ятницю золить шмаття (білизну), ту золу чорт збирає і ховає, щоб було чим при кінці світа людей поїти. Хто тої води нап'ється, того чорт запише собі, а хто не схоче пити, того верже (вкине) у таку залізну піч, що в ній страшний огонь горить. Але той вогонь не буде пекти: то тільки чорт буде страшити людей, аби йому всі люди підписалися.

«По тім усім такий випасеться віл, що він сім гір трави випасає, а сім рік води випиває. А як той віл згине, то шкіра в нього буде мати сім миль довготи і сім миль широкости. То тоді чорт скаже св. Ілію злапати і ту шкіру простерти, і на тій шкірі будуть св. Ілії голову стинати: чорт знає, що як св. Ілії хоч одна крапка крови на землю капне, то земля запалиться. Але як йому зітнуть голову, то одна крапка тої крови капне аж за сім миль, упаде на землю, і відси земля почне горіти і згорить каміння, дерево і гори, все згорить, і земля перегорить на попіл. Потому повіє вітер, і зрівняються гори з долинами. Тоді затрублять янголи, і кожний мертвий буде вставати на страшний суд...

«А ще по тім усім св. Покрова шиє ризу від початку світа до самого кінця світу: що хто дає до церкви, яке будь вбрання, або бідному одіж, а Вона з того шиє ризу. То тоді, як Господь скаже тим грішникам іти до пекла, то вона тих грішників накриє тою ризою: ті, що будуть накриті тою ризою, то ще будуть спасені, а лиш ті, що на них тої ризи не вистане, підуть у вічну погибель... (Етн. Зб. НТШ. XIII, 81). (Див. СТРАШНИЙ СУД).

ЕТАП — первісно (з французького) місце відпочинку війська, або арештантів, потім — осягнена частина визначеного шляху. Гітлер писав у своїм творі «Моя боротьба»: «Хто не поділить шляху, що має перейти, на окремі етапи і не намагається ці етапи осягнути один за одним, пляново й зосереджуючи на кожнім із них свої сили, той ніколи не здобуде остаточної мети, а застрягне десь напівдорозі, або опиниться на манівцях».

Коли мета богопротивна, то й «етапи» мало поможуть...

ЕТАТИЗМ — намагання держави підпорядкувати собі всі ділянки суспільного життя. Найкращим прикладом етатизму може служити італійський фашизм (в теорії, бо на практиці він був ще дуже далекий від свого ідеалу), що висловив таку сентенцію вустами Муссоліні: «Все в державі, нічого поза державою, нічого проти держави». Московський комунізм являє другий приклад крайнього етатизму, в якому держава ототожнюється з владою керівників комуністичної партії чи з так званою «диктатурою пролетаріяту». Зрештою, цей большевицький етатизм був у традиціях московського народу, і відомий російський філософ В. Соловйов писав свого часу в своїй праці «Національний вопрос в Росії»: «У нас в Росії серед псевдо-християнської суспільности з'явився свій іслам, але не в відношенні до Бога, тільки в відношенні до держави». У неї вірилося, як в «абсолютну силу», перед якою зникала людина», вірилося, як в «абсолютне втілення нашої народної сили». Як для правовірного мусульманина всяке теоретизування про суть і атрибути Божества — порожня балаканина, що межує з блюзнірством, так і для москаля вважається гріхом всякий сумнів, щодо прав його бога-держави робити з ним усе, що їй подобається...

Чи ж дивуватися, що на такому ґрунті чисто рабської психології розвинулася й «абсолютна сила, перед якою зникає людина», московська червона держава, що кидає свої мільйонові

маси на підбиття всього світу, щоб і в ньому знищити всяку приватну ініціятиву, всяку вільну творчість, зробивши кожного тільки ґвинтиком державної бюрократичної машини.

Найголовніші зовнішні прикмети етатизму в усіх його видах непомірно розвинені — поліція і бюрократія.

ЕТИКА — наука про поведінку людини в шуканні добра по відношенні до інших людей і всього суспільства. З огляду на ріжні розуміння добра, існують й ріжні етики. У примітивних народів правила етичного поступовання зобов'язують тільки в межах даного племени — це так звана «готентотська етика»: «якщо я вкрав у нього корову, це — добре, якщо він у мене — то це зле». З поступом культури утворюється етика, що переходить далеко за межі окремих народів. Італійський філософ А. Тільґер висунув цікаву теорію, що всі великі етики мають на меті запобігти перебільшеним турботам, про майбутнє.

Людина терпить, страждає, турбується тому, що ввесь час чогось хоче, що щось любить. Багатий любить свої багатства і страждає від самої думки їх втратити. Гарна жінка боїться втратити свою красу. Амбітна людина боїться втратити становище в суспільстві, що дає їй шану і славу. І кожний з них через те терпить і страждає, турбуючись про те, чого може не статися. Досить звільнитися від усяких бажань, від усякої любови до марних речей, щоб не терпіти ані в сучасному, ані в турботах за майбутнє. Досить звільнитися від нашої захланности, від наших бажань, щоб усі привиди майбутнього втратили всю свою силу. На цьому побудовано етику буддизму.

Людина страждає і терпить, бо робить з себе осередок світу, тим часом як вона — лише цілком незначна піщинка в незмірному всесвіті, і все людство — цілком незначний епізод в безконечному процесі всесвітнього життя. Досить поглянути на все, що трапляється з нами з точки погляду вічности; не так, як ми це тепер бачимо а так як бачив би безконечний, вічний Всесвіт, коли б мав очі, — щоб перестати надавати значення нашим терпінням, стражданням і турбуватися про майбутні події, які, мабуть ніколи не станутьея.

Це — етика стоїків і Спінози.

Ти страждаєш і терпиш, бо ти — квола людина що стає здобиччю сильніших, які тебе поневолюють і визискують, і роблять твоє майбутнє непевним і загрозливим. Але не забувай, що і ти — сила в світі двох сил; коли ти занадто слабкий поодинці єднайся з іншими, такими, як ти і твори з себе і з ними одну більшу велику силу для охорони себе і своїх прав. Змагайся, борися. — в боротьбі не думатимеш про непевну будучину, бо віддаватимеш усього себе й свої думки на поліпшення стану твого й твоїх товаришів у спільній боротьбі за кращу долю. Ти страждаєш, бо зазнаєш невдачі і поразки? Але ж напруження в боротьбі і почуття солідарности і братерства до таких самих, як ти, хіба не дають тобі часом великої радости й задоволення? І що значать теперішні невдачі і поразки в порівнянні з вірою, з певністю будучого спільного тріюмфу?

На цьому ґрунтується етика модерного солідаризму.

Ти страждаєш і терпиш, і боїшся, що терпітимеш ще більше в майбутньому, але пам'ятай, що все, що з тобою трапляється, стається з волі Всемогучого Бога, що любить всі свої творіння і хоче їм добра в духовому розвитку. Без волі Бога ані одна волосинка не впаде з голови твоєї. Повір, що все те, що з тобою може статися, служить для твого ж добра, — і тому не думай про те, що має статися, але розв'язуй дані тобі завдання якнайкраще кожної хвилини, як вони перед тобою з'являються. Щоб бути певним свого майбутнього, мусиш бути **тепер** гідним свого призначення. Христос сказав: «Не журіться про завтра бо завтра само журитиметься про себе. Доволі в кожного дня своїх турбот...»

На цьому стоїть етика християнства.

Московський большевизм витворив нову етику, що являє собою поворот до «готентотської етики», тільки не в межах одного племени, а в межах одної партії (комуністичної). Ленін писав: «В основі комуністичної моральности лежить боротьба за зміцнення і завершення комунізму». Себто, все те, що служить для цієї цілі — брехня, підступ, масові убійства — все це, з точки погляду большевицької етики, добре, коли це роблять комуністи, але зле, коли це роблять їх противники. «Короткий Філософічний Словник», виданий в Москві в 1952 р., говорить про це дуже ясно: «З погляду комуністичної моралі... моральне тільки те, що зміцнює новий соціялістичний лад».

Про те ж, що зміцнює той соціялістичний лад, вирішує провід комуністичної партії, що всевладно накидає свої рішення мільйонам людей, виховуючи в них рабські, підступні характери готові на найбільш підлі вчинки й злочини, що їм їх наказує та їхня комуністична влада.

ЕТИКЕТА — правила й форми товариської поведінки; вони влегшують взаємовідносини між людьми У перебільшеній формі, якої вони набирали в середньовіччі і в Китаї («китайські церемонії») вони видаються нам тепер, у нашому надто динамічному і мало ввічливому віці, смішними й старосвітськими. Кайзерлінґ в своїй «Подорожі філософа», обговорюючи китайську етикету, прийшов натомість до такого висновку: «У взаємовідносинах між людьми важливе не те що люди один про одного думають, а те, в які форми виливається ця їх думка». Думка сама по собі нікого не ображає, вона залишаєть-

ся внутрішнім фактом кожної людини, але ображає не додержання форми.

ЕТИКЕТКА — див. НАЛІПКА.

ЕТНОГРАФІЯ — наука про життя, звичаї, вірування й побут народів. Етнографія, як наука, зародилася в XVIII ст., хоча багато етнографічних матеріялів ми знаходимо вже в найдавніших грецьких письменників та в Біблії. Сама назва цієї науки, як етнографії, зустрічається вперше в «Етнографічному Альбомі», виданому в Нюренберзі в 1791 р. У нас найстарша етнографічна праця з 1777 р. — «Описаніє свадебних українських простонародних обрядов в Малой Россії і Слободськой Українськой губернії» Григ. Калиновського, потім були численні записи пам'яток усної нар. творчости Адама Чарноцького (псевд. Зоріян Ходаковський), опубліковані в рр. 1784 - 1825. Із пізніших дослідників української етнографії треба особливо згадати Ізмаїла Срезневського («Запорожськая Старина»), Мих. Драгоманова, Хв. Вовка, Павла Чубинського, О. Потебню, Мик. Сумцова.

Цікавих більш дізнатися про історію української етнографії відсилаємо до Енциклопедії Українознавства, ст. 184—194.

ЕТНОГРАФІЗМ — напрямок української літератури XIX ст. Письменники цього напрямку (Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, І. Мирний, Ів. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, та інші)заповнювали свої твори етнографічним матеріялом — описом побуту українського селянства, його ріжних звичаїв, обрядів, тощо. У письменстві стверджується тоді примат народньої усної творчости, яку визнається за джерело й зразок для письменства. Тодішній теоретик етнографізму П. Куліш писав: «Одна народна поезія стоїть за віковічний взір». «Українська писана словесність має свій корінь у тому, що народ український говорить і співає». В. Петров з цього приводу завважував: «Відповідно до цих засад етнографічна концепція літератури прагне стерти ріжницю між індивідуальною творчістю письменника й етнографічними записами з уст народу, намагається етнографізувати літературу, літературні твори уподібнити етнографічним. Зразком народного етнографічного письменства вважається письменник, який «говорить не від себе», «не свої мислі об'являє», який «одступився геть назад свого писання, а в писанні його сам народ лицем до лиця промовляє до нас словом своїм». (ЕУ, ст. 185).

ЕТНОЛОГІЯ — народознавство, друга назва етнографії. Правда, етнографію намагаються часто розуміти головно, як науку описового характеру, тим часом, як етнологія набирала б у такому випадку значення більше теоретичного, яка «історично-порівняльною методою розв'язує загальні народознавчі проблеми». Але таке розмежування чисто умовне, бо і «етнографія не виключає теоретичних узагальнень, як і етнологія не може обійтися без опису». (ЕУ, стор. 184).

ЕТНОЦЕНТРИЗМ — визначення того суспільного ладу, в якому якась етнічна група виступає, як осередок, центр всього політичного життя, тим часом, як інші етнічні групи оцінюються виключно в відношенні до цієї панівної групи. Жиди все вважали себе «вибраним народом», і за свого державного життя ставилися до всіх інших народів, як до людей, відданих їм на службу й визиск. Греки й римляни тільки себе вважали справді культурними людьми, а всіх інших вважали й трактували за «варварів». У сучасному світі також німці за Гітлера вважали себе за вищу расу, покликану панувати щонайменше над усією Европою. Такою самою вищою расою, «старшим братом», покликаним кермувати всіма «меншими братами», вважають себе почервонілі москалі.

ЕТОЛОГІЯ — характерознавство, що визнає Теофраста, грецького філософа (372-287 до Р. Хр.) за свого основника. Давнє характерознавство ґрунтувалося в своїх клясифікаціях на вченні про ТЕМПЕРАМЕНТИ, сучасне спирається більше на перевагу тих чи інших психологічних рис.

ЕФІЯЛТ — грек, що480 р. до Р. Хр. показав персам дорогу, як обійти військо Леоніда, що боронило прохід через Термопіли. Його ім'я стало синонімом національного зрадника:

Нехай же лишиться на віки вічні
Як символ зради ймення Ефіяльт!
(«Ефіяльт» драм єскіз М. Матієва-Мельника).

ЕФОД — головний одяг (нараменник) старозавітного первосвященика.

ЕХО — лісова німфа грецької мітології. Залюбившись у Нарцізі, надто залюбленому в самому собі, щоб любити когось іншого, вона так змарніла, що залишився від неї один голос, яким вона повторяє останнє слово, яке зачує; персоніфікація луни, відгомону.

ЕШАФОТ — п міст, на якому в давнину виконували присуд смерти, стинаючи голову.

ЄВА — «мати живих», перша жінка, яку сотворив Бог з ребра Адамового. Спокушена диявольським гадом, покоштувала яблука з забороненого дерева пізнання добра і зла і спокусила також Адама його покуштувати. За це була прогнана з Адамом із раю(і покарана муками народин: «Наготую тобі муки в вагітнях твоїх; мучившись, родитимеш діти, а до

мужа твого пориватиме тебе, він же пануватиме над тобою» (І. Моїсея, 3, XV).

ЄВАНГЕЛІЄ — «добра новина». Так назвав Ісус Христос свою науку. Звідси й книжки, що переказують цю Христову науку та оповідають про Його життя й діла, називаються Євангеліями. У перші віки християнства було чимало «євангелій», але Церква визнала за автентичні (канонічні) тільки чотири — Матвія, Марка, Луки та Івана, інші ж визнали за апокрифи (див.). Перші три євангелії — від Матвія, Марка й Луки — називають СИНОПТИЧНИМИ, себто подібними, що збігаються в головних подробицях своїх текстів. Синоптичні євангелії писано між 50-70 рр. по Хр., євангеліє від Івана при кінці І-го віку по Хр. До нас євангелії прийшли в перекладах старо-болгарської мови.

Найстарша пам'ятка київської редакції — т. зв. Архангельська євангелія з 1092 р. переховується в Рум'янцевському музеї в Москві.

Найсвятіша книга християнської релігії віддавна зробилася найбільшою святощю й українського народу, яку пильно зберігалося й оправлялося, як засвідчує Волинський літопис «в оксамит», в золото та срібло, та прикрашалося дорогоцінними образками з емалі (М. Грушевський — «Іст. У. Р.», II, 403). Тим то зневажання євангелії вважалося за найбільше блюзнірство, що мало потягнути за собою найфатальніші наслідки. Московська пропаґанда, яка намагалася очорнити в очах українського народу пам'ять великого українського патріота й побожного будівничого численних церков гетьмана Ів. Мазепу, зуміла накинути йому й блюзнірський акт — потоптання св. Євангелії. Ів. Манджура записав на Катеринославщині таке оповідання явної московської фабрикації: «Ото, як став шведський король підмовляти Мазепу, щоб той ішов Петра Первого воювати, Мазепа й каже: «Як же я піднімусь на нього, то він мені хресний батько?» (то, бач, зна що гріх!). — «А ти, каже шведський король, — піди в церкву, та на царських вратах потопчи євангелію, — будеш тоді проклятий, тоді тобі не гріх». — Мазепа послухався та й потоптав євангелію, — за теж його тепер і звуть проклятим» (К. Ст. 1882, III, 612).

Все оповідання зводиться на те, щоб з'ясувати, чому Мазепа «проклятий», і для цього вигадано той блюзнірський акт потоптання євангелії, та ще й додано ніби Мазепа був хресником Петра І.

Крім канонічних євангелій, серед українського народу були відомі, бодай частинно, й апокрифічні євангелії Никодима, Якова та Томи, що залишили свої сліди в українських колядках (напр. мотив дерев, що вклоняються малому Ісусові, мотив осла і вола при яслах Христових і т. д.) і в таких пізніших віршах, як «Про збурення пекла», що були дуже поширені в народі.

ЄВАНГЕЛИСТИ — автори канонічних євангелій. Давніші пам'ятки християнства представляли досить часто Христа — особисто, чи в образі ягняти — на горбку, з якого витікають чотири річки, символи чотирьох євангелистів — Матвея, Марка, Луки і Івана. Але пізніше в християнському мистецтві євангелистів представлювано, як людей, з емблемами, що їх визначали: Марка — лев, Матвея — янгол, Луку — віл, Івана — орел. Іноді ці емблематичні постаті мають при собі ще й книгу-євангелію. Ці емблеми євангелистів мають нагадувати чотири таємні подоби херувимів, що їх бачив у видінні пророк Єзекиїл, як вони несли престіл Господній, а були то подоби лева, вола, орла й чоловіка. Уже в II ст. свв. Батьки Церкви почали вбачати в тих подобах символи чотирьох євангелистів: чоловік, себто янгол в людському образі визначає Матвея, бо він розпочинає свою євангелію родословом, себто людським походженням Ісуса Христа, сина Давидового, сина Авраамового; лев — символ Марка, що починає свою євангелію словами »Голос, що закликає в пустелі«; віл — символ Луки, що починає свою євангелію описом старозавітної Богослужби в єрусалимськім храмі, при якій приношувано жертви; орел — символ апостола Івана, що »неначе орел злинув у своїй євангелії понад усе сотворене вдивляючись вірлиним оком у сонце Божества Господа Ісуса Христа, відвічне Боже Слово« (о. Т. Галущинський).

ЄФРОСИНІЯ, княжна Полоцька, черниця що в світі звалася ПРЕДСЛАВОЮ (†1173 р.) одна з освіченіших жінок XII ст. Вона віддавала багато часу переписуванню книг і заснувала бібліотеку при Софійській церкві в Полоцьку.

ЄФРОСИНІЯ МСТИСЛАВІВНА, онука Володимира Мономаха. Вийшовши заміж за угорського короля Гейзу (1145—46), стала угорською королевою.

ЄВХАРИСТІЯ — Тіло і Кров Христові під видами хліба і вина, що Спаситель подав на Тайній Вечері на поживу душ. Православна і Католицька Церкви навчають, що, приймаючи Пресвяту Євхаристію (св. Причастя), ми приймаємо дійсне Тіло і Кров Христову, в які перетворилися хліб і вино під час св. Літурґії. Протестанти натомість відкидають перетворення хліба й вина в Тіло й Кров Христові: одні з них твердять, що Пресвята Євхаристія — тільки символ тіла і крови Христових; інші признають що є в ній якась Божа сила, і що, хоч люди приймають в ній звичайний хліб і вино, все ж отримують такі ласки, ніби приймали б самого Христа. Встановляючи Пресв. Євхаристію, напередодні своїх Страстей, Христос узяв на Тай-

ній Вечері хліб і вино, поблагословив їх і промовив: »Прийміть, споживайте, це тіло моє». І взявши чашу й оддавши хвалу, сказав: «Пийте з неї всі, це бо кров моя нового завіту, що за багатьох проливається на віднущення гріхів» (Матв. XXVI, 26-28). Євангелист Іван теж потверджує: «Сказав же їм Ісус: »Я — хліб живий, що з неба зійшов. Коли хто їсть цей хліб, житиме повік, а хліб, що я дам, це — тіло моє, що я дам за життя світу». Змагалися тоді учні між собою, говорячи: Як може він дати нам тіло їсти? Сказав же їм Ісус: «Істино, істино кажу вам: Як не їсте тіла Сина чоловічого і не п'єте Його крови, не маєте життя в собі... Тіло моє — справді їжа, а кров моя справді напиток. Хто їсть тіло моє і п'є кров мою, в мені пробуває, і я в ньому...» (Ів. VI, 51-56).

У всій Православній Вселенській Церкві св. Євхаристія чиниться тільки на червоному вині, в Церкві Католицькій — тільки на білому (»Наш. Культура» 1953, VII ч. 9(186), ст. 30).

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ — степовий полин, символ в українців туги за батьківщиною. Іпатієвський літопис оповідає:

«Мономах знищив половців, загнав хана Отрока в край Обезів (Грузію), за Залізні Ворота (Кавказькі гори), а Сірчан зістався на Дону, відживлявся рибою (себто був у крайній біді). Тоді Володимир Мономах пив Дін золотим шеломом і забрав усю землю їх, загнавши клятих Агарян. По смерті Володимира післав Сірчан гудця (музику) Оря, що один тільки лишився в нього, в край Обезів, і переказав через нього: «Володимир умер, вернися, брате, в свою землю». Він велів переказати Отрокові ті слова, заспівати йому половецьких пісень, а якщо не схоче вернутися — дати йому понюхати зілля євшан. Отрок не хотів вертатися, але як дав йому Ор зілля, понюхав і заплакав, кажучи: «Ліпше в своїй землі кістьми лягти, ніж у чужій славному бути«. І він вернувся в свою землю, а від нього родився Кончак, що, ходячи пішки і носячи казан на плечах, знищив Посулля...» (Іпат. 480 в переказі М. Грушевського в «Іст. У.-Руси» II,105 -06).

Цю леґенду вклав у гарну поетичну форму Микола Вороний в поемі «Євшан зілля».

ЄГОВА — найсвятіше старозавітне ім'я Бога в ізраїльського народу. Правильніша вимова — ЯГВЕ (той, що знає).

ЄГОШУА — жидівський письменник із часів Хмельниччини. Написав у Львові спогади про козацьку революцію в Україні під назвою «Бідування часу».

ЄДАМАШОК — див. АДАМАШОК.

ЄДВАБ — рід шовкової тканини, символ багатства, розкошу:

У Києві на Подолі
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І єдвабом застилає,
Й нікому не звертає.
(Т. Шевченко «Чернець»)

ЄДИНОВІРЦІ — московські староніри раскольники, що пішли на компроміс із російською синодальною Церквою: вони дотримувалися богослужбових книг та обрядів до-ніконовських часів, але священиків приймали від Синоду. Творцем єдиновірства вважають московського митрополита Платона Левшіна (†1812). Громади єдиновірців були розкидані по всій Україні особливо ж на Чернігівщині та на Херсонщині.

ЄДИНОКРОВНІСТЬ — братське споріднення. Від закріплення своєї влади московські большевики не переставали вмовляти в українські й білоруські народні маси вигадку про те, що буцім-то московський нарід — «єдинокровний старший брат» українцям і білорусинам. Особливо пропаґували вони цю свою фальшиву доктрину після другої світової війни, а найбільший галас про неї підняли були з нагоди роковин Переяславської умови, дарма, що московський нарід на яких 80% (За Покровським) має в собі навіть не слов'янської, а фінської крови. Що ж зокрема до Переяславу, то там не було жадної мови про якесь споріднення між українським і московським народами, — йшла мова про справи політичні та військові. Цю справу добре вияснив А. Яковлів у своїй праці «Історичні традиції української державности», в якій читаємо:

«...Року 1654 Богдан Хмельницький, шукаючи військової допомоги проти Польщі, уклав договір союзу з московським царем Алексеєм Михайловичем і прийняв протекцію царя. Треба підкреслити, що історичні документи, які стосуються переговорів і договору 1654 р., ніде не згадують про національне споріднення чи близькість українського народу до московського: українці звуть себе »народом руським», державу свою «Руссю», землю «Україною», царських людей — «московським народом», а землю їх — «Москвою», царя — «московським царем». Московські ж документи звуть українців «черкаським народом», «черкасами», їхніх звичаїв мови, історії не знають; українські документи (грамоти, листи, проект договору) перекладають «з бєлоруського письма«, переговори між боярами й послами Війська Запорозького провадилися при помочі перекладачів-товмачів. У царських грамотах згадувано про «прародительскую отчину — Кієв», але то були відгуки династичних претенсій московських царів, збу-

довані на підставі вигаданих московськими «книжниками» та літописами теорій царського родоводу від Володимира Мономаха, які були смішні в устах царя Алексея Михайловича з 40-літньої лише династії (з 1613 р.) Романових. При цьому не обійшлося без фальшування літописів та історичних документів».

Московську пропаґанду «единокровности» українського й московського народів заперечують, зрештою, самі ж московські вчені, які, визнаючи, що українці — чисті слов'яни, одночасно відзначають, як от історик Ключевський, що «московське обличчя не зовсім докладно віддає слов'янські риси, а саме вилицюватість москаля, типовий московський ніс на широкій основі і т. д.» Інший московський професор — Покровський що був один часом корифеєм історії в советському режимі, а потім був «зліквідований», теж писав: «Великоросію створено на костях народів і в жилах сучасного великороса (москаля) тече щонайменше 80% фінської крови.»Яка ж тут єдинокровність?!

Антропологи а поміж ними і наш славний Хв. Вовк, твердять що український нарід в основному постав із змішання раси круглоголовців - арменоїдів з довгоголовцями - нордійцями, а московський нарід — від змішання раси ляпоноїдів - круглоголовців з довгоголовцями. А це значить, що **«ще до створення української Київської імперії постали з цілком ріжних первнів (елементів) два расово відмінні народи...»** (Р. Млиновецький «Історія українського народу» Мюнхен, 1953, 63).

Сучасна наука розріжняє кров відповідно до її расових прикмет, носіями яких виступають ґени. В залежності від того чи іншого роду ґенів (властиво їх комбінації) поділяють вчені кров на 4 групи. Досліди довели, що, незалежно від повної зміни оточення, саме завдяки ґенам кров зберігає свої расові властивості. Отже і в цьому відношенні кров українців і москалів значно відріжняється: тим часом, як українці мають у своїй крові головно ґени«А» з додатком «АВ» і «О» та дуже мало ґенів «В» (що зустрічаються в Україні головно в переселенців із Московщини), у москалів ґени «В», властиві азійським народам, доходять, як ствердив французький дослідник Рене Маріяль в журналі «Ґрір» з 1950 р., до 28%. (Р. Млиновецький там же, ст. 64-65).

ЄДЛІНСЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ — це привілей короля Ягайла з 1434 р. про введення однакового права для шляхти всієї Польщі, отже й недавно окупованої Галичини. Введення в Галичині Єдлінського Привілею витиснуло остаточно старо - українське право, а завело польське.

ЄДЛІЧКА АЛЬОЙЗ (1819—1894) — український композитор чеського походження, ймовірно перший автор музики до «Наталки Полтавки». Залишив по собі також твори на фортепіяно і сольові співи (популярна колись «Хусточка») та збірку «Южно - русскія песні, положенния для одного голоса з фортепіяно», 2 томи.

ЄДНАННЯ — дарування кари, установа знана в добі кривавої помсти й «Р. Правди», в копних судах, у Литовському Статуті та в інших правних пам'ятках: пошкоджений міг дарувати винуватцеві, навіть засудженому на кару смерти його провини, «поєднавшися» з ним.

ЄДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА — передумова перемоги над ворогом і визволення з неволі. Гетьман Ів. Мазепа скаржився в пісні, яку сам уклав:

Всі покою щиро прагнуть,
А не в еден гуж тягнуть:
Той направо, той наліво,
А всі браття: то-то диво!
Од Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали
Самі себе звоювали!

І Т. Шевченко підтверджує, що не було б полтавської поразки, не плакав би Гордієнко, «Кошовий із Січі», ведучи своїх запорозьких недобитків, коли б були

Одностайно стали,
Та з Хвастівським полковником
(Палієм)
Гетьмана єднали,
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата... («Іржавець»).

І пізніше, кликав Т. Шевченко українців до єдности; без якої неможливим вважалося йому здійснення заповітного ідеалу і за рік до смерти просив Бога:

..А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.
Бо там, де розбрат, нема волі.

ЄЗ — загородка в річці для ловлення риби (М. Грушевський, «Іст. У-Руси», V, ст. 55). Це старе слово судових актів, в живій українській мові вживається як ЇЗ, та ЯЗ.

ЄЗЕКІЇЛ — великий старозавітний пророк, що жив у вавилонському полоні і залишив книгу пророцтв, що обіймає рр. 594-572 до Р. Хр. Тоді багато жидів живучи серед поган, піддавали спокусі приймати чужих богів і асимілюватися з своїми завойовниками. Єзекіїл поборював ці тенденції: попередні пророки поборювали зовнішню обрядовість, в якій не було живого духа, Єзекіїл натомість настоював на зберіганні обрядовости, як засобу зберегти власну релігійну (і національну) особистість.

Т. Шевченко в «Подражаніє Єзекіїлю» (розділ XIX) написав сильну поезію, звернену

проти царів, яких називає за Єзекіїлом «львичищами», що «жруть незлобних праведних дітей..»

ЄЗУЇТИ — латинські ченці чину Ісуса, який створив в 1540 р. еспанець Ігнатій Льойоля, з метою скріплення папської влади та поширення католицизму. Проте, в своїй ретельності єзуїти перебирали міру і викликали проти себе велику ненависть серед самих католиків так що зрештою папа Климент XIV побачив себе примушеним в 1773 р. скасувати цей чин але він знайшов оборонців... у протестантській Прусії та в православній Московщині. Тим часом, як усі католицькі держави, йдучи за наказом Папи, радо понищили всі манастирі й установи єзуїтів, Катерина II зберегла їм усі маєтки установи, школи й самоуправу, яку вони мали в Росії. В їхніх руках залишилася Академія в Вильні і, за дозволом Катерини, позакладали вони нові середні школи та колеґії. Мали свою академію вони ще й у Полоцьку, а за Павла I відкрили вони в Петербурґу шляхетський конвікт (бурсу зі школою) та перебрали управу парафіяльної церкви св. Катерини. Так продовжували вони свою діяльність аж до початку XIX в. коли Папа Пій VII відновив чин єзуїтів (в 1814 р.). Хоча Олександер I, указом з 15 III. 1820 р., вигнав єзуїтів з Росії, наказавши сконфіскувати їхні маєтки, а церкву св. Катерини в Петербуґу віддав під управу домініканів. — все ж єзуїти досі зберігають вдячну пам'ять до Росії, що порятувала їх в дуже тяжкий для них час, і провадять і досі незвичайно москвофільську політику, поборюючи вперто український визвольний рух, Ватиканська Комісія »про Русія» знаходилася ввесь час у руках єзуїтів, і в руках же єзуїтів знаходиться й колеґія «Руссікум» в Римі, що з самого першого дня свого існування була впливовим осередком єдинонеделімських тенденцій деяких католицьких кол.

Єзуїтський чин — одна з найбільших діючих сил теперішнього католицизму. За статистикою 1955 р., кожний сьомий католицький місіонер у світі — єзуїт. Єзуїти мали того року 71 місію із завданням навертати людей на католицизм. Ці місії мали 6.640 місійних станиць, 4 000 шкіл 350 шпиталів та 16 інших закладів для хворих. У світі було того року яких 32.000 єзуїтів з котрих 16.521 — священики, 10.521 — студенти, що переходять 13-літній місіонерський вишкіл. і 5.637 братчиків.

В Україну єзуїти прибули в XVI ст. і розвинули були велику діяльність, підготувавши Берестейську унію та провадячи завзяту полеміку з православними. Їм у великій мірі завдячує Україна втрату своїх князьких та шляхетських родин що, посилаючи дітей до єзуїтських шкіл, дуже добре поставлених, підпадали під їх вплив, католичились, а рівночасно й польщилися. Їх релігійна нетерпимість, що визнавала всякі засоби добрими для осягнення найвищої цілі — навернення на католицтво, витворила їм по всіх усюдах недобру славу. Достоєвський в своїй «Леґенді про Великого Інквізитора», що виявилася пророчою, інтуїтивно спостеріг і розвинув подібність між доморослим московським соціялізмом, що привів до тоталітарного комунізму, і ідеологією єзуїтів, які вважали, як і комуністи, можливим і потрібним, робити людськість щасливою проти її волі не пураючись жадних засобів: »Кому дозволена мета, тому дозволені й засоби що приводять до тої мети», — писав єзуїт Я Ілсунґ в праці «Дерево знання» в 1693 р. (в лат. мові). Кардинал Антоніо Казнеді навчав, що Бог забороняє крадіжку — »лише коли вона визнається за злу, а не коли вона визнається за добру»! а Іоганнес де Кастільо в свойому творі «Де юстіція ет юре» (1641 р.) робив останні висновки з цієї доктрини: «Коли батько шкодить державі і громаді, і коли нема ніякого іншого засобу, щоб запобігти шкоді, синові має бути дозволено забити свого проскрібованого батька».

Єзуїтський чин характеризує незвичайна дисципліна що її ми можемо знайти ще тільки в комуністів. В «Суммаріюм конституціонум» Льойоля сказано, що кожний єзуїт мусить коритися вищому дозволяючи керувати собою — **«якби був трупом**, або палицею, на яку спирається старий, і яка служить йому по всіх усюдах і так, як йому видається кращим...»

Проте після останньої війни саме єзуїт Таймане в гострій статті під заголовком «Викривлення слухняности» виявив, до якого лиха може допровадити нелюдська слухняність під гітлерівським і комуністичним режимом, і повернувся до необхідности визнавати право не коритися наказам, що суперечать законам Божим, і тим самим не бути «мов би трупом» в руках інших, а відріжняти дозволені засоби від недозволених.

ЄКТЕНІЯ — стародавня форма діялогічного моління в східній (православній і ґреко-католицькій) Церкві, що складається з коротких прохань священика (або диякона) і молитовних закликів хору «Господи, помилуй», або »Подай, Господи». Коли нема хору, відповідає дячок або присутні вірні.

ЄЛЕОПОМАЗАННЯ МАСЛОСВЯЧЕННЯ, СОБОРУВАННЯ — Таїнство, в якому, при помазанні хворого святою оливою (єлеєм), призивається на нього благодать Божа, що сцілює немочі тілесні й душевні. Це св. Таїнство бере свій початок від Апостолів, які, коли їх післав Христос «намащували оливою багато хворих і сціляли« (Марка VI. 13). Це Таїнство Апостоли передали й Церкві: »Коли хто хворіє у вас, — навчав ап. Яків — нехай покличе пресвітерів церковних і нехай помоляться над ним і помастять його оливою в ім'я Господнє. Молитва

віри спасе хворого й підійме його Господь, і якщо гріхи содіяв, простяться йому» (Якова, V, 14 15).

Це Таїнство зветься ще СОБОРУВАННЯ, бо повинен би доконувати його, за словом Апостола, собор священиків, але на практиці його виконує один священик.

Протестанти, за винятком ритуалістів, відкидають це таїнство.

ЄЛИСАВЕТА — жінка священика Захарії, мати св. Івана Хрестителя.

ЄЛИСАВЕТА, російська цариця (1709 — 1762), донька Петра I, жінка українського козака Олексія Розума, який прибрав пізніше прізвище Розумовського. Під його впливом відновила вона гетьманство в Україні в 1750 р., призначивши на гетьмана Олексієвого брата — Кирила Розумовського.

ЄЛИСАВЕТА ЯРОСЛАВНА, донька Ярослава Мудрого, віддана в 1045 р. за норвезького князя Гаральда Сміливого. На сватанні Ярослав завважив що молодий, який не мав ні держави, ні грошей, повинен себе чимось уславити, щоб шлюб не був нерівний. Гаральд пустився тоді світами добувати слави і склав пісню про «руську дівчину з золотою гривною, що помітує Гаральдом. (Див. Гаральд).

ЄЛИСЕЙ — старозавітний пророк, учень і товариш св. Ілії, чудотворець.

ЄЛІНЕК ЕДВАРД (1855—1897) — чеський письменник, прихильник української культури й українського національного відродження. Видав «Козацькі нариси», «Українські думи» та ін.

ЄНСЕН АЛЬФРЕД (1859—1921) — шведський учений, великий слов'янознавець, приятель українського національного відродження, дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові і Українського Наукового Т-ва в Києві. Видав в 1912 р. шведською мовою монографію про Ів. Мазепу, пізніше і збірник про Україну. Німецькою мовою написав книжку про Т. Шевченка (Відень, 1916) і розвідку про Ів. Котляревського (Львів, 1914). Українською мовою видруковано його розвідки «Орлик у Швеції» та «Фамілія Войнаровських у Швеції» (в «Зап. НТШ, 1909 р т. 92). Крім того, він переклав на шведську мову «Тараса Бульбу» та «Майську ніч» низку поезій Т Шевченка і збірник новел М Коцюбинського. На його похороні в Відні промовив над могилою від українського громадянства д-р Вол Старосольський, який підкреслив заслуги покійного для української науки і відновлення добрих зв'язків між українським і шведським народами.

ЄПАРХІЯ — церковно - адміністративна одиниця на чолі з єпископом В старій Україні, де єпархії з'явилися при Володимирі Великому, вони відповідали більше - менше розмірам князівств, налічували тисячі парафій і відогравали значну ролю в адміністративному житті країни. До 1917 р. в Наддніпрянській Україні було 10 єпархій: київська, чернігівська, полтавська, харківська, катеринославська, таврійська (осідок єпископа в Симферополі), херсонська (в Одесі), подільська (в Кам'янці), волинська (в Житомирі) і холмська. В Галичині були три єпархії — львівська, перемишльська і станиславівська. Єпархії ділилися на «благочинія» а в Галичини — на «деканати».

ЄПИСКОП — найвищий керівник церковного життя кожної єпархії. Назва «єпископ» — походить з апостольських часів і означає «наглядач»: апостоли ставили єпископів, як своїх заступників, і тому їхня церковна влада вважається ні від кого незалежною, обмеженою тільки територією своєї єпархії, поза яку вона не може виходити, щоб не порушувати компетенцій інших єпископів. З часом деякі єпископи почали прибирати — в залежності від адміністративної ваги їх єпархій — титули митрополита, архиєпископа, патріярха — але всі єпископи, незалежно від різної ваги їх адміністративних функцій, — вважаються рівними по благодаті. Вони рукополагають священиків і дияконів, призначають настоятелів та інших духовних і зміщають їх. Їм прислуговує право нагороджувати за пильну службу і судити підлеглe їм духовенство за протиканонічні та неморальні вчинки. Єпископам належиться виключне право освячувати миро й антимінси. Яко зовнішню ознаку, єпископи, крім хреста, носять панагію на грудях, саккос, омофор і митру. Судити єпископа може тільки собор єпископів.

В Україні довгий час були тільки «правлящі» єпископи, чи архиєреї, що самі правили єпархією, але в XVII ст. на допомогу греко-католицьким правлячим єпископам прийшли «вікарні» єпископи, чи вікарії. В Наддніпрянській Україні вікарії відомі з XVIII ст., а з кінцем XIX ст. число їх сильно зростає: київська єпархія мала чотирьох вікаріїв, а херсонська трьох. В 1917 р. на Наддніпрянщині було 10 правлячих єпископів і 22 вікарних.

ЄРАРХІЯ — всі церковні власті. Єрархію слід розріжняти щодо свячення і щодо юрисдикції. Щодо свячення в східній і західніх Церквах є тільки три ступні єрархії — диякон, священик, єпископ. Щодо юрисдикції, то в православній Церкві розріжняємо митрополита від єпископів, благочинних від приходських священиків. Особливо розвинена єрархія в католицькій Церкві, де бачимо на самій горі папу, потім ідуть кардинали, патріярхи, митропо-

лити, єпископи, леґати папські, апостольські візитатори, священики, диякони... Протестанти не мають єрархії. (Див. ГІЄРАРХІЯ).

ЄРЕМІЯ (650? — 590? до Р. Хр.) — великий старозавітний пророк, що жив у часах руйнування Єрусалиму та Юдеї за вавилонського царя Навуходоносора і залишив нам пророчу книгу (у Біблії), — книгу Плачу та Послання. У своїх плачах, так званих «ЄРЕМІЯДАХ» оплакав він недолю своєї батьківщини, але одночасно наказував вірити й надіятися в її кращу будучину.

«..А Єремія
Останній наш пророк, співець руїни...
— — —
Коли б ти чула, як він тут ридав
Великим голосом посеред пустки!
Луною одзивалася руїна,
З пророком нашим плакало й каміння...
(Леся Українка «На руїнах»)

Т. Шевченко, що часто читав Біблію, взяв до «Кавказу» присвяту з Єремії: »Хто дасть у голову мою воду, і очам моїм джерело сліз, щоб я день і ніч плакав за тих, що їх побито (IX, I)».

ЄРЕМІЯ (1572—1594) — патріярх царгородський, що в рр. 1588—1589 відвідав Україну і ставши рішуче по стороні Братств в їх боротьбі за відродження морального життя в українській православній Церкві, затвердив виленське Братство, підтвердив привілей львівського Братства, затвердив і благословив Братство в Рогатині, причому спеціяльно згадав про право братчиків вибирати собі священиків до братської церкви і постановляти його за згодою владики, а «як би священик вів себе невідповідно, відставляти його (не питаючи владики) й брати іншого». (М. Грушевський «Іст. У.-Руси», VI. 529). Таке поступовання патріярха викликало велике незадоволення серед духовенства, яке ще побільшилося від того, що патріярх заборонив висвячувати на духовні посади людей, що були двічі одружені, а тих, що вже були висвячені, усунув. З цього приводу Мих. Грушевський писав у своїй «Ілюстрованій Історії України»: «Україна.. відвикла від усяких мішань партріярхів в її церковні діла. І давніше патрярхи дуже рідко до них мішалися а за останні століття майже зовсім перестали... Митрополит не знав властиво ніякої власти над собою, крім правительства, владики — також Аж тут — річ небувала — приїздять самі патріярхи на Україну. З початку антіохійський (1585), потім константинопольський (1588). Їхали вони властиво до Москви розстаратися на гроші в своїх тісних обставинах, — українські справи їх цікавили мало. Не розглядалися в тутешніх відносинах і не знали їх, але, коли до них зверталися в ріжних справах, розпоряджалися дуже рішуче. А при тім хапалися справ якраз менше важних, з якими українська Церква ще могла б жити й тисячу літ без особливої шкоди, а тим часом патріярхи робили велику історію з тутешніх звичаїв, які їм здавалися непорядками. Наприклад, на Україні свячилися в священики й на інші церковні ступені люди, які були два рази жонаті; це був тутешній звичай, але в грецькій Церкві це вважалося недозволеним, і патріярхи вважали таких священиків поставленими беззаконно, грозили клятвами владикам, які б таких священиків у себе терпіли, і таке інше. Єремія, взагалі чоловік дуже гарячий, мало розважний, скинув самого митрополита Онисифора Дівочку за те, що перед посвяченням був два рази жонатий, хоч, здається, поза тим був митрополит з нього зовсім не злий. І в інших справах Єремія поступав різко, скоро, не дуже вглядаючи в справу, слухаючи будького — насварив владик, загрозив клятвами, скиненням із урядів. А й виїхавши, присилав ріжні розпорядження, міняв і переміняв, настановляв своїх наглядачів (екзархів) над владиками і скидав їх, — а ще й не завсіди можна було розібрати, кого слухати, бо з'явилася ціла туча ріжних грецьких пройдисвітів, що мантили гроші, називаючи себе архиєпископами патріяршими посланцями, тощо. Владикам, що відзвичаїлися були від усякої духовної власти все це здавалося за напасть незносну — і ці грецькі порядки, і та братська контроля під яку патріярхи їх віддавали. І щоб позбутися того всього, вони рішили вийти на стежку, на яку здавна закликало їх правительство й католицькі духовні: відірватися від патріярхів і піддатися під папу римського..» (ст. 230 31)

ЄРЕСІЯРХ — спричинник і ініціятор єресі. Такими єресіярхами були Арій Александрівський що вважав Христа творінням Божим; Македоній, що заперечив божество св. Духа, та інші.

ЄРЕСЬ — відхилення від визнаного Церквою навчання релігійних догм. Були часи, особливо в Середнєвіччя, коли обвинувачення в єресі приводило до палення живцем на вогнищі. Перший знаний випадок смертної кари за єресь у християнській Церкві припадає на 385 р., коли на наказ імператора Максима, було мучено й спалено маніхейця Прісціліяна з шістьма його прихильниками в Треверсі. Але цей перший випадок викликав загальне обурення серед тодішніх християн: одного із двох єпископів що були замішані в цій історії, було вигнано з його єпархії, а другий сам зрікся свого сану. Папа Микола І в 855 р. визнав застосовання тортур у випадку єретиків за варварство, але в XI ст. римський закон про зраду був застосований до єресі, як зради Бога. І тоді настали жахливі часи не тільки для кожного, хто намагався шукати правди й змагав до

вищого ідеалу, незрозумілого темній тодішній масі, але й для кожного, хто чимсь викликав підозріння, часто нічим не обґрунтоване. Почались жахливі часи ІНКВІЗИЦІЇ (див.), коли безчисленні тисячі безневинних людей мусіли зазнати мук і страшної смерти. Маси населення південної Франції, що перейнялися вченням альбіґойців, чи катарів, які заперечували вочоловічення Христа і проповідували апостольську простоту життя, були винищені в хрестоносному поході 1209 - 1213 рр. З більш знаних окремих осіб згадаємо тут Джордано Бруно (1548 — 1600), італійського ченця - філософа, що навчав про можливість існування в космосі інших заселених світів і був спалений в Римі, та Жанну д'Арк, Орлеанську Діву 1410 — 1431), яку було спалено на вогнищі «за чарівництво» та за те, що вірила в можливість спасіння душі без посередництва Церкви. У 1920 р. католицька Церква визнала її святою. Зрештою, вже Шекспір писав, що «еретик не той, що горить на вогні, а той, хто його підпалює». На тій же точці погляду став і наш Тар. Шевченко що написав поему «Іван Гус», присвячену цьому чеському еретикові (1369 — 1415), спаленому на вогнищі в Празі і визнаному потім чехами за свого національного мученика. Українська православна Церква не знала кривавих переслідувань еретиків, керуючись справді християнським поглядом, що треба ненавидіти гріх, але любити грішника, як свого ближнього. У новіших часах цей погляд запанував взагалі в усьому християнському світі, і тепер уже людині, що намагається думати власною головою, відхиляючись від офіційного навчання Церкви, не грозить більше жахлива смерть, а ні фізичні муки, а хіба тільки осуд Всевишнього, перед яким кожна людина відповідає за своє духове життя.

Але якщо більша терпимість запанувла тепер у церковно-релігійному житті, то цього не можна сказати про життя політичне, де часто смерть і важкі муки чигають на кожного «еретика», що насмілюється думати інакше, ніж те наказує комуністична Москва. Це відноситься поки що тільки до громадян СССР, та підбитих Москвою сателітних держав.

ЄРИХОН — давнє місто Палестини, в 23 клм від Єрусалиму, перше, що його зустріли жиди при їх вході в Обіцяну Землю. Це місто було оточене високими мурами. Ісус Навин (Йошуа) наказав своїому війську продовж семи днів кружляти довкруги міста. Скриню завіту було несено дуже урочисто: перед нею йшли сім священиків які сурмили в сурми. За ними мовчки йшов нарід. На сьомий день, коли в сьомий раз були вже обійшли місто, на наказ Ісуса Навина ввесь нарід нараз голосно закричав і мури міста враз завалилися. Так оповідає Біблія (Іс. Нанв VI. 20). З того постали вирази: ЄРИХОНСЬКІ МУРИ — великі перешкоди, що нараз, ніби чудом зникають, і ЄРИХОНСЬКІ ТРУБИ — дуже сильні, голосні струменти, чи навіть і людські голоси.

ЄРМОН — гори в Сирії, на схід від джерела Йордану, — там і в літі держиться сніг. У Шевченка в «Псальмах Давидових»:

... Роси Єрмонськії
На святії гори Сіонськії
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям,
Отак братів благих своїх
Господь не забуде...

ЄРОМОНАХ — священик-чернець.

ЄРОНІМ, ГІЄРОНІМ (331—420) — батько латинської Церкви, що переклав Біблію на латинську мову — це так зв. ВУЛЬҐАТА.

ЄРУСАЛИМ — головне місто Палестини, святе місто трьох релігій — юдейської, християнської і магометанської; осідок старозавітного славного храму (СІОНУ) і столиця юдейських царів; місце смерти й воскресення Христа, колиска християнства. Згадується вже в XI ст. до Р. Хр. У 586 р. до Р. Хр. його зруйнував Навуходоносор, але після «вавилонського полону» його було знову відбудовано, та у 70 р. по Р. Хр. воно зазнало нової руїни від римських військ Тіта. 130 р. по Р. Хр. за імператора Адріяна його було відбудовано під іменем Елія Капітолія. До Єрусалиму з усіх кінців світу приходять паломники, щоб помолитися в церкві Гробу Господнього та відвідати інші пам'ятки Християнства. Був тут між 1095 і 1108 р. і з України ДАНИЛО ПАЛОМНИК (див.), а гетьман Іван Мазепа, хоч особисто тут і не був, але подарував церкві Гробу Господнього дорогоцінну плащаницю, вирізьблену на міді з його написом, яку й тепер оглядають наші паломники, та срібну таріль мистецької роботи.

ЄРУСАЛИМ НЕБЕСНИЙ, ЄРУСАЛИМ НОВИЙ — біблійна назва на означення Царства Божого, де перебувають душі праведних.

ЄСЕНСЬКА РУЖЕНА (1863— ?) — чеська письменниця, що перекладала на чеську мову твори Т. Шевченка, Л. Українки та інших українських авторів.

ЄССЕЇ — прихильники одної з трьох головних старожидівських сект часів Макавеїв. Вони проповідували аскетичне життя та спільне манастирське життя без приватної власности. Вони не приносили жертв, але практикували щось в роді хрещення, — це ніби з їх оточення вийшов Іван Хреститель. Недавні знахідки в Палестині мають пролити нове світло на життя й вчення цих жидівських аскетів. У Т. Шевченка в поемі «Марія»:

... «Семіон
Протопресвітер» — Йосип мовив —
«Такеє-то пророче слово
Сказав мені: святий закон
І Авраама й Моісея
Возобновлять мужі Єссеї...

ЄФИМЕНКО ПЕТРО (1835—1906) — український історик, етнограф і дослідник звичаєвого права, автор численних праць з історії українського побуту XVII і XVIII вв., співробітник «Кіевськой Старини», «Чернігівського Листка» та ін. В 1862 р. за український сепаратизм був зісланий на північ Росії.

ЄФИМЕНКОВА (СТАВРОВСЬКА) ОЛЕКСАНДРА (1848—1918) — дружина Петра Єфименка, московського походження. Відома дослідниця української історії, яку викладала на Вищих Жіночих (Бестужівських) Курсах у Петербурзі. Залишила багато праць про суспільне та культурне життя давньої України. Головні її праці московською мовою це — «Історія українського народу» 1906 р., «Історія України і єя народу», 1907 р. та збірник «Южная Русь», 1907 р.

ЄФІМОК — срібна монета, що була в обігу в Росії до пол. XVIII в. Це були західньоевропейські таляри з накладеними на них у Москві двома клеймами: на одному, округлому, зображено царя на коні, а на другому довгастому, дата 1655. Але їх було, як пише В. Шугаєвський, в обігу небагато, принаймні в скарбах вони траплялися не часто (Наук. Зб. УВАН, I, ст. 145). Їх назва походить від йоахімсталера.

ЄФРЕМ — печерський чернець XI ст., українського походження пізніше митрополит переяславський, висвячений, здається, в Україні, а не в Царгороді. Він переклав для Теодосія Печерського студійський устав, який вивіз із Царгороду. Йому приписують авторство «Чуд св. Миколая». Він збудував у Переяславі перший шпиталь.

ЄФРЕМ СИРІЄЦЬ — св. аскет і письменник IV в. по Р. Хр., автор багатьох творів моралізаторського характеру. Його «Слова» в перекладі на церковно-слов'янську мову, захоплювали наших стародавніх читачів, і тому його ім'я було популярне серед наших книжників.

ЄФРЕМОВ СЕРГІЙ (1876— ?) — український письменник і журналіст, літературознавець, член УВАН з 1919 р., член НТШ, заступник голови Української Центральної Ради 1917 - 18 перший генеральний секретар міжнародніх справ українського уряду 1917 р. Найголовніша його праця — «Історія українського письменства», що вийшла в виданнях — 1911—1917, 1924 рр. Був головним обвинуваченим у процесі Спілки Визволення України н 1929 р. і був засуджений на 10 років політізолятора. Єсть відомості, що з 1930 по 1936 р. він перебував у Ярославському ізоляторі. Дальша його доля невідома.

Акад. С. Єфремів у своїх літературно-критичних працях виходив із засад українського народництва, суспільно-національної функції літератури, як служіння народові, виявлення його свідомости, його етичних і взагалі духових вартостей.

Сам він так відзначив вагу українського письменства, для якого він працював, у відродженні українського народу: «Мотив правди, неустанне шукання справедливости голосно і невмовкаючи бренить у всьому нашому письменстві... Так само й на малу годину не перестаючи, шукало воно **людину**, боролося за права особи людської, обороняло її від тих кайданів, що накладає життя, роздмухувало іскру людяности в великий серця жар, що запалює протестом проти мізерної буденщини...» «Збудити великий народ, не останню частину людськости до свідомого життя, духа живого вдмухнути в приспаного історією велетня, перетворити сирову етнографічну масу в свідому і своєю свідомістю дужу націю — я не знаю більшого заміру на світі, ширшого розмаху для праці, кращої мети серед людей... Не дурно ж такий велетень світової літератури й борець за народ свій, як Б'єстерне Б'єрнсон (див.), писав, дізнавшись про українське відродження: «відколи я живу з цим почуванням — життя моє зробилося повнішим, мої надії на людськість більшими»... Оця внутрішня краса, оця моральна величність, оце подвижництво в його найкращій формі — не сухий егоїстичний ескетизм — а той порив, що душу свою полагає за други своя — червоною ниткою проходить через усю історію новішого нашого письменництва. Подвижництво і мучеництво. Житіє і мартиролог...»

Літературна спадщина С. Єфромова надзвичайно велика: тільки до 1919 р. він надрукував понад 3.000 праць, з них 956 праць, що мають науковий інтерес. А за час від 1919 до 1929 р. появилися ще сотки нових його праць, і серед них наукові розвідки великої цінности. В розквіті сил і плідної творчости — йому було тільки 52 роки, коли його засудили на повільне вмирання в політичному ізоляторі, — віднято його в української нації.

ЄФТАЙ — старозавітний суддя жидівського народу, що з ватажка зробився князем Ізраїлю і побив амонітів. Зробив обітницю принести свою дочку в жертву Богу і цю обітницю виконав.

ЄХІДНА — мітологічна потвара, напів-жінка, напівгадина, що породила Цербера, Лернську гідру, Хімеру, Сфінкса, Драґона, Ґорґону, Немейського льва і т. ін. В українського народу служить для відзначення злої, лукавої людини: «Єхида! Аби підвести чоловіка, аби шкоди другому наробити!» (Мирний, «Пов». II, 71).

Se terminó la impresión de este libro
en el mes de Setiembre de 1958.
en los Talleres Gráficos "Champión"
c. Mercedes 2165, Buenos Aires.